

B2-páholy

Elöttem a kisfiú, egészen apró, vézna és kíváncsi tekintetű gyermek, nem néz ki gimnazistának, a termete és az alkata alapján semmiképpen, egy elkallódott fényképen homlokával egy magasságban a gimnázium kilincse, belépne, hiszen már gimnazista, elsős, ha tudna; és sokféle fontos döntés előtt áll, többek között azt kell eldöntenie, hogy mi legyen, ha nagy lesz. Mint az ilyen korú gyerekek általában, neki sincs fogalma arról, mihez van tehetsége vagy képessége. Rockzenész már nem lesz, bár elvégzett egy klasszikus- és egy jazzdob-iskolát, erre semmi esélye egy vidéki kisvárosban, Nagykőrösön, ahhoz minimum Pest és kapcsolatok kellene, amik neki nincsenek. Kedveli a Metro zenekart és Ray Phillips *Little Bird* című nótáját. Festő sem lesz, bár korához képest éretten és tehetségesen rajzol, de a színérzékének a bizonytalansága el is bizonytalanítja arról a pályáról. A favoritja ekkor még Munkácsy, róla majd később Kandinszkijre vált, de ez már nem ennek a rövid tűnődésnek a témája. Vidékről érkezik, Abonyból. Abony ekkor még nagyközség, ezzel szemben Nagykőrös igazi város, jóllehet, csak mezőváros, de valamivel több polgári vonást mutat föl, mint fölnevelő helye.

Az első napok-hetek-hónapok-évek szemlélődéssel telnek. Egyetlen biztos pontja a városban Arany János. Arany Jánosról elnevezve a gimnázium, ahova jár, Arany Jánosról elnevezve az általános iskola, a gimnázium szomszédságában, Arany Jánosról elnevezve a kollégium, ahol lakik, Arany Jánosról elnevezve a múzeum, ahová a gimnázium négy éve alatt mindössze egyszer látogat el, ami szegény, Arany Jánosról elnevezve a könyvesbolt, Arany Jánosról elnevezve a művelődési ház, nem csoda, hogy egy idő után az a képzet csontosodik meg benne, Arany Jánosról van elnevezve a cipőbolt, a vegyesbolt, a buszmegálló, az állomás, a piac, az sztk, a könyvtár (és tényleg!), a kocsmá (erre még visszatérünk), a téesz; valamint róla vannak elnevezve az utcák, a terek, a házakban lakó emberek, csupa Arany János lakja az Arany János utcákban a házakat Nagykőrösön, és már csak idő kérdése, hogy Nagykőröst mikor nevezik át Arany Jánosra.

Amúgy aranyváros ez az Arany városa, ahol a költő 1851 és 1860 között, a szabadságharc után, uszkva 10 évet töltött száműzetésben, tanárként. Unatkozó, párnás tekintetű szépasszonyok és nyúlánk, vágyakozó süldő lányok, álmos délutánok lebegésének, valószerűtlen színben ragyogó alkonyok démonizáló párájának, az első komolyabb szerelmek és lelki törések terepének a világa ez a fiatal lélek számára.

Három hely azonban makacsul ellenáll ennek az Arany-kultusznak. Az egyik Soós néni kocsmája, a mozi melletti-mögötti utcában, a Kőrísa presszó a leánykollégiummal szemközt, és a Cifrakert. Az első sajátos képződmény. Soós néni kocsmája hajnali négykor nyit, így az élelmesebb kollégisták, akik a bezárt kollégiumot a rendőrségtől elválasztó kőkerítésen, az alvó rendőrök bódéja fölött merészen egyensúlyozva kiszöknek a még setétbe burkolózó utcára, a reggeli tanítás előtt magukhoz vehetnek egy kupica pálinkát, leginkább vegyest. (*Kérdésem volna, pálinkát mérnek-e még?*) És a pálinkához Soós néni nem kér személyi igazolványt, ellenkezőleg, a mondén gimnazistákat törzsvendégekként kezeli. A második hely, a Kőrísa az éjszaka bolyongó szökevényeknek a színtere, leginkább rumot lehetett itt inni a templomtorony éjfél elkongása után, a tilosban járó gimnazista ilyenkor nem látja meg a fiatal, s már nem egészen fiatal tanárokat a boxokban összebújni lusta tekintetű, nagy mellű lányokkal, ők pedig cserébe nem veszik észre az éjszakában törvénytelenül bolyongó, rumot védelő tanítványait.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIX. évfolyam 6. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György** Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat),
Kovács Ildikó (szöveggyűjtés), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (történelem), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**.

Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Telefón: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongyi@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelsők

Fénykör

Bíró-Balogh Tamás 3; Csorba László 4;
Dérczy Péter 13; Ekler Andrea 14;
Fűzfa Balázs 16; Halmi Tamás 16;
Hegyi Zoltán Imre 16; Húvösvölgyi Ildikó 17;
Iancu Laura 17; Isztray Botond 17;
Kabdebó Lóránt 23; Komáromi Gabriella 25;
Liptay Katalin 25; Ludmann Mihály 26;
Móser Zoltán 26; Ratzky Rita 26; Jerzy
Snopek 27; Szkok Iván 28; Tábor Ádám 29;
Tamási Orosz János 29; Varga Tamás 30

Arany-pályázat

Eredményhirdetés 31
Füleki Gábor: Önmosolygó János 32
Szűcs-Németh Erzsébet: Az ihlet perce 43
Czirok Ferenc: Hősök és balladák 51
Füleki Gábor: Hallgatni Arany(t) 56
Gál János: Egy olvasó levele Arany Jánoshoz 58
Horváth Ferenc: Hommage 59
Mohai Szilvia: Egy este Kovácséknál 60
Oláh András: áporodott walesi álmok 63
Erdélyi Z. János: A titkos ara 65
Baka Györgyi: Szelíden áradó jelenlét 67
Dombi Tinódy László: A madár szeme. 68
Kelemen Lajos: Arany – a tisztás 69
Kis Pál István: Margitszigeti rigóének 1877-ből 70
Konczek József: Arany János vendégei 71
Koosán Ildikó: Arany János
bicentenáriuma XIX. sz.-i stílusban. 73
Németh Erzsébet: Remény a reményben 74
Rózsa Iván: Stadion-avatás. 75
Száva Csanád: (töredék egy szonettkoszorúból) 78
Takács Rebeka: A madár, ha nem dalolhat . . 78

Mustra

Druzsín Ferenc: Választások 79

Dokumentum

Druzsín Ferenc: Kiadta Arany János főtítkár . . 88

Szörényi László: *Az elveszett alkotmány*
szerzőjük ceruzája által elvesztett részei . . 91
Takács Ferenc: Kúrtszóra bakfitty 95
Miklóssy Endre: „A kalapom cilinder” 102
Csáji László Koppány: Arany Jankó balladája 110

Tárlat

Képek a „*Más csak levelenként kapja a borostyánt...*” című OSZK-kiadványból
..... színes melléklet

Hangírás

A titoknok gyásza (Dávidházi Péterrel
Liptay Katalin beszélget) 113

Szóvár

Balázs Géza: A magyar vers és nyelv
legnagyobb mestere 120

Hetedhét

Nagy Katalin: Finnugor nyelvek. 124
Mariam Chaduneli: Georgia. 125
Kume Emiko: Japán (Vihar Judit fordítása). . 126
Osváth Gábor: Korea 126
Szénási Ferenc: Olaszország 129
Tillinger Gábor: Svédország 131
Tasnádi Edit: Törökország. 131

Tizennegyedmagunkban

Rostás-Farkas György: Kettős aranypánt
(ifj. Rostás-Farkas György fordításaival) . 135

Hangszóló

Windhager Ákos: Toldi szerelme. 139
Sziklavári Károly: „...itt éltem,
s a tömegben Én is lantot pengeték” . . 161
Nagyobb szabású zeneművek Arany János
költeményei nyomán 179

Csörsz Rumen István: „népdalunk
után indulva...” 181

Ablak

Filep Tamás Gusztáv: Arany az ezüstkorbán 199
Csokonai Attila: Az aranyos Arany (k)örül. . 202
Görög Dániel: Hódolat, tisztelet,
vagy ahhoz hasonló 206
Rózsafalvi Zsuzsanna: Kincsek, kultusz,
hatástörténet 208
E számunk szerzői. 216

Illusztrációk

Képek az OSZK-kiadványból
94, 112, 119, 123, 138, 160, 180, 198

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 116.

Száva Csanád: Nyomhatórozó

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIX. évfolyam 6. szám

**„Arany János
az Atya...”**

**BECK Ö. FÜLÖP
ARANY JÁNOS**

Köszönjük
az Országos Széchényi Könyvtár
munkatársainak – Boka László,
Rózsafalvi Zsuzsanna
és Vincze Judit –
együttműködését az illusztrációs
anyag biztosításában.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Huszonegyen válaszoltak körkérdeésünkre:

Arany János – számomra, hozzám.

A válasz lehet: egyszavastól egy mondaton át pár bekezdésnyi. Bármilyen rövid vagy hosszú.

Bíró-Balogh Tamás

„Minek?” „Olvasni.”

Radnóti Miklós 1940. szeptember 6-án vonult be első munkaszolgálatára. 3-án – még a behívása előtt, de már tudva azt – könyveket vásárolt. „Meg kell vennem az Arany-füzeteket a régi Magyar Könyvtár kiadásban. Magammal viszem. Az itthonit nem tudom hová tennem! És elviszem a Bibliát” – írja naplójába (Radnóti Miklós: *Ikrek hava – Napló*, szerk. Ferencz Győző, Bp., 2003, 106.). Tábori könyvtára így alakult: a Károli-Biblia mellett „hat Magyar Könyvtár-füzetnyi Arany. (Válogatott balladák, Válogatott kisebb költ. /rossz válogatás sajna!/, Toldi, Toldi estéje, T. szerelme, Buda halála.)” (108.). November 19-én, terepfelvétel után, amikor is futóárkok, gépfegyverállások és a harckocsi-csapdák helyét jelölték be a térképvázlaton, a *Toldi szerelmét* olvassa, és azon gondolkodik: „Írni kellene egyszer az Arany játékaíróról, a *Mindvégíget* elég lenne végigelemezni; a kínrímek tragikus szépségét az ellentétatlással magyaráznom: valamíg azt – vígaszt, stb.” (120.). A könyveket kölcsönadta munkaszolgálatos bajtársainak is.

Második munkaszolgálatába is elvitte őket, de az érkezési motozásnál majdnem elkobozták: „A zsákok tartalmát a földre öntik. Engem H. tizedes motoz, hallom, hogy halkan szitkozódik, »hogya lehet valakinek ennyi kacatja!« »Forduljon meg!« Megfordulok. »Ez mi?« »Arany János költeményei, az a Toldi például!« »Minek?« »Olvasni.« A Toldi szerelmének már leszakította kotorászás közben a címlapját, látom. Tűnődik, majd elviszi megmutatni. Csikorgatom a fogam. Visszahozza.” (193.).

A harmadik munkaszolgálatára is elvitte őket, azonban az utolsó úton már nem voltak vele. Felesége írta naplójába 1944. május 28-án: „A múltkor a szalonnát, meg a kis Arany Jánosokat, amiket eddig minden munkatáborba magával vitt, és most a pénzt is visszaküldi.” (Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló, 1935–1946*. Sajtó alá rend.: Ferencz Győző, Nagy Zsejke, II. 316.)

Gyarmati Fanni halála után a Radnóti-könyvtár megmaradt darabjai szétszóródtak. Az egyik példány éppen a *Toldi* volt (Arany János: *Toldi. Költői elbeszélés*, Bp., [1899], Lampel Róbert, 76 p. Magyar Könyvtár, 69–70.). A Központi Antikvárium 2015. június 5-én tartott 135. könyvárverésén 142. számú tételként került kalapács alá, a leírás szerint „a szövegben számos helyen Radnóti Miklós ceruzás jelöléseivel és stílisztikai megjegyzéseivel”. A kötet címlapjára Radnóti ceruzával ráírta tulajdonosi bejegyzését: „Dr. Radnóczi”. A hivatalos nevét kellett használnia.

Most, amikor jelenleg éppen Radnóti Miklós kortársaival való levelezését rendezem sajtó alá, és a jegyzetírás véghajrájában vagyok, mintegy „véletlenül” találtam az alábbi naplórészletre. 1941. február 2-án írja Radnóti: „Este az Aranykacsában, Péter Bandi, Reitzer Béláék, Bálinték, Vas Pista. A »Mi a magyar?«-vita elfajulásáról és túltengéséről esik szó. Ezt mondom: Mi a magyar? Olvassátok Aranyt és Petrovicso! Megtudjátok. És írjatok magyarul, becsületesen, azok magyar művek lesznek. De, – teszem hozzá dühösen, – aki túl sokat beszél arról, hogy »mi a magyar«, a helyett, hogy alkotna, azt szájon kell vágni, hogy kiesik mind a harminckét foga” (IHN: 137.).

Valahogy így.

Csorba László

Arany Jánosról elsőként a nyelv jut eszembe, amelyen beszélünk. Amit anyámtól, apámtól, a családomtól tanultam, amin a világ értelme kinyílt előttem.

Az, hogy a költőnek ehhez személyesen is köze van, az általános iskolában derült ki először. A versekből kezdtek kilépni a szavak és mondatok, hogy segítsék elgondolni és kimondani a gondolatokat. A *Családi kör* fordulata a nagyot koppanásról és az elhallgatásról; ezt idézem ma is, ha azt látom-hallom, hogy bármi vagy bárki – fizikailag, szellemileg, akárhogyan – éppen nekimegy a falnak. De folytatható vég nélkül a komor bika járásától kezdve a fegyver csörgésén és a haló hörgésén át a húros hangszerig, melynek gazdája pengeti, pengeti sírván... Még a trágár beszéd kiskamasz élménye is hozzá kötődik, hiszen a rácsodálkozás a *Toldi* első éneke híres kezdő sorában a „szik sarja” kezdőbetűinek gonoszkodó megcserélésére talán a legkorábbi ilyen emlékem.

Az irodalmárokat követve vallhatjuk: nyelvében él a nemzet. Úgy illenék, hogy e nagy igazság tökéletes megfogalmazását is Aranynak köszönhessük, de az élet néha elrontja a dramaturgiát. Tóth Béla a szállóige eredetét kutatva „csak” a következő megoldásra bukkant az *Egressy Gábornak* utolsó előtti versszakában:

*Félre, kishitűek, félre! nem veszett el –
Élni fog nyelvében, élni művészettel,
Még soká e nemzet!*

Nyilvánvaló, mire gondol itt Arany, de mégsem ez a klasszikusan tömör ösformula. Pár éve Grétsy László találta meg a valódi forrást Kőváry László *Székelyhonról* című, 1842-ben Kolozsváron megjelent könyvében. Az Orbán Balázs remekművét sok mindenben előlegező kötetnek épp a háromszéki falucskáról, Laborfalváról (!) szóló fejezetében zengi a színművészet dicséretét imígyen a jeles történetíró: „[h]a bemegyünk egy fővárosba s látni akarjuk a nemzetet, színházát keressük fel. S itt előttünk áll a haza jelleme – művészete – divatja – irodalma – nemzetisége – társalgása – ízlése – erkölce – szokása – tudománya – festészete – hangászata – szavallása – műértősége – öltözetével st[b]. Itt veszi elő az utazó csínmérőit, mert együtt találá a nemzet öregit, ifjat,

hölgyeit, férjfiat, tudósát, művészt, előkelőit, polgárát st[b]. [...] Színészeti által terjed a nyelv. **Nyelvében él a nemzet.** Legyen nálunk is országosan ápoltszínház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.”

Ahol élek, még nem biztos, hogy ott az otthonom is. Világ és otthon dilemmáját Tamási Áron is körbejárja, amikor egyenesen ide futtatja ki szórakoztatóan bölcs regénytrilógiája végső megoldását. Ábel egy neoprotestáns néger templom spirituális istentiszteletén tanúja lesz a megigazulásnak. „Hamar odafurakodtam, s hát egy fiatal néger feküdt a földön, hányta és vetette magát, rúgott és kapálózott.

– Mi történt? – húztam meg egy négernek a karját.

– Most megy ki belőle az ördög – felelte.

[...] Még közelebb vergődtem tehát, hogy bármi történjék is, annak én biztos tanúja legyek. S amint úgy közről néztem a kínban fetrengő négert és az ő rettenetes arcát, amelyről csorgott a verejték, hirtelen az a más gondolatom támadt, hogy maga az Isten vezetett ehhez az emberhez. Mert lám, itt a szemem előtt és borzasztó kínok között vetéli el az ördögöt, aki bizonyosan tévutakon hordozta eddig, és megakadályozta abban, hogy ennek a világnak a dolgaiban tisztán lásson. De ha most meg tud szabadulni az ártó és zűrzavaros gonosztól, akkor tisztán az Isten lelkével fog válaszolni minden feltett kérdésre.

Tehát tőle fogom megkérdezni, hogy mi célra vagyunk a világon!

[...] Már azt hittem, hogy sohasem fog kijönni, pedig tíz percnél többet nem várhattam; de akkor a barátai között jókedvűen és vidáman kilépett az ajtón.

Mindjárt odamentem hozzá, megfogtam a kezét, és azt mondtam, hogy jöjjön velem néhány lépést, mert valami fontos dolgot szeretnék kérdezni tőle. Nagyon barátságos volt, és szinte táncolva jött velem. Amikor néhány lépést csakugyan félrementünk, a vállára tettem a kezemet, mélyen a szemébe néztem, és azt mondtam neki:

– A maga lelke most tiszta; mondja meg tehát nekem, hogy mi célra vagyunk a világon?

A négernek megmerevedett egy pillanatra az arca, majd hirtelen kacagni kezdett, s kacagás közben folyton azt mondta:

– Furcsa, furcsa, furcsa.

Aztán ismét megmerevedett az arca, mélyen a szemembe nézett, és így szólt:

– **Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.**”

Nos, kössük össze Kőváry és Tamási két szép gondolatát: ha nyelvében él a nemzet, akkor az kell legyen a szellemi otthona.

„A sokrétegű nyelv a nemzetnek megteremtője, az irodalom pedig a nemzet önértelmezése” – írja egy helyütt a nemzet, nyelv, irodalom fogalmairól értekező Szegedy-Maszák Mihály. Innen már csak egy lépés, hogy visszataláljunk Aranyhoz. „Széchenyi lényegében megalkotni, kigondolni akart egy nemzetet – írja másutt –, Kölcseynek és utóbb az e szempontból az ő nyomába lépő, az epikai hitelnek jelentőséget tulajdonító Aranynek kétértelműbb volt az álláspontja: ők a hagyományt részben megteremtendőnek vélték, részben keresték.”

Keresni és megteremteni! Ez lett az olvasó, a versben gyönyörködni szerető magyar nemzet nagy szerencséje – tehetjük hozzá. Mert amikor keresték, és hát sajnos nemigen találták – akkor nekiálltak teremteni! Arany végső soron

ezért igyekezett létrehozni a hiányzó magyar-hun ősrégeket és a lovagi eposzt, méghozzá olyan műltteremtő tehetséggel és lenyűgöző művészi kvalitással, „epikai hitellel”, ami bőven kárpótol minket a soha nem létezett „eredetiért”. Remekművek tucatjait írta meg e keresés-teremtés jegyében, ráadásul úgy, hogy nemcsak a hazai tájat, de több ponton a tágabb világot is segített közelebb hozni, otthonosabbá tenni olvasójának. A nyelvi leleményre való örök rácsodálkozás mellett felnőtt barangolásaim jó néhány otthonteremtő találkozását is így köszönhetem Arany Jánosnak.

A „homo kadicus”, mint emléksünk rá, a puha diktatúra évtizedeiben háromévente válthatott ki legálisan „nyugati” fizetőeszközt és kereshette fel 30 napig az ún. kapitalista országokat. A szovjet birodalmi zóna nyugati sávjában azonban átlagos honpolgár számára a hetvenes évektől kezdve már csak a pénztárca szabott gátat a mozgásnak. Gótikáért, reneszánszért rajongó barátaimmal így időnként összeszedtünk annyi utazásra való, hogy meglátogathassuk Csehszlovákia bűbajos tájait, köztük egy alkalommal a német határ közelében húzódó, nevezetesen cseh fürdővidéket. A fölkészülési módszer az volt, hogy a „csehszlovák kultúra” Tanács körúti (ma: Károly körút) boltjában igen olcsón megvásároltuk a legújabb „hrady a zamky” albumot, és abból kiválasztottuk a fölkeresendő szépségeket, pl. indulásnak mindjárt a teplai premontrei román kolostort. Tepla = ! – lám, még az iskolai orosztanulás sincs hiába: a folyócska „meleg” elnevezése magyarázza a város nevét, a hőforrásokra utalva, amelyek húsz-egynéhány kilométerrel északabbra, Karlovy Varyban már sok évszázada kínálnak enyhülést a gyomor-, bél-, epe- és májproblémákkal vagy különféle allergiákkal küszködőknek.

Bessenyei Jóska barátom, a Szapolyai-kort kiválóan ismerő történész a nyolcvanas évek elején több alkalommal kutatta a pozsonyi levéltárban a török elől elmenekülő egykori budai polgárok nyomait. Egy ilyen pozsonyi ösztöndíja hétvégéjén szállt föl mellém a vonatra, és miután kissé kesernyésen elröhögcséltünk a brünni főpályudvar telivér sztálinista mennyezetfreskóin, amelyek tán még ma is fenn hirdetik az öntudatos munkásság és a dolgozó parasztság örök (?) szövetségét, elpályáztunk az Érchegeység, Cheb (Eger), a gótikus ékszer-városka és Tepla irányába, a német határ felé.

Arany Jánossal azután először Loket várában találkoztunk, ahová a „népi eposzban” maga IV. Károly császár invitálja Toldi Miklóst:

*„Vadászat ez erdőn lesz napokig nálam,
Nézd, ama hegytetőn áll királyi váram.
A neve »Könyökvár«. (így jó ki magyarban),
Szívesen elvárlak ottan az udvarban.”*

[...]

*Toldi ama várat hagyta immár hátra,
S látta, hogy az épült meredek hegyhátára
Mely az Éger vízbe könyököl, és lábat
Vet neki tréfából, s karikát csináltat.*

Jól írja a költő: impozáns a loketi vár fekvése, ahogy sziklaháta kimagaslik az e ponton valóban majdhogynem szabályos körben visszaforduló Ohře (Eger)

follyó völgyéből – a „könyök” jelentésű név tehát találó (németül is Ellbogen). Amikor arra jártunk, a derekas erődítmény vastag falai között gracilis porcelán- és üvegkiállítás szórakoztatta a téli idényben gyéren szállingózó látogatókat. Majd következett Karlovy Vary, „Károlyfürdő” – Karlsbad a német világban –, és egy kis csalódás: a világhírű gyógyvíz majdhogynem ihatatlanul keserű... Bevallom, az erdélyi borvizek friss, pezsgően szénsavas, jó ízére számítottam – ehelyett a kénhidrogén gyanús illatával körítve a forró vízben oldott glaubersó (no meg még 33 egyéb ásványi anyag) kegyetlen keserősége fut szét a számban, ha megszívjuk kissé a *Vřidlo* (Sprudel) forrás vizével megtöltött, jellegzetes szopókás porcelánpoharat...

Persze meg lehet szokni, no meg a gyógyulásért cserébe a medicina rossz íze olyan ár, amit a neolitikum óta nem sajnál megfizetni a belső nyavalyáktól gyötört emberfia. A profi vendéglátók ugyanakkor több évszázada gondoskodnak némi vigasztalásról is. Édes-keserű a becherovka, a Becher patikuscsalád állítólag angol eredetű likőrje, ám szintisztán édes minden ostyák királynője, a milliméter vastagságú, mégis csokival, vaníliával, nugátkrémmel töltött *oplatky*, a fürdőhelyek cukrászatának kerek, tányérformára sült, négyzetes dobozokban árusított, utolérhetetlen alkotása. A fürdőváros utcáskáin barangolva azután jön az újabb Arany-találkozás: emléktábla a Zámecký vrch (Várhegy utca) 4. számú házon, ahová nyolc nyáron át tért vissza az epebajjal küszködő és itt rá enyhét találó költő. Ivópoharai ma a nagyszalontai múzeum tárlójában sorakoznak egymás mellett.

De az otthonosság igazi élményét természetesen a pad adja meg, fönn az erdei sétányon, a neogót Ecce Homo kápolnácska mellett. Majdhogynem véletlenül bukkantunk rá a *Poštovní dvůr* (Postaudvar) barokk épülete mögött induló sárga jelzést követve. Miután a költő a reggeli sajtót a vén fogadóban átlapozta, innen sétált föl a dombnyeregbe, gondosan betartva nemcsak a víz-ívásra, hanem a testmozgásra vonatkozó fürdőorvosi tanácsokat is. Ez persze már nem az eredeti Arany-pad, hanem annak emlékműve, amelyet dr. Králik Lajos, a neves jogász 1906-ban faragtatott Peter Wolff karlsbadi kőművesmesterrel, pirnai homokkőből, természetesen pad alakúra...

A pad emlékét őrző emlékmű-padon a következő – a hagyomány szerint Aranyak tulajdonítható – sorok olvashatók:

*E helyt feledve bút, feledve bánatot, pihenj
S míg egy sóhajt hazádba nem repitsz,
tovább ne menj!*

Odatelepedtünk a finom, szecessziós körvonalú ülőalkalmatosságra, neki-vetettük hátunkat a kőbe vésett írásnak, és miközben hallgattuk a lombzúgást és a madárcsicsergést, elolvastuk a szarvasvadászat – Karlovy Vary alapító legendája – lendületes kalandját a *Toldi szerelme* Kilencedik énekéből:

*Fut a koszorús gím maga-halálából,
Követi ebfalka ina-szakadtából,
Míg a hegyi párkány legszélire érnek,
Hol meredek kőszál vet véget a térnek:*

Onnan a mélységbe, hol zúg patak árja,
 Vetí gyors futtában le magát a pára,
 S szörnyet hal a gránit fenekű síváron,
 Utána ebekből lepotyog vagy három.

Károly s a vadászok, lejtőn lekerülve,
 Keresik a gúmet a völgyi sűrűbe',
 Követve nagy bajjal ebeik szaglását,
 Nézve is a sziklák torony-alkotását.

Zubogás egyszerre hallik olyanforma,
 Mintha valamely nagy rotyogó üst forma,
 S tele az egész táj sűrű fehér gózzal,
 Melyben a napfény is haloványan vész el.

Arrafelé tartván, terepély bikkfáknak
 Tisztásán, a patak mentibe', mit látnak!
 Víz a sziklából forró-meleg árral
 Törni elő, buzgó, hét ölnyi sugárral,
 Tetején ez oszlop ragyogó virágba
 Foszladoz és hull mint szomorúfüz ága,
 Szikrázik a naptól, s patakba lefolyván,
 Zöld, veres, meg barna kérget rak az alján.

Ezalatt a gúmet az ebek meglelték,
 Vidám csaholással hirt adva jelenték;
 De Károly a völgyet megszereté nagyon,
 Lőn gondja utóbb, hogy neki nevet adjon:
 Csatola még hozzá két falu határát,
 S ahol a forró víz kilövi sugárát,
 Emele ott fürdőt, telepíte várost
 Az egész világnak gyűlőhelye már most.

A következő versszakot a Felvidékről elszármazó tudós író, Szombathy Viktor is bemásolta pompás Csehszlovákia útikönyvének (kiadta a Panoráma 1973-ban) karlsbadi fejezetébe. E vallomásos sorok, akár egy posztmodern író időjátéka, megtörik az elbeszélés időrendjét, könnyedén átlépnek ötödfélszáz esztendő, és összekötik a költő korszakát azokkal a daliás időkkel, amelyeknek fényét mindenki másnál szebben tudta fölragyogtatni muzsikás verseiben:

Ott, honnan a szarvas lezuhant a mélybe,
 S hol a fürdő épült a forrás fölébe,
 Ötszáz évvel utóbb – vagy igen, már többel,
 Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;
 Megáldotta vizét nagy jótéteményért;
 Ha nem új életért, új élet-reményért,
 S ha valaha célhoz bír jutni ez ének:
 Köszöni e forrás csuda hévvizének.

Célhoz jutott bizony, hiszen Toldi Miklós szerelmi viszontagságainak édes-bús-hősies történetét – egész életműve legnagyobb szabású alkotását – 1879-ben sikerrel befejezte Arany, elsősorban valóban a karlsbadi kúrák jótékony hatására visszatérő élet- és alkotókedvének köszönhetően. És új élet-reményt is adott a fürdőhely, még évekre, új korszakát nyitva meg a magyar lírának is a híres Kapcsos könyv lapjain. A Tepla folyó túloldalán, az Imperiál Fürdőszállóhoz vezető serpentinén 1883-ban a magyar fürdővendégek egy impozáns, a város forrásainak szentelt fekete gránit obeliszket is állítottak, hálából gyógyulásukért. Derekas igyekezet – ám mi mégis úgy éreztük, az erdőbe rejtett Arany-pad több ennél. A köemlék és a vers együtt az idegenben váratlanul megélhető otthonosság varázsát nyújtja az erre vetődő magyar vándoroknak.

Sok évvel később újra a kezemben tartottam a *Toldi szerelme* Kilencedik énekét. Az Abruzzók középső vonulatának egyik sziklafalán álltam, a Majella-hegység szélső óriása, a Monte Morrone oldalában, egy sziklás kapaszkodó legfelső pontján. Hátam mögött kis kőépület tapadt a keskeny párkányra: a celsztinusok Szent Onofriusnak szentelt remetesége. Előttem pedig szélesen kitárult a sulmonai fennsík látóhatára!

A kötetet annál a jelenetnél kell fölűtni, ahol raholcai Kont Miklós, I. (Nagy) Lajos király hadvezére – Tót Lőrinc tárnokmester és szlavón bán fia, a későbbi nádor, erdélyi vajda, pohárnokmester, az Újlaki család őse – éppen ostromtornyot vezényel Sulmona falaihoz, hogy a Johanna nápolyi királynőt szolgáló zsoldoscsapatoktól elfoglalja. A magyar Anjou-király meggyilkolt öccse, András herceg halálát jött megbosszulni, de szíve mélyén vonzotta őt apja álma is: az egykor Dél-Itáliában trónt foglaltó francia dinasztiának a Duna partján is sikerrel nyomuló elsőszülötti fővonala kezébe visszaszerezni a Vezúv lábánál elterülő országot – ám közben megtartani a pannon táj gazdag tartományait is... Ez a valóban impozáns koncepció azonban élet és hatalom korabeli rendjében egyszerűen megvalósíthatatlan ábrándnak bizonyult: Visegrádról nem lehetett a *buongoverno* minimális igényei szerint sem igazgatni Apuliát vagy Calabriát... Alkirállyal, helytartóval lehet kísérletezni, de nincs a felvidéki és az erdélyi bányáknak az az aranya, amiből ennek katonai terhet tartósan finanszírozni lehetett volna. Egyszerűen túl sok volt az ellenérdekelt fél, élükön magával a pápasággal, amely ugyan elítélte András gyilkosait, de nem kívánta a gazdag és harcos magyar királyt legközelebbi déli szomszédjának.

A leírás, amit Arany a nápolyi hadjáratról adott, nem szigorúan forráskövető, kronológiai elvű történeti rekonstrukció, hanem – ahogy az eposzhoz írt bevezetőben is említi – bátran élt a művészi tömörítés eszközeivel. Miközben például szórakoztató hitelességgel megidézte a 14. századi várostromok technikai részleteit, a „nagy elbeszélés” során összevonta Nagy Lajos két nápolyi hadjáratát (1347, 1350). Eszerint miután a magyar király fogadja híveit L'Aquila várában, megszületik a döntés a dél felé vezető hegyi útvonal kulcspontjának elfoglalásáról:

*Míg Lajos ekképen Akvilában múltat
S vár vala olyan hírt, hogy elébb nyomulhat:*

*Kont, az előhaddal s a vitéz püspökkel,
Szulmóna falait töri minden reggel.
Mert nem adá azt fel annak kapitánya;
Pedig a seregnek épen útját állja
Két hegyi nagy lánc közt beszorítva völgybe,
Nincs jobbra, se balra, hadi-járó tőle.*

A tájleírás természetűsége természetesen alárendelődik az elbeszélésnek – a valóságban elég széles a sulmonai medence, azért is olyan lelkesítően tág a rá nyíló kilátás a Morrone-hegy oldalából. De a várívás teljes arzenálját olyan, tudományosan is hiteles, részletgazdag leírásban találja Arany, hogy közvetlenül használni lehetne az iskolai oktatásban. A küzdelem bemutatását végül azzal a csúcsponttal zárja, hogy a vadul védekező sulmonai vitézek ugyan sikeresen felgyújtották a faltörő kossal (nála kecskebakkal) felszerelt ostromtornyot, ám később: annak tetejéről a legvakmerőbb magyar lovagok, Szécsi Ivánnal az élen, már feljutottak a várfal tetejére.

*Falra szökött Iván, meg is állott rajta:
„Csak utánam, Ugrin! ide Lukács, Barta!”
Mennek is, Ivánkát megvédik azon túl,
Ki csupa sündisznó leve már a nyíltul.
S mint hangya, ha kettő vezeti vagy három,
Foly be a magyarság a falon, a váron,
Közepette lángnak, fojtogató füstnek,
A torony ég: nem hagy senkit lenni restnek.*

*Mire a bakszerszám torony-alkotmánya
Annyira gyult, hogy nincs mód lépni reája
Odafent már jó kis csapat áll a bástyán;
Fehér lobogót tűz az olasz, ezt látván.
Mindjárt is a várnak kapuit feltárják,
Élteti az őrség magyarok királyát;
Kont bemegy, a várost hada megtapodja: –
Így nyílt meg e völgyben Lajosnak az útja.*

Mindezt tehát nem volt nehéz magam elé képzelni a sulmonai medencére letekintő Monte Morrone oldalából. Volt azonban külön oka annak, hogy a környező hegyeknek éppen erről a pontjáról idéztem fel Nagy Lajos itáliai hadjárata Arany-féle leírását: egy hajdani egyetemi óra felejthetetlen emléke.

Ma is magam előtt látom a jelenetet, amikor Gerics József – akkor még csak az ötvenes évei delén járó, „ifjú” docens, ám külsejében a legprofesszorosabb férfiú, akivel életemben valaha találkoztam, a nagyszerű középkorász, az ELTE és a PPKE későbbi professzora, az 1960-as évektől a kétezres évek elejéig az oklevéltan, a krónikakutatás, a középkori jogtörténet, a korai rendiség problémáinak egészen kivételes tudású kutatója és oktatója – belép a levéltár szakos hallgatók friss évfolyamának első oklevélolvasási órájára, újját magasba emeli és süvítő hangon megszólal: „Szittyá tar koponyákról turáni verejték patakzott

a latin grammatika tanulmányozása során... De amit egy 11. századi diák meg tudott tanulni, azt egy 20. századi is meg tudja. Meg bizony! Meg bizony!! Majd meglátják, hogy meg bizony...!!!"

Döbrent zsidbadással meredtünk rá... Enyhén raccsolva kiabált, szemüvege mögül – akkor úgy láttuk – fenyegető tekintet villant felénk. Mindez persze humor volt, mint utóbb kiderült, sajátos szerepjáték, de arra igencsak alkalmas, hogy kissé „összekapjuk” magunkat, és persze bevezető volt ahhoz, ami a következő évek Gericcs-óráin várt ránk. Nos, ezek egyikén kerített sort arra a témára, ami miatt én azután majd két és fél évtizeddel később, a kábító hőséggel, a többórás kapaszkodó fáradtságával dacolva, fölvergődtem a remetebarangot rejtő szerzetesi építményig. A pedagógiai feladat félelmetes kontrasztját talán azzal érzékeltethetem, hogy a professzor úrnak alighanem igencsak lesújtó véleménye lehetett a korabeli magyar ifjúságról, a hetvenes évek vége felé a hippis-„feeling” szocialista imitációjára vágyakozó figurákról, akiknek persze nem adatott meg a „Let’s go to San Francisco”, legfeljebb az autostop a Balcsira... ám a *Hair* dallamait meghallgathatták egy körüti moziban, irigyelhették a Central Park zöldjén színes, virágos ruhákban vonagló nyugati kortársikat, fülükben pedig ott csenghetett a „When the moon is in the seventh house / And Jupiter aligns with Mars...” ...

*Fénylő hold, lesz majd egy új idő!
Mikor a Jupiter a Marssal együtt áll!
A harc és minden rossz felhő elszáll
S helyére a szeretet áll!
Ez lesz a Vízöntő, az új korszak hajnala,
A vízöntő korszaka!!!!!!
Aquariu-u-u-uuuuUUUUUUUUUS
AQUARIUS!!!!!!!!!!*

(James Rado / Gerome Ragni – ford. Gyenge Álmos)

Nos, Gericcs tanár úr az efféle életérzéssel telített ifjú kollégáknak próbálta elmagyarázni azt a bonyolult lélektani helyzetet, hogy mit jelentett a 13. században évtizedeket eltölteni egy remetebarangban, súlyosan aszketikus lelki gyakorlatok közepette, állandóan böjtölve, imádkozva, a fizikai és a szellemi energiák legvégső megfeszítésével törekedve arra, hogy a test legnyomorúságosabb igényei ne kísértsek bűnnel a lelket, ne akadályozzák azt az örök fény felé törekvésben... Ahogy Scitovszky János pécsi püspök, a szépművészetek, bölcsészet és hittudomány tanára írta *Szentek élete* című, Pécsen 1844-ben megjelent munkájában Pietro Angelerio (másként Pietro da Morrone) életútjáról: „Akkor hajlamot érezvén a remete életre, egy vadon hegyre vonult, hol magának a kősziklában szűk és alacsony barlangot készített. [...] Élni úgy törekedett, mint élt keresztelő szent János. Testén szőrövet viselt s vaslánczat. Keveset aludt s pedig a földön, kő vagy tuskó levén fejalja. Húst soha nem evett, bort is csak ritkán ivott. Vasárnapot kivéve mindennap böjtölt. A nap és éj nagy részét imádságban és istenes dolgok fölötti elmélkedésben tölté, s ha imádkozni, olvasni megszűnt, kézímunkával vagy könyvek leírásával foglalkodott, nehogy valamikor henyélne. Szóval, mindenképp sanyargatta testét, engedelmessé teendő azt lelkének.”

De nem kevésbé bonyolult volt az a lélektani és nagypolitikai helyzet, amit ezt követően magyarázott el a tanár úr. IV. Miklós pápa halála (1294) után két hosszú esztendő sem volt elegendő arra, hogy a római anyaszentegyház kardinálisainak a hatalmi érdekek kölcsönös sakkban tartásától megbénított konklávája képes legyen új egyházfőt választani – mire váratlan ötlettől vezérelve, a bíborosok beleegyeztek abba, hogy egy jámborságáról nevezetes remete fejére tegyék a hármastiarát. Péter életszentségének hírnevéről ezt írja Scitovszky: „És mind e mellett sokan találkoztak, kik kérték Pétert, fogadná el őket tanítványainak. Eleinte vonakodott ugyan; később mégis engedett kérelmeknek, s így számos remete egyesült, kik fölvigyázása alatt magányos s töredelmes életet viseltek s későbbben coelestinusoknak neveztettek, minekutána tudniillik szerzőjük pápa lőn s Coelestinusnak nevezette magát.” Péter tehát pápa lett, de természetesen halvány fogalma sem volt a világpolitika elemi fejleményeiről, amelyeknek pedig azonnal egyik főszereplőjévé vált, és a világegyház vezetésének elképesztően bonyolult jogi és adminisztratív mechanizmusáról sem, amelyet pedig működtetnie kellett volna... Ráadásul teljességgel hiányoztak belőle azok a vezetői és diplomata tulajdonságok, amelyek nélkülözhetetlenek az uralkodói szerep sikeres eljátszásához.

Ma is emlékszem, ahogy az órán megállt az idő, és Gerics tanár úr ihletett előadása a tanulóifjúságot egyszer csak visszarepítette 1296 őszének-telének Itáliájába. Megsejtettük a remete egész addigi életeszménye összeomlásában rejlő tragikumot, annak lélektani abszurdumát, amire kényszeríteni akarták – és így azt is, hogy V. Celesztin (a tanár úr persze szigorúan Cölesztinnek ejtette a nevet!) pár hónap után miért is tette le méltósága elviselhetetlennek érzett terhét. II. (Sánta) Károly hiába mesterkedett, hogy a naiv öregembert a maga céljaira fölhasználja, bár annak világtörténelmi következményei lettek, hogy a francia származású nápolyi király sugalmazására kinevezett új bíborosok mind franciák lévén, az ő döntésükkel került át egy évtizeddel később a pápaság székhelye Avignonba – közel egy évszázadra anarchiába döntve Itália középső tájait. Közvetlenül elsősorban Benedetto Gaetani bíboros húzott hasznát V. Celesztin kudarcából, mert az erőviszonyok elbillenése folytán az új konklávé őt választotta pápának VIII. Bonifác néven – ám szembekerült a fölemelkedő francia királysággal, és végül belebukott a hatalmi játszmába. Közben a lemondott Pietro Celestino igyekezett visszajutni kedvelt barlangjába, ám hiába szökött haza, hamarosan elfogták és házi őrizetben tartották, mert Bonifác attól tartott, ellenségei kijátszhatnák vele szemben a tehetetlen öreget. Gerics tanár úr keserű humorral idézte fel a fumonei vár foglyának önironikus megjegyzését – Scitovszkytól idézem a magyar fordítást: „Péter, te csak egy kis czellát kívántál, az megadatott most neked...” Egy év nem telt bele, és a sokat szenvedett fogoly végső búcsút vett a földi világtól.

Dante is találkozott V. Celesztinnel az *Isteni színjáték* Poklának harmadik énekében:

*„Miután ráismertem némelyikre,
megláttam árnyát annak is, aki
a »nagy lemondást« tette gyávaságból.”*
(Nádasdy Ádám fordítása)

A firenzei költő-politikus eszerint elítélte a remete pápát, hiszen visszavonulásával ellenségének, VIII. Bonifácnak nyitott utat a hatalmi harcban. Így beszél hát róla:

*„azonnal megértettem, hogy ez itt
a hitványak raja, kiket se Isten,
se Isten gyűlölői nem szeretnek.”*
(Nádasdy Ádám fordítása)

De Gerics tanár úr óvott minket attól, hogy végső értékelésként Dante véleményét fogadjuk el. Azt tartotta fontosnak, hogy a *homo religiosus* eredeti lélektani beállítottságát és így a durva környezetváltozásból fakadó tragédiáját megértsük, mert ez áll a legtávolabb a modern ember mentalitásától. Arra azután, hogy a megértésben milyen értékes segítség lehet a találkozás a hely szellemével, akkor döbbsentem rá, amikor az itáliai magyar emlékeket bemutató albumon dolgozva eljutottam a sulmonai temetőbe, az első világháború során olasz hadifogságba került és itt elhunyt magyar katonák síremlékéhez. A magasba törő, nemes vonalú obeliszkek mellől odalátni a Monte Morrone monumentális oldalfalára, ahol a középtájon megbúvó remeteséget a 4. századi görög anakoréta, Onnophrisz (olaszosan Sant’Onofrio) tiszteletére szentelték. És amikor fölmásztam oda és megláttam a barlang-odút, Péter önsanyargatásának évtizedeken át otthonát, a diák végre pontosan megértette a két és fél évtizeddel korábbi szemináriumi óra tanári magyarázatát.

Hamarosan újra eljutottam Sulmonába, mert az olaszországi magyar külképviseletek állandó kapcsolatban állnak a közeli Capestrano önkormányzatával – a búbajos hegyi városka azért kedves a magyar szívnek, mert itt született a törökverő franciskánus, János testvér, a nándorfehérvári győzelem osztályosa. A második sulmonai sziklamászáskor pedig már a kezemben szorongattam az Arany-kötetet, mert összetalálkoztam a két emlék: V. Celesztin kálváriájának a hajdani Gerics-órán megismert históriája és Nagy Lajos itáliai hadjáratának a *Toldi szerelmé*ben megénekelte, itteni kalandja.

Arany tehát, újra Arany. Ha olyan tájra vetődik a magyar ember, amelyről Arany János szavai szólnak, mintha máris kicsit több köze lenne hozzá – még nem otthon, de már nem idegen.

Dérczy Péter

1967, amikor másodikos gimnazista voltam, megjelent az *Üvöltés – Vallomások a beat nemzedékről* című antológia a Modern Könyvtár sorozatban, elhagyott a Bette Davis-szemű csajom, de amúgy is borús kamaszlélekkel botorkáltam Ady Endre („Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény”, meg egyéb frászkarikák) és Ferlinghetti, Corso meg Ginsberg között („Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban...”, és más finomságok). Nem tudom már, hogy történt – elkezdtek Aranyt a tantervben? –, de valahogy a kezembe került Arany *A tölgyek alatt*-ja, és meg voltam döbbenve. Persze túl voltam már akkor

a Toldin meg a szerelmén meg az estéjén is, de a borús kamaszlélek erre nem volt annyira elszánt. De azok a sorok – „Zöld lomb közei / »Áttörve« az égbolt / S a rét mezei / Vegyül árny- és fényfolt.” – egészen elképesztettek, hogy néhány szóval milyen hangulatot lehet teremteni, hogy ugyan verset olvasok, de mintha festményt is néznék egyszerre. S ami igazán szembetűnő és egyúttal letaglózó volt, hogy a vers, akkor, nekem, azt súgta, hogy ilyen egyszerűen, nem hangosan, keresetlen szavakkal, mintha csak a haveromnak mesélném, mi történt tegnap, szóval ilyen hétköznapi, mégis nagy erővel lehet beszélni, és ezt most is hangsúlyoznám, anélkül hogy ordítanánk, avagy egónk fenségébe vetett hittel prédikálnánk. Persze utánamentem ennek a versnek, s persze eljutottam a Kapcsos könyvig és az Őszikéig, s persze belebotlottam az *Intésbe*: „Szólj erővel, és nevezd meg / Ön-nevén a gyermeket; / Szólj gyöngéden, hol az illik, – / S ne keríts nagy feneket. // Olykor egy-két szó is jobban / Helyre üti a szeget, / Mint az olyan, ki beléhord / Földet, poklot és eget, / S ordít, amíg elreked.” És aztán még az is meglepett, hogy a bravúros rímelésekbe a humor is mennyire belefér, legalábbis én, akkor, így értékeltem a *Tengerihántásnak* azt a két sorát, mely megkockáztatja ezt a rímet: „Ködös őszre vált az idő azonban, / Török is már a tengerit Adonyban;”. Egyszóval, azt láttam, borús kamaszlélekkel, hogy modern verset másképp is lehet írni, s valamiért ez megnyugtató. Még sokáig olvastam ordító stb. verseket, ott vacakoltam a magyar neoavantgárd környékén, de már egyre kedvetlenebbül. Ma úgy mondanám, Arany megváltoztatta a költészetről való gondolkodásmódomat, de akkor ez csak egy homályos sejtés volt.

Azt azonban a mai napig nem értem, hogy egy kamasz és egy, már az elmúlásra készülődő idős ember végül is hogyan találhatott egymásra. Bár talán a borús kamaszlelektől nem idegen ez utóbbi, de még akkor is furcsa. De kétségtelen, hogy elkezdtem úgy tekinteni az idős Aranyra (édes Istenem, ma már idősebb vagyok, mint ő, amikor meghalt), mintha a nagyapám lenne, egy csendes, de erős, okos, megbízható, a dolgokat, ha kell, elsimító, érzékeny, megértő férfi, akihez lehet fordulni, ha baj van. Aki, ahogy a *Vándor cipőban* írja, „Lettem suhancból nagyapó”. Ezt a sort nyilván ma már sokkal pontosabban értem, de most is benne van az, amit akkor éreztem: suhancként bármikor hazamehetek nagyapóhoz, és nem lesz probléma.

Az ágyamhoz közel van az a polc, ahol Arany könyvei vannak, néha évekig nem olvasok bele egyikbe sem, aztán időnként előkapom az *Öreg pincért* és társait, s akkor megint mintha hazatérnék, otthonra találnék. Feltéve persze, hogy van még haza és otthon.

Ekler Andrea

Mindig úgy képzeltem (amikor még azt hittem, az olvasás mindenki számára olyan, mint a levegővétel), hogy kétféle magyar ember létezik: aki azonnal Arany János bűvkörébe kerül, és akinek meg kell küzdenie ezért az ajándékért. Én az utóbbiak közé tartozom.

Arany János számomra elsősorban a barátságot jelenti. Középiskolás koromban rajongtam Petőfi Sándorért, s bármilyen hihetetlen, a legjobb barát-

tom pedig Arany Jánosért. Természetesen levelezésük mintájára magunk is levelezésbe kezdtünk, elsajátítva nyelvi játékaikat is. Levélváltásaink viszonylag gyorsan abbamaradtak (egymás mellett ültünk az iskolában), ugyanakkor egyre mélyebbre ástunk a két szerző műveiben. Alkotásaik az önismeret újabb és újabb lépcsőfokaira is segítettek minket. Sokat tanultunk tőlük a feltétel nélküli barátságról. Ugyanakkor tudtuk, éreztük, hogy valójában mindketten végtelenül magányosak voltak, tágabb értelemben, hogy az egzisztenciális magány nem felszámolható. A barátság ennek tudatában nem semmisül meg, sőt, az egymás megismerését követő kölcsönös tisztelet, szeretet által különleges adománnyá, kincsé válik.

Az olvasók könnyedén jutnak el a költők, illetve műveik iránti rajongásig, azonban nehezen képesek fenntartani a rajongás alapját jelentő izgalmat, a megértés során új megfajtható titokra lelve. Arany János számomra a végtelen titokzatosság. Nem csupán nyelvi, poétikai szempontból. Inkább kettősségből eredően. Költészetében ott rezeget Tóth Árpád, Juhász Gyula finom érzékenysége, melankóliája, ott szövi hálóját Weöres Sándor és Pilinszky János filozofikussága, univerzalitásigénye, ott forrong Byron és Petőfi Sándor kirobbanó küzdelme, polgárpukkasztása, és ott feszül József Attila az emberi élet ontológiai kérdéseivel szembesítő nyers ereje. Németh László találóan fogalmaz *Arany János* című tanulmányában: „Most, hogy magának ír egy kapcsos könyvbe, melyet soha senkinek sem szándékozik megmutatni, megint tud írni, de magának is csak kétféleképpen. Eltagadva magát személyes lírájában s leleplezve állapotlírájában: a balladában. Ugyanaz a kettősség, melyre az Arisztóphanész-fordítás is figyelmeztet. Kettősség, amelyet talán nem is ő maga, hanem kicsiny hazája mért a nagy géniuszra, büntetésül, hogy nagynak született.”

Arany János számomra az európaiság, a világirodalom is. Horatius, Ariosto, Shakespeare, Goethe, Burns, Byron és mások sorai az ő interpretációjában, az ő hangján szólnak az olvasóhoz, megőrizve az alkotások szerzőinek hangját is. Arany János fordításaira mértékletesség jellemző. Ízlésesen eltalálja a mértéket egy-egy szerző stílusának megidézése és saját alkotói személyiségének megjelenítése között. Arany János fordításainak lényege olvasatomban a közös nyelv teremtése.

Nem utolsósorban, Arany János számomra a magyar nyelv öröksége is. Ahogy Szerb Antal és Kosztolányi Dezső is megállapította, Arany János maga a magyar nyelv. Képes a sallangmentes alkotásra, tömörítésre, mert nem birtokolja, hanem ismeri és szereti a magyar nyelvet. Költői nyelvében összegződik az idők és a terek, a személyes és az univerzális.

„Nem mindig ember, aki sorsot intéz;
Gyakran a bölcs is eszköz, puszta báb;
S midőn lefáradt az erőtelen kéz,
A végzet tengelye harsog tovább;
Csüggedve olykor hagyja lomha gépül
Magát sodorni az ember fia:
De majd, ha eszmél s öntudatra épül,
Feltűnik egy magasb hármónia.”

(Arany János: *Magányban*)

Fűzfa Balázs

Arany János – talán közhelyesen, de pontosan szólva – a világ legnagyobb költője. Nincs szó ugyanis arra a poétikai radikalizmusra, melyet – olykor el-lentétben a saját elméleti írásaiban kifejtettekkel – véghez vitt irodalmunkban, ha tetszik, „Gondoltam fenét!”-alapon. Őutána nem lehet ugyanúgy verset írni magyarul, mint előtte, s utána nem lehet a hétköznapiakban sem ugyanúgy használni a magyar nyelvet, mint korábban. Ahogy Babits mondja: „Nem ma-gyarul írt, hanem aranyul”. Újratanítja nekünk a nyelvet. Ezért a legnagyobb. Tőle mindig a megértésre kapunk esélyt.

Halmi Tamás

Vajákolás

Nem szépirodalom
inkább ép irgalom
ahogy erényből és arányból
a vers valót vajákol

több se kell hogy a gyarló
hitből kitessek
– gyöngyből a kagyló –
a hitelesség:

mondén peres szívünket
s minden peres szavunkat
ím Arany János ma
színarannyá mossa

Hegyi Zoltán Imre

Arany hazaballag. Miután a színészetért otthagyta az iskolát – s az álomért, mely-ben édesanyját halva látta, otthagyta a színészetet. Nem mesélem, hogyan: Bo-lond Istókjában ő maga elmesélte. 1836-ban Arany elindul gyalog Szalontára, ifjú ember, kudarcokkal a vállán. A legenda szerint a kézíratait – teljes irodalmi ifjúko-rát a tűzre veti ekkor. Leszámol magában a szereppel. A kultúracsináló szerepével. Számomra ez a legrokonzóbb vonása, ez a zsenigéit megsemmisítő távolodás.

Mert én is elköszöntem a szavak fűzésétől egykor, az önpusztítástól, ami a szavak fehér papírra csalogatásával jár – azt hittem akkor, hogy enélkül nincs hite. Az életet választottam, ahogy ő az aljegyző állásával a hétköznapot, a (kis)polgári létet a nagyközségben; ugyanígy menekültem polgári foglalkozá-

sokba az úgymond „költőszerep” elől én is. És kidobtam mindent, ami egykor lélegezni feszített.

Arany költészete nem kamasz-láz. Az érett férfikor mellékterméke, munka mellett űzött szenvedély, egy életen át. Számomra ez a legfontosabb: hogy a legszebb szavú magyar költő mindezt mintegy mellékesen tette a legfontosabbá. Hogy lehet így életnek és szónak hitele.

Arany hazaballag és hobbiból költ. Lopott időben éli a neki legfontosabbat – hozzám ez áll legközelebb a szalontai mester létéből: hogy napi tízórai hivatali munka mellett is megírható egy Toldi. Hogy a későn érő, önmagát pályája folyamán verseiben is szoros gyeplőn tartó költő hitele nem függ attól, milyen szolgáltatokra függeszti magát. A szó szólni akar, a költő meghallja és leírja. Sort sor alá tapogatva. Hogy ez valójában ennyire egyszerű.

Húvösvölgyi Ildikó

Arany asszonyok! – ezzel a címmel készül új pódium-estem, melyet novemberben mutatunk be Elek Szilvia zongoraművésznővel.

Sosem gondoltam volna, hogy ez a puritán, szemérmes és kifejezetten monogám Arany János ennyit tud a nő lélek rejtelméről!

A kislánykortól egészen a bűnös és büntelen öregkorig tart majd a „zenés asszonyfelmutatás”.

Iancu Laura

Balladák földjén születtem. Balladahőseit rokonaimnak éreztem. Így érzek ma is. És nyelvtemetők földjén születtem – én balga, volt, hogy szívemben helyet adtam efféle gondolatnak is. Óh, igen, félek ma is, de félelmemben is hiszem, hogy Arany feltámasztotta nyelvünket, valamiképpen úgy, ahogy Krisztus az emberi nemet. (Ne ródd fel, Isten, bűnül, nem találom az igaz szavakat!) Halhatatlanná tette. Nem úgy örök, mint a balladákban a szenvedés, hanem mint az őszikékben a szívverés. Egyszerre dobogja az örökkévalóságra utalt mulandóságot és a kinek üres, kinek bőséges megérkezést. Bevégzést járó kattogásnak is mondható e nyelvlegzés. Nemde a nyelv fogadja s bocsátja el az embert?! Minket, magyarokat: Aranynyelv.

Isztray Botond

Ahol a magasság mélység. Az az igazság, hogy Arany János művét nem tanulmányoztam elég alaposan és mélyen. Ám nem vagyok irodalomtudós, iroda(l)már, literátus ember, s ez bizonyos kellemetlen függőségektől, feltételektől mentesít. De kötelez is: a költővel való találkozáásra. Igen: Toldi,

a balladák, őszikék, de mégis... Művészetét az 1960-as években kiadott Aranykönyvtár révén ismertem meg. Profánul szólva: a költészet Aranycsapatába csak Madách (ő azért kerül ide, mert géniuszát nem tudom elhelyezni; nem úgy, mint Lukács, a Legnagyobb Magyar Filozófus és Népbiztos: a negyvenes évek végén betiltatta *Az ember tragédiája* előadását), József Attila, Petőfi, Ady, Weöres után válogattam be, holtversenyben Vörösmarttyval, Csokonaival, Berzsenyivel. Tehát Arany művét nem tanulmányoztam, nem ismertem (ismerem) elég mélyen, ezért nyugodalmas távolságban állt tőlem. De mostanság változás történt (talán a kor teszi – mindkét értelmében): a távolságot feszültség hatja át, szembeszegül a távolsággal, és az Arany János-i forma a szimbólum jelentőségére kezd szert tenni, vagyis magam is Arany jeleinek jelzettjévé kezdek válni. Furcsán, paradoxul hangozhat: ezt a változást Mikszáth Kálmán (újra) felfedezése okozta, azé a Mikszáthé, akinek megrendítő írói nagysága legfeljebb Flaubert-ével mérhető. Néha úgy érzem, hogy Arany János XIX. századi reinkarnációja Pongrácz grófnak, Görgey uramnak, aki balszerencséjére abban (ebben) a korban volt kénytelen poétaként újrászületni.

Szemjon Frank egy helyt azt mondja, hogy a történelem olyan szimbólum, amely az emberi szellem teljes, idő fölötti lényegét fejezi ki. A konkrét idő fölötti az időbelinek s az időn kívüli általánosnak az egysége. És ugyanígy: egy adott személy egységes arculata az élettörténet egészén keresztül válik láthatóvá. Minden élő és halott társunk, minden élet-mű (hisz minden élet életmű) szimbólumként tesz szert jelentőségre lelkünkben, mert a szimbólum a felejtés-emlékezés drámája az emlékezés túlsúlyával. Alekszej Loszev szavaival: a mítosz (a kibontott, történő szimbólum) a szavakba öntött csodás személyes történelem. Ha valakit ki akarok emelni a felejtésből, akkor az emlékezés többlépcsős folyamatában szimbólumaim terébe kell emelnem és tartanom – egészen a végső találkozásig. Tehát Arany Jánosnak az én szimbólumommmá kell válnia.

Ezért szükséges kitérni a szimbólum rövid elemzésére. Mindannyian a felejtés diabolikus-büntető világában élünk. A megművelt földek helyén, a lakatlan pusztán ragadozó farkasok farkái vonyanak. Így hát vegyük igénybe néhány mester tanítását.

A szimbólumban – mondja Alexej Loszev – az „eszme” újat hoz a „képbe”, a „kép” újat, sosemvoltat hoz az „eszmébe”, és az „eszme” nemcsak egyszerűen a „képiséggel” azonosul, hanem a „kép” és az „eszme” azonosságával, mint ahogyan a „kép” sem egyszerűen csak az elvont „eszmével”, hanem az „eszme” és a „kép” azonosságával azonosul. Vagyis a megnyilatkozásban áthatás van, a meg nem nyilatkozó és megnyilatkozása, csend és hang egymásban vannak. A mondó, a mondás, a mondott, miként szellem-lélek-test az azonosuló, történő Egységben, azonosság és nem azonosság azonosságában, az Élőben, akinek-aminek szimbólumaként Istent nevezzük meg. Nem én, nem te: Ő. Ahogy Lao-ce tanítja: a neve nincs és a neve van közössége. Csoda. Csodától csodára nyíló titkos kapu. Mozdulatlan vándorlás és vándorló mozdulatlanság, aktív passzivitás és passzív aktivitás teremő játéka.

Eszme és tárgy között – folytatja Loszev – itt nem egyszerűen csak értelmi, hanem tárgyi, reális azonosság is van. Minden organizmus szimbolikus. Miért? Mert nem jelent semmi olyat, ami nem önmaga lenne. Az élet a maga természete szerint szimbolikus, mert az, ahogyan élünk, mi magunk vagyunk. A szín-

ház allegorikus, de az istentisztelet szimbolikus. Az a tárgy, amely szimbólum-má és intelligenciává alakult, már mítosz. A mítosz olyan költői elidegenedés, amelyik mint tárgy adott. Képzeli el, hogy a költői valódi valóság, hogy rajta kívül nincs semmiféle valóság, vagyis nem a költői valóságot vezetjük vissza a hétköznapi tényekre, hanem ezeket értjük úgy, mint költői valóságot – és akkor csodás valóságot, csodát kapunk. A művészi alkotás a csodás érzékelhetőségének testi és tényekben adott alkotása. A mítosz viszont magának a csodásnak mint reális ténynek, nem pedig valamilyen intelligens modifikációnak a testi és tényekben adott alkotása. A mítosz, s magva, a szimbólum az ember általános, nagyon egyszerű, reflexiót megelőző, intuitív kölcsönhatása a tárgyakkal. Szent primitivitás a szó szó szerinti értelmében. S egyszersmind praxis, dinamika.

A fentiek alapján érthető, hogy mítoszomlás, a zsugorodó lét idején a művészi formaalkotás miért önállósodik. De az ilyen formaalkotás nem lehet több a fájdalom, a kétségbeesés szimbólumánál (vagy éppen a nihilizmus szálnalmas dokumentuma, dekonstruktív eltörlése az embernek), feloldhatatlan ellentmondást hordoz, hiszen az egyéniség személyes dimenziója, ami voltaképpen a közösség, megmarad potenciálisnak. S ez a lehetőség a kultúrában, a kultúra romjain nem aktualizálható. Marad a kulturális, majd kulturálatlan bohóckodás.

Loszev gondolatai nyilvánvalóan a keresztény atyák ama hitvallásában gyökereznek, ami szerint „az összes teremtmény, mely az érzékek számára hozzáférhető, a szent dolgok jele”. Az atyák számára a szimbólum kulcs a szentséghez. Mert az Isten teremtette világ „szimbolikussága” ontológiájához tartozik, hiszen a szimbólum nemcsak a valóság felfogásainak és megértésének lehetséges módja, nem csupán a megismerés eszköze, hanem részesedés is – magyarázza Alexander Schmemmann. A keresztény szentség abszolút újdonsága nem a végletes diszkontinuitás, hanem a beteljesítés alapján értendő. Itt a megismerés a részesüléstől függ – vagyis a valóság „epifániájával” való élő találkozástól, a belépéstől abba az „epifániába”, ami a szimbólum. Ha az „A” a „B”, akkor ez azt jelenti, hogy az „A” egésze kifejezi, bemutatja és megjeleníti a „B”-nek (habár nem szükségképpen a „B” egészének) a „realitását”, anélkül azonban, hogy elveszítené saját ontologikus realitását, anélkül hogy feloldódna a másik „res”-ben. A szimbólum efféle magyarázatának egyik legmélyebb szimbóluma Jézus színeváltozása. Megértése elengedhetetlen feltétele a költői lakozásnak a földön: a láthatatlan örök ragyogása – színek lajtorjája – a láthatatlan örök ragyogása. Ilyen a rejtőzködő kifejezés dialektikája. A racionális és diszkurzív megismerésre redukált megismerés folytonossági rést generál. A szimbólum ekkor már csak megismerés valamiről, de nem az ismerete valaminek.

Mondják, hogy a szomjúság a víz bizonyítéka. De kiterjesztve mondhatjuk, hogy minden vágyunk a vágyott bizonyítéka. Még a vágy maga is a vágy egyféle „valóságának” a bizonyítéka. Ez csak úgy lehetséges, ha a vágy a vágyott részesülő jele. A víz a szomjúság teremtője. És a költőt parafrázálva: egyél, igyál, ölelj, de a mindenséggel mérd magad. A vágy a vágyottból részesülve folyton kielégülésre tör, s a helyes vágy törekvése nem hiábavaló. A vágy ekkor élő szimbólum, növekvő, azonosuló lét, emlékezés az Egészre. A mindenséggel mérd magad! Ámde itt van a vágy vágya, a vágyrajrás. Nos, ez a lét szimboli-

kus struktúrájában a diabolikus, az énmámor, a halálba, a nincsbe vivő sóvárgás. Ez a sóvárgás a differenciálódást nem kérdező, a diszkurzivitást, másképpen az ellentmondást az Egész életébe be nem vonó, rá igent mondás jele. Az Enyém mámore. Minden civilizáció jele, halálos jel. De még ez a halálos jel is éltet, nemet mond a nemet mondásra. Ez a Sátán missziója. A teremtésnek az ördög is játékos. Az elvesztés nem veszíthet. Csak az ember veszíthet.

Itt az ideje rátérnem Arany János nekem küldött – már tudjuk – szimbolikus üzenetére. De előtte, lezárásként, talán nem haszontalan Tábor Béla néhány gondolatát felidézni. Az egy pontba gyűjtés aktusa a szimbólum. A szimbólum mindig egészet tesz láthatóvá. Sőt: az Egészet. Minden szimbólum tautozófikus. Jel, amelynek transzparenciája van. Jel, amely átengedi magán az egészet. Az igazságot kifejező (és magában rejtő, az igazságot rejtettségében kifejező) jel. Identifikációs drámát sűrít magába. Igaz az, amit magam teremtek mint a lét egészéhez való viszonyom egyik aspektusát. A rejtett együttrezgése a kimondottal. Az egészből nem kiszakított, izolált rész, végtelen áramlás, távolodás-közeledés drámája és elnyugvása a kezdetben. Ez az igaz beszéd feltétele, alapja. Az igaz beszéd a Szép.

Most hát szólaljon meg Arany János. Az én Arany Jánosom. Aki a következőket teszi *számomra* láthatóvá, s rejtí el egyben. Komolyan játszik velünk, mint minden jelentős élet, alkotás, élet-mű:

Ki nékem álmaimban
Gyakorta megjelensz,
Korán elhunyt barátom,
Van-é jel síri fádon,
Mutatni, hol pihensz?

De nyugszik immár csendes rög alatt,
Nem bántja többé az „Egy gondolat”.

Gyakran, ha az ég behunyta már szemét,
Gyakran érzem lobogni szellemét.

Szobámba leng az a nyílt ablakon,
Meg-megsimítja forró homlokom.

Hallom suhogni könnyü lépteit
És önfeledve ajkam szól: te itt?...

S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.

„Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.”

És áldom azt a láthatatlan kezet...
Múlass velem soká, szelíd emlékezet!

A kormány a helyén van. Csapataink harcban állnak. Valóban? Sétál az Akadémia kedvrontó, banális folyosóin, s magában is csak halkán kérdezi: ezek mit szarakodnak? Pedig még mit sem hallott az ősrobbanásról, két fekete lyuk könnyfakasztó találkozásáról százmillió fényévnnyire. Az individualista-kollektivistá ellenmítosz (bár nem mítosznak, hanem tudománynak mondja magát) fattyai eme burjánzó képzelgések. Miből születnek? Az Egy lét (pontosabban a lét-nemlét) elhazudásából. Miből születik a hazugság? Az igazság megtagadásából. Hogy lehet ez? A kérdés kivezetne témánkból. Elégedjünk meg ezzel a buddhista tétellel: számszára és nirvána egy – de csak a nirvána felől.

Az emberi öltőt nagy feledékenységgel
Elnyeli, mint tenger;
Csak kettő marad fenn az emlékezetben:
Der Denker und Henker.

Valami zajlik, nagy a zaj. Mintha valami összeomlana. De nem: új honalapítás zajlik Nagyszalontán. Polgári egyletek; szabadság, egyenlőség, testvériség; Republik; részvények. A félféudális hon civilizálódik. Der Denker und Henker.

Mire az óra egyet üt:
Üres a híd, – csend mindenütt.

A hidakon már senki se jár. Rója az Akadémia folyosóit, és dacosan suttog:

De legyenek, ha veszni sorsa,
Hunyó nép között Osszián
Inkább, hogysem *dalok korcsa*
Közönyös harmóniám!

Mégis – mondja Vojtina – meg kellene ezt az egészet érteni. Valami magyarázat kéne, valami magyarázat. Nos jó, tegyük át prózára. Tördeljük.

Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak... Minden hazugság, földön, ami szép: csontváz, ijesztő a valódi kép. Azt vérrel, hússal ékesíteni: jer, jer költő!... hazudva isteni! Itt a különbség: hogy a látszatot, igaz nélkül meg nem csinálhatod. Csakhogy nem ami rész szerint igaz, olyan kell, mi egészben s mindig az. Felszíne tükör, és abban, miképp tündéri álom, az előbbi kép tisztára mosdva, felfordítva ring, mint lenge kárpit, a merő fal ing... Az ábrándos lélek hullámba mélyed. Nem a való: annak égi mása. Ez önmagánál szebb, dicsőbb természet, egyszóval: a költészet. Idea: eszme. Nem szó, nem modor: azt hát fejezze ki vers, kép, szobor. Jobb, hogy találva ő van és kora. Jelennek ír, ki a jelenben él, mondom, közöttünk hisz, szeret, remél.

Ez itt a bibi: a jelenben él, s ha nem hályogos a szeme, látja, amit néz.

Hasadnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar!
Bölcsődtől kezdve sírodig
Ezt áptold, ezt takard.

A nagy világon ekivűl
Nincs más, amit mivelj;
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt enned, innod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt,
Ez a föld másra sem való,
Csak hogy eltékozold.
Itt küzdenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Bátorság volna ezt a hont
Neked fenntartani.

Szabadság! Itten hordozák
Véres zászlóidat,
Szabad szájl! Itt csikorgatod
Véres fogaidat.

Arany János nézett és látott, látta, mi maradt: „csak a humor nélküli / Pusztaság nyomorúság”. A moderneket megelőzve megértette a modernség lényegét: az ürités civilizációját. Az ember kétféle módon teremthet – írja egy helyen Pressing Lajos –, nemz vagy ürit. A nemzés élőt teremt. A nemző kilép az énből, önmagát folyton transzcendálva, megtagadva részt vesz az Egész életében. Azonosság – különbözőség, ellentmondás – azonosság. A pluralitás az Egyben marad, az Egy pluralitása, nem sokaság. Az ürités halott valamit, holtat teremt. (Ezt nevezik mostanság fogyasztói társadalomnak.) A nagy zabálás, az én csillapíthatatlan, mohó magára irányultsága. Az izoláltság, a privát intenzifikálása, a sokaság elvakult őrzöngése. Csupa szar, szarakodás. Miként egy régi anekdotában: és akkor gyűtt a szar, akár a fürgeteg. Szalonképesebben: árad a gazság. Isten fiának, az életnek megölése. Bizony elkelne egy alapos ördögűzés.

S immár kirajzolódott az én Arany Jánosom szimbolikus üzenete, nekem. Mondtam és mondom. Arany János: a cinikus hős és a hős cinikus. Mondják, hős az, aki centrumából kimozdíthatatlan. Toldit, a nép hőseit Petőfi fedezte fel. De Toldi estéjét, pontosabban éjszakáját Arany János látta meg. Arany hőse az éjszakai álom hőse, az ébervoltban nincs helye. „De jól van így. Ő nem hozzánk való / S ez, ami fáj, ez a vigasztaló.” Csupán álmodik a hősről, s ez a hős valóban kimozdíthatatlan, hiszen nincs centrum; mindenütt csupán periféria. Csak rajt ne fogjanak! Ne bántson az Egy gondolat. Álmodjuk bele a múltba. Fáj, de vigasztaló: íme a cinikus hős.

De az az ember, aki egész életében múltat próbált alkotni, rádöbben, hogy a múlt csak jelen-múlt lehet, s szembenéz a jelennel. Nem huny szemet, bátran néz, és látja az ürités világát. Íme, a hős cinikus, aki szemérmesen magára veszi, elfogadja a sivatagi létezés reménytelennek látszó borzalmát. És nem eltorzult magyar alkatról okoskodik. Nem lehet megvádolni ostoba antropológiai optimizmussal. Tudja már: az ész álma bizony szörnyeket terem.

Mégis. Látom Arany Jánost tölgyfa odújában üldögélni. Az odú bejáratához lép a kor, s az eljövendő totalitárius nagyura, a self-made man, az uzsorások hercege, a ráció alkotta „ezotéria” felkent főpapja, az önmagával eltelt altruista, az egyenlők főnöke, az innovatív kommunikátor, s szívélyesen kérdezi: mit tehetnék érted? Halvány mosoly a bajusz alatt: Menj odébb, hogy láthassam Őt! – mondja.

És most már tudja, ő is felfedezett valamit – ennek az emberiségnek a tragikomédiáját. Ez is költészet, nehéz költészet. És kuncogva dalolgat magában. A Civilizátor búcsúdalát:

„Romantizmushoz térek vissza hát,
Keresztyén művelődés tudományom,
Kozmopolitizmus a mesterségem.
Jó, hogy megőrzém aktáim között
A sípládát. Elő, te régi társ!”

„Itt hagyom én Mátyarorszákat,
Elmenem én Némedorszákat.
Oh, én szegény némedi,
Nincs van nékem szeredi.
Ott lesz nékem jobb lenni!”

Valamikor, valaki (sajnos nem emlékszem, ki és mikor) a következőket mondta a magyar táj gényuszáról: „Ahol a magasság mélység; ahol a minden semmi; ahol a föld összeér az éggel.” Ezekben a sorokban rejlik az Arany-szim-bólum továbbkövetésének titka, a titok. Vertikális, azaz mélységi nomaditásra szólít fel. Csakis ebben a nomaditásban tűnik el az antropologizált absztrakciók uralta otthontalan világ. Újra a költői szóban formálódik a föld és a kozmosz. A csendben és csendből hangzó, kinyilatkozó szóban, ami ugyanakkor hívás, visszahívás.

Kabdebó Lóránt

Kedves Gyuri! Épp jókor érkezett a kérdésed. Most, amikor már a mobil-klíma mellett is kezdem türelmemet veszíteni ebben a kánikulai forróságban. Olvasom körleveled, és közben mondogatom a *Toldi* első énekének kezdetét. De régen is olvastam először, mennyiszer idéztem azóta. Le tudom-e írni pontosan?

Ég a napmelegtől a kopár szíkat sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tórt közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

És milyen jó, hogy nem kell magyaráznom, ha idézem, még idézőjelbe se kell tennem. Mindenki – legalábbis én úgy hiszem – megérti, hogy honnan

származik, ki alkotta meg ezt a szöveget. Lehet, hogy ma már néhány kifejezését magyarázni kellene (az internet megteszi), de nem szükséges. Mindenki érti. Mert mindenki alap-szövegismeretében benne él, legalábbis azoknak, akik magyarnak tudják magukat.

És amíg ezt leírom, közben gondolkodom. Mit is jelent ez? Azt, hogy rengeteg Arany János fogalmazta szövegfoszlány benne él a magyarság egészének kollektív tudatában. Legalább annyira, miként a keresztény indíttatású világban az evangéliumi szövegek. Én, mint aki ehhez a két közösséghez érzem magamat tartozónak, ezért tartom magamban meghatározó jellemzőknek az Arany János-szövegeket és a bibliai helyeket. Lehet, hogy sokan már eredetüket sem biztosan ismerik, mégis tudatukat és öntudatukat meghatározóan bennük élnek, enélkül talán nyomorékoknak is éreznék magukat.

Emlékszem, az ántivilágban feleségem, Dobos Marianne interjúalanyaival összekacsintva az írók kedvenc állataikhoz kapcsolódó történeteik megfogalmazásába gyakran szótték bele az evangélium szövegeit. Ekként éltették tovább, a tilalmak ellenére az örökérvényű Igéket. Éppen ezért a *Világ tenyerén katicabogár* című kötete újabb kiadásának a rendszerváltás után joggal adhatta az *Isten tenyerén* címet. Akkor úgy látszott, a helyére kerülnek a dolgok tudatunkban. Miként ugyanőtőle, egy családunkat érő sorscsapás idején a mieink igazságérzetében is csálódva, soha nem átokszavakat vagy rosszkívánságokat hallhattam naponta sokszor ismétlődően, hanem nagy méltósággal csak ennyit: „Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi.” Illetőleg egy kis csavarral átigazítva: Kegyelmet pogánytól nem vár soha Szondi.

Én pedig most is abban reménykedem, a magyar embereket ez a két szellemi meghatározottságú szövegalkotás fogja meghatározni, összetartani minden széthúzás ellenére is: magyarságuk Arany János-i eredetű szövegfelismerése, és keresztény mivoltukat jellemző szöveghasználatuk akár a leghétköznapibb beszélgetéseik forgatagában is.

De idézhetném a korábban tanításra gondolni sem akaró, nagy szakmai jártasságú és egyben a költői gyakorlatban is megmerülő nagyszerű kollégám első óráját, amikor még pécsi tanszékvezetésem idején a posztmodern érzékenységgű hallgatóit lenyűgözte e szöveg megdöbbentő világértelmezésének felvillantásával: „Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, / Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;”.

Mégsem kell hát félnünk sem a klímaváltozástól, sem népvándorlási világfelforgatástól? De ehhez mégiscsak szükségünk van, hogy beleszövhessük szavaink közé ezt a kettős meghatározottságú összetartozás-érzést. Talán Arany János mélyről fakadó nép- és nyelvismeretből fakadó fogalmazásai és az evangéliumok szent üzeneteinek rejteltelmei minden árkok felett összekötnék mindannyiunkat. Ebben bízva, ebből erőt merítve csak ismételni tudom a tőled átvett köszöntést, üdvözöllek mindig derűvel, és szignálom leveleim szokásos aláírásával, L-t.

Komáromi Gabriella

Valahogy úgy vagyok vele, mint Lázár Ervin a Jóistennel. „Aki távolodik tőle, az is közeledik hozzá, csak a hosszabb utat választotta... Félúton lehetek”, írta. Én is ott tarthatok, de mostanában inkább közeledem. Némelykor el-elhiszem Lázárnak, hogy „Arany Jánosnak a bokájáig sem érünk” (*Napló*). És rémes lelkiismeret-furdalásom van, hogy esztendőkkkel túléltem.

Liptay Katalin

„Minden szál hozzá vezetett és minden szál tőle vezet: a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja” – írta Szerb Antal Arany Jánosról. Felnőtt olvasóként és irodalmi szerkesztőként teljes szívvel osztottam ezt a tömör és találó véleményt, de gyermekkoromban még csak a varázslatot éreztem, amikor szüleim a Toldiból olvastak fel nekem és testvéremnek. Ha nem értettük is pontosan, azonnal elbűvölt minket. (Jóval később, gyakorló anyaként alkalmaztam egyszer azt a „trükköt”, hogy csillapíthatatlanul zokogó kisfiamnak végső kétségbeesésemben elkezdtem szavalni a *Toldit*. És csodálatosképpen megnyugodott tőle. Vagyis Arany orvosságként is bevált.)

Arany János költészete az olvasó minden életszakaszában jó olvasmányokkal szolgál, s ahogy nőttem, érettebb lettem, én is mindig találtam benne megfelelő szellemi-lelki táplálékot. Gimnazista koromban a balladákat szerettem nagyon, olykor szavalóversenyen is próbálkoztam velük. Egyetemistaként és Németh G. Béla tanítványaként pedig a lírikus Aranyt ismerhettem meg mélyebben, s lettem örökös híve. *A lejtőn*, a *Balzsamcsepp*, a *Mindvégig* vagy az *Epilógus* ma is kedves tanárom jellegzetes hangján szólal meg bennem, ha újraolvasom e remekműveket.

Az Arany-versben a lélek legbensőbb tartalmai, a szív legbensőségesebb érzései tárulnak fel – finoman, szemérmesen. A költemény olykor áttételesen tanít, nevel, máskor közvetlenül mutat példát, utat, vagy egyszerűen csak rádöb-bent valami nagyon fontosra, szinte belénk markol, belénk hasít, de egy biztos: mindig gyönyörködtet! Egyszóval élni segít, mint minden nagy művészet.

Életem ajándékának tartom, hogy a bicentenáriumi Arany-év alkalmával a Magyar Katolikus Rádióban hatrészes sorozatot szentelhettem nagy költőnk életművének. Boldog korszak volt ez a fél év, amit Arany bűvöletében tölthettem, a legkiválóbb irodalomtörténészek, Arany-kutatók társaságában. Köszönet nekik és hódolat Arany Jánosnak, a magyar költészet legnagyobb nyelvészének! A *Széchenyi emlékezete* című költeményének egy versszakával búcsúszom, mert Arany-nak a legnagyobb magyarról írt szavai rá magára is bizvást vonatkoztathatók:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi / Dús élte kincsét, ámbár napja múlt; / Hanem lerázván, ami benne földi, / Egy éltető *eszmévé* finomul, / Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye, / Amint időben, térben távozik; / Melyhez tekint fel az utód erénye: / Óhajt, remél, hisz és imádkozik.”

Ludmann Mihály

Arany János a szelíd, halk szavú költő, aki képeket teremtett. Ő szavakkal, de ezek a szavak megihlették Zichy Mihályt, aki a rajzművészet remekeit alkotta meg Arany versei nyomán. Zichynek a magyar nyelvet és kultúrát jelentették ezek a művek a távoli Szentpéterváron. Arany szava nyomán keltek életre a welesi bárdok, Ágnes asszony víziója-örülete, a hídatavás megszállottan mélybe hulló, kavargó embertömege. Zichy Mihály rajzai Arany János műveit a képi gazdagságuk miatt közelebb hozták sok olvasóhoz.

Móser Zoltán

„Felüdítem az alázatosak lelkét, felüdítem a megtörték szívét.”

Ézs. 57.15

Arany János balladáiról (a skót népballadákkal vannak rokonságban) és népdalairól több műsorom is elhangzott a rádióban. Most röviden az örökségről szeretnék szólni. Arany Jánostól sokan kaptunk sokat, sokan örököltünk sokat. Az én (kedves) örökségem a szívemhez oly közel álló *Epilógus* alábbi két strófája, amelyet középiskolás korom óta betéve tudok, és most, hetvenen túl is példaértékű, iránymutató. Sokszor idézem magamban, magamnak:

Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem, –
Félreálltam, letöröltem.

Hiszen az útfélen itt-ott
Egy kis virág nekem nyitott:
Azt leszedve,
Megvolt szívem minden kedve.

Ratzky Rita

Arany János a magyar irodalom egyik legnagyobb költője. Saját érdeklődéséből lett olyan műveltté, amilyen alkotó csak nagyon kevés van irodalmunkban. Parasztsaládból származott, mégis édesapja, Arany György tanította meg írni 3-4 éves korában.

Gazdasági körülményeik miatt nagyon hamar gondoskodnia kellett arról, hogy a megélhetéséhez, tanulásához szükséges pénzt megkeresse. Ezért már 17 éves korában segédtanítószkodott Kisújszálláson. Nagyon változatos élete

volt. Nemcsak az irodalmat, de egyéb művészeti ágakat is szeretett: a színeszetet, a festészetet, a zenét. De nemcsak hallgatta ám, hanem dalokat is komponált, tudott kottát írni, népdalokat gyűjtött. Néhány hónapos vándorszínesszkedéséből visszatért a debreceni Református Kollégiumba.

Több lábon állt a földön: volt jegyző, tanító, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, elnöke. Életének változásait mindig megfontoltan hajtotta végre. Ha mindebből arra következtetnének, hogy túlságosan óvatos, megfontolt ember volt, csak részben volna igazuk. Tudott gyorsan is dönteni. A hagyomány szerint szépen beszélt, mindig megválogatta a szavait. Levelezéséből, barátai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ugyanakkor férfiasan tudott káromkodni. Szerénységét, ugyanakkor önérzetét is mindig megőrizte a legnagyobb hatalmú emberekkel szemben is. Ugyanakkor mindig maradt benne némi óvatosság, főképpen a családja miatt, amiért Petőfi, aki rövid ismeretségük alatt azonnal a legjobb barátja lett, számtalanszor ugratta.

Azt szeretném, ha a mai fiatalság is megszeretné Arany János verseit, eposzait. Ez nem könnyű feladat, hiszen az ő műveltségét nehéz utolérni, de érdemes rászánni energiánkat, mert nagyon sokat adunk vele az ifjúságnak: tanítványainknak, gyermekeinknek, unokáinknak.

Jerzy Snopek

A lengyel irodalmi köztudatban Arany János szinte ismeretlen. Élénken él viszont a magyarok tudatában, akik gyakran a hazai költészet csúcsaként értékelik művészetét, és a világköltészet kimagasló alakját is látják benne. Ez nem csak azon elfogult magyar olvasókra vonatkozik, akik a világirodalom remekműveit fordításokból ismerik csupán. Márai például eredetiben olvasta a német költészetet, Arany verseit mégis folyton csodálta. Ez önmagáért beszél, és Arany nagyságának ezt a bizonyítékát nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ennek ellenére e remek lírikus, kiváló epikus, a magyar szó utolérhetetlen mestere, nem vált ismertté a világirodalomban, pedig – minden kétséget kizáróan – rászolgált volna. Mi lehet ennek az oka? Hogyan válhatott Petőfi elismertté a világirodalomban, miközben a magyarok számára éppoly jelentőséggel bíró Arany Jánost, a Toldi szerzőjét, jobbára csak honfitársai ismerik? Petőfi nemzetközi karrierjéhez minden bizonnyal élettörténete is hozzájárult. Rövid, drámai fordulatokban gazdag élete, váteszkköltői nimbusza, a szó és tett egysége tették legendássá alakját. Aranynak mindezek nem jutottak osztályrészül. Pajzsául csupán verseinek míves nyelve, költői génusza szolgál, amely a külföldi olvasókhoz csak nehezen és nem is mindig teljes szépségében közvetítve juthat el. E művészi varázslat jelentős része magában a nyelvben gyökerezik. Jómagam hosszú idő óta csodálója vagyok Arany nyugodt, mondhatni Bach-szerű géniuszának.

Szándékomban áll lefordítani a Toldit. E remekművel való ismerkedés, a mű újra és újra történő olvasása csábító kihívás, s bár munka közben gyakran elbizonytalanodom, hogy meg tudom-e oldani a feladatot, csodálatom a szerző és a mű iránt egyre nő. Maga a történet mesészerű, erősebb drámaiságtól

mentes, látszólag banális, amelyet a művészi kifejezés ereje, a költői mívség minősége emel magas rangra. Tudom, annak, hogy visszaadjam az eredeti szöveg értékét lengyelül, legelemibb feltétele az analóg stilisztikai regiszter megtalálása.

Kétszáz éve született Arany János, ám művei továbbra is kihívást jelentenek a külföldi fordítók és irodalmárok számára. Meg kell mentenünk e költészetet a világ kulturális öröksége számára. Arany nélkül az európai irodalom lényegesen szegényebb lenne.

Szokok Iván

Zsoltáros nagy haragomban, kétségbeesésemben Arany János úr a vigasztalóm és remény adó menedémem.

Ő, aki a Kisfaludy Társaság pályázatán a *Toldijával* elnyerte a fődíjat és a főnemességet a magyar kulturális közélet szellemi arisztokráciájában – egy csapásra, pusztán a tehetségével.

Ja, azok más idők voltak!

A Műcsarnokról gondolkodom.

Ma ki tud elképzelni egy tiszta versenyt és megmérettetést lebutított kurátori világunkban?

Ugye nem életszerű, hogy egy véletlen szülte nagyokos elmegy gyalog Nagyszalontára, az alig ismert fiatal zsenihez, és megrendeli tőle a *Toldit*.

Nyájas olvasóm, gondold el, harminc éve nem volt a Műcsarnokban országos tárlat, a törvénynek megfelelően és a szó igaz értelmében – tehát évenkénti rendszerességgel, előre meghirdetett, nyílt beadású, zsűrizett és megrendezett ún. Nemzeti Szalon, legitimáló seregszemle. Amiért megépítették.

Persze van valami vetésforgó öt évenként. De ez örület. Tehetség minden évben születik, öt év alatt pedig minden felejtődik.

Befejezésül és a példa okáért mondom:

Van Goghnak alig két és fél éve adatott, hogy megfesse életműve legjavát – belátható, hogy kétszer kellett volna megszületnie és meghalnia a sikerhez.

Vagy a mi Csontvárynk, élete utolsó tíz évében nem festett, mert elkerülte a megértés és ünneplés, nem jutott be a Műcsarnokba, nem tudta magát megmutatni.

Agyrém. Hát nem borzalmas?!

Arany János kapcsán csak ennyit akartam kérdezni...

Tábor Ádám

Cirka nyolcéves koromban kiolvastam egy apró betűs, piros kötésű régi kiadásban a Petőfi-összest. Aztán apám a kezembe adta a Franklin-Társulat majd' kétezer oldalas szintén piros Aranyát. Lázasan faltam a *Toldit* (az egész trilógiát), a *Buda halálát*, a *Keveházát*, a balladákat, és lelkesen mondtam: Arany még nagyobb költő, mint Petőfi! – Apám hümmögött. Kiskamasz koromban a szellem primátusát hangsúlyozva gyakran idézte a *Toldi* estéjéből, hogy „*Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel, / Aki ésszel hódít, nem testi erővel.*” Megegyeztünk abban, hogy az epikus és balladaköltő Aranyt tartjuk igazán nagynak. Csak felnőttként éreztem rá a *tamburás öreg úr* aranyi alanyi lírájának ízére; még jóval azelőtt, hogy a *Vérmezőn* kezdtem olvasni, írni, sétálni és pihenni, amint Arany a szigeti tölgyek alatt. A történeti balladák kísérték el kezdettől végig; Vörösmarty néhány verse mellett ezeket látom a XIX. századi magyar költészet legmagasabb ormainak. És 15 éves korom óta talán az engem legmélyebben megérintő irodalmi mű a *Hamlet* – Arany magyar szavaival.

Tamási Orosz János

„*Ó, te egyszerre viselled az elnyomást és a forradalmat, / voltál a forradalom és a forradalom veresége,*”¹ jajdult nevére Juhász Ferenc, a temetetlen fájdalmak krónikása, az Arany János által megjövendölt huszadik század balladása, huszonegyedik századunk végzeteinek jövendőmondója, az újra s újra arcunkba vágódó kérdést makacs-konokul, Aranyhoz méltóan nekünk szegezve: „*Mit szólnál, ha látnád ezt a keserűvak hordát, / akiknek képzelet-szárnyán rothadás-rozsda evett szakadékot, csorbát. / És ki űzi el a lehetetlen, vakszegény, nyálhülye csordát / Arany János, te szegény, szegény, szegény Magyarország?*” Bevégzetlenül bevégzett sorsunk hírnöke áll most elénk, kétszáz évesen, tégy számadást, mondja, s pirulunk, mert „*Miénk volt a huszadik század, amiből mára a kétségbeesés tényáradata maradt. Valóban »ködös, homályos« világával, miként Arany János előre látta már egy századdal korábban.*”² Miénk volt, s hagytuk elpredálni, bár visszük még vállunkon a súlyt, visszük, cipeljük magunkkal, hogy beálljunk avval kijelölt helyünkre – a *futtatott rézerdőben*. S szorongva-toporogva állunk ott, állunk önmagunk híдавatóján, folyamatos késésben, megbánásban, állunk egy boldognak képzelt sorban, „*Enyésző nép, ki méla kedvvel / Multján borong...*”³ állunk s várunk a múltból jövet a jövőbe vágyva a híd előtt, az Arany János-híd előtt, hiszen Ő az, aki átvezet bennünket tapasztalásból tapasztalásba, bátorságból bátorságba, illúzióból szabadságba, ő vezet át a hídon, és Ő maga az a híd, a híd, melyet mindig lelkesen ünneplünk, de sohasem mi avatjuk föl, soha, ahogyan most és

¹ Juhász Ferenc: *Óda Arany Jánoshoz*

² Kabdebó Lóránt: „*Jer Osszián*” (<http://mkdsz.hu/content/view/36718/210/>)

³ Arany János: *Ősszel*

mindörökké sem, de állunk, várunk, szorongatjuk nyirkos tenyerünkben a hídpénzt; ennyiért, nem épp semmiért, de hát mennyiért s miért állunk díszőrséget és testőrséget, éneklünk himnuszt, zsoltárt, indulót, karéneket, koréneket, kóréneket, köréneket, és visszaharsogjuk, áhítattal, alélva a mindenkori szónok űrzúzos áriáit; mennyien voltak már, kik „már élve is elképzelt sírodba löktek / és közben szent húsozat ették, eleven szívedből vért ittak, ikrásmézet loptak, / azt hitték, mert ők akartak lenni: / füstarany árnyékod is meg lehet enni!” Mennyien álltunk már, őket hallgatván, a harsogó cirádákat, a talmi játszásokat nevével; Arany, a nemzet szabadságának gyásza és feltámadásának aranykoporsóba rejtett reménye; Arany, a nemzet örökké lobbanó lángjának megőrző aranyszarkofágja; Arany, a felemelt diadalok aranypajzsa; de hát látjuk-e, hogy látja Ő, pontosan látja ácsorgó talmiságunkban lényünk s lényegünk: a mi félreállításunk és nem pörlekedésünk nem bölcsesség, csupán tunyaságunk őrzésének ára, gyávulásig gyulladás-fekélyesedő bizonytalanság önmérgezése; a mi tüzünknek, mert van, ha kell, mindig nagyobb az aranyfüstje, mint a lángja, s messze látszó, ám gyorsan kopó a mi vértjeink aranyozása, s messze ringó aranyabláink valódi üzenetei rólunk mindig ugyanazok: jobb ma egy tál ocsú, mint az ocsúdás bizonyossága. De lelkesen ünneplünk, bár sohasem mi avatjuk föl, soha, ahogyan most és mindörökké sem, csak állunk, várunk, szorongatjuk nyirkos tenyerünkben a hídpénzt, izzadt markunkban, „Hol nincsenek több aranyok”.⁴ Mert oo, illendőbben: O. O.⁵ – „És üres markunkban [mi] csillog”? Vashatos.

Varga Tamás

P. S. nélkül sem vagyok egyedül általa.

⁴ Arany János: *Aranyaimhoz*

⁵ Orbán Ottó: *Arany Jánoshoz* (Az idézett vers eredeti sora: „És üres markunkban csillog az aranypénz”).

Arany-pályázat | Eredményhirdetés

Három témában meghirdetett Arany János-pályázatunkra több tucat vers és elemzés érkezett.

A bírálók meghozták döntésüket:

Tanulmány

I. hely (megosztva):

Füleki Gábor és Szűcs-Németh Erzsébet

III. hely:

Czirok Ferenc

Verstisztelgés

II. hely:

Füleki Gábor

III. hely (megosztva):

Gál János és Horváth Ferenc

Versparafrázis

I. hely:

Mohai Szilvia

II. hely:

Oláh András

III. hely:

Erdélyi Z. János

A sikeres és erős alkotások és tanulmányok számosságát örömmel fogadva a szerkesztőség – 500 ezer forint – megemelte a díjalapot.

A verspályamunkák közül a bírálók további tízet kiemelték – közöttük már helyezésben megfogalmazott különbséget nem tettek: a 67–78. oldalon egymást követik a szerzők betűrendben.

Valamennyi pályázónak köszönjük, hogy munkájukkal megtisztelték műhelyünket.

Az ünnepélyes lapszámbemutatóra s a díjátadásra szeptember 28-án kerül sor a Nádor Teremben (Vakok Iskolája, Ajtósi Dürer sor 39. – Hungária krt. sarok), csütörtök, 17.30.

Füleki Gábor

Önmosolygó János

Elmélkedés Arany ontológiájáról és humoráról

Bolond Istókunk, drága Aranyunk! Aki ifjúkori panteisztikus élményében, s a halál pillanatában bizonynyal véglegesen felemelkedve: „Hang, szín, sugár lett, tér és mozgalom, / Ó a természet, a nagy és örök – / Mi ott henyél, csak hitvány földi rög.”, s aki keserderűs öniróniával szösszenhette el egy látszólagos civilizációs fejlődésbe vetett, de valójában immár megtört gerincű nemzet költőjeként: „Disznairól hajdanonta, / Konya fülű nyájról: / De ma hires Nagy-Szalonta / az ő Aranyáról.” Immár kétszáz esztendeje, hogy az őt nem szalonba szülő Nagyszalonta földes kis kunyhójában felsírt a kései, vézna testű újszülött, akit most – és mindenkor – a magyar nyelv talán legmélyebb érzékű és tudású mestereként ünneplünk.

Ő maga *Bolond Istókként* jelöli meg ironikusan önmagát – s az ezt kifejtő epikus költemény e máris sugallt kettősséget hordozza, mivel jellegben és időben eltolódott két részből álló „keverék mű, mely fejedre támad”, idézhetnénk rá a költő *Sejtelem* című őszikéjéből a *Toldi*-s talán a *Csaba-trilógiára* is értett szavait.

Míg az első ének az objektív „költői beszélyek” sorába illeszkedik – bár a narrátor már itt is folyamatosan reflektál önmagára és a vers megalkotására –, addig a második ének már teljesen szubjektív, lírai önvallomás, hiszen a huszadik versszaktól kezdve Bolond Istók személye a lírikuséval teljesen összeolvad, s találóan felhasználva a népi mondást, a költemény lendületes, önironikus önéletrajzzá válik: „Egyszer »bekukkant Istók Debrecenbe«; (...) / Ott ül szerényen a »bagoly« terembe, (...) / Halvány, sovány alakját hosszú tóga / – Mint gyászlobogó a nyelét – fedi; (...) Étvágya is több, mint betöltheti; – / (...) Lelkét dicsőség vágya kergeti, / S mindig valami olyanért sovárog, / mit nem tanítanak a tudós tanárok. (...) / Sőt a tudásnak vonzaná is vége / Akármi szakban s mindben egyaránt; / Ismerni ő mindent hő vággyal ége, / A Zend-Avesztát úgy, mint a Koránt”.

A kozmikus létezés áhítatával – melynek egyébként ez az egyik első magyar költői megfogalmazása – szembeállítva a korabeli frontális oktatást, annak remek paródiáját olvashatjuk (mely ma sem vesztett aktualitásából, sőt, a helyzet tanulói részről többszörösen leromlott): „Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe, / Hol a tejút és többi napkörök / Egy-egy láncszem tovább, a végtelenbe, / Hol milliárd nap és bolygó görög; (...) / De iskolában rettenté a sok / A+b, nagy $\sqrt{\quad}$, a dült ∞ -asok. (...) / De a padokban (ah, szánni való agy!) / »Magolni« kelle kő, virág nevét; / S ha kézről kézre járt valami ásvány: / *Brúgó* darabbá vált körútazásán.”

A tudást tehát inkább önképzéssel, belső tudását a természetben való lelki elmélyedéssel szerezte meg, s így: „Egy ismerethez mégis eljutott: / »Hogy semmit nem tud, annyit jól tudott.« (...) / Elméje mégis nyílt, gyarapodott: / Mint

testi étünk nagyrészen leáll, / S mi bennmaradt, az *más anyagra* válik” – fogalmazza meg találó e világi hasonlattal az elme gyarapodásának hatásfokát. Az önéletrajzi jelleget egyébként egyértelművé teszi, hogy a 44–46. versszakban egyes szám első személyű elbeszélésbe vált át Arany, látásromlása és a költői látás összefüggése kapcsán: „Ha mint egy fényrajz tárult vón’ elébem / Természet, ég, föld, hegy, mező, patak.”

Felidéződik bennem visszatekintve, hogy mindez, a különleges töredék első olvasásakor, tizenhat éves „egyszerű fejfel” még nem tűnt fel, csupán másodszori olvasásra fogtam fel a költemény önvallomás-jellegét. És végleges megértéssel, az újrafelismerés örömeivel tizenkilenc-huszadik életévem fordulóján. Mennyi mérhetetlenül finom önirónia, őszinte önreflexió nyilatkozik e második énekben! – akár önálló mű is lehetne, hiszen az első résszel mindössze a közös(?) főszereplő és a folytatás igénye köti össze, azonban a közöttük húzóódó húszévnnyi távolság a cselekményt óhatatlanul „posztmodern”-né tévő szakadékokat képez közöttük, melyet csak az említett „keskeny palló” hidal át. Ehhez járul még a harmadik-negyedik ének 1880-ból való vázlata, mely még különösebb folytatásként szinte az eddigiek meta-története lehetett volna, azonban megírása csupán terv maradt.

Bolond Istók tehát Arany János, aki akkoriban a nemzet legnagyobb költőjének tudhatta magát, ám ezt szégyenlősen mosolyogva, s egyben örök kételyben marcangolódva elutasította, s egy kései kétsorosában már csupán az örök esendő emberi lénynek vallja magát, s visszahúzódik a cusanusi nevezetes névtelenségbe: „Mi vagyok én? Senki Pál, / Egy fájó gép, mely pipál.”, s e szemlélet szellemében szintúgy azonosul a Városliget alapítójának lakonikus sírkő-feliratával: „Nyerd bár világi életedben / Ég s föld minden koszoruit: / Nevéd csak az, mit e ligetben / Egy sírkő rád olvas: *Fuit.*” (*Ének a pesti ligetről*).

Másrészt, „csokonaisan” tudva, hogy „az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon”, a mulandóság és a befejez(het)etlenség tükrében alábecsüli önnön lírai teljesítményét: „Barázda helyébe’ szántván sorokat, / Nem kérkedem ezzel, mert azt se sokat” – szerénykedik a *Vásárban* önéletrajzi vonatkozású soraiban. Ugyanígy szól a *Bolond Istók* második énekében, előre elbúcsúzva félbehagyott munkáitól: „Isten veled, jobb részem arany álma! / Hű Toldi, Csaba, isten veletek! / Oly messze a cél, oly magas a pálma! / Rég törve lelkem, és a test beteg.” A keleti restség és melankólia „ópium-gőz, latakia s ambra / Illat között” is hozzájárul ahhoz, hogy „Nem dolgozom, csak ha *valami* hajt; / Egyébkor lusta mélabú temet”, s így: „annyi »Első ének« várt reám, / Annyi kerített óriás »fenek«: / Hogy, amelyekben semmit sem haladtam, / Ezt még azok közt is utólrá hagytam” – nyilatkozik a *Bolond Istók* félbemaradásának okairól. Szerencsére a *Toldi szerelmét*, Petőfinek tett ígéretét beteljesítve, mely mint hajtóerő hatott rá, élete alkonyán be tudta fejezni.

A befejezetlenség réme egyébként már fiatalon is kísértette: „Meddő napok! Üres lapok! / Kezdet elég: de semmi vég. / Lesz-e idő valaha még, / Melyben erőt s kedvet kapok?” – kérdezi önmagától *Egy kis hypochondria* címet viselő, 1854-ben keletkezett rövidke versében, mely azért is érdekes, mert Weöres Sándor egyik kései, *Vers a pokolból* című, betegségét és időskori depresszióját megörökítő költeményének egyik sorát vélem belőle kicsendülni: „Csupa tökéletlen kezdet / és semmi vég. / De ennyi panasz / untig elég.”

Az életősz és a töredék-munka befejezetlenül maradó voltától sajgó félelem olykor belső biztatástól oldódik, amint azt a *Csaba-trilógia Előhangjában* olvashatjuk: „Az élet hegyének már tetején állok: / Emelkedtem eddig, ezután csak szállok. / Belátom az ösvényt, melyen idejöttem, / Derült is, borult is a lejtő mögöttem: / De ami elül van, azt borítja felleg: / Ki tudja veszélyit a lemenetelnek!¹ (...) / S nem lesz-e világi pályám köre csonka: / Bevégzetlen élet! bevégzetlen munka!... (...) Mi emel? mi tart fön? mi sugall? mi biztat?... / Kebelem egy hangja. Követem is aztat. / Egy hang, mely csilingel az égi madárban, / Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban; / Mely a pók fonalát százszor megfonatja, / Noha füstbe százszor menjen áldozatja; / S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad: / »Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!«”

„Füstbe” remények, „félbe-szerbe” maradt művek, s mégis egész polcot megtöltő összkiadás. Milyen tűz égett ebben az apró természetű, ifjonti korától beteges testű ember szívében-elméjében, hogy többszörös megtöretése ellenére megalkotta verscsodáit? Fájlaljuk bár örökre, hogy a *Csaba-trilógia* csonka – bizony, csodás Egész lenne, ha megvalósult volna beteljesülése. Állítólag valaki nemrég megkísérelte befejezni. Ám Arany *arany* szavaihoz, szókincs-bőségéhez ki nőhet fel? Inverziók szókapcsolatokat felvillantó hullámain lebegő choriambus-sorait ki tudná továbbfűzni? A válasz nem lehet kétséges: csakis ő maga. E fájó hiány ellenére mégis egy rendkívül sokágú, horizontálisan és vertikálisan is gazdagan rétegzett életművet szemlélhetünk, mely megajándékozhat bennünket a műfaji-nyelvi-esztétikai teljesség ígézetével.

Sérülékeny érzékenység, finom (ön)írónia, népies-szókimondó humor, a magyar nyelv teljes birtoklása és tökéletes esztétikai felhasználása, kifogyhatatlan történetvilág, szembenézés a mulandósággal és metafizikai érdeklődés – talán e pontokkal lehetne kijelölni az Arany-birodalom főbb irányvonalait, termőterületeit.

Rendkívül érzékeny lelkialkatában azonban szerencsés, sőt szükséges el-lensúlyként rejtett egy vaskos, vidám humorú paraszti lény is, aki ugyan az évek múltával, a szaporodó gondfelhők nyomása alatt egyre inkább háttérbe szorult, teljesen azonban sohasem tűnt el, s még az utolsó versekben is előtör a józan humor, a felülemelkedés kísérlete, vagy legalábbis képze. Mert „minden illetésre szenved / A túlérző fájvirág”, azaz nebánscsvirág (*Balzsamcsepp*), s szinte valamennyi költeményében ott lebeg a lemondó pesszimizmus; gyakran ez mégis egy pozitívabb, optimistább sztoicizmusba színesedik át, egyfajta „minden mindegy”, szinte keleti világlátásba, melynek találó allegóriája *A világ* című kis remeklése: „A világ egy rozzant csárda, / Rossz menedék télbe’, nyárba’ / Télbe’ fázol, nyárban ázol: / Mégis benne éjszakázol.”

Ám nem mindig ilyen nyílt ez a világérzékelési kettősség, gyakran – s főleg az epikai művekben – a sorok mögött megfoghatatlanul rejtőzik, megbújva egy jellegzetes szófordulatban, vagy akár egy ragban. S mégis kitapinthatóan érezni: ő erre gondolt. Magam előtt látom olykor íróasztalánál verscsíra fölé hajolva, hallani vélem túlfejtetten önelemző-önreflexív gondolatait (Minek-kinek ezt írni? Úgyis minden mindegy. De írni kell. S legyen akkor e gondolat épp

¹ Párhuzam-sorai megtalálhatóak az *Ősz felében*: „Hévvél haladni a tetőnek, / Borítaná bár köd, homály – / Míg fénybe’ most, a lejövnök / Ragyogva, de mögötte áll!”

önmaga ellentéte). Mosolyog, meg-megilletődve elborong, kitekint az ablakon kedves kertjére, majd onnan fel az örök égre, „míg tud csak egyet!” (*Bolond Istók*), az örök Isten időn túli létét.

Főként az „apróságok” tükrözik vissza ezt a mélyen önreflexív magatartást: az *Ex tenebris* – e csodálatos kis remeklés – egész életlátást, filozófiát tömörít három versszakba az ellentétek örök váltakozásából és az erős rövidlátásból fakadó tényleges megvakulás mindennapi fenyegetésének gondja felől jutva el az örök fényben való reményteljes bizakodásig: „Vagy, ha ez nem, a vakságnak / Kiürítem poharát, / S az „örök világosságnak» / Várom fénylő sugarát.”

Némileg bőbeszédűbb *Ez az élet egy tivornya* kezdetű „késeikéje”, melyben az ifjúi óvatosságában elszalasztott, vígan öntékozló életmódot siratja, ám azzal, hogy kidallja, az alternatív életút választása annyira már nem is nyomasztja – noha a vers befejezése épp a duhajkodás, kicsapongás elmulasztásának pótolhatatlanságát fájlatja: „Kivel egykor én mulattam, / Többnyire már pad alatt van: (...) / Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég / Én is a pad alatt volnék?...” Ám ő nagyon is tisztában van azzal, milyen nemesebb feladat vonta őt magasabb életútra.

Végtelen önmosoly vonul végig a *Bolond Istók* második énekében, s főként ott, ahol a józanul reális köznapi ember szemszögéből láttatja az irodalombúvárt, ifjúi önmagát, a debreceni Kollégium diákját: „»Elég! elég!« kiált az olvasó, / »Mit érdekel s kit, e könyvek molya? / Az ilyenektől könyvtár, folyosó / Hemzseg, kiállhatlan egész faja; / Mozgó halálfej, létrataposó / Gép, a betű lelketlen szípolya; / Képzelve alacsony, kedélye száraz, / Érzése nincsen, vagy rideg, sivár az.«” Minden jelzőnek óbor-zamatát érezzük, s oly finoman fricskáz meg, hogy föl kacagunk: igen, nem alaptalan! Hiszen kívülről, a való életből nézve, mi, irodalmárok egy képzelt világban létezzünk, léteztetjük önmagunk.

„*A tölgyek alatt*” nro. 2 is hasonló hangvételt ölt magára, de ott mindez a névtelen levélíró (Sárváry Antal) sértése visszatámadásának szolgálatában áll: a biztos, virtuóz verskezelés és a gondolati bukfencek messze túlszárnyalják s kifigurázzák a támadó levél tapintatlan, esetlen bunkóságát: „*A tölgyek alatt / Verset gabalyíték; / Ment, – homlokomat / Sem verte veríték;*”, igyekszik „komo-lyan” venni a kritikus „jótanácsait”: „»*A tölgyek alatt / Én úlni ne merjek, / Miután lettem / (Magam írom) gyermek.* –« / Nagy ménkü levélben / Jött parancsolat – »*Avagy írjak prózát / A tölgyek alatt.*«” Örvendezve veszi tudomásul, hogy puszta élete folytatását megengedhetőnek tartja Sárváry: „»*A tölgyek alatt*« / Babérjain ülve / Még élhet ugyan, / Nem irigylem túle.”

E labdát visszadobó sorok már mosolyognak: Arany e vers megírásakor valószínűleg nagyjából már feldolgozta a sértő levél okozta első fájdalmat, s azon felülemelkedve, bölcsen széttekintve fogalmazta meg vaskos iróniájú válaszütemét – minden sor ezt a sugallatot hordozza magában. A legnagyobb magyar költő „verset gabalyít”, és még csak bele sem fárad a megterhelő munkába. Talán még fontolóra is veszi az otromba javaslatot: „írjon inkább prózát”!

S áttételesen felbukkan egy társadalomfilozófiai gondolat is, a „nyugat alkonya”, az imperializmus fázisába zápoló európai civilizáció látszólagosan szárnyaló, technikai fejlődése mögötti tényleges lelki hanyatlása: „»*A tölgyek alatt / Öreg hernyók másznak, / Melyek ifjan mint / Lepkék karikáztak; / Ez a világ rende, / (Visszára halad): / Aki hernyó, másszon / A tölgyek alatt!*«” A jel-

legzetes – főként idősebb korában megszorodó – kurziválások utalnak erre az áttételes jelentésre, s hogy mindez a világváltozás mennyire élen foglalkoztatta kiegyezésünk látélet-költőjét, sokkal konkrétabban igazolja mind a *Híd-avatás*, s mind *Az ünnepontók* záróstrófája, továbbá a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című társadalomfilozófiai elégiája, mely elveti az örök béke megvalósíthatóságának felvilágosult ábrándját: „A mult időnek bölcsei / Századokon keresztül / Örök-mozgót követeltek / A véges emberésztül:² / Az új kor bölcsesége, mely / Amazokat neveti, / Az örök béke, *nyugalom* – / Vessző-lovát kergeti. (...) És lenne béke, oly örök, / Mint isten szellemében; / Megkezdve itt, – állandóul / Folytatva majd az égben.” Mindezt a történelem tényleges folyása cáfolja, és Arany előtt már egy újkori népvándorlás víziója rémlik fel: „Nem lehet-e ismét egy új / Népáradás e földön? / Nézzétek a történetet! / S mondjátok, képzelődöm.”

A túlélrett, testileg elkorcsosult, szellemileg túlművelt társadalmak önnön pusztulásukat hordják magukban: „Midőn a renyhe társaság / Büzhödt állóvizében / Új bűnök milliárdjai / Vannak keletkezőben; / Midőn a munka és vagyon / Egymástól messze esnek, / És a tökélyre vitt csalást / Mondhatni rendszeresnek; / (...) Midőn a gazdag megkövül, / És a szegény elfásul... / Egyszóval a polgárodás / Fordul reánk csapásul: / Akkor elétör egy vad nép / Szilaj vére s erénye / És elborit, mint a tenger / Hullámi, vagy fővénye. –” Vajon nem maróan aktuálisak korunkban beérve e sorok?

Lélektépő kettősséggként viselte Arany saját kora minden terhét, kínját, a modernitásba átforduló magyar világ születési (vagy vetelési?) fájdalmait. Erről tanúskodik nemcsak közismerten *Az örök zsidó*, hanem az *Örökké!* című kései töredéke is: „Prometheusz nem vagyok, de kínját érzem, / Mint régi Tantalusz szomjazva éhezem, / Fut perceim nyugalma. / Csak most világosak előttem a mesék, / A szüntelen fogyó s kiújuló vesék / És a tűnékeny alma.” A világ börtönné váló jellegét, az elidegenedést tehát nagyon is élen megélte és kifejezte balladáiban, pl. a *Híd-avatás* öngyilkosai már a huszadik század társadalmi bajait, hangulatait előlegzik, *Az ünnepontók* fékevesztett haláltáncosai pedig a pokolra kerülnek; de ugyanily érdekes pillantást vetnünk egy kidolgozatlan versvázlatára, *A két madár* című tervezetre, mely az Ausztriával kiegyezett Magyarország valódi állapotának tükre lehetett volna, akárcsak *A poloska* című makámája volt a kiegyezés előttinek.

A benyomások, léttapasztalatok – főként az iméntiekhez hasonló negatívok – sokáig, fájón, lassan csillapodó amplitúddal rezegtek a költő „tulérző fájvirág”-lelkében, és épp ez a nehezen kiküzdött, törekeny egyensúlyból való érzékeny kimozdíthatóság okozza, hogy Arany lelke pillanatonként változó táj: gyors elfelhősödések követtek lassú kiderüléseket, a felhők rajzos árnyéka állandóan a földre vetül, ám mindig kilátni egy őszi fényárban úszó területre.

² Itt felmerül tudatomból Babits szintén filozófiai alkotása, a *Hadjárat a semmibe*. Strófák egy képzelet költeményből: „és végtelenül végtelenbe méri / kis méterét a véges emberelme.” Vajon áthallás „hunyt mesterünkől”? S ez a sor *Vojtina Ars poétikájából*: „Ének se kell, csupán hangos kiáltás”, szintén Babits-sorra rímel: „nem takart seb kell, inkább festett vérzés!” – Arany Jánoshoz című verséből. Másutt Weöres-verssorokat hallok ki Arany verseiből, aki nem véletlenül írt *Negyedik szimfónia* címmel a Mester előtt tisztelgő hosszú költeményt.

Őt magát előrelátásra tanította a lelki tapasztalat: jobban a komor árnyaknak kell örvendezni, hiszen a mulandóság rájuk is vonatkozik, szükségszerű napve-rőfény követi majd őket: „Keserűből jön az édes, / édesből a keserű; / Rekkenő nap nyugta kétes, / Szebb, borúra várt derű.” – fogalmazza meg a már említett *Ex tenebris*ben.

Árny és derű az évek beérésével valószínűleg már egyszerre lehetett jelen Arany kedélyében, ha lelkiállapota a sztoikus nyugalmat meg tudta őrizni; túlsúlyra egyik vagy másik csupán egyensúly-eltoló külső hatásra juthatott. Többnyire sajnós a ború, mint a már említett *Gondolatok a béke-kongresszus felől* emberiség megjavításában joggal kételkedő soraiban: „Hiú szándék! vesztett erő / Ily küzdelemre szállni, / Megáradott nemes lelkek / Sziklába vert hullámi! / A megkövült gonoszságból / Melynek tövén kihaltok, / Nem érdemes, ha mit talán / Századokig lenyaltok.” A reformkori-szabadságharci csalódás visszhangzik e gondolatokban, melyet a kiegyezés kora csak újabb reményvesztésekkel, modern megdöbbenésekkel, atomizálódás-tapasztalatokkal sokszorozott; ugyanakkor a „lenyaltok” szó kajla hétköznapisága mégis némi humoros iróniát elegyít a komor sorokba.

A testi-lelki bajokat szaporító 1880-as esztendő azonban már a maradék jókedvet, derűs életszemléletet is elsodorni látszik: jusson eszünkbe az aggas-tyánnak tűnő költő ekkori lemondó, fájó tekintetű fényképe. Akiről az készült, egy elmúlt és egy eljövendő világ összes súlyát hordozta meggörnyedő vállain. Ekkori kis létösszegző költeménye, az *En philosophe* hűen tükrözi ezt a lelki-állapotot, mely a kor *fin de siècle* hangulatának magyar változatát és a költő egyéni sorsának megkeseredését ötvözi: „Nem marad Kómosz velem, / Csak a szende múzsák,³ / Csak a humor-nélküli / Pusztá nyomorúság.” Ez a pusztaság már az életből való kilépés határvidéke, Oidipusz kopár kolónoszi ligete, tibeti remeték kopasz hegycsúcs-tája.

Ez az őszi-télelői léthangulat lengi át *Nem kell dér...* című három versszakosát, melynek minden strófájában előfordul az „ősz” szó: „Hátha dér-fagy, bú-gond érte, / Ősze is már késő: / Hogy pereljen sorsa ellen / A szegény lomb és fű!...” S ugyanez az életérzés a *Még egy* című nyolcsorosban: „Mit is akarsz?... nézz az időre: / Ősz van, s neked bús télre jár, / Szemedben köd lett a sugár, / Dér, hó leszállott a tetőre. / Nyílnak a fán csalvirágok; / Nem lesz érett gyümölcse már; – / Hallgat minden dalos madár: / Csak – a beszédes liba gágog.”

Az őszi hangulatokhoz, az elmúlás képzetköréhez való vonzódás egyébként már ifjúkorától jellemző rá, Arany fiatalon is öreg lélek, gondoljunk csak a *Toldi estéjének* indítására; halál és ősz motívumának ötvöződésére érdemes idézni közismert, emblematisztikus kezdő sorait: „Őszbe csavarodott a természet feje, / Dérré vált a harmat, hull a fák levele, / Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja, / És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja. / Megpihen legszélén az égi határnak / S int az öregeknek: »benneteket várlak!« / Megrezdül a feje sok öregnek erre: / Egymásután mégis mennek a nyughelyre.” A *Buda halálának* felütése szintén októberi létérzést örökít meg, mintegy zöldesbarna szibillai jóslevélen lelve rá az elmondandó regére: „Hullatja levelét az idő vén fája, / Terítve hatalmas

³ E verssor másik változata: „Sem a szende múzsák,”

rétégben alája; / Én ez avart jártam; tűnődve megálltam; / Egy régi levélen ezt írva találtam.”

De még a költő tavasz-ábrázolásai is nyár végi hangulatot árasztanak: „Szeretem, hogyha – mint tavasz-mezőn / Árnyékot napfény – tréfa úz komolyt; / Ez a hullámos emberszív *nedélye*; / Halandó létünk cukrozott epéje.” – vetítik az őszies életérzést tavaszba a *Bolond Istók* első énekének sorai.

Korábbi alkotásaiban a tiszta, tavaszias derű, a csengő humor jóval nagyobb arányban kap szót, egyik legvidámabb, legfesztelenebb alkotásának, *A Jóka ördögének* joviális tizenkettesekben görgő befejezése mindig őszintén megneveltet, hiszen Jókát a pokolban is házsártos felesége mellé dugják, akitől életében éppen megszabadulni kívánt és már véglegesen függetlennek vélte magát tőle: „»Jaj« kiáltott Jóka, »odavagyok! végem! / Hát nem elég volt-e már teveled égnem? / Itt is, a pokolban, jössz megint kinezni; / El se tud az ember békével kárhozni! (...) / Jaj! ne bánts, ne kínozz, férjünk össze szépen: / Térjünk el egymástól, édes feleségem! / Neked is könnyebb lesz, nekem is könnyebb lesz, / Hidd el, a pokol is mindjárt hűvösebb lesz. « (...) / Nem tudom, mit felelt Júdit asszony néki, / Elég a hozzá, hogy ő most is a régi.”

Ugyanez a derült vidámság teszi könnyedén lengővé a *Pázmán lovagot*, *A malac búcsúzását* vagy *A fülemilét*. Ott sugárzik *A nagyidai cigányokban*, *A bajuszbán* – ám mindezt a Bach-korszak sivársága, Juliska halála és a kiegyezés felemás volta elsodorja; élete végén mégis búvópatakként tör elő a kései szösszenetekben szinte fekete humorként, illetve lefojtottabban *A csillag-huláskor* apróverseiben.

Ezek nem „komoly” munkák, épp ezért mutatják meg őt közvetlen, igazi őszinteségében, akár két sorban is: „Itt nyugosznak a honvédek, / Könnyű nekik, mert nem élnek.” (*Emlékre*). Csattanósan nyilatkozik hasonló sorpárban a költészet hiábavalóságáról is: „Nincs már széna, nincsen abrak, / Édes munkám, tűzbe csaplak!” Hasonló hangvételt üt meg a *Gyöngyösiád* epigrammatikus költészettani tanácsa és *Az orthológusokra*-ciklus, mely Aranynak a modern nyelvtudomány vizsgálati módszerei fölött érzett bosszankodását tükrözi: „Boncold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész? / Tartozik ez tereád?... Egy bizonyos: *nem anyád!*” – foglalja belső rímű disztichonba a túlzottan analitikus szemléletmódúnak érzett szókészletlannak és finnugrisztikának adott fricskáját, akik: „Kisütik, hogy a magyar nyelv / Nincs, nem is lesz, nem is volt; / Ami új van benne, mind rossz, / Ami régi, az meg tót.”

A jövevényszavak ma elfogadott nyelvünkbeli mennyiségének feltételezését túlzottnak érzi, őt, a legnagyobb szókincsű magyar költőt, bántóan érinthette ez a tudományos tény: „Ahogy indult a nyelvészet árja: / Árpád nyelve csak ferdített árja” – utal feltételezett-feltárt indoeurópai szóátvételeink sokaságára. Mindebből a Herder-jóslat és a pánszlávizmus fenyegetését is felerősíti képzettársító szelleme: „Ezután már hát hiába / Küldtök vissza Ázsiába, / Illünk az orosz igába, / A nagy Szláviába.” E sorok jóslatértékűnek bizonyultak, s talán még ismét részesülünk belőle.

Kiábrándult nemzethangulatában paródiát tervezett a *Szózatra*; a kiegyezés korában immár ezt a szatirikus hangot érezte időszerűnek, ám mindössze öt versszak parafrázisa készült el, kidolgozását a saját jelenében tapasztalt hiábavalóság tudatában hagyhatta abba: „Hasadnak rendületlenül / Légy híve,

ó magyar! / Bölcsődttül kezdve sírodig / Ezt ápodl, ezt takard.” Itt már nem a magasztos nemzetmentő eszme, hanem az alávetettségbe való beletörődés szólal meg, az idealizmusból alászálltunk a materialista szemléletbe: már nem a haza, az eszme a fontos, hanem a jóllakott, gömbölyű has, a pusztá anyagi jólét, a spengleri fellah-túlélés.

A humor szolgálatában felhasználta a materialista tudományosság eredményeit és korabeli szóhasználatát is, körmönfont, nyakatekert disztichonokban fogalmaz meg líraian egzakt tudományosságú napfelkeltét *A reggel* című verse, melynek berekesztése csattanót rejt: „Testem is a hőanyt likacsin már veszteni kezdi, / Adieu természet! Vissza lakomba megyek.”

Érdekes, véletlenszerű párhuzamként emlékeztet Mallarmé jóval később keletkezett ironikus köznapi dalaira 1860-as *Cylinder* című, már szimbolista jelentésáramlást beindító mikroverse: „A kalapom cilinder / Nem holmi csekélység; / Ha fölteszem: magasság, / Ha leveszem: mélység.”

Próbálta humorral szemlélni önnön számos betegségét is; Arany kórképeit ismerve ez egyáltalán nem lehetett könnyű, hiszen a fizikai fájdalmakat és leromlást szinte lehetetlen kívülről, felülemelkedve szemlélni: „Tegnap mint ma / Hurut, flegma, / Gyilkos asthma / Emphysema, / Meg rheuma, / Örök téma” – nyilatkozik *Elégiák* című fürgé sorú bökversében az idősek állandó témájáról, kínzó betegségeikről.

Saját életének végességét szintén kesernyés derűvel szemléli, a testi-lelki gyötrelmek felörlő garmadája után élete alkonyán már nem félt a haláltól: „Nyolcvan év / Ritka szép; / Hetven év / Jó, ha ép; / Hatvannégy esztendő: / Untig elegendő” – konstatálja nyugodt elfogadással önnön, már elmúlásra érett állapotát *Évnapra* című „apróságában”, melyhez hasonlókat több születésnapjára is alkotott: egyet szintén *Évnapra*, egyet pedig *Sejtelem* címmel, mely önbeteljesítő jóslatként, megrendítően letisztult egyszerűségével a középiskolai szöveggyűjtemények Arany-fejezeteit szokásosan zárja: „Életem hatvanhatodik évébe / Köt engemet a jó Isten kévébe, / Betakarít régi rakott csűrét, / Vet helyemre más gabonát cserébe.”

Arany, aki rendkívül mély metafizikai gondolkodással rendelkezett, viszonylag kevés ilyen tematikájú költeményt alkotott. A lét és Isten mibenlétén, miértjein való vívódásai főként fordításaiban (*Hamlet*) és a Madách-tragédia filozófiai vonatkozásainak elmélyítésében mutatkoznak meg. De felcsillámlik egy-egy ontologikus versszak a *Toldi estéjében* és a *Buda halálában* is.

Konkrétan metafizikai-filozófiai költeménye mindössze négy van: a *Dante*, a *Honnan és hová?*, a *Bolond Istók* és az avval együtt rezgő *Vojtina Ars poétikája*. Ezek egy igen mély lélekről vallanak. Ez a lélek majdnem mindent megtapasztalt, amit az élet adhat és elvehet, fölemelő nagyszerűségeket, megalázó kicsinyességeket, eltíró veszteségeket – és mindezt rezignált, bölcs mosollyal átértette-átérlelte.

Arany mindent tudott. S képes volt élményvilágát természetadta egyszerűséggel légtiszta, mesterkéletlen költészetté szűrni, mely már maga az „önmagánál szebb, dicsőbb természet”, maga a világ, melyben ő maga, költve is azt, feloldódik: „Olvasni fűbe ha telepedett, / Nem olvasott, – csak egy mohlepte cser-tőn / A mikrokosmost, sürge hangyabolyt / Órákig nézte, amint föl- s lefolyt. / Vagy elbocsátá lelkét ringatódzni, / Szellő fuvalmán, bólintó galyon, /

Felhők futásával versent hajózni, / Hanyatt terülve egy partoldalon, – / Engedte önmagából kilopódzni: / Hang, szín, sugár lett, tér és mozgalom, / Ő a természet, a nagy és örök – / Mi ott henyél, csak hitvány földi rög” – fogalmazza meg ezt az ifjúkorában átélt természet- és istenélményt a *Bolond Istók* második énekében. A legparányibb létezőktől a leghatalmasabbakig igyekszik mindent átölelni pillantása; az előbbi a moha és a hangyasokaság, míg ez utóbbit a szellő és a felhők jelképezik. S mindez egy magasabb, világírányító harmóniába olvad össze, melynek ő, a szubjektum is része, megteremtve objektív élményeiből egy másik világot, önnön lírabirodalmát. Panteista extázisban olvad össze szelleme a természettel, mely mintegy Istenként hordozza őt, az ő nemesebb, lelki részét, mely szinte kilép e világi hordozójából, a „hitvány földi rög”-ből.

A *Honnan és hová* a modern materializmus lélek- és egyben Isten-tagadását veti össze a hagyományos, szakrális világképekkel, jellegzetes, gondolatritmikus ismétlődéseket alkalmazva: „Mily rövid az élet...! / Mint hullócsillag futása, / Mely földünk körébe jutva, / Lángra gyúl, és tűz-barázdát / Írva elszalad, gyorsabban, / Mint egyet pillantanál.”⁴ Megfogalmazza a tudomány álláspontját: „Most a szellemet tagadják: / Semmi az, csupán anyag, / Agyvelő, vér és ideg / Összhatása, mely azonnal / Véget ér, ha szétbomol / Agyvelő, vér és ideg.” Arany nem tudja elfogadni ezt a szemléletet, a gondolkodó lélek nem tagadhatja meg önmagát, s a tudomány is járhat tévúton; hisz egykor a meteorokat is ellobbanó égi párának hitték, „S ím, ma áll, hogy égi bolygó –”. Ugyanígy a lélek is lehet örökkévaló, és földi halálát követően, akár lélekvándorláson is átesve: „Lesz idő, hogy visszatérhet / Régi nemes alakjába, / Megtisztúlva szabadon: / Vagy a »boldogok szigetjén«, / mint hivé a boldog hellén, / Vagy az üdvezültek helyén, / Mint reméli a keresztyén, / Lesz dicsőebb folytatása: / Én ezt meg nem tagadom. – / Mit hisz a tudós? ő lássa.” Azaz: legyen mindenkinek az ő világnézete és hite szerint. A vers önnön életpályája, emberléte kicsinységének nyomatékosításával zárul: az őt, mint hullócsillagfényt feljegyző tudós talán magát Istent jelképezi.

Dante című episztemológiai költeménye szintén a megismerés határait fessegeti; a Dante születésére emlékező olasz pályázatra készült alkotást német fordításból maguk a bírálók is a legjobbnak ítélték, bár sajnálták, hogy nem a kért nyelveken íródott: „Állottam vizének mélységei felett, / Sima volt a fölszín, de sötét, mint árnyék; (...) De örvényeibe nem hatott le a szem, / Melyeket csupán ő – talán ő sem – ismert. / Csodálatos szellem! Egy a mérhetetlen / Éggel, amely benne tükrödzik alattam! / (...) E mélység fölött az értelem mér-ónja, / Mint könnyü pehelyszál, fönnakad, föllebben” – nyilatkozik Arany *Dante Isteni színjátékának* rá gyakorolt hatásáról (melyet egyébként fordítani, sőt parodizálni is elkezdett *A kis pokol* címmel), majd elmélkedve folytatja: „Lehet-é a szellem az istenség része? / Hiszen az istenség egy és oszthatatlan; / Avagy lehet-é, hogy halandó szem nézze / A szellemvilágot, teljes öntudatban?” – kérdezi Arany újra az örök teológiai-filozófiai kérdéseket, Dante fő művét záró Isten-látása kapcsán.

⁴ Érdekes a meteor-kép párhuzamossága Vajda János üstökös-képzetével, mely szintén ezekben az évtizedekben keletkezett.

A transzcendenciáról e verseken túl mégis többnyire inkább az elhalkuló némaság beszél nála, a sorok között felsejlő párás-misztikus hangulatok: „Léptök után a lomb megsuhan ott és itt; / Szent a manók éje: fű, fa, virág csitt! csitt!...” – sugalmazza a fensőbb hatalmak előtti elnémulást a *Buda halála* ötödik énekének záró sorpárja. Elég aztán, ha csak a *Toldi estéje* második versszakára gondolunk – szinte plótinuszi vagy védikus filozófiaként a nap jelképezte Brahma/Isten e világba szétszóródó tükröződése: „Így pihent akkor is; így tekint vissza; / Síma volt a mező, a menny pedig tiszta; / Milliom kis naptól ragyogott a mező; / Akárhova nézett, csak azt látta: ez ő! / Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán, / Ott egy kis bogáron, s a gypep pókfonalán, / Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát, / Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.”

Hasonlóan transzcendens élményt megörökítő strófákra bukkanunk a *Buda halálának* nyolcadik énekében is: „Csillagok a földön csillámlani szűntek; / Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek; / De az ég nagy sátra, a magosan mélylő, / Szerte ragyog – s víraszt az örökkön élő.”

A lét e kettőssége, Isten és világ, test és lélek dualitása költészettani szinten is megmutatkozik Arany elmélkedéseiben és munkamódszerében. Szerinte a költemény is kettős lény: versteste és magasabb, szellemi jelentése van, és a kettő e világban elválaszthatatlan, akárcsak a test és a lélek. Elítéli a csupa fellegekben járó ideákból szőtt költészetet, szükségesnek tartja a verset, mint elrugaszkodni akaró léggömböt féken tartó józan nehezekek, szabályozó kötelek létét. Ezt saját költészetének gondos műformáival, mindennapian érzékletes, zamatos szóképeivel meg is valósítja: „Mindig marad – ha a fejére áll is – / Őnála valami vaskos, *reális*” – vallja a *Bolond Istók* második énekében. Igen, Arany reális, a valóság világából meríti képeit, melyek szinte kézzelfoghatóan kitapinthatók, belső látásunkkal plasztikusan érzékelhetők.

A költészet realitás és elvontság közötti lebegését több verse is boncolgatja, elsősorban *A sárkány* és a *Vojtina Ars poétikája*. Ez utóbbi így szól a szükséges „tőkesúlyról”: „De, hogy ne szálljon vakmerőn veled, / A léghajót csinján mérsékeled, (...) / Ily célra megjár a bölcselmi eszme, / Különben annyi, mintha kár baveszne. / S amit tapasztalsz, a konkrét igaz, / Neked valóság, egyszersmind *nem az*.” A tökéletes ideálokba révülő elme előbb-utóbb vissza kell zökkenjen a nehézkes e világi valóságba: „Itt, itt a nimfák! itt a cháriszok!... / Az utcán por, bűz, német szó, piszok” – ábrázolja mindezt, konkrétan Budapestet átfogó panoráma-tekintetéből a mindennapi utcai valóságra váltva fókuszát. Hasonló gondolatok e mű testvéverseiben is megfogalmazódnak, melyek a *Vojtina levelei* öcséséhez 1–2., illetve a *Báró Kemény Zsigmondhoz* című ismert líratani alkotásai.

Ugyanez az eszmefuttatás vonul végig *A sárkány* sorain, a papírsárkánynak üres önhitsége, a földtől való elszakadásának hiú vágya okozza vesztét: „Mit! Nem vagyok én az / Ég üstököse, / Pályámat a földhöz / Hogy *semmi ne kösse?* / Föl, föl csak azért is! / Mindegyre fölebb! / *S te nyomoru céna,* / Pokolba veled! (...) / Most elszakad / A kötelék / És ő szabad! / »Övé az ég.«” Ám korlátlan szárnyalása kétes, s mint Ádám a *Tragédiában*, visszazuhan a földre: „De mily szerencsés baleset! / Éppen egy tócsába esett.” A légüres idealizmus hasonló kritikája szólal meg tömörebben *Emlékül* című pár sorosában: „Ha levette gyarló testet, / Úgy, mint ideállá fested, / Lengne hozzád tiszta szárnyán / Ez a szellem: elbocsátnám.”

A kérdéskör álmom és való ellentétéként (vagy párhuzamaként?) is megnyilatkozik *Álmom és vágy* című kétsoros epigrammájában: „Álmaidon ne törődj’, mert amit az emberi elme / Vágyva remél ímett, azt látja, ha álmodoz, éppen.”

Áttekintve e határtalan líravilág néhány tartományát, felmerül az összegző kérdés.

Mit ad Arany az embernek?

E tanulmány összefoglalásaként már csupán személyes tapasztalatom vallhatom meg. Arany János tökéletesre érlett, mély lelkeségű költészete 1996 őszén áradt be tizenhat éves szívembe, és ébresztett rá arra, mi lehet a költészetben mérték. A *Toldi estéje*, a *Buda halála* lényem örök részévé vált akkor. Balladáit, elégiko-ódáit, szösszeneteit, időskori töredékeit szintén. Verskristályok és kristályszilánkok. Egyetemista koromban a *Bolond Istók* említett derűs ön-íroniája, mely lelkeimmel egygyéforrott. A fent érintettek közül csak néhányat kiemelve: az *En philosophe* és a *Nem kell dér...* kései megkeseredettsége. A *Honnan és hová?* és a *Dante* egzisztenciális hangvétele. Tanulmányai, komótos-temperált prózája. Az eredetivel egyenértékű drámafordításai. Angol közvetítésű kínai, indiai átültetései. A *Keveháza* entuziasztikusan viharos-sodró lendülete. Hosszan lehetne folytatni. Nemes aszúbornak érzem Arany minden sorát, melyek mögött többnyire – a már említett, gyakran csak árnyalatként érzékelhető – transzcendens dimenzió rejtőzik.

Későn érő, őszi költő, már ifjan is őszikéket alkotó. Ha, mint Petőfi, huszonhat évesen meghal, nem is ismernénk nevét. Hatvanhat évével gyűjtötte be Goethehez, Malherbe-hez hasonlítható klasszikus-romantikus verstermését. A magyar nyelv kincses mezejének szó-virágaiból összeérlett méz gazdag életműve, melyről – idézve a *Toldi szerelme* tizenegyedik versszakából akár önmagára is értelmezhető szavait – biztosan elmondható: „Tiszta mint az arany, illatos, mert rajta / Kedvesen megérzett a virág zamatja.”

Gyógyító harmóniát sugároznak Arany kincses sorai, kiegyenlített andantedallamvonalai balzsamként vonják be a lélek kerges sebeit. Kevés költőnél tapasztalom ezt a belső elcsendesedést, megnyugtató energia-kiáramlást, melyben oly nagy hiányt szenvedünk, s melyre kiüresedett korunkban épp ezért egyre inkább szükségünk van.

Szűcs-Németh Erzsébet

Az ihlet perce

Mint a szerelmes boldog álminál
Tündér-alakká lesz bálványa képe:
Úgy lebben olykor a művész elébe
Teljes tökélyben a szűz ideál.

De oh, ha vére csillapodni száll,
A gráciák övét elejti szépe:
Más hölgy tolong az istennő helyébe...
Asszony, minéműt köznap is talál.

Reszkess az égit így elveszteni!
Ha ő jelen, ha őt mosolygni látod:
Akkor, akkor ne mulassz költeni! –

Egyszerre, mint árny, tűn el az imádott,
És mint a rózsafelhő, nem sajátod, –
Perc a tiéd, egy perc, az isteni!

Arany e költeményét 1855 januárjában írta. 16-án kelt levelében elégedetten küldte el barátjának, Tompa Mihálynak. A költő megmaradt verskéziratán még ez volt a címe: Élet és költemen, képzelem. Alatta ez állt: Az eszményi. Ezt változtatta meg később a szebb és a vers költői üzenetét jobban kifejező címre.

1855-ben a Hölgyfutárban Szende Rafael név alatt volt olvasható a költemény. Arany csak az 1867-ben megjelent összes költeményei közé vette fel, a korábbi gyűjteményes kiadás nem tartalmazta. Ekkortól tekinthető tehát „valóban” Arany-versnek.

A vers formája szonett.

Egészen a közelmúltig úgy tudtuk, hogy a költő életművében ez az egyetlen szonett található. Ezt támasztották alá az Arany Jánosról szóló irodalom és a magyar nyelvű szonettet feltérképező verstani, költészettani kutatá-

sok. Például Tolnai Vilmos szerint „Az ihlet perce Arany egyetlen szonettje, sem előbb, sem utóbb nem él ezzel a formával, melyet irodalmunkban néhány kísérlet után Kazinczy honosított meg.” A kritikai kiadás Voinovich Géza által írt jegyzete szerint is ez az egyetlen szonettje Arany Jánosnak. Somlyó György is egyetlen Arany-szonettről beszél.

Az idén júniusban elhunyt Tarjányni Eszter irodalomtörténész, Arany János-kutató mutatott rá az *Ars poetica-szerű szonettek, szonett-szerű ars poeticák* című dolgozatában (2013), hogy az 1877. július 9-én alkotott, a költő életében meg nem jelent *Naturam furcâ expellas* című vers – formája és hagyománya ellenére – szintén szonett. Mindaddig jól elrejtőzött a szonett versformáját és az Arany-költészet verstani sajátosságát vizsgálók szeme elől. A szöveg

strófatagolásával (8+4+2), valamint 8- és 9-es szótagszámaival elkerülte a figyelmet. A sorok száma azonban árulkodó. A tizennégy soros verset a forma variációinak gazdagsága miatt a kutatók már önmagában a szonett meghatározójaként szokták elfogadni. Arany Jánosnak tehát két szonettje van: egy szabályos, a klasszikus petrarcai forma szerint épített, és egy másik, amely a XIX. századi verstani szempontok alapján még szabálytalannak tekintett változat, amely akkor még hazánkban kevésbé ismert és elismert volt.

2012-ben megjelent Árpás Károly, tanár irodalomtörténész *A Voinovich-füzet* című könyve, mely a közönség és a kutatók számára ismeretlen szerelmes Arany János-költeményeket tartalmaz. Többségük szonett formában íródott. A szaktudományra vár annak megállapítása – bár eredeti kézirat híján nehéz lesz –, hogy valóban Arany János írta-e ezeket a költeményeket, vagy valamelyiket közülük. Változik-e esetleg az eddig ismert szonettjeinek száma?

Az *ihlet perce* szabályos szonett, ölelkező rímelésű kvartettekkel abba / abba és cdc / ddc rímképletű tercettekkel, valamint 10, 11, 11, 10 / 10, 11, 11, 10 / 10, 11, 10 / 11, 11, 10 szótagszámú sorokkal; ezen túl a gráciaköltészetbe is besorolható. A rokokó líra sajátos válfaja a gráciaköltészet. Az antik mitológia motívumait használja, ezzel mintegy fenségesebbé téve azt. Kazinczy, akinek lírája a neoklasszicista Grácia-kultuszban bontakozott ki, igen nagyra tartotta és művelte. Lelkében Wieland, a német gráciaköltészet legkarakterisztikusabb alakja szilárdította ezt meg. Kazinczy szerint fontos, hogy „...a költő a szonettírás idején megfelelő lélektani hullámhosszra kerüljön.

Aki szonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltatott.” A mitológia nem más, mint művészet a költészet mellett és a költészetben belül (a kettő területe többszörösen metszi egymást). Platón szerint arra a különös matériára, hagyományos ősi anyagra kell gondolnunk, melyet az istenekről, isteni lényekről, hősök harcairól, alvilágjárásokról szóló, már ismert, mindazonáltal tovább alakítható elbeszélések, mítoszok tartalmaznak.

A gráciaköltészet központi figurái: a Gráciák, a Múzsák és Vénusz.

Gráciák: a görögöknél Khariszok, a kreativitás, a báj, a kellem, a jóság, kegyesség, a termékenység istennői. Segítik azokat, akik a tanaikat követik. (Pamphosz volt az első, aki himnuszokat zengett róluk.) Vénusznak, a szerelem istenasszonyának a kísértői voltak.

Múzsák: a görög mitológiában a mítoszok megtestesítői, a költészet, a zene, a tánc és a tudományok istennői, az emlékezés és az improvizáció ihletői. (Pauszaniasz, görög történetíró és földrajztudós szerint eredetileg három múzsa volt: Aoidé (Dal, Éneklés), Meleté (Gyakorlás), Mnémé (Emlékezés). Nevük a költői gyakorlat három alapfeltételére utal. Ihletet, készíttést, képességet adnak. A múzsák szent fája a babér.

Vénusz: a görögöknél Aphrodité, a szépség, a szerelem istennője, ő ruházott fel más nőket is ezekkel az adományokkal. Az ő birtokában volt a szépség öve, és állandó kíséretéhez tartoztak a Gráciák.

A gráciaköltészet központi figurái Az *ihlet percében* mindannyian jelen vannak. A Gráciák konkrét megnevezéssel, a Múzsák képességgel ihlet-

ként a címben, Vénusz pedig az övét elejtő szépeként a Gráciáknak.

Rajtuk kívül más mitológiai alakok is megtalálhatók a költeményben: tündér-alak, bálvány, szűz-ideál, árny, isteni.

Tündér: olyan csodalény, aki kénye-kedve szerint különféle alakot tud ölteni. Gyorsan elmúló, semmibe vesző, röpke és tűnékeny.

Bálvány: emberi vagy állati alakban ábrázolt földöntúli lény szobra, amelyet istenként tisztelnek, szinte mindennél többre becsülnek.

Szűz ideál: tiszta, érintetlen, eszményi tökéletesség.

Árny: csalóka látszat, megfoghatatlan dolog, álmokkép.

Isteni: A természetfeletti lénytől, istentől származó.

Jól észlelhető a tizennégy soros költeményben a mitológia beágyazódása, ami a vers témájából eredeztethető. A mítosz születése az ember értelmi tudatának ébredésével esik egybe. A francia Claude Lévi-Strauss struktúraelméletében arra a következtetésre jut, hogy a mítosz azért épül fel az emberben, mert a pszichéjében adottak a körülmények hozzá. Az emberi psziché teszi lehetővé, hogy a nyelvi és kulturális másság ellenére, más, távoli népek folklórjában azonos irányultságok alakuljanak ki.

A tudomány kialakulása, fejlődése megváltoztatta az embernek a természetfeletti lényekhez való viszonyulását. A művészetekben és az irodalomban azonban a mai napig jelen van hatásuk, sok szép és értékes mű megalkotásának témául szolgálva.

Arany esztétikai írásaiban a színvonalasabb alkotás érdekében sokat foglalkozik az „ideál” és a „reál” helyes értelmezésével. Az egyéniben akarja bemutatni az általánost. A helyes eszményítés példáit keresve Shakes-

peare-re és a népköltészetre hivatkozik az első időkben. Később, a *Vojtina ars poétikájában* (1861) azt vallja, hogy a költészet vegyületében több az idealizmus, mint a realizmus. „Minden igaz költészet ideál. Az, ami reálnak mondatik, kívül esik a költészet határán. Különbség csak az, hogy amit ideálnak szokás nevezni, lehány magáról minden időbelit és esetlegest, tisztán akar állani, általánosságban maradni, ezért egyhangú és szűk körű lesz, vagy csak olyat és annyit vesz föl az idő- s esetszerűből, melyet és mennyit évezredek szentesítette hagyományai engednek: innen egyoldalú. Ellenben azon költészet, mely reál vegyületűnek mondatik, elfogadja az időbelit, az esetlegest, a különöst (speciale), például: nemzeti, népi, sőt egyénit is, de nem mint lényegyet, mert akkor megszűnnék költészet lenni, hanem mint formát, melyben nyilatkozik. Ez által köre kitágul, hangja ezerféle változatot nyer, s megszabadul az egyoldalúságtól. De ha lényegét nem az idea teszi, ha a res külsejéből belsejébe tolakodik, akkor nem költészet többé.” (*Töredékes gondolatok* III.). Megállapítása első pillanatban ellentmondásosnak látszik saját költészetét vizsgálva is. Ez azonban csak látszólagos, ami kiderül abból, hogy milyen esetekben érvel így a költő. Kijelentését mindig – a környezetében kell felfognunk. (Egyébiránt az esztétikai értelmezésbe korok, nézetek, események, viszonylatok, a tudományok fejlődése mindenkor beleszólhatnak, s bele is szólnak.)

Arany a versein kívül, érvelő és vitatkozó leveleivel, cikkeivel kivette részét korának az irodalmi színvonal megvédéséért folytatott harcából. „Úgy látszik, mintha nem minden íróban volna elég mély az irodalmi méltóság, s önhivatásának érzete...

Morális érzetet ébreszteni íróinkban az egyik legfőbb feladat.” (Irodalmi hitvallásunk).

Szerinte a költészet célja: „...mint minden művészetnek a szép előhozása, a szép pedig (művészeti tárgyakban) a jónak és igaznak kifejezése, de nem egyenest (directe), hanem közvetve, az idomban és idom által.” (Esztétika és verstan).

Mivel *Az ihlet perce* című szonettjének témája a költészethez, költőhöz egyaránt kapcsolódik, érdemes feleleveníteni, hogy mit tartott Arany a költő személyéről. „Poeta nascitur, non fit» – régi mondás, igaz is, ha nem vesszük betű szerint, hanem mint többnyire a közmondásokat szükség, kellő magyarázattal fogadjuk el. Hogy a költői tehetség isteni adomány, melyet fáradsággal megszerezni nem lehet, csak az vonná kétségbe, ki a költészetet gépies foglalkozásnak tekinti; sőt ez sem tagadhatná meg, hogy vannak bizonyos, velünk született hajlamok, melyek már a gyenge korban mutatkoznak, elismerné, hogy e faragcsáló fiú, kellő kiképzés után, jeles gépész lehet; e másik, ki a számtanban oly könnyen boldogul, Euclidesnek lesz kitűnő tanítvány s így tovább. Azt mondani, hogy itt minden az első benyomásoktól, nevelésektől, körülményektől függ, semmi a születéstől, annyi volna, mint azt állítani, hogy minden ember teljesen hasonló véralkattal, ideg-szervezettel jó a világra, annyi, mint az egyedi különbségek megtagadása. Tehát, a poeta nascitur, a mennyiben bizonyos hajlamot hoz magával e világra, miszerint már kicsinységétől kezdve, a dolgoknak inkább a költői, mint prózai oldalát képes felfogni, a rhythmus, az összhang iránt kitűnő érzékkel bír, míg a gépies pontosságú foglalkozás, a rendnek túlzó egyhangúsága ellené-

re van. Ha az ily dispositióval született gyermek, körülményei által, megfosztatik a nevelés előnyeitől, s hajlamával nem egyező életpályára sodortatik, – legtöbb esetben szerencsétlen, a nélkül, hogy tudná, miért... Ama bojtár fiú, ki oly hevesen rikatja furulyáját, s órákig elnézi a felhők játékát vagy a folyam siető vizét, szerencsésebb viszonyok közt hírneves költő fogott lenni; amaz élces falusi vőfélnben, ki egész lakodalmas népet mulattat furfangos ötleteivel, a magyar nemzet vígjáték-írója veszett el (s kár!).” (*Az ésszerű utánpótlásról a költészetben*).

A versköltés folyamata Arany magyarázatában:

1. Adott a neszme: ötletmag, élmény (akár egy dallam is lehet).

2. Ezt hosszú ideig érleli magában a költő, míg mű lesz belőle.

3. Vagyis neszmeből lesz eszme.

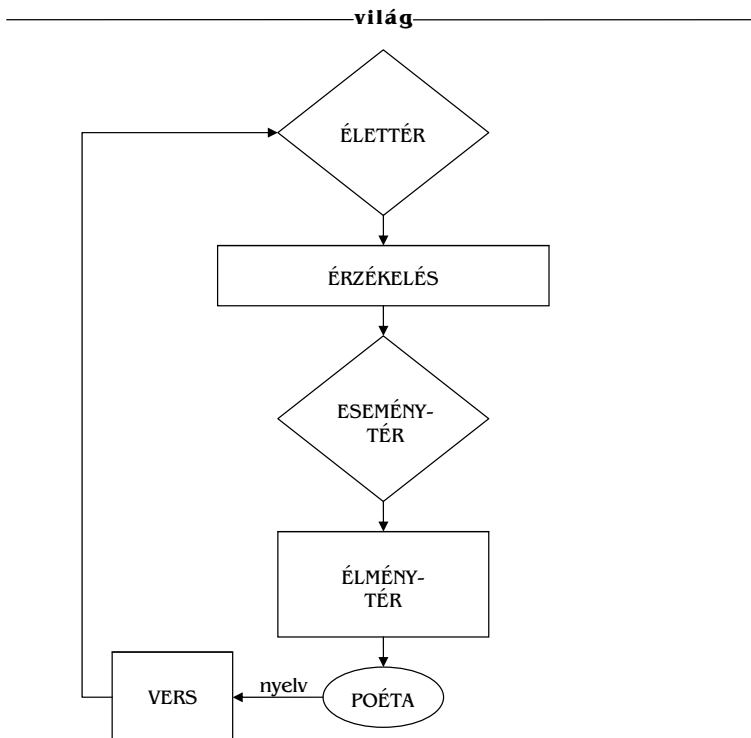
A neszme szót Arany alkotta, magyaráította az angol „non-sense”-ből, a „nem” és az „eszme” összevonásával. A nonsense jelentése: képtelenség, badarság, nonszensz. S hogy az eszme az alkotási folyamat végtermékeként hogyan értendő, az kiderül a *Vojtina ars poétikájának* utolsó két sorából: „Idea: eszme. Nem szó, nem modor. / Azt hát fejezzék ki vers, kép, szobor...”

Az irodalmi mű születéséhez mozgásterre van szüksége az alkotók képzeletének – vallják az irodalmárok. Kosztolányi szerint: irodalmi élményre is szükség van. Mindez megtalálható a létező natúra elemeinek szintjén: ÉLETTÉR – ESEMÉNYTÉR – ÉLMÉNYTÉR.

Az ÉLETTÉR valójában az a környezet, ahol a szubjektumok (emberek) mindennapi életüket élik, amit az eseménytér és élménytér befolyásol, alakít. A terek rétegei teljesen átlátszóak, a szubjektum egyszerre jelen van mind a három térben. Az

eseménytér képeit, jelenségeit emlékezetében tárolja, magában tartja vagy kivetíti az élménytér felé. Az élménytérben a szelektorok osztályozzák a képeket. Bizonyosnak tűnik, hogy az ember megkülönbözteti a mindennapi és a nem mindennapi élményeket. Vannak dolgok (tárgyak, események, jelenségek), amelyek kiemelt szerepet kapnak életünkben. A költemények élményképei egy belső állapotokor érzelmi vetületei. Ennek a megragadhatatlan belső állapotnak az elemzéséhez a mai tudományokban az evolúciós és kognitív pszichológiát hívhatjuk segítségül. „Azok az élmények, amelyek az ingerinformáció ellenében kihívást hordoznak: elkülöníthetőek egyéb élményeinktől. Persze csak akkor, ha odafigyelünk rájuk, pontosabban azokra a tárgyakra, eseményekre, melyek blokkolhatják a

cselekvésünket.” Ezt az odafigyelést nevezi Maquet kontemplatív figyelemnek. „Azért kerülhetnek a figyelmünk középpontjába, mert különleges tulajdonsággal rendelkeznek. Azzal, hogy odafigyelünk rájuk, egyszersmind elkeretezzük a környezetet a mindennapi élet többi tárgyaitól.” A szubjektum állapotától függően érzeteket keltenek, melyek közül valamelyik kiemelkedik, uralkodóvá válik. Ha a szubjektum birtokol bizonyos veleszületett hajlamot, készséget, képességet, s adottak a külső körülmények: akkor az alkotói képességet magában hordozó személyiség az uralkodóvá váló élmény hatására egy adott pillanatban képes lesz megvalósítani művét. Vagyis a költő az élménytérből vett (nyersanyag) objektív-szubjektív képei alapján elkészíti művét: megírja a verset, amely visszakerül az ÉLETTÉRBE.

Hogy miként születik meg a költemény, az természetesen különböző, de magának az alkotási folyamatnak vannak elméletileg elhatárolható szakaszai: 1. kezdemény vagy lélek- eszmélés, 2. sejtési időszak, 3. megfogalmazódás vagy lélekünnepély, 4. a kidolgozás időszaka. A kezdemény vagy lélek- eszmélés idején a költő felhalmozott élményképeit felerősíti egy újabb élmény, amely beleillik abba a lelki paradigmasorba, amely már jó ideje áttetszik a sejtés opálüvegén. Megcsillan valami „neszme”: gondolatfoszlány, trilla, hangkép vagy lírai töredék. A legfőbb élmény indítja el a sejtési időszakot, azt a periódust, amikor a képzelet rejtélyei érlelődni kezdenek. Előttünedeznek azok a Freud által említett „archaikus maradványok”, amelyek a tudat evolúciós fragmentumai, akár Jung „archeotípusnak” nevezett ősképzet-teóriája. A képzelet-periódus hippónakteusai (kólonok) összekapcsolása már a vers megfogalmazódása, a lélekünnepély lesz, mely a költészet szent terében történik, ahol találkozik az alkotói akarat az istenivel, ahol a szellem ereje egyesül a teremtés erejével. Ezek után kezdődik el a kidolgozás, megvalósítás időszaka, amely során a költő eljut a nyelvi jelrendszerben a tárgyiasításhoz.

Arany már a címmel jelzi *Az ihlet perce* szonettjének témáját, mely egyszerre utal a különleges alkotói állapotra, s az alkotási folyamatnak egy bizonyos szakaszára, amikor még nem dőlt el, hogy eredményes lesz-e a költő erőfeszítése a megalkotásra. Azt ugyanis az ihlet perce dönti el, hogy „homlokon csókolja-e” az alkotót a múzsa. Arany János még kérte őt, hogy: „Óh Múzsa....Méltóztassál hozzám leszállni, mert te a versek jóltevő bábája vagy.” Sőt Radnóti Miklós

sem restellt hozzá fordulni: „Pásztori Múzsám, légy velem itt, bár most csak egy álmos kávéházban ülök.”

Arany Jánost nemcsak e szonett megírása idején, már korábban is foglalkoztatta és bántotta, hogy mind többször válik képtelenné az „írásra”. Erről beszámolt legközelebbi barátainak is. Dr. Czeizel Endre szerint: „Arany azon kevés magyar költő-géniusz közé tartozott, aki a kreativitásából adódó nonkonformitást és az ebből adódó társadalmi konfliktusokat – okosságának köszönhetően – korlátozni tudta. Belül azért sokat emésztette magát, és ebben a nála is érzékelhető szélsőséges kedély is szerepet játszott. Kövérkés, piknikus alkata úgynevezett ciklotim (mániás-depressziós) kedéllyel társult, ami feldobott, túlzottan aktív, majd letöréssel, lehangoltsággal váltakozó kedélyre predesztinálta. A rövid izgalmi fázisok (amikor az ihlet mámorította: Perc a tiéd, egy perc, az isteni!) után gyakorta, mint írta: »Az operadalár elveszti hangját.« Tompának 1854 októberében így panaszkodik: »Mert mi lehet borzasztóbb oly szenvedésnél, mely szellemnek szárnyait szegi, az önbizalmat, mely nélkül nem csak nagyot, dicsőt alkotni, de még a közélet kívánalmainak megfelelni sem lehet.« Szemere Pálnak 1855-ben ekként jellemezte magát: »...egy percig bohó, gyerekes, víg: rá egy hétig ideges, életunt.« A lázas ihletettséggel mániás fázisa segítette magából kicsihozni fenséges költői alkotásait, de ezt követően agya kiszípolozásának a jelei depresszió formájában nála is jelentkeztek. Az önmaga által is felismert, szomorúságra hajló szélsőséges kedélyállapota először 1852 után súlyosbodott kedélybetegséggé, mégpedig depresszióvá.” Arany válságos időszakainak meddő óráiban keserűen

tapasztalta, hogy a költőnek vannak elszalasztott lehetőségei is.

Az ihlet percében: „...a versköltés-re vonatkozó tanácsadás formájával találkozunk. A mester által a tanítványnak adott tanács megszólító módját ölti magára, ami az antik költészetben az oralitás metaforáját, a közvetlenséget biztosító nyelvi funkciót jelentette” (Tarjányi Eszter). Az érzést a költő nemcsak önmagára vonatkoztatja, az a művészi alkotás érzésvilágának a megjelenítője lesz.

Az interpretáció érvényességét illetően Kappanyos András irodalomtörténész elméletével értek egyet, aki szerint két, egymásnak látszólag ellentmondó tapasztalattal kell számot vetnünk. „Egyfelől úgy tűnik, hogy semmilyen módon nem korlátozható egy adott műalkotás értelmének megragadására irányuló kísérletek száma. Másfelől elmondható, hogy vannak téves interpretációk, amelyek ellentmondanak egymásnak, tehát nem lehetnek egyszerre igazak – ha érvényesnek tekintjük az arisztotelészi logikát erre a problémára. Vagyis egy műről elvben végtelen sok mindent lehet mondani, de nem lehet bármit.”

Egyik legelfogadottabb logikai lehetőség, hogy a szöveg immanens tulajdonságai határozzák meg, hogy milyen érvényes jelentések nyerhetők ki belőle.

Roman Ingarden szerint az olvasat voltaképpen konkretizáció, vagyis a kitöltetlen helyek egyik lehetséges kitöltése olyan módon, ahogyan azt a kitöltött helyek megengedik.

T. S. Eliot írta a következőt: „Egy verset lehet úgy magyarázni, hogy azt vizsgálják, miből készült és milyen okok hozták létre, és ez a magyarázat szükséges előkészítése lehet a megértésnek. De a vers megértéséhez épp

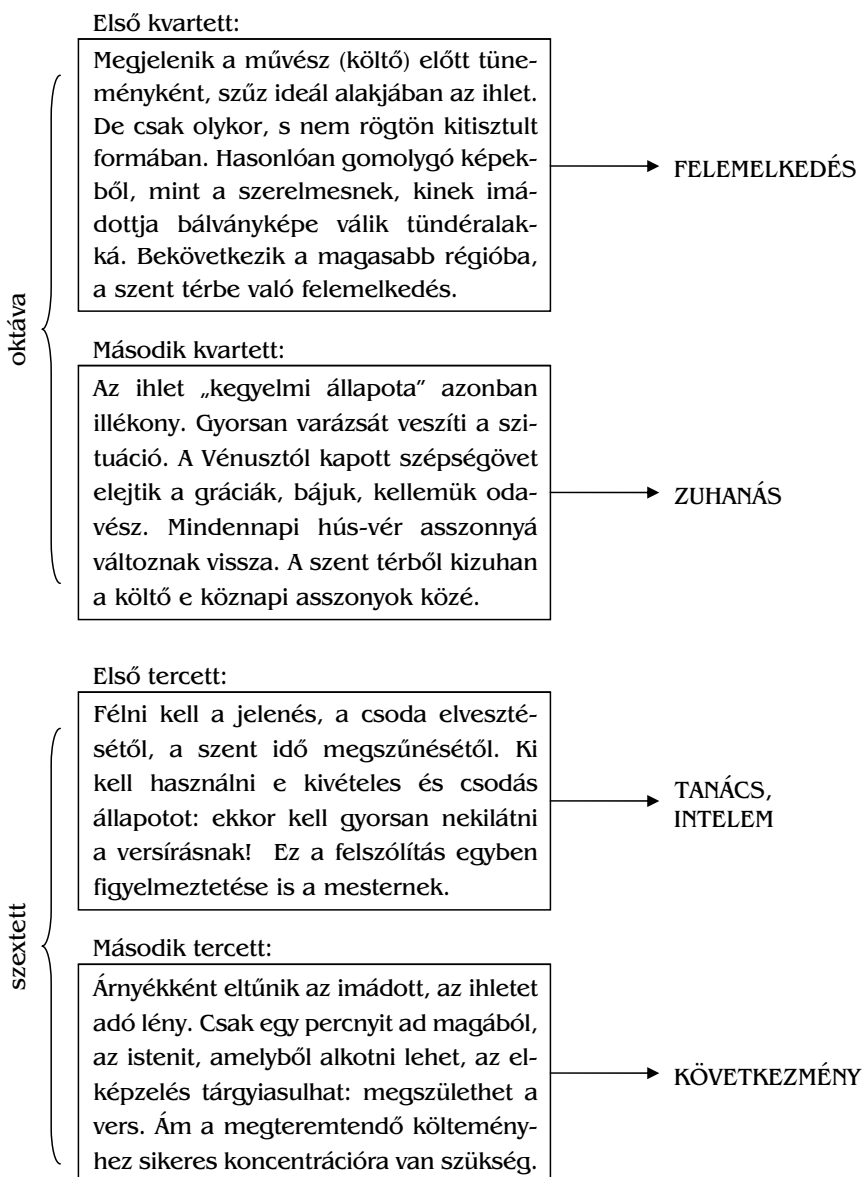
annyira fontos, hogy azt igyekezzünk felfogni, ami a költészet lenni akar.”

Ezen elméletek szem előtt tartásával készítettem el Arany János *Az ihlet perce* című szonettjének szöveg immanens és pozitivistá interpretációs-szerű elemzési ábráját.

Az ihlet perce sokszereplős, főalakjai: a költő mint tanácsadó mester, illetve azok a más, akár fiatalabb alkotók, akiknek tanácsát szánja. A többi szereplők a felsorakoztatott mitológiai alakok, akiknek segítségével az ihlet lényegét mutatja be és fontosságát erősíti meg.

A költemény szavainak többsége magas hangrendű. A költői kifejezőeszközök közül pár hasonlatot (az első és utolsó versszakban), néhány jelzót, jóval több ígét találunk, azonban a főnevek dominálnak benne. A forma szűkössége, kötöttsége nem is igen teszi lehetővé az eszköztár bőségének alkalmazását, és „...arra készíti a költőt, hogy befelé terjeszkedve kivételes töménységű megfogalmazásokkal éljen. Ezért aztán a legtöbb szonett minden látszólagos rövidsége ellenére valószínű birodalom” (Csengery Kristóf).

Napjainkban ihletről beszélni már nemigen divat. Mintha ez megkérdőjelezné az író vagy költő szakmai megbízhatóságát. Mintha valami szándékon túli, s a véletlennek kiszolgáltatott, kegyelmi jellegű tény sejlene föl benne. Tárgyilagosan fogalmaznak az alkotók: „eszembe jutott”, „szerencsém volt” stb. Tesznek azért beismerést, mint Gyárfás Endre: „Ami engem illet: naponta tudnék verset írni. Megvan hozzá a rutinom. Hogy félélévente csak egyet-kettőt sikerül papírra vetnem, annak az az oka, hogy várom a bensőmből jövő

parancsot: ez az, ezt kell elmondanod, ez az, amit itt és most csak te tudsz kifejezni.” A mai ember már nemigen tud mit kezdeni a mitológia alakjaival, nem látja meg a természetfelettit, mert anyagszerűvé vált lelke alkalmatlan ezek érzékelésére.

Azoknak is igazuk van, akik az ihletet megfosztják minden fellengzős

értelmezéstől. Azt állítják, hogy az ihlet az az állapot, amikor az alkotó legobjektívebben képes kezelni a tárgyat. Vagyis egy rendkívüli „prózaí követelmény” teljesítésére hangolódás.

Véleményem szerint a hirtelen támadt ihlet villámcsapása és a tartós „munka-ihletettség” lényege ugyanaz: értékes művet alkotni.

Czirok Ferenc

Hősök és balladák

Rendhagyó verselemzés

I.

„Ifjú korunk olyan,
Mint a vadásznak álma
A tér-mező dombján.
A nap szelíd sugárin alszik el,
Szélvészben ébred fel.
Keresztbe jár a sok tüzes villám körüle;
A fák teteit dühödve rázzák a szelek.
Örvendő néz ő vissza most az eltűnt
Napfény után; örvendezve nézi
Volt nyűgodalma kedves álmait.”

(Osszián, *Az inisthónai háború* /részlet/
fordította: Batsányi János)

A skót James Macpherson (1736–1796) a töredékekben létező gael dalokhoz – 1762-ben és 1763-ban (ekkor született Batsányi János, az Osszián első magyar fordítója és népszerűsítője) – hozzáköltött két eposzt, így születtek meg az ossziáni dalok. Amire a hamisítás kiderült és bizonyosságot nyert – évtizedekkel Macpherson halála után –, már visszafordíthatatlanul felkeltette az érdeklődést minden európai országban a nemzeti múlt iránt. Nálunk, a négy évvel Macpherson halála után született Vörösmarty Mihály kezdte az érdek nélküli, szívből jövő mitológiaépítést kisebb és hosszabb eposzaival huszonöt évesen: *Zalán futása*, *Cserhalom*, *Tündérvölgy*, *Délsziget*. Tette mindezt a Kazinczy és barátai által fújt ellenszélben. Teljesen hiába, mert mint Szerb Antal írja: „A mítosz ott alszik, leláncolt titán, az emberi lélek mélyén. Vörösmarty felhozta a napvilágra.” Húsz év múlva is hatott még az Osszián: Petőfi és Arany lelkesedtek érte, mert hiányt pótoló és példát adott. Az Osszián elindított valamit. Babits Mihály mondja erről, hogy „Nem a varázsszó a fontos, hanem a varázs, amelyet elindít.” Mert valóban elindult valami, az irodalom addigi legnagyobb misztifikációja kiváltotta a nemzeti múlt miszticizmusát: a nyilvánvaló becsapás egy valóságos hiányra mutatott rá, és a közönség követelte a folytatást. A skótok, angolok, majd nyomukban a németek, maguk is keresni kezdtek, és találtak bőven témát, hozzá formát, a *balladát*. Német közvetítéssel jutott el természetesen hozzánk is, de Arany János a skót és magyar népballadákat, énekeket is tanulmányozta. *A walesi bárdok* az elsöre, a *Rákóczi* népballadás hangulatra jó példa.

1856 júniusában – egy évvel *A walesi bárdok* előtt – íródott a *Szondi két apródja*. Drégely (ma Drégelypalánk) vára tragikus elestének története már a

kortárs Tinódi Lantos Sebestyén tollából és éneke által közismert volt a *Budai Ali basa históriája* című művéből. Szondi György szomorú, de mégis erőt adó történetét sokan feldolgozták. Verset írt róla, többek közt: Kölcsey Ferenc, Erdélyi János, Czuczor Gergely. Prózában meséltek olvasóiknak a hősokról: Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gaál Mózes. A mi korunkban is született fontos munka a közismert történetről ihletve. 1976-ban Szörényi Levente zenésítette meg Arany János balladáját a vers hangulatának megfelelő hangszerelésben, a Fonográf együttes és Koncz Zsuzsa előadásában. Húsz évvel voltunk az 1956-os forradalom kitörése és leveretése után. A ballada végleges formába öntését megelőzte Aranynak két, előtanulmányának is nevezhető verse: a *Szondi*, majd még töredékesebb változatban *A két apród*.

II.

„A ki magyar, szeresse a hazáját;
A ki vitéz, forduljon a török ellen.
Ti csak énekeljetek! A sasok harcoljanak,
a fülemüle daloljon.”

(Gaál Mózes: *Szondi búcsúja*)

A ballada romantikus képpel indul: *Felhőbe hanyatlott a drégeli rom, / rá viasszút a nap*, és itt már vége is a romantikus szépségű kezdésnek. A költő értésünkre adja, hogy miről szólnak a következő strófák: *ádáz tusa napja*. Bemutatja a helyszínt: *Szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom*, és már sejteti a tragédiát: *Tetején lobogós hadi kopja*. Ezután megismerjük a főszereplőket: *Két ifju térdel, kezökben a lant, / A kopja tövéen, mintha volna feszület*. Eközben a török sereg és vezére: *Zsibongva hadával a völgyben alatt / Ali győzelem-ünnepet ület*. A harmadik versszak, a lírai indítás után már elénk hozza a balladák érzékletesen drámai, párbeszédes formáját. *„Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?”*, kérdi szolgáját Ali basa, aki szépséges képekben válaszol gazdájának. *„Ott zöldel az ormó, fenn zöldel a hant / Zászlós kopjával a gyaur basa sírján: / ott térdel a gyöngypár, kezében a lant, / És pengeti, pengeti sírván.”*

A képfestő (pl. „felhőbe hanyatlott”, „ott zöldel az ormó”) és hangutánzó („zsibongva”, „pengeti”) szavakkal színezett első négy versszak után beszélhetünk már a *Szondi két apródja* versformájáról. Arany Jánosnak ez a tizenkilenc versszakos balladája az ógörög időmértékes verselés egyik formájából, négy-soros, anapestikus szakaszokból áll. Az anapestus görögül annyit tesz, mint megfordított: a daktilus fordítottja, amely egy kétegyeségnyi hosszú szótagból és két egyegységnyi rövid szótagból áll. Az anapestus tehát két egyegységnyi rövid szótagból és egy kétegyeségnyi hosszú szótagból áll. Fogarasi János eredeti elnevezése szerint: az anapestus lebegő, doboló. A daktilus lengedi. A szótag elemi ritmusegysége a mora. Az anapestus négy morából áll, mint a spondeus és az említett daktilus. Arany balladájában, ráadásul, még egy kis „csavar” is van, amennyiben a négysoros versszakokban az első három sorban a hatodik szótag mindig csonka versláb. Azonkívül az első és a harmadik sor mindig tizenegy szótagos, a második sorok pedig tizenkét szótagból állnak! A negyedik sor azután már „tisztá” anapestus. Ez a fajta versláb emelkedő

hangsúlyú, ilyen módon is érzékelteti, fokozza az izgalmat és növeli a feszültséget, sajátos ritmust és zeneiséget adva ezzel a balladának, így fokozva az olvasó érdeklődését.

A folytatásban a történet áttér a vár ostromának leírásához. Ali felüzent a várba Mártonnal, az orosz pappal: *Add meg kegyelemre, jó Szondi, magad!* A borzasztó ostrom következményeivel fenyegeti a várkapitányt a török vezér: *Meg nem marad itt anyaszülte.* Ali felküldi a várral szemben lévő dombra szolgáját, hogy hívja le az ifjú dalnokokat a győzelmi ünnepre, akik a még fel nem dolgozott vereség és gazdájuk hősi halála feletti bánatukban borultak a kopjafa tövébe. Hiába kecsegteti őket mézizű sörbettel. Aztán újra folytatódik Szondi beszédje a pappal. *Mondjad neki, Márton, im ezt felelem: / Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi, / Jézusa kezében kész a kegyelem: / Egyenest oda fog folyamodni.* Megértjük ma is: Szondi hithű keresztény, aki kész nemcsak hazájáért, de hitéért is meghalni.

A szolga finom ingyencségek felsorolásával igyekszik lecsábítani a sírhelytől, a hős kapitányukat sirató fiúkat: *„Serbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs, / Mit csak terem a nagy szultán birodalma, hozzá még Jó illatu fűszer, és drága kenőcs... / Ali győzelem-ünnepe van ma!”* A győztes hatalomnak mindene van, megveszi fájdalmadat is! Újabb versszak, a vár ostromát, pusztulását szemlélteti Arany: *...És pattog a bomba, és röpked a gránát; / Minden tüzes ördög népet, falat ont: / Töri Drégel sziklai várát.* Csodálatosan kifejező Arany János nyelvezete: látjuk magunk előtt a drámai történeteket. A küldönc, miután az ünnep várható finomságaival nem tud hatni a *„Szép úrfiakra”*, ezért féltést tettet, hogy még megfázhatnak, ha nem mennek időben Ali kényelmes sátorába, csodálatos zeneiséggel: *...Szél zendül az erdőn, – ott leskel a hold: / Idekinn hideg éj sziszeg aztán! Az ostromot leíró következő strófában kezd beteljesülni a várható tragédia. A várudvaron Szondi elégetteti a vesztett ostrom után számításba jöhető ingóságokat – hogy ne tudjon majd az ellenség mit zsákmányolni. Ezért leöletti a harci és a szállításra használt méneket: ...Szügyeikben tört keze forgat. Készül a halálra. Az ifjúkért küldött szolga most elveszti türelmét: „Aztán – no, hisz úgy volt! aztán elesett! / Zászlós kopiaival hős Ali temette; Itt nyugszik a halmon, – rövid az eset –; (Az élet, úrfiak, megy tovább, mondhatná.) Zengjétek Alit ma helyette!” A lépésről lépésre, várról várra elfoglalt ellenséges ország meghódítása dicsőség a hódítónak, de szívszaggató fájdalom a hű hazafiaknak.*

Szondi felöltözteti legszebb ruháikba két *dalnokát*, és két fogoly török ifjút (mint Jókai írja), felölteti őket legszebb lovaira, amelyeken a nyeregkápa aranypénzzel volt megrakva, és elküldi őket Márton pappal Ali béghez, a budai basához. Majd ezután hordatja ki a többi ruhát és egyebeket a várudvarra, hogy elégezzék. A balladákra jellemzően nem számít semmit a hétköznapi logika. Arany most – a tizenharmadik strófában – érezte fontosnak, hogy Szondinak a lantosaiért tett cselekedetét feltárja előttünk: *Nem hagyta cselédit – ezért öli bú – / Vele halni meg, ócska ruhába!* A szolga dicséri urát: *Ali dús, Ali jó;* és a látszólagos védelem, a jó bánásmód miatt köszönettel tartoznak annak, aki miatt ilyen helyzetbe kerültek. *Fiaim, hozzá köt a hála!* Engedelmes és hálás foglyoknak kellene lenniük. Tehetségükkel a győztes szolgálatába kell állniuk. A túlélés ára. Ismétlődő történelmi helyzet. Jókai így ír Szondi önfeláldozásáról:

„Akkor meggyónt, megáldozott, meghúzatta a kápolnában a halálharangot, s kiállt a romladék kapujába bevárni az ostromra rohanó ellenséget.”

Az ifjak azonban, ott a zászlós kopjával megjelölt sírhalomnál, csak Szondi hősiességéről tudnak zengeni: *Hogy vitt ezerekkel! hogy vitt egyedül! / Mint bástya, feszült meg romlott torony alján: csodálatosan bátor szívű harcos volt Szondi György! „Rusztém¹ maga volt ő!... s hogy harcola még, / Bár álggyúgólyótul megtört ina, térde!”* A törökök látták a „gyaur” kapitány halált megvető bátorságát, de a szolgának már elege lett az ellenfél dicséretéből, mert teljesítenie kell a parancsot: *„...Azonban elég: Ali majd haragunni fog érte.”* A kilátástalan küzdelemben Szondi és katonái nagy pusztítást vittek véghez az ellenség soraiban, de végül: *Ő álla halála vérmosta fokán, Diadallal várta be végét.* Ali küldötte végleg elveszti türelmét, „kibújik a szög a zsákból”: *„Eh! vége mikor lesz? kifogytok-e már / Dicséretiből az otromba gyaurnak? / Eb a hite kölykei! vesszeje vár / És börtöne kész Ali úrnak.”* Az énekes apródok helyzete ezzel életveszélyessé vált, mint 1849 után, a túlélők sorsa Magyarországon. Az utolsó versszak az elkeseredettség, a tehetetlenség átka a haza függetlensége, és a szeretett barát elvesztése fölött. Arany János a nagy költőtárs eltűnése feletti fájdalmat is érezhette – akit, amíg élt, nem felejtett el. Ez a fájdalom mondatja ki Arany Jánossal a nehéz, de a kimondásuk után megkönnyebbülést hozó súlyos szavakat, amikor végső tehetetlenségünkben az Isten ellenségét sújtó ítéletét éreznénk az egyetlen igazságos döntésnek.

*Apadjon el a szem, mely célba vevé,
Száradjon el a kar, mely őt lefejezte;
Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé,
Ki miatt lőn ily kora veszte!*

(1856. jún.)

Hatalmas árat kellett fizetniük az életben maradt apródoknak. Talán fölismerték, hogy mennyivel könnyebb – kellő bátorsággal, egy ilyen kilátástalan küzdelemben – meghalni hősként a hazáért, mint tovább élve, dicsőíteni nap nap után a győzőt. Megalkudni naponta százszor, tanulni tűrni és hallgatni akkor is, ha legszívesebben odacsapnánk a minket megalázóknak, akiktől többet nem várhatunk. Sőt örülnünk kell az életünknek, amit az arannyal tömött nyeregkápa elősegít egy ideig... Ez volt a helyzet báró Alexander Bach birodalmi belügyminiszter tíz évig tartó, kegyetlenül, kíméletlenül központosító hatalma idején is. (A magyar királyság ekkor, tulajdonképpen „címtelen” birtoka a Habsburg Birodalomnak. Ferenc József az öröklési rend és a magyar közjog megsértésével került trónra.) Arany János is nehezen viselte a Bach-korszak elnyomó, besúgóktól hemzsegő, cenzúrázó időszakát. A *Szondi két apródja* és *A walesi bárdok* című remekbe szabott balladája jó példa arra, *hogy mondani-valóját, amit az idegen önkény beléfojthatott volna, képes beszéddel leplezze úgy, hogy azért magyar honfitársai jól megértsék*” (Hankiss János).

¹ Abul-Kászem Manszúr Firdauszi perzsa költő, a *Sáhnámé*, a *Királyok könyve* című, hatvanezer párrimból álló perzsa hősmondájának főalakja a hős Rusztém. Az iráni, arab és török kultúrkörben a hős megfelelője lett idővel, majd személynévként is tovább élt. Törökösen Rüsztém.

III.

lhon, édes hazám!
 Ez a jele, hogy szán
 Életem igen téged;
 Hogy vérem hullását,
 Azkit két szemed lát,
 Nem kéméllettem tőled,
 S jobb immár meghalnom,
 Hogynem búdot látnom,
 Vagy elszöknem mellőled.
 (Rimay János: *Hazájának szól*
 /Balassi-ciklus III./, 1594)

1552 nyarat mutatja a kalendárium. Temesvár és Szolnok, Drégely eleste után és az egyre növekvő önbizalmú török sereg egri kudarca előtt vagyunk. A Spanyolországban született német-római császár, cseh és magyar király, I. Ferdinánd idejében igyekszik a Szulejmán szultán vezette másik hatalmas birodalom, amennyit csak lehet, meghódítani Magyarországból. Felkent királyunk – enyhén szólva – nem tett meg mindent az uralma alá került országért. Jókai írja: *„Szondy hősi ellenállása alatt épen azt a szerepet játszotta a bányavárosokban Teufel Rézmán, amit Erdélyben Castaldo. Mikor már Drégely elesett, akkor indult neki seregével, hogy azt visszavegye. Hanem Ali basa eléje ment, s Palásthnál úgy megverte Teufelt (akinek német neve, nomen est omen, ördögöt jelent, C. F.), hogy az maga is foglyul esett, s négyezer némettel és olasszal láncra verve Sztambulba küldetett, ott, mivel vakmerően eltagadta még a nevét is, zsákba varrták és a Boszporusba dobták.”* Szondi és hű társainak hősi halálát nem felejtettük el 465 év óta sem, köszönet érte Arany Jánosnak, de ki az „ördög” emlékszik már a zsoldosvezérre?

Irodalom: Szerb Antal, *A világirodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962; Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978; Babits Mihály, *Az európai irodalom története XIX. és XX. század*, Nyugat Kiadás, Budapest, 1935(?); Jókai Mór, *A magyar nemzet története I-II.*, Kossuth Kiadó, 2008; Hankiss János, *A mi irodalmunk*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942.

Fülekí Gábor

Hallgatni Arany(t)

Költészet Haydnje, kit hallgatni Arany!
„Barázda helyébe” – szántom Hozzád szavam.
Ki voltál? Telt mérték, ért mérműves összhang,
nyelvkincs szerény ura – s nem hevített gőg, rang.

Valódi Arany-kincs, nyelv-aranytartalék,
Aranszájú János, gyémántsзорó marék!
S métely-láz, kétely ráz – önbizalom-holtág,
pedig dús szóvagyton, nyelvhatalom voltál!

Hatvanezer szavunk csuda-rendbe fűzni,
érc-tökélyt teremtő betűfűrtbe tűzni!
Szó-arany középút, choriambus-lebegés,
joviális hang-rend, harmónia lengés;
egy a szó s gondolat, fedik egymást érten,
klasszikus összhangtan él Te szó-zenédben.

„Ha senkinek: írjad!” – „magába’ szülemelő” –
»Honnan s hová?» nevelt az anyanyelv-emplő?
Szalontáról Pestre, mint Toldi Budára,
jutottál költészet égi hegycsucára.

»E könyv kié legyen?» – s végül Kapcsos könyved,
melybe rejtetted sok késő lélek-könnyed...
Derűs Toldi-kezdet, – s végül Rébék károg,
lélek-árapályok, zord híd-avatások...
„Nem marad Kómosz velem,” – bár elkísért párod,
gyötrelmes testi út – s várt átlépni árok.

„Hány óra?” – kérdés hull, s meg is válaszoltad:
„Különben mindegy.” – majd: „Sötét.” – panaszoltad...
Minden-Egy sötéte fogadta be lényed,
ki szavaid rendjét öröklétbe mérted.

»Mér-ónja fölleben:« – ki tudja a Mélyet?
Bolond Istók szeme végtelenbe kémled...
Kiegyenlítődt gyógyyszó-balzsam-zene,
magyar Malherbe, Goethe; parázsló tűz heve.

Humor, irónia – Pázmán lovag s Jóka,
mily hamar lett Ősszel, bukva bú-folyóba!
Válladra rakódtak lét- és lélek-terűk,
felhős, gyors borúkra rövid, lassú derűk.

Ifjú, mély szemedből – fájón tört tekintet:
idős arcod éget – hordtál Nessus-inget.
Korszakváltást éltél – vonat lett a szekér,
„fejlődött” a világ – s keserült a kenyér.

Csodaszarvas-röptből *Híd-avatás*-szaltók,
Ünneprontók korán nagyvárosi zaj lóg.
Zúgó rossz fül és fej – romlandó test hordott,
tűdőbaj, epe-lék – viseltél nyűg-ólmot.

Sztoikus ősz-bölcsként tűrve egy-kedéllyel,
öreg barna lélek, úsztál kristály-mélllyel.
Gyöngybetűid sorja – tiszta rendezettség,
mélyen munkált Benned zengő lélek-egység.

„Tulérző fájvirág” sérülékeny lelked,
összeomlás után kapott-e kegyelmet?
Elkészült-e *túl*nan Csaba-trilógiád,
miután lefoszlott Rólad test- s föld-igád?

Tökély-léleknnyelven, mely tiszta muzsika,
valósult a nagy mű félbemaradt hia?
S kiért meddő lapok évek könnyét itták,
várt-e Rád odaát leányod, Juliskád?

Titok mindez nekünk, „hunyt mesterünk”, – s égjen –
ki úgy fájts hiányzott, költőtárs-jóbarát,
kinek tréfásan Te voltál jó »Jean Karát« ,
– húrotok versenyben tiszta fényes égben!

Gál János

Egy olvasó levele Arany Jánoshoz

Olvastam, költőtárs, életművedet én már,
Kis híján érettségiztem volna belőle,
Persze nem a kényszer vitt jó pár gondolatodban
Bősz, kíváncsi fejemmel hosszú elmerülésre.
Sajnos a kor meg a Párkák nekünk már nem adának
Egy szerzői találkát, a könyvhéti közönség
És közted; hát tiszteletem csak ím e levélben
Most róvom le szerényen, hívó kegyel előtted.
Voltam nálatok egykor, hajdúvárosi földön,
Szippantottam a csonka toronynak hús levegőjét
És megjártam a gyékény, vályog szentfalu portát.
Bár a torony már épen, marcona nagy süvegével
Díszlik, s kétszáz esztendő múltán ha eperfád
Elszáradna, tövéről vágnak új csemetéket.
Ez tán így nem lesz bambán hálátlan utókor.
Nem hazudott mikor egyszer rád mondá ez a Sándor:
Tűzhányóként bukkantál ki a tengeri vízből
S a föld mélye belőled lassan felbugyogott, majd
Csendben lettél értékek tanúsága, magaslat.
Mára kihűlve pediglen mint a bazalt Badacsony tömb
Úgy állsz minden megfáradt szemet elgyönyörítve,
Míg szőlőlugasok fonják költő-koszorúdat.
Van amiről szó nélkül csak hallgatnia kell az
Embernek. Feneketlenségednél körülállunk
Némán, melynek tükrében még ott van az Ég is.

Horváth Ferenc

Hommage

(Találós kérdésbe csomagolva)

Vajon ki ő? Magyar költő, komoly –,
fájdalmain át-átüt a mosoly:
kijutott neki bár sok keserű,
verseiben feldereng a derű.

Poézisa vigasszal van teli,
cirógatóak míves rímei;
s gyöngédségeket lehet tőle várni,
a műfaj, forma legyen bár akármilyen.

Dal, ballada vagy költői beszély –
az ő tollából könnyed, tiszta, mély;
s elégiáira csettint talán
Homérosz is –, meg persze Osszián.

Nagy költészete az égbe emel –,
dobban a szív és kitágul a mell!
Szolid szava időt állón *aranylik*...
Napunk kihunyhat –, ő sosem hanyatlik.

Mohai Szilvia

Egy este Kovácséknál

Este van, este van: hazaért a család,
Lerúgják a cipőt, s várják a vacsorát.
Szép kertes ház híján eperfa nem jutott,
Éji bogár az van: poloska és szúnyog.
Mintha vége lenne valamennyi dögnek,
Ha lámpának koppan – de tovább köröznek.
Egyre tépi a szél az ablaktáblákat,
Rikoltoz a szomszéd – majd a zaj alábbhagy.

Asztalon fehérlik egy kupacnyi friss ing:
Anya épp a minap tisztította ki mind.
Csendesen pakolgat, míg a fiúk s a lány
Lassan elkérődzik a hideg vacsorán.
Beballag pár jámbor hangya apró testtel,
Némi morzsa után kutatni nem restell.
Meg-megáll, körülnéz a boly egy-egy tagja:
Valami maradék igazán juthatna.

Csukva van az ajtó, s így is jön a huzat –
Megvetemedett a hosszú évek alatt.
Bár előtte hasal Killer, a vén tacsó,
Nem szigetel ő sem, érzik a lég attól.
Anya elmosogat, elteszi a tányért,
Ad a csemetéknek egy kis csokoládét.
Aztán elvegyül a gyerektársaságban,
Mint kósza zsebkendő a szennyeskosárban.

Hűvös már a lakás, így hát felcsavarja
A fűtést, s hallik is a víz halk moraja,
Amint végigszalad a fehér csöveken,
Nem számít a csekkhegy, csak meleg legyen benn.
Közben a kicsi lány esti mese helyett
Okostelefonján elesemesezget.
Egy-egy üzeneten jókat derül Sára,
Mosoly félholdja ül gömbölyű arcára.

A kisebbik fiú szobájába vonul,
Dolgozat lesz holnap, így hát arra tanul –
Killer mint tűzkígyót, rőt farkát csóválja:
Bár elcsábíthatná egy simogatásra –
Kovácsné büszke is eminens fiára:
Ügyvéd lesz vagy IT-s, mindenki meglátja!
Pedig annak egész máshoz volna kedve:
Sorozatszínész vagy sztárfocista lenne.

Kovács úr napi tíz órát küzd a cégnél,
Sőt, egy alkalommal bent érte az éjféli.
Szegre akasztaná már az aktatáskát,
De ki tartaná fenn úgy a kis lakáskát.
Olykor még este is előtte a táska,
Hogy az iratokba magát beleássa.
Utána aludni sem képes az éjjel;
Nyugtatót követel, egy egész levéllel.

Mikor hazaesik, teste alig várja,
Végre lerogyhasson a kanapéágyra.
Átizzadt ingével szép foltot hagy rajta –
Kit zavar az; majd a párna eltakarja.
Csak nem szít az asszony emiatt is vitát,
Vagy ha mégis, hát majd leviszi a kukát.
A sok tennivaló nejét kimeríti;
Ha besegít neki, mindig felderíti.

A jó háziasszony nem rest ma este sem,
Hogy urának némi vacsorát rittyentsen.
Tányért tesz eléje, s az asztalra tornyoz
Minden jót, mi hizlal vagy cukorbajt okoz.
Ő ma már nem eszik, vigyáz alakjára,
Ha karcsú az asszony, a férj sose bánja.
Ő is jobban örül, ha nagy fara nem nő –
Túl sok a cégnél a húszéves titkárnő.

Ám e pillanatban megszólal a csengő,
Óraleolvasó pedig már csak nem jó.
Vajon ki lehet az? Eltévedt a szomszéd?
Nem tudja, hol lakik, elitta az eszét?
Az asszony aggódik: „Tán betörő lehet?”
Ám ura leinti: „Ugyan, az nem csenget.”
Egy szemtelen kölyök – merül fel a gyanú,
Legfeljebb árendőr vagy Jehova-tanú.

Hagyjuk, hadd csengessen – legyint a ház ura –,
Majd megunja egyszer, csak akad jobb dolga.
Ám az ismeretlen csak nyomja a csengőt –
Lehet, hogy mégiscsak a közművektől jött?
Így az édesapa az, ki végül ráun,
S mérgesen kinéz a kémlelőnyíláson.
A többi csendben ül, egy szavuk sem hallik,
Fülüket hegyezik, odakint mi zajlik.

A luk túloldalán egy öreg néni áll;
Lábán fehér klumpa, kezében fakanál.
Az apát igencsak meglepi a látvány,
Ám aztán vállat von, s az ajtót kitárván
Megkérdi, kit keres; ám a hölgy zaklatott –
Nem érti a dolgot: nem órá számított.
Beszél az okról is, itten miért rostokol:
Sütögetett éppen, s elfogyott a cukor.

Elbeszéli azt is, hogyan indult neki,
Hátha sógornője tud majd segíteni.
De eltévesztette, jaj, a lépcsőházat,
Mi lesz most így vele? S a pite sem várhat.
Miután a néni megáll a beszédben,
Ősz fejét lehajtva álldogál szerényen.

„Rendben, jöjjön csak be” – szól végül az apa,
Rátekint a néni, és tovább folytatja:
Nem akar zavarni igazán senkit sem,
Mit szólna a háznép, hogy itt egy idegen.
Ám aztán csak rááll, nem szabódik tovább;
Belép, köszön, s kíván jó estét s vacsorát.
A férfi sebtében mindenkit bemutat,
Közben a szekrényben cukor után kutat.

Este van, este van; csak a hold világít,
A néni már elment, lesütve pilláit,
Hálát adva nekik a kiló cukorért:
Mostanra – gondolják – biztosan hazaért.
Alig szólnak – mindjük alváshoz készülget,
Közbe-közbe csupán Killer vakkant egyet.
Éjféltajt sötétség borul a panelra,
S átveszi a zajét a csend birodalma.

Oláh András

áporodott walesi álmok

*(Edward király nyilatkozata a BBC-nek,
miután rágalmazás miatt pert indított a
strasbourgi emberi jogi bíróságon)*

Edward király angol király
immár Strasbourgba jár
„hadd látom – úgymond – mennyit ér
az uniós szabály

személyemet sértette meg
egy ócska szófaló
ítéletet követelek:
pusztuljon a tahó

ez a pimasz nyamvadt csikasz
a lakomán ott se volt
– gúnyversében ért a szégyen:
csúnyán bemószerolt

szavaimat kiforgatva
gyűlöletet keltett
»áldott« helyett »pártost« terjeszt
a hűség »eb« lett

koholmányát gyúrta váddá
egy szava sem igaz
minden dalnok csak magasztalt
s ez meg engem szívat

ujjongva várt – zászlók s virág! –
a velszi tartomány
s máglyát gyújtott – én nem túlzok –
ötszázat is talán

azóta is ég a fészbuk
lajkolták vagy ezren
ahogy az ősz énekes hős
ölelt s csókolt engem

virágos s nem temető
mint hazudta e rongy

(Montgomery sem szíveli
aki ünnepet ront)

tejesfazék plebszszármazék
– bár a neve Arany –
az ilyenből csak ha megfő
máglyán lesz jó alany

megüzente Juncker menten
legyek vele kemény
meglátjuk majd akad-e rajt'
kívül másik legény

emberjogi bírák – sorry –
kimondták a számot
amennyiért átírni kész
Strasbourg bármi álmot

nem sorolom ki a soros
a verseny igen szoros
de garantálom: ilyen áron
nem lesz senki koros

majd kiderül ki az őrült
s ki kapta a legyet
bíró-junta itt Strasbourgba'
nem gyakorol kegyet

a körmére nézek mindnek
– Edward nem lesz fukar –
kiderül majd mily rügyet hajt
az a magyar ugar

parasztportán Nagyszalontán
nem lesz emléke sem
nagyidai cigányai
széthordják sebtiben

ne reméljen – inkább féljen –
az ki csak szart kavár
s belém vájja a karmait
mint e borzas magyar

a nevemet meghurcolni
neki sem engedem
érettségim nem lesz tétel
aki kikezd velem..."

Erdélyi Z. János

A titkos ara

(Kund Abigél regéje)

Kund Abigél, a vitéz Abelardnak,
Kund nagyurának a lánya vagyok.
Jó szüleim mint kincsre vigyáznak
rám, s alabárdok acélja ragyog,
hogya az utcán elvonulok.

Itt a közelben a Bárczi családnak
birtoka fekszik a dombok alatt.
Radvány rengeteg erdei állnak
körben, a fák közt szende vadak.
Csörgedezik lenn tiszta patak.

Bárczi fiával, az ifju Benővel
múlt tavaszon kelt egybe szívem.
Tudtam azonnal, énnekem ő kell,
és neki én, ha csak értem üzen...
Röppenek is hozzája szüzen.

Radvány erdeje fű-nyoszolyánkat
rejt a fáknak lombja alatt.
Ott adtam magam által a vágynak,
hol szüzi ékem szerteszakadt,
s mára csak emlékképe maradt.

Számtalan éjeken által enyelge;
véle a kéjbe merültem el én.
Nem volt durva, se kajla, se nyegle:
élvetegen himbált az ölen.
Méz csorgott le a rúdja tövén.

Nem gondoltam a Bárczi-fiúról!
Úgy ismertem az ifju Benőt,
mint aki mentes a szellemi bútól,
és feje lágya időbe' benőtt.
Történt mindez a kázus előtt.

Radvány sűreje rejt a titkot,
ott öldelte magát a legény.
Bárhogy esett is, a Bárczi kimúlott;
feltámasztani semmi remény.
Ezzel zárul e satnya regény.

Eljött értem a szörnyü poroszló;
vitt, hol a gyásznak csarnoka van.
Bunkó módra cibált az a prosztó.
Hogy védhettem volna magam,
híva tetemre riadva, vadan?

Rajtam a sor a terembe belépni.
Én vagyok, én, ama titkos ara!
Jaj, csak a holtra ne kellene nézni!
Rám mered egyre a szembogara;
úgy csalogat, hogy lépjek oda.

Megbomlott a Benő agya richtig,
tört döfvén kebelébe bután.
Lám, ez a penge a sebbe beillik,
nem lötyög ottan a szívbe' sután.
Mindezt éjjeli három után.

Mit fog szólani atyám, az a büszke?
Mit fog szólani Kund Abelard?
„Lányom, valld be, te céda, te rüfke,
Bárczi Benő szeretője valál?!
Akkor már inkább a halál!”

Néztem a gyilkot s jött az eszembe,
én nyújtám neki tréfa gyanánt.
Azzal ohajta zsarolni a beste,
rögvest meggyilkolja magát...
*Enyelgve adám a tört: nosza hát!**

* A dőlt betűs sorok Arany János *Tetemre hívás* című balladájából valók.

Csak tudnám, mire volt ez az ötlet,
mindenemet megkapta 'iszen.
Lányka-erényem rég az övé lett;
senki, csak ő bitorolta szívem.
Testem is őt szolgálta hiven.

Tükröt tartani kéne elébe:
hadd buggyanna sebéből a vér.
Hisz maga döfte a tőrt a szívébe.
Más bűnhődne miatta?! Miér'?
Ennyit egyetlen Bárczi sem ér!

Ah, de mi ez? Megcsorran a vére,
szerteterülve Benő kebelén.
Bámul a kúria ifja s a vénje:
gyilkosa más se lehet, csakis én.
Bárczi lotyója, az erdei rém.

Szólal a bős atya, bökve fiára:
„*Lányom, ez ifjú gyilkosa vagy!*”
Többi csak int a fejével, a báva:
köztük az összhang ördögi nagy.
Mentegetőznöm senki se hagy.

Hát ezek engemet itt kicsinálnak,
hogyha az ajkam meg se nyitom.
Rontok azonnal a Bárczi fiának...
Íme, a tőrt most megragadom...
Húzom a sebből álmatagon...

„Én adtam neki tőrt a kezébe!
Engem akart rémisztetni ő!
Nem hittem, hogy a kése hegyére
tenmaga jut. Becsapott a Benő!
Kába fejemben forr a velő!”

Nincs menedék más, játszani kell itt,
játszni az őrült lányt, ki szeret;
azt, aki bátor döfni a mellét...
Hogy szeretőmnem, már ha lehet,
ott a halálban is társa legyen.

Rontok színleg a gyászi seregbe,
bújnak a gyilkos fegyver elől.
Hát menekülnöm merre lehetne?
Mert ez a népség nyomba' megöl...
Ott a kiút ama utca felől!

Tépem az ajtót, táncos a lábam,
kúria lépcsője visz lefelé.
Bong a dalom visszhangja magában,
így jutok én a kijárat elé...
Zendül a szívem húrja belé.

És ajakamról libben az ének:
„Volt egy macska no és egy egér...”
Künnen enyéim körbebevének,
s fut menekítve a sárga szekér,
mígnem atyám házához elér.

Elköltöztünk régen e tájról,
s már nem is üldöz a Bárczi család.
Lassan a lelkem is éled a gyászból.
Porlada rég a Benő, a galád...
Végre *közöttünk nem vala gát.*

S Radvány erdeje őrzi a titkot.
Nem jár senki se errefele.
Néha, ha itt visz utam, be-beugrok...
Sírni? Ugyan már! Sír a fene!
Gombát szedni jövök csak ide.

Baka Györgyi
Szelíden áradó jelenlét

Arany János műveit olvasva

Tűnődő csönddel telíti lelkem,
váratlanul tört ágakkal akadályoz,
nehogy a sima úthoz hozzászokjon
a gondolat, játékosan forgó szelet
kavar, kétségek szakadékaiba ránt,
majd bujkáló mosolya feloldoz,
bíbor kasvirág-álmot lebegtet.

Elém tárja a megkerülhetetlen
szenvedés szakadékos mélységeit,
egybenőtt gyökerek kapcsolnak
össze a létezés kifosztottjaival,
értük kondítja a harangokat,
gyötrő vajúdásaiban értük kiált,
a lehetetlent ostromolva!

Látom magam bohóc-sipkában,
álarc mögül kacsingatva, tudva,
hogy nem titkolhatom igaz arcom,
figyel és lát a láthatatlan határon
túlról, és én várom, újra várom,
hogy érintsen meg, öleljen
szelíden áradó jelenlétébe.

Dombi Tinódy László

A madár szeme

Arany János emlékére

Tölgyek mellett lépdlek,
árnyas padon pihenek. –
Madár röptét észlelem,
odanézek, figyelem. –

-

Messze földre már nem száll,
bokor alatt álldogál.
Ülőhelye száraz ág,
bezáródott a világ.

Múl az idő, múlt a nyár,
társra többé nem talál.
Magányában elmereng,
számos emlék feldereng.

Látni véli hitvesét,
kicsinyeit, szép helyét.
Újra érzi életét,
s elkezdi az énekét.

Régi dala zengedez,
fénye törik, zajba vesz.
Verébsapat szemtelen
kiált bele szüntelen.

Felcsendülő trilláit,
irigykedve megvetik.
Hangoskodnak: – Fejezd be!
Danolj máshol! Nekünk ne!

-

Talán csoda, égi jel?
Hozzám repül, oly közel! –
Szeme csendes ősfolyam,
lelkem oda átsuhan. –

Kelemen Lajos

Arany – a tisztás

Üvölthetnék is, hát hogyne! A félszeg dac
antik tirádákban hatásosabb volna; egy hang bennem,

hasogat, hadonászik: kertfény gyanánt
a fájdalom őszre gyatra – se szög, se kereszt,

örökké harmadnap van, patakba fojtott óceánrobaj;
persze, kívül lágy beszéd, finom munka –

én nem sejtek meg végközelségben didergő,
semmibe-visszaragadt jövőendőket, az karnyújtásnyira:

hogyan az örök felkelők, a graffitis fiúk rossz szögből
pásztázták a terepet, s azonmód, álltó helyükben

elfelejtették, hogy (mint gyökérben, ágba
az élet) egy villanásra az ábécében tűz lobban,

míg a tömeg: tömött, török, téglaszerű, s hátának görcsös,
görbe ívén, kik magasra másznak: mind idegen –

s most beljebb vacog, magunkat mint buktattuk;
no lám! ha kisimult, ugye, forradalmam önarcképeként

egy-egy szívrajz elmegy – halványodásra vésem
őreg lelkem betonjába? hiába: bármink tüstént lelkiismeret!,

közös ügy; a tragédiáknak száraz hárfahúrján,
akár lángocska csöpp kanócon: tessék, ég a zene! –

szállnunk kellett volna, és csak azt ne: mindig, és
mindig nehezek fétisünk a téves érzékelés – de most, jaj, most:

széltől óvott, bizalmas fény, szemet szűrő bizonyosság:
így-úgy pusztulni, így-úgy túlélni,

és isten kemény nézése, ilyenkor jut eszembe, tér fölött,
lelken belül, el innen, fényt vive, meghint a maradékkal kicsit.

Kis Pál István

Margitszigeti rigóének 1877-ből

Örökölt jussom s a sorsom a dal,
fújom is bátran, de szemérmesen,
tudom, felöltöm nem dalosra vall,
s van égibb trilla is, mint énekem.
Talán, ha máshol, másként dalolnék,
nem cinegékkel s gerlékkel karban,
s csak éjjel, mintha csalogány volnék,
ne lássák a gyász zord színét rajtam.

De mit számít, a vágy merre s hova int,
ide köt a sorsom, s ide köt az ének,
hogyan zengjem a dalt, mégis és megint,
ahogyan azt tették rigónemzedékek!

E honos sziget, mert lakom, enyém,
nem pusztá szállás tavasztól őszig,
én itt, már a tél langyosabb delén,
vagyok a dal, s mi benne reménylik.
Fészkemet őrzi bokor, s a cserje,
hű párom földdel párnázva fonta,
nem rakta fára, vágyva szebb helyre,
hogyan azt a vércse meg ne rabolja.

Mert mit számít, a vágy merre s hova int,
ide köt a sorsom, s ide köt az ének,
hogyan zengjem a dalt, mégis és megint,
ahogyan azt tették rigónemzedékek!

Énekem, ha szép, az itt nem érdem,
nem jár érte cím, se díj, se hála,
ki a dalra szánt, Őt kell dicsérnem,
s örömmel lennem földi flótája!
Tőle e földet hazának kaptam,
tenyényi kertem a dalra elég,
maradok érte földhöz ragadtan
daloló madár, kit várhat az ég...

Már nem számít, a vágy merre s hova int,
ide köt a sorsom, s ide köt az ének,
hogyan zengjem a dalt, mégis és megint,
ahogyan azt tették rigónemzedékek!

Konczek József

Arany János vendégei

...udvaron fehérlik bőre egy leánynak,
ne félj, kedves, megvédlek én téged s a hazámat...

most is hallom e dalt, régen elhangzott bár,
cserebogár, sárga cserebogár...

benn a háziasszony elszűri a tejet,
fáradt magyar katonának ad inni eleget...

őrült dzsihadistát most nyomtunk a falnak,
nagyot koppan akkor, azután elhallgat...

Tompa Mihály a gólyához ilyen szóval szólott,
gólyamadár, testvér, különös a sorsod,
neked két hazát adott a végzeted,
nekünk ez az egy van... de el nem veszett...
mi a Tiszát megfékeztük, színes madaraknak
nadasokból, szigetekből alkottunk nyugalmat,
szálljatok csak, szép szárnyasok, és a magasságbul
gágogjátok, madárvészre is van orvosságunk...

legfelső pontján fájdalmának – folytatja Kölcsey
Isten áldd meg a magyart, mert büszke erkölcsi
imádkozzák az Istenhez, minden kis templomba'
hogy mint Mihály neve itten délhatárunk Tompa
ne Röszkírozza hát senki, hogy ide belopva
zöld zászlót tűzzön egy keresztény toronyra.

Istálló küszöbén ül Petőfi Sándor,
oda-odanéz, nem üres-e a jászol,
s csak-csak... került a lábára, ha más nem, hát bocskor...
Feketén bólongat öreg Kovács János,
ballag egy cica is, kitehessünk már most?
node, ugye Sándor, nem ehetünk meszet,
nem jár mindenkinek magyaros szeretet...

édes szülőhazám, te szép Magyarország,
ki a kereszténységnek viseled sorsát

ott térdel a gyöngypár, kezében lantjával,
Szondi két apródja, Krisztus-imájával...
...míg élek, harcolok az ottomán haddal,

lomhán söpörtek, mert vak volt még a hajnal.

...
azér' amíg bírom, igazán kimondom,
ittthon vagyunk mi itt, nem ottomán-otthon...

igy van ez, jó Zrínyi, mond Petőfi Sándor,
megvallja az ember, akármilyen jámbor,
hogy

mit nem beszél az a német?
elfoglalod ám a.....

+ + +

S Tompa határátkelőnél tántorog a költő,
fel-felüti fejét az embertömegből,
zúgva, bőgve törte át a gátot,
mintha el akarná nyelni a világot,
...s mintha lába kelne valamennyi rögnek,
szerencsétlen szerencsenek, szírek, perzsák, arabok, kurdok, törökök
ide özönölnek

(Európa nagy vébéjén csatározik Orbán,
nem afféle taccsbíró az, ókula az orrán,
hanem center, s kezdik talán ott is alítani?
hogya egy bűzös gondolatot meg kell állítani,
mer' a szabály, az biz' szabály, 'sz megegyeztünk rendben,
ki fogja e rossz bírakat rúgni végre Schengen?...

s azért írom nagy költőink vendégszövegeit,
hogya idegen hatalom, az soha ne legyen itt.)

Koosán Ildikó

Arany János bicentenáriumára XIX. sz.-i stílusban

„Hogy nem »két világ« csodája -
Lettem csak népemből egy:
Övé (ha van) lantom bája,
Övé rajtam minden jegy.”

Arany J.: Kozmopolita költészet

Méltatlan vagyok dicséretére,
hódolat vezérli tollam és szavam;
dalból, rimből font dicsfényt fejére...
Palettám szegényes érdemére,
Hazám! Te ünnepeled büszkén, boldogan

a nagy ívű költőt, szerető fiad!
Balsorsunk nekünk nem sok jót hozott,
a múltba nézés új bajt, gondokat;
egy évezred súlya nyom és fojtogat,
örömtől a lélek már-már elszokott;

hantok alatt kutattuk igazunk,
vesztett csatákban, elhulltak között,
magunkba nézni lett vón' jó okunk;
ha pártütésnek teret nem hagyunk,
múlik a viszály, fogy az üldözött.

De félre gondok! A keserű pohár
s a sírva vigadás ősi átkait
nőjük végre ki, legyen vége már!
– a baj a bajjal kézen fogva jár –
Ritka dicső múlt fénye árad itt:

a honfié, hogy emlékezzünk rá,
a vén tölgyre, ki sok vihart megélt;
kétszáz évnyi sorsot emlékoszloppá
hord a tisztelet; ne várjunk soká,
fonjunk koszorúba sírjára babért!

Jó Honfiak! Hajtsatok fejet!
Tisztelje meg e génuszt a kor;
Legyen szavam ma fontos üzenet:
„megtart a múlt, vagy végleg eltemet,
örök, aki a néppel egybeforr.”

Németh Erzsébet
Remény a reményben

In memoriam Arany János

A bizonyosnál most
nem bizonytalanabb semmi...
Meddig halál, meddig álom?
kopáruló valónkban
észre kell venni!
Nagy változás történt azóta, mester,
nőtt is, zsugorodott is sokat az ember.
Eszmék, rögeszmék felhői
viharzanak fölöttünk,
s kimondom – ha nem bánja:
nem nyugtatná meg fájdalmát
képzelete óceánja...
Ha őszvalónk, belső erőnk
nem tud meghatározni minket,
a kül-világ karvalyai
elrabolják önbecsülésünket,
és jaj a nemzetnek,
ha temploma omlik,
ha elpárolog nyelve:
múltját, jövőjét is temeti
a lényegről leszakadó elme.

Rózsa Iván

Stadion-avatás

(Arany János Híd-avatás
című verse kapcsán)

Sóhajt a fiú: „nincs találat, semmi!”
Hiába fizette be a hülyék adóját;
A szelvényt összetépi, ennek már ennyi;
Ez volt az utolsó játék tehát:
Nem adja fel többé lottóját...

Az állam és más is jól keres;
Izzad vért a homloka;
„Elvesztem!” – és már nem is kesereg:
Előtte még az éjszaka!
S másfelé indul, nem haza...

Előtte már a monstrum, az *új stadion*;
Rajta magyar és csillagos zászlók lengenek;
Ma avatták fel, e szent napon;
Itt volt „Ő” is, tolongtak az emberek:
S át is vágta a szalagot: „örüljete!”

De a fiú nem örvend már semminek;
Csak ott áll a *stadion* előtt:
Rögtön rájön, csak egyet tehet...
S mikor az óra éjfélét ütött:
E csillagos éjen sorsáról döntött.

Cseng-bong a toronyóra,
A fiú még-még hallja:
Neki ütött az utolsó óra...
Kezében gyufa, meg is gyújtja;
Benzinnel locsolt testét lánggra lobbantja.

Lángol a test, más is jár-ke! arra;
Találgatják is kíváncsian:
E merész ifjú vajh ki fia-borja?!
Lám, felgyújtotta magát ily bátran:
„Kövessük példáját mindahányan!”

Van még bőven benzin, ki folytatja hát?
Fehérben egy ifjú pár;
Vesztette hitét és védőangyalát:
„A túlvilágon boldogok is lehetünk akár!”
És kettős fáklya lobog immár...

Tapsol egy utolsót az egykor milliomos;
Tönkretették üzlettársai és a hivatalok:
Így most ő lett a soros...
Szökik élet elől, már nem konok:
„Kicsináltatok, legyetek a pokolban boldogok!”

Hívatlanul jönnek a többiek,
Leöntik magukat benzinnel;
Eljátszották pénzüket, becsületüket:
De a tűz nem éri be ennyivel;
Neki még hány áldozat kell?

Odavonz magához szinte tömegeket:
Bukott bankárok is, lám-lám...
Üzletembereket, csalódott szerelmeseket:
Ember-fáklyák egymás hegyén-hátán.
Mi lesz, hány lesz még ezután?

Tisztes öreg, fehér szakállal;
Nyugdíjából csak nyomorog:
Inkább tűzhalált vállal...
Már alig szenved, nemsoká boldog:
Elnyeli őt is a tűztorok.

Unatkozó úrinő ragad kannát:
„Egész létem feleslegesen telt,
Nem szerettem soha fiam apját!
Vétkeztem, most bűnhődnöm kell!”
S őt is tűzfolyam emészti el.

Nagy dérrrel-dúrral, csapzottan
Csörtet oda vigyorogva egy bolond,
Halála előtt szónokol is hívatlan:
„Enyém immár a hadvezéri bot,
Mit eddig jogtalanul Ő birtokolt!”

Szurtos cigánygyerek kéretlen,
Öleli őt tűzben, bárgyún nevetőn;
Ketten égnek együtt hitetlen:
„Lábszíjjal vert a nevelőm,
Nem lesz soha már szeretőm!”

„Nekem sem! – kiált egy másik tag –
Az életet élvezni nem tudom!”
„Én mindig hű voltam! – szól női hang –,
Ám férjemmel hentergett a húgom!”
Mindkettőt lángfal övezi immáron...

Orosz rulett ez, vagy micsoda?!
De nem kell ide már golyó;
Gyűlnek-gyűlnek az emberek, nem is csoda:
„Mi végre tisztességünk, ha győz egy széltoló?
Miért hagyja ezt Isten, kínjainkon csak mosolygó?!”
Már nem egyenkint, hanem seregekben;
Szó nélkül, némán, percenként:
De daccal, fejet leszegetten;
Öntik magukra sorra a benzint.
És sok-sok szemlélő elégedetten csettint.

Ám ekkor zivatar támad,
És eloltja a tüzeket;
Az öngyilkos tábor tán már fel is támadt;
De hamu-tetemük még e világi üzenet:
Ez csak így történhetett...

Bár jelölt még mindig számos akadna;
Elméjük bódult, tudatuk vak;
Testük, lelkük szívesen lobogna;
De egyelőre elvonul az emberroncs had.
Eláll majd az eső, rítus másnapra is marad.

Nincs már, mi visszatartaná őket;
Nem veszthetnek semmit, csak egyet:
Elgyötört, félresiklott életüket.
Aztán az óra üt még egyet:
Éjfél után éjjel egyet...

Száva Csanád

(töredék egy szonettkoszorúból)

mint a szerelmes boldog álminál
úgy hajlik a szöveg fölé a szerző
agyában ott feszül fogalmi felhő
gyanánt amit örökké szublimál

s amit beszűkült elmével imád:
a fixa ideát sosem felejtő
önnönmagába forduló megejtő
jól feljavított-feszített imázs

ez a hangzós megfoghatatlan hang
egy égi-földi dalnak furcsa vége
ahogy megszólal este a harang

és eljöhet pusztá sosemvolt béke –
formálódik lám csak a külalak:
tündér-alakká lesz bálványa képe

Takács Rebeka

A madár, ha nem dalolhat

Daltalan madár
mi végre éljen tovább,
pusztá őszi fán?

Druzsín Ferenc

Választások*

János pap országában

1. Két választás 1848 júniusában

Szabadszálláson Petőfi Sándor volt a jelölt, Nagyszalontán Arany János.

Petőfi: „Eljött az idő, midőn nemzetté lett a nép s ő választja képviselőit az országgyűlésre, nem pedig a nemesség. Kaptam az alkalmon; hogy ki eddig az irodalomban képviseltem a népet, képviseljem most az országgyűlésen is... Ki ismerné jobban szükségéit, mint én? ki védelmezné lelkesebben jogait, mint én? hiszen a nép az én vallásom, istenem!”¹

Arany: „(...) a nép minden rábeszélés, utasítás nélkül engem jelelt ki, s ez szájról szájra menvén, oly közvélemény lett Szalontán mellett, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az országban.”²

Petőfi „racionális”(?) programmal (mondhatnánk: kortesszöveggel) érkezett kiskunjaihoz: tisztázni akarta, mit várhatnak tőle, és azt is, ő mit tervez földijeivel.

„Annyit jó lélekkel mondhatok, hogy én már megpróbált gyalu vagyok, meggyalultam sok faragatlan tuskót és nem esett rajtam csorba. (...) Azt korántse várjátok, hogy én titeket magasztaljalak, mert akkor szemtelenül hazudnám. Becsületeмre mondom, ti nem vagytok remek emberek, vagy eddig legalább nem voltatok. Martius 15-éig az egész Magyarország nagyon szolgálkű, kutyaalázatosságú ország volt, és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utolsókhöz (...).”³

A nép nem ilyen kortesbeszédre volt szoktatva; hasonló helyzetben az égis magasztalják őket. Persze éljenezték Petőfi Sándort, mostanában éljenezték másutt is, valójában azonban felemás érzéssel fogadták az egyenes szót. A lelkes jelölt egyelőre csak az éljenezést hallotta meg.

Arany nem állt elő semmilyen beszéddel, nyugodtan, minden veszélyérzet nélkül nézett a dolgok elébe. A környező falvakra nem is gondolt: őket fogta a mező.

* Ízelítő a szerző Arany-témájú ősszel megjelenő tanulmánykötetéből: „Egy régi levélen ezt írva találtam”, Napkút Kiadó

¹ Petőfi Sándor, *Kun-Szent-Miklós, jún. 15.* In: P S Vegyes művei 1838–1849, Kiadta Gyulai Pál, Pest, 1863, III. k., 183.

² Arany János levele Petőfi Sándorhoz. 1848. június 27., in: *Arany János levelezése író-barátaival*, Bp., 1888, Ráth Mór, I. k., 150.

³ *A kis-kunokhoz*, in: P S Vegyes művei. Végleges, teljes kiadás, Bp., 1896, Athenaeum, III. k., 25–29.

Választások Szabadszálláson és Szalontán. A szabadszállási történések. A programadó beszéd után Petőfi nyugodtan ment vissza Pestre; elmondta, amit akart, várt. Amikor pár nap múlva visszatért, Kunszentmiklóson megdöbbenéssel hallotta, hogy „oly borzasztó hírek kerengtek felőlem, melyek csak a legelvetemedettebb gonosztevőt illetik”.⁴ A városházán népgyűlést jelentett be. „Azt kérdezte a bíró, hogy miről fogok hát beszélni? Mondám: a követválasztásról, s azon rágalmakról, melyeket távollétemben rám kentek.”

Beszélt: „(...) harsogó éljenezés kísért ki.”

A bajok azonban csak elodázódtak.

„Délután átrándultam Szabad-Szállásra egy kis körülnézés végett. Egy tanácsbelitől magától hallottam, hogy a nép csaknem kivétel nélkül a részemen van, valamint a laczháziak és a fülöpszállásiak is.”

Szentmiklós: megint rémséges hírek. Például egy levél „Szabadszállás bírái” aláírással: „Petőfi egy polgártársunk azon kérdésére, hogy mikor leend már béke honunkban, azt felelé, hogy sohasem, míg ezen ország vissza nem száll azokra, kiké volt, ti. a tótokra (...). (A kommunikációban nincs új a nap alatt?)

„Tegnap estefelé átmentem Szabad-Szállásra. Egy ismerősömhöz szálltam. »Az istenért, távozzék el tüstént, (...) mert mindjárt agyonverik. Tegnapelőtt majd éjfélig tartottak népgyűlést ön ellen, s a népet felbőszítették. A pap fia akar követ lenni, azt mondta: mihelyt bejön a városba, azonnal félreveri a harangokat (...).«

Éjjel mintegy tíz óra felé muzsikaszó és kurjongatás keltett föl álmomból. A pap fiát éltették, mint követet. (...) Az ivás és az ordítás egész éjjel tartott (...).”

Másnap a városházánál indulatos emberek várták. „S több mint száz torok ordítá körülöttem: Ez a hazaáruló, ez az akasztófára való muszka spion, aki el akarja adni az országot (...).” Megkérdezett egy hivatali embert: így értelmezik a szabadságot ebben a városban, „melynek Szabad-Szállás a neve?” A válasz: „Az a szabadság, felelt a követválasztási bizottmány elnöke, a kicsapott notárius, az a szabadság, hogy a ki nem tetszik a népnek, azt kikergeti a városból.

Ez alatt feljött a pap is, ki fia érdekében huszonnégy akó borral predikáltatott az éjjel a népnek s biztatott, hogy ne féljek, nem fognak bántani, csak távozzam.”

A költő Szentmiklóstra választóihoz igyekezett, ám kocsiját más útra térítették Szabadszállás vezetői, hogy ne találkozhaszon híveivel. A választási bizottság galádsága sikerrel járt:

„Szabad-Szálláson egy hanggal, szavazás nélkül kikiáltották követnek a pap fiát (...).”

Szalontán. „(...) tegnap 26-a volt, követválasztás napja egész Biharmegyében. (...) Van ebben a megyében egy állandó bizottmány. (...) Elnöke természetesen a főispán. A főispán igen-igen szabadelvű ember, s erélyes, oly erélyes, hogy a mit ő akar, meg kell lennie. (...) Kiszámította, hogy tizenhárom követ lehet a megyében; (...) kijelölte tizenhárom emberét, azután körutat tőn a megyéjében, s mindenik választókerületben egy-egy követet a helységek bíráinak és jegyzőinek nyakába akasztott. (...)

⁴ Petőfi „hírei” a *Kun-Szent-Miklós*, jún. 15-e c. cikkből valók. In: P 5, 1.

Szegény nép! azt hitte, hogy szabad és lehet neki, a kit szeret, a kiből bizodalma van, elválasztani. Egy általános véleményre támaszkodva (...) keveset gondoltam a falukkal (...), mert (...) tapasztaltam, hogy inkább félnek a választás jogától, mely miatt a mezei munkákat félben kell tenni hagyniok (...), így biztos voltam benne, hogy onnan egy-kettő is alig jó be. Szóval én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre bízom (...).

Szalontának Tóperczer Ödönt jelölte ki a főispán. Elterjesztették, hogy Tóperczer királyi táblai ülnök csak akkor ítél jól perünkben, ha követnek teszik. Ez hatott.”⁵

Arany tévedett, a falusiak dolgában kiváltképp.

„(...) a bírák által mindenkinek megparancsolták Szalontára elmenni, elannyira, hogy a mezei közmunkákból fennmaradt(?) szekeres napszámok a választók beszállítására használhatnának (...). Szerencsétlenségére követségemnek (...) valami Hrabovszky nevű kiszolgált pecsovics is idevetődött, s felkeresvén az árnyékok és bűdös zúgok embereit, néhány nemes, a pecsovics hajlamúakból, tőlem el- s maga részére hódított figyelmeztetvén őket a csapásra, mi nemesi privilegiumukon esnék, ha engem, paraszt embert választanának követül, másrészt bízattván őket a nemesi Eldoradó minden sült ökreivel, melyeket ő visszaszerzend.”⁶

A hatalom azonban a választás napján játszotta ki az „ászt”.

A szalontai lakosokat, akiket reggel hatra rendeltek a választás helyére, órákat várokoztatták, míg megérkeztek vidékről a fuvarok. Ekkor kihirdették, hogy „törvény hiányában” ábécé szerint szavaznak. „Szalontára, melyet a sors az S betűbe helyezett, csak délután 1 órakor került a sor, de minthogy asztalterítésre is éppen akkor került, az utóbbi elsővé tétetett, a szalontai nép pedig enni szét bocsátatott, tudtára adván, hogy 3 órakor majd eljöhét, s akkor ő lesz az első, miután már több helység nem is igen van. A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment (...).

Vagy három száz (950-ből) összegyűlt ugyan, de miután megértette, hogy délelőtt 730 szavazat Tóperczerre ment, (...) szavazás nélkül eltávozott.”

„Kaptam tehát a vidékről 11 szavazatot, Hrabovszky is annyit, Tóperczer 730-al követ.”⁷

A választás után. *Petőfi* nem adta fel; úgy vélte, egyelőre elnapolódott a képviselőség. „(...) Én tehát a galériára szorultam! én a galériára!... Szegény nép, szegény nép, legfanaticusabb barátod csak nagy távolból fogja hallgatni, mit végeznek sorsodról, s ha el találja magát idefönn köhinteni, még onnan is szépen kiutasítják. Szegény nép!... de ne búsulj, ez volt ellenségeid végvonaqlása (...)!”⁸

Mindössze négy nappal később keletkezett *A nemzetgyűléshez* című költemény: mintha a kunoknak szánt programot írta volna át szózatá. Felkiáltójelekkel tűzdelt mondatokban ömlik – nem a megbántottság – az intelem,

⁵ Arany János levele. L:2.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Petőfi levele Aranyhoz, 1848. júl. 1. In: *A J levelezése...* I., 156.

még annál is több: a 'kiválasztottak' megszólítása és felszólítása kötelességük teljesítésére.

Mit őseink egy ezredév előtt
Tevének, azt kell most tenni tinektek:
Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
(...)

Egy biztos: Petőfi Sándort ki lehetett rekeszteni a nemzetgyűlésből, de ő a „galerián” is Petőfi volt. Elég csak '48 augusztusára figyelni: előbb *A nemzethez* című elemi erejű költői kiáltványban figyelmeztet, s nem is „képviselői fokon”:

Ébredj hazám, mert ha most nem ébredsz,
Soha többé nem lesz ébredésed (...)
(...)
Föl, hazám, föl! százados mulasztást
Visszapótol egy hatalmas óra,
„Mindent nyerni, vagy mindent veszíteni!”
Ezt írjuk föl ezer lobogóra.

Arany politikai szöveget nem fogalmazott meg, ám egy hosszú levélben mégiscsak „megbeszéli” Petőfivel a közelmúlt tanulságait, és körvonalazza a teendőket is. A politika alakoskodása ráébresztette, hogy másfajta szóval kell közeledni a néphez. A Nép Barátja munkatársaként megtapasztalt svindlerségek után egy egészen más néplap és egészen más politika szükségességét vallja:

„Én a népnek valóságos politikai és szépirodalmi lapot készültem kezébe adni, saját erőteljes nyelvén (...); politikait, mely szerint a hon jelen állását, a hol szükséges, múltjából is világosítva, felfoghassa, külföldi országokhoz viszonyát megismerhesse, dolgainak kifejlését, időszerint folytonosan kísérhesse (...).”⁹

S mintegy az iménti „monológ” folytatásaként úgyszólván programot ad egy jövőbeli néplap megteremtéséhez:

„Mindig az volt a baja népünknek, hogy titkolóztunk előtte, nem fedeztük fel a dolgok valódi állását, s ez által nem engedték kifejezni a közérzést. A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, míg az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az úgynevezett intelligencia, kísérheti figyelemmel: de terjedjen csak el közötté oly lap, mely őt a politikába, a napi események hű közlése által, mint egy practice belé vezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet, s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére.”¹⁰

Értjük ezt a gyónással elegyes programot; értelmezni felesleges. Hogy éppen most, a szentmihályi és a szalontai történések után fogalmazódott meg ilyen készre-kerekre – ezt is természetesnek kell tartanunk. Bizonyára lapban így nem tette volna közzé még a választások hatása alatt sem (vagy éppen azok

⁹ Levél P S-hoz. 1848. aug. 12. In: *A J levelezése...* I., 164.

¹⁰ Uo 167.

szomszédságában nem!); ám a levél, ráadásul a legjobb barátnak, a népfelfogásban társnak, „műfaját” tekintve is megadta az őszinte szó lehetőségét is, értelmét is.

Arany „vallomásának” talán még beszédesebb része az a hosszabb költemény, amelyet leveléhez mellékelte („Appendix-2”-ben) a következő sorokkal: „*János pap országát* olvasd el, azért küldöm.” Arany János nem szokta ajánlgatni írásait; ha most megtette, oka lehetett rá! Hogy Petőfi elolvasta-e, reagált-e a *János pap országára*, nem tudjuk. De nagy kiáltás volt ez; Aranynál ritka az ilyen indulat, mint amiből ez a 18 strófás (versszakonként 9-9 sorral) keserűség kifakadt.

Ez a vers volt az ő igazi válasza június 26-ra! Keresztury Dezső csak a vers felületén járt, amikor azt mondta róla, hogy „a református vidéki értelmiség érzülete”¹¹ fejeződik ki benne szatirikus strófákban. Valószínű, még ebben sincs igaza, de majdnem mindegy is: másról van szó a *János pap országában*. A formálódó-érlelődő „szőlős gazda”-érzés első, de már elemi erejű jelentkezése ez, és adalék a magyar karakterológia megfogalmazásához, melynek kifejtettebb képe A *nagyidai cigányok*. „Kétségbeesett kacaj lőn” *János pap országa* is, mert a „megtérítünk téged”-mítoszhoz évszázadok során furcsa rítus, mondhatni népszokás szegődött: a „(...) dinom-dánom / keresztény tivornya”. Ahogy a jelenbeli „szépirodalmi” tisztújítások, választások (Nagy Ignác: *Tisztújítás*; Eötvös József: *A falu jegyzője*; Arany János: *Az elveszett alkotmány...*), és ahogy a „nem-szépirodalmiak”, a valóságosak, mint például a szabadszállási és a szalontai „örzik” ezt a „hagyományt”. (Ahogy Szalontán Hrabovszky korteskedett, aki a pecsovics hajlamú nemeseket egyebek mellett az „Eldorádó minden sült ökreivel” igyekezett ’ügyéhez’ hajlítani.)

A *János pap országa* ennek a történelmi tivornyának „költői tanúsítványa”, „rendezője” pedig „egy pap, neve / János”:

Udvarán örökké tombolt
A lakzi, kaláka,
Hét mérföldre érzett a szag
S úgy hitták ezt a vidéket:
János pap országa.¹²

Látványos volt ez a szakadatlan lakoma, és csábító: magyar és idegen egyaránt megkedvelte:

Sült ökör hevert szanaszét
János udvarában,
Két szarván boros csobányok,
Kard az oldalában.
Akinek tetszett, odament,
Az ökörből vágott,

¹¹ Keresztury Dezső, „S mi vagyok én...” Arany János 1817–1856, Bp., Szépirodalmi K., 1967, 216.

¹² *János pap országa*, in: A J ÖM I.: Kisebb költemények, Bp., Akadémiai K., 1951, 38.

S jót ivott rá a csobányból,
Nem is könnyen hagyta aztán
Ezt a jó országot.

Idővel „alapot” kellett teremteni a lakomához: anyagit előbb, aztán erkölcsit. „Hogy minden termék tizedét / A papoknak adják” – kitűnő indító energia volt ehhez a történelmi vállalkozáshoz! Cserébe, hogy mégis: egy erkölcsi vigasszal felérő ígéret adatott: „Mennyorszában a gazdagnak / Semmi helye nincsen”, bár egy idő után praktikus szempontból enyhítettek rajta. Ám az „intézmény” mindmáig működik.

Most is vannak, akik ilyen
Hizlalóba vágnak:
Lomhán a gyomornak élni
És élni az ágynak;
Kik előtt a hashoz mérve
A haza sem drága,
S midőn ez küzdésre készti,
Felsőhajtnak: jöjj el, jöjj el
János pap országa.

Indulatos, keserű helyzetkép, állapotrajz a *János pap országa*. Lehet, az indulat tette, hogy a bensőségérték tekintetében erős költemény az esztétika mérőjén kevesebbet nyom. Ám nem ez volt Arany János utolsó szava a nemzet „különös ismertető jegye” dolgában. Harminc esztendővel később a *Hasadnak rendületlenül* című töredékben újra megjelenik a téma: ugyan csak egy röpke szóra, ám a hiánytalan bensőségérték mellett az esztétika teljes fegyverzetében: travesztiában! A *Hasadnak rendületlenül* a *Szózat* első strófáinak travesztálása, a travesztia remekműve. Amíg a *János pap országát* 162 sorig sodorta az indulat, a travesztiát nem folytatta 20 soron, két és fél strófán túl! Pedig a keserűség nem csillapodott, az indulat sem, legfeljebb remekművé nemesedett. Íme a travesztia, ahogy a Helikon Kiadó 1983-as kiadásában olvasható a 444. lapon:

Hasadnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar!
Bölcsődtől kezdve sírodig
Ezt ápod, ezt takard.
A nagy világon ekívül
Nincs más, amit mivelj:
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt enned, innod kell.

Ez a föld, melyen annyszor
Apáid vére folyt,
Ez a föld másra sem való,
Csak hogy eltékozzod.

Itt küzdtenek honért a hős
 Árpádnak hadai;
 Botorság volna ezt a hont
 Neked fenntartani.

Szabadság! itten hordozák
 Véres zászlóidat,
 Szabad száj! itt csikorgatod
 Véres fogaidat.

.....
 (1880 körül)

A *János pap országa* az Életképek 1848. szeptember 10-i számában jelent meg, ezt követően Arany életében – soha: minden gyűjteményből kihagyta. A *Hasadnak rendületlenül* nyilvánvaló bizonyítéka, hogy nem tagadta meg ezt a '48-as költeményt, sőt: ha a *János pap országa* „merész vers”, a *Szózat travesztálása* – szentségtörés lenne, ha nem hallanánk meg Kölcsey intelmét (tanítását!) a komikum mindenhatóságáról:

„Nincs semmi annyira jó, nemes és szeretetre méltó, hogy komikai felvilágításban nevetségessé ne tétethessék; s a művészi szépség kevesbedik-e Aris-tophanesben, midőn Euripidest, vagy Sokratest, vagy éppen az istenségeket teszi nevetség tárgyává?”¹³

2. „Többé magam ily dologba nem ártanám...”

Petőfi és Arany számára a júniusi eseményekkel s az azokat követő szépirodalmi és levélben megfogalmazott reagálásokkal véget is értek a követválasztások – mindörökre.

Petőfit elragadta a történelem, a következő választást egyébként sem neki és a hozzá hasonló egyéneknek írták ki.

Arany leszámolt a követválasztás gondolatával: „(...) ha még talán új választás történik, *többé magam ily dologba nem ártanám* (...)”.¹⁴

Betartotta.

Nem ártotta magát „ily dologba”. Akkor sem, amikor, nem is egyszer, a „hegy” ment hozzá. 1861-ben például Tisza Kálmán is megkereste „az ottani választási kombinációk” ügyében. Ám a szalontai jó barátnak, Rozvány Györgynek megírta, „(...) hogy bármennyire köszönettel fogadom is szeretett földjeim megemlékezését, (...) azon felelősséget nem merném magamra vállalni, hogy mostani igen bonyolult és nehéz országos viszonyokban őket képviseljem. Az én pályám, bár nyilvános, de a politikaitól annyira különböző volt mind ez ideig, hogy nagy öncsalás lenne arra nézve, hogy magamat a követi pálya betöltésére képesnek gondoljam. (...) 1848-ban, igaz hogy félig erőltetve, hagytam neve-

¹³ Kölcsey Ferenc, *Komikumról*, in: K F Minden Munkái, szerk. Szalay László és Szemere Pál, Pesten, 1842, III. k., 55.

¹⁴ Arany levele Petőfihez, in: A J levelezése... I. k., 154.

met szerepelni a jelöltek lajstromán, de azóta öregbedett tapasztalásom, és megtanultam: kiki a maga szerepében.”¹⁵

Később is: még azt a szándékot is elhárította, amikor a *Toldi szerelme* megjelenésére küldöttség készült Szalontáról tisztelegni:

„Édes Gyurim! Azt hallom, hogy ti delegatioval készültök fel hozzám. Kérlek, hagyjátok el! Meg nem bocsáthatnám magamnak, hogy miattam néhány becsületes ember ide fáradjon, egészségét kockáztassa, ily zord téli időben, csak azért, hogy nekem élőszóval megmondja, a mit úgy is tudtok, a miről meg vagyok győződve: hogy szerettek, méltányoltok. És – őszintén szólva – nekem is elég volt már a jóból- beteg, roncsolt embernek nyugalom, – nem ovatiókra van szükségem. Hát kérek, hagyjátok a deputatiót akkorra, majd ha miniszter – vagy legalább is szolgabíró leszek. Fogadd üdvözlésemet. Barátod Arany János.”¹⁶

A politika „hegyei” is megkörmözték. Például 1857-ben, amikor a kormányhatóság üdvözlő verssel kívánta fogadni a Budára látogató I. Ferenc Józsefet. Elsőként Aranyt szólították fel „(...) aranyakat ígérve sokat, sokat, de én legjobb akarat mellett sem tehetém, beteges állapotom miatt.”¹⁷ (Természetesen nem maradt köszöntő nélkül a császár: mindenre akad ember, Lisznyai Kálmán vállalkozott: „Olvastad-e a báránylelkes verset? (...) L-szny-ynak becsületére válik úgy-e?”¹⁸ – írta Arany Tompa Mihálynak 57. július 26-án.) Írt viszont ő ez alkalomra „ó-angol modorban” egy balladát, *A walesi bárdokat*; természetesen akkor elrejtette fiókjában, ám ’63-ban, lapjában, a Koszoróban megjelentette.

1867-ben igazi hegyóriás közelítette meg: felvették a császári koronázás alkalmával kitüntetendők listájára, *Szent István rendjelre* jelölték. Amikor tudomást szerzett erről (ismerősei hozták a hírt), levélben nyomban b. Eötvös József kultuszminiszterhez,¹⁹ az Akadémia elnökéhez fordult, hogy „e szándék vonassék vissza”. Nem járt sikerrel, miként b. Wenckheim Béla belügyminiszternél sem; ő viszont megtalálta a módját, miként vessen véget Arany további próbálkozásainak. Megindokolta a jelölést „(...) e kitüntetés (...) irodalmi működésének méltányoló, a közvéleményből kifolyt elismerése, (...) egyúttal a Magyar Tudományos Akadémiának megtiszteltetése (...)”, a további huzavonát elkerülendő pedig válaszához csatolta a kitüntetést, a kitüntetést igazoló írást, s ezeket elküldte Arany Jánosnak.

Meghívót azonban nem mellékelte az ünnepségre. Azt Arany János „egy két-forintos kakasülőről, mesteremberek és leányasszonyok társaságában” nézte végig.²⁰

Nem a kakasülő volt Arany gondja, hanem az, hogy a *walesi bárdok egyike kitüntetését kapott Edward királytól*. Ez persze így az önértékes Arany nagytársa, ám a közvéleményben is járta valami, a suttogók között, ahol nem az igazság szokott a szóbeszéd minősítője lenni. Hát kiállt a közvélemény elé; úgy

¹⁵ A J levele Rozvány Györgyhöz, 1868. márc. 3. In: *A J levelezése...* II. k., Franklin-Társulat, 468.

¹⁶ A J levele Rozvány Györgyhöz, 1879. dec. 24. In: *A J levelezése...* II. k. 469.

¹⁷ Levél Tompa Mihályhoz, 1857. jún. 26. In: *A J levelezése...* I. k., 421.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Levélváltás b. Eötvös Józseffel és b. Wenckheim Bélával. In: *A J levelezése...* II. k., 434–440.

²⁰ Levél Tompa Mihályhoz, 1867. aug. 7. In: *A J levelezése...* II. k., 279.

tett, mint Csóri vajda: visszanézett a maga Nagyidájára, és ő is „fügét mutatott”. *Tizenegy fügét*, tizenegy kis bökverset.²¹

Jutott belőlük a kitüntetőnek, a kitüntetésnek, és természetesen a kitüntettnek is.

Íme példának egy szatirikus füge a *kitüntetőknék* (a IV.):

Járnak hozzám méltóságok,
Kötik rám a méltóságot:
„Megbocsásson méltóságtok,
Nem érzek rá méltóságot.”

A *kitüntetést* abszurd szatíra vette célba (a XI.):

Ha én egy jót alhatnám –
Száz keresztért nem adnám.

Ironikus fügét mutatott *önmagának* (a VIII.):

Minek nekem a rendjelek?
Szamárháton bársony nyereg?
Csillagom, galambom.
Minek nekem ez a kereszt?
Disznóorra arany perec?
Csillagom, galambom.

(Ezt akár dalolhatná is bárki; Arany megadja a kellő eligazítást: Ad notam: Minek ez a pörge kalap / Ha a legény csak egy falat, / Csillagom, galambom!)

²¹ A 11 versike fölötti cím: *A csillag-hulláskor I–XI*. In: *A J ŐM*, VI. k.: Zsengék. Töredékek. Rög-tönzések, Bp., Ak. K., 1952, 139–141.

Kiadta Arany János főtitkár

Ez az *eredeti ügyirat*, melyet Arany János indított el keze írásával azzal a főtitkári kérdéssel, megfelel-e a valóságnak az építész 'Számlája' – legféltebb kincseim közé tartozik. A korábbi években olykor megmutattam egy-egy szemináriumon magyar szakos hallgatóimnak, amikor a költő 'palotai' éveit vettük számba. Ám arra nem gondoltam, hogy a nyilvánosság elé bocsátom: nem valamely remekmű kézirata, „csak” egy ügyirat a Magyar Tudományos Akadémia ügyviteléből. Hogy ne rongálódjék, bekereteztetem: *kép* lett íróasztalom fölött, gyönyörűségemre. Most azonban a 200. évforduló megmozdította, s ebben „segített” a Napút (szerencsére állhatatos) főszerkesztője is.

Ez a „képet” kíséző szöveg nem a százszor elmondott tényt akarja százegyszer is leírni, hogy ti. mekkora nyűg volt Arany Jánoson a titoknokság, hát még a főtitkárság! Azt is sokszor elmondták már, hogy hány szépirodalmi alkotásra fordítható órát rabolt el az akadémiai robot. Mindez tudott és igaz. Nem erről szólnak ezek a sorok. Az építész számlájára sem mutogatok: lám, akkoriban sem az ünnepélyes átadás napja (itt: 1865. december 11.) volt egyszersmind az építés teljes befejezésének dátuma; hogy esztendőkkel később (a 'Számle' dátuma 1871. szeptember 23.) is volt még kisebb-nagyobb pótolni való...

Amire viszont szívesen kitérek, s a „képet” nézve magam is el-elidőzők íróasztalom „csendjében”: bármilyen nyűg és robot volt a hivatal a 'palotában' is; ebben a hivatalban Arany János robotos társai olyan kitűnőségek voltak, mint az ügyirat „szereplői”: Tóth Lőrinc, Ybl Miklós és Csengery Antal.

A kor elítje!

Ráadás: egy kis szépirodalmi szemle.

A 200. évfordulón azzal egészíthetjük ki tisztelgésünket Arany János előtt, hogy feltesszük azt a „*mégis-kérdést*”: mit alkotott a költő, amikor a hivatal fogságában „nem írt”? Valóban „üresek” ezek az 1870 körüli évek?

Nagy műveket írt.

Mindenekelőtt ezekben az években sorjázta a *Toldi szerelme* énekei (1879 a megjelenés éve). A hetvenes évek első felére esik „a múzsák neveletlen gyermekének”, Arisztophanész komédiáinak fordítása: *A felhők*, *A darázsok* (1871); *A lovagok*, *A béke*, *Az Akharna-béliek*, *A madarak* (72); *A békák*, a *Lysistrate* (73); *A nők ünnepe*, *A nőuralom*, a *Plutos* (74). A *Bolond Istók második éneke* (csaknem negyed századdal az első ének után) a Budapesti Szemle 1874. évi negyedik kötetében jelent meg, és jelentős teljesítmény ezekben az években a Burns-fordítás is, a *Kóbor Tamás* (Budapesti Szemle, 1873, II. k.).

És a „*Forgácsok*” és a „*Mondacsok*” apró pár sorosai. Legalább az ilyen ünnepen, s legalább néhányat idézzünk fel teljes szöveggel:

Isten veled Karlsbad szép tája! –
Örökké az ember nem állja,

54
1871. Kiadatik mélt. Tóth Lőrinc, a
vata pénzhasznok uszák, felvita,
goscánis néget az irás, valóban
megjörköltek a kinek nemtele,
szól, e munkák? nincsen-e e
fajlata még kifizesve, s ha nincs,
mi okból maradt annak kifize-
se? Ez kérvény?

Kelt Pécsen, az Igazságos
Tanács 1871. oct. 15-én tartott
ülésétől

Kiadta

Aranydinaszter
Jóváhagyás.

Amely ezen munkák a magyar
földművelésügyi akadémia által
bír, a javlati vizsgálatok
még is a kifizetésben, valóban
elkészítettek, bizonyítottak.

Pécs, január. 4ten 1872. Váratlanlag

Mélt. Tóth Lőrinc uszák

Rothad neki tüdeje-mája; –
Így végződik a földi pálya.
Alás' szolgálja.
(*Búcsú a fürdőtől*, 1869)

Szép megtisztelés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.
(*Főtitkárság*, 1869)

Vándor megállj! Hó! bámuld e követ,
Mellyel *magunknak* szerzénk hírnevet;
Itt tornyosul a megkövült dagály:
Mind nagy szavak! bim! bum! Vándor megállj.
(*Emlékre*, 1869)

Férfi-korom végefelé máris,
Hideg nekem a delelő nyár is,
Koravénség hava ül felettem:
Mind a világ „ura-bátyja” lettem.
(*„Uram-bátyám”*, 1869)

Az élet rajtam egyre nehezűl;
Kivénültem *kortársaim* közül.
(*Ötvenhárom év*, 1870)

Druzsín Ferenc

Szörényi László

Az elveszett alkotmány szerzőjük ceruzája által elveszített részei

Arany János két különböző időben két különböző okból dolgozta át a Kisfaludy Társaság pályázatára beküldött „comico-satyricus” eposzának elejét. Érdekes módon éppen itt található két hallatlanul fontos és Arany által végül nem közlendőnek ítélt, tehát kihúzott rész is. Az egyik a címlap, ugyanis eredetileg a kéziratban szerkesztett művéhez egy címlapot is, amely tipográfiaiailag is utánozta a régi, 17–18. századi nyomdatermékek szövegtagolását. Ezt Arany később áthúzta, és a nyomtatásban már csak ez a cím jelent meg: *Az elveszett alkotmány*.

Az elveszett alkotmány

azaz

Maradvári és Tagadófalvi, Tagadi

Rák Bendegúznak

földön, vizen s föld alatt

véghez vitt

álmélkodásra méltó vitézi tselekedetei;

nem különben

életében és halála után

rajta megesett

rendkívül való történetei;

mellyeket

az effélékben gyönyörködőknek kedvéért

először ugyan szép versekben szerzett

Néhai Nemes és Vitézlett Vadonffy Bertalan úr;

mostan pedig ez új formában

világ elébe botsátott,

Egy hazáját igazán szerető magyar nemes.¹

Tudhatjuk, hogy Arany még az előző évben, tehát 1845-ben küldte fel a kéziratot Pestre a pályázatra; a mű írásához július végén fogott, az első említés róla

¹ Arany János, *Az Elveszett Alkotmány*, Toldi, Toldi estéje, s.a.r. Voinovich Géza (Arany János Összes Művei, II. kötet), Bp., Akadémiai, 1951, 231–232. – Voinovich azt is megjegyzi különben, hogy egyrészt ezt a kihúzott címlap-tervet Kéky Lajos közölte már hasonmásban (A százéves Kisfaludy-Társaság, Bp., Franklin-Társulat, 1936), másrészt Arany Szilágyi Istvánhoz 1846. február 22-én intézett levelében közli is ezt a címvariánst, igaz, egy kis eltéréssel, a nemesi előnév módosításával: „Maradvári és Ingadófalvi Bendegúz tselekedetei”, a végén pedig a „világ” szót nagy V-vel írta.

szintén egy Szilágyihoz intézett levelében olvasható, augusztus 1-jéről. Mintegy négy hónapig dolgozott rajta. A három bíráló Erdélyi János, Stettner György és Vörösmarty Mihály volt, és ráadásul, mivel fölmerült az az alaptalan gyanú, hogy a szerző nevét tartalmazó boríték felbontása után talált név csupán írói álnév volna, ezért a Kisfaludy Társaság levelet intézett Szalontára az espereshez, aki 1846. február 15-én kelt levelében nyugtatta meg őket, hogy Arany János tényleg létező személy. Ezután Stettner javaslatára visszaküldték a kéziratot, hogy a költő vezesse át a szükségesnek látszó javításokat. Az eredeti hosszú cím kicserélésére 1847. január 3. után kerülhetett sor, ugyanis ekkor írja Szilágyinak, hogy javítania kell rajta, de újat nem akar írni, tehát „csaknem úgy” fogja visszaküldeni, ahogy megkapta. Következő, január 31-én kelt leveléből kiderül, hogy vissza is küldte Pestre Tiszáék egy szekérével, a szekér ugyan kigyulladt az úton, de a kézirat mégsem égett el.

A kihúzott címlap tehát azt állította, hogy ez a költemény, amely Rák Bende cselekedeteiről szól, a főhős halála után keletkezett, de már maga a költő, vagyis Vadonffy Bertalan is elhunyt, és így a mostani, „új formában világ elébe bocsátott” változatnak a meg nem nevezett hazafi, azaz „egy magyar nemes” semmiképpen sem szerzője, hanem csupán sajtó alá rendezője vagy kiadója. Arany tehát az epikai művek forrásmegjelölésének egyik leggyakoribb fikciós fogásával él, talált kéziratnak tünteti fel saját művét. Sőt még azt is sejtetni enged, hogy már volt vagy lehetett egy valahai őskiadás, amelyet ő mintegy csak formailag módosított. Ha most megnézzük a költemény cselekményét, akkor láthatjuk, hogy valóban, Rák Bende a mű valóságos íratásával egyidejű események után mintegy tíz évvel hal meg. Ezek az események pedig a Bihar megyei követválasztási botrány, illetve az a zalai botrány, amely véres kimenetelével szintén fölkavarta az egész országot; Szilágyi Márton föltevése szerint ugyanis ez az eseménysor is hatott Aranyra.² Ezek szerint Rák Bende halála körülbelül 1855–56-ra, vagyis a pályázathoz, illetve a mű kiadásához képest egy évtizeddel későbbre tehető; sőt a fiktív címlap szerint még jóval ez után került sor csak a mostani, mondjuk úgy, „szövegkritikai” kiadásra, amelyet a „magyar nemes” vállalt magára.

Petőfi *A magyar nemes* című verse Borjádön keletkezett, a Sas Károlynál, osztálytársánál és barátjánál „nyaraló” költő 1845 őszutóján, a Pesti Divatlap 35. számában jelentette meg. Akkor még ez volt a címe: *En magyar nemes vagyok*. Mivel sok érintett ismerős, barát, családtag jelentkezett később, ezért valószínűleg hihető, hogy tudjuk a derék címszereplő nemesi előnevét és nevét: Nemeskéri Kis Lajosnak hívták, aki akkor a simontornyai járás alszolgabírája volt, és igen lekezelően bánt Petőfivel. Az eredmény nem is maradt el: a derék úr halhatatlanná vált, noha talán nem erre gondolt, amikor az angyalokat emlegeti az egyes szám első személyben beszélő címszereplő. Ha Illyés Gyulának egy emlékét figyelembe vesszük, akkor még azt is megtudhatjuk, hogy ő gyermekkorában ismert egy akkor már aggastyánkorban lévő öregurat, aki csupán arra volt büszke, hogy ő a Petőfi-versben szereplő magyar nemes unokaöccse.³

² Szilágyi Márton, *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016.

³ Petőfi Sándor *Összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*, kritikai kiadás, s.a.r. Kerényi Ferenc (Petőfi Sándor Összes Művei, szerk. Kerényi Ferenc, 4. kötet), Bp., Akadémiai, 2003, 260–263.

A vers elég nagy kritikai visszhangot kapott, például Hazucha Ferenc, aki pedig nem különösebben kedvelte Petőfit, csípős gúnya okán igen érdekesnek tartotta, Pulszky Ferencnek is nagyon tetszett. A „Hegedűs” álnéven író erdélyi Szász Károly kritikájában is folytatta a vers epés hangnemét, és megjegyezte, hogy szép, szép, de azért ő maga kételkedik abban, hogy az angyalok fognak majd a beszélő nemesért eljönni, hogy a mennybe vigyék. Az azért igen érdekes, mert a megjegyzésnek van némi teológiai éle is.

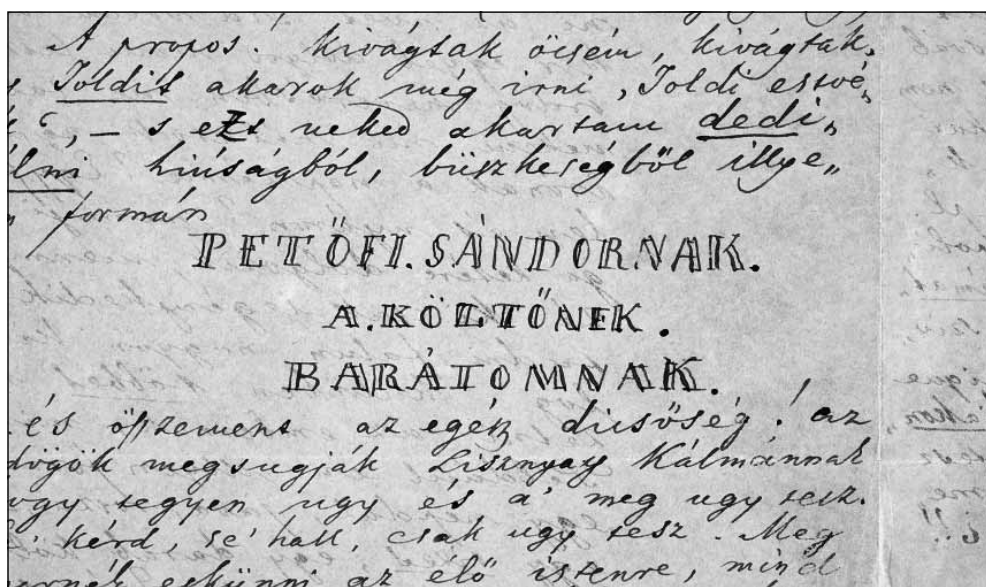
Nem tudjuk pontosan, hogy Arany, aki ebben az időben már minden lehetőséget megragadott a kortárs irodalom olvasására is, mikor és milyen példányban jutott hozzá a Pesti Divatlaphoz. (Tudjuk, hogy a szalontai kaszinó könyvtára, amelynek leltára legjobb tudomásunk szerint nem maradt ránk, sokszor csak nagy-nagy késéssel jutott hozzá egy-egy könyv- vagy folyóirat-újdonsághoz.) Ám mindenesetre van alapunk annak föltételezésére, hogy hozzájutott Petőfi verséhez, és az nagyon tetszhetett neki. Lehet, hogy ez az oka, hogy nem elégszik meg azzal, hogy Vadonffy Bertalant, azaz a saját fiktív alteregóját a mű végén még beszámoltatja jövőbeli eseményekről is, hanem megragadta az analfabétaságára büszke nemesből áradó bornírt gőg is, amelyet olyan sikerrel karikírozott Petőfi, és amely annyira jellemző Rák Bendére, sőt már édesatyjára is. Tehát könnyen lehet, hogy a Szilágyi Istvánnak írott levélben is megőrzött, később mégis kihúzott kiadói álnév vagy rangmegjelölés („Egy hazáját igazán szerető magyar nemes”) bizonyos értelemben hommage Petőfinek.

Akkor miért húzta ki? Ezt nehéz megválaszolni, tekintettel arra, hogy a cselekmény egyes rendkívül lényeges pontjaihoz Arany olyan megjegyzéseket vagy hozzátételeket képes fűzni, amelyek elbizonytalaníthatják az elemzőt. A hirtelen megjavult táltos és boszorka által inszenált nagy átváltozási jelenetben például, a hetedik énekben legalább egy, vagy mondjuk úgy, hogy fél szereplő akad azért a földiek közül, aki nemes, sőt gróf, és mégis letesz egy felajánlást a haza oltárára, sőt a most már jóindulatú angyallá változott ördögök felszólítására még jelképesen vérét is ontja ezen az oltáron. Igaz, hogy Arany megjegyzi, hogy a letett összeg évi jövedelmének csak egy századrésze, és a korábban csak hiú embernek ábrázolt Lánghy lehet, hogy a véráldozatot is csak azért hozza, mert tetszik neki a boszorkából lett angyal. (Hiszen ő is annak a liberális frakciónak a tagja, amelynek főhőse az eposzban a szoknyavadász Hamarfy.) Ugyanilyen módon azok, akik mégiscsak maradnak és komolyan veszik a profán istentiszteletet a haza oltáránál, vagyis a névtelen szegények és senkik, vannak ugyan, de senki nem ismeri őket, és a költő nemigen köti az orunkra, hogy kikre is gondol. Tehát végül is elképzelhető, hogy Arany az utolsó pillanatban, a kézirat visszaküldése előtt túlságosan is didaktikusnak, magyar szóval szájbárágonak érezte parodisztikus címlapját, és ezért húzhatta ki.

A második húzás az eposzokban kötelező segélykérést törli. Ezt Vadonffy Bertalan intézi a magyarok istenéhez. Ezt azonban Arany nem ugyanazon okból húzta ki, mint a címlapot!⁴ Több oka lehetett rá, de semmiképpen sem az, hogy

⁴ Vö. Szörényi László, *Arany János és Az elveszett alkotmány* = Uő, *Petrarca Budapestén. Esszék, tanulmányok*, Bp., Nap, 2011, 89–103. – A tanulmányban közlöm a kihúzott rész teljes, a kritikai kiadásban Voinovich által sok hibával közölt szövegét, az MTA Kézirattárában őrzött eredeti kézirat alapján kijavítva.

mentse a hagyományos magyar nemesi politika bármely oldalát vagy pártszínezetét. Sokkal inkább föltételezhető, hogy Arany, miután még egyszer végigolvasta művét, úgy gondolta, hogy a nemzetiségekről szóló megjegyzések kifejezik ugyan mélységes aggodalmát, amellyel figyelte a pánszláv törekvéseket és a bécsi udvar megosztó politikáját, akár Magyarországon, akár Erdélyben, de mégis hatásukat téveszthetik, esetleg félreértést kelthetnek. A költő aggodalmát teljesen meg is érthetjük, ha tudjuk, hogy ebben az időben már alaposan tanulmányozta nemcsak Széchenyi, hanem Wesselényi műveit is, és tudjuk egy nem sokkal később kelt leveléből, amelyet Petőfinek írt, hogy Wesselényit tartotta a legmértöbb politikusnak, és ezért neki akarta ajánlani az őseiről szóló *Murány ostromát*. A kihúzott rész egyrészt nagyon is érthető, mert hiszen a megsemmisítő gúny alapjául az Ószövetség megfelelő részeinek (Mózes negyedik és ötödik könyve, József könyve, Bírák könyve) adaptálása szolgál, arról, hogy az Isten miképpen kötelezi egyrészt választott népét az ígéret földje korábbi lakóinak megsemmisítésére vagy a velük való érintkezés teljes elkerülésére, másrészt mivel fenyegeti meg őket, ha nem hallgatnak rá, és hogyan fogja őket ezért megbüntetni. Ehhez képest viszont a kihúzott részben a választott népnek megfelelő magyarokat a legkevésbé sem izgatja, hogy mi várhat rájuk rossz esetben, hanem azt hitték, hogy Isten kizárólag az ő szórakoztatásukra, unaloműzés-képpen túri meg az idegen országlakosokat. Márpedig ez ugyan önmagában igaz, ha a tudatlan nemtörődömséget és az öngyilkos tehetetlenséget akarta megjeleníteni, de másrészt nem vág össze azzal a nem ironikus, hanem tragikus beállítással, amelyet a költemény alvilági jelenetében olvashatunk, ahol ugyanezek a nemzetiségek már épp hogy nem szórakoztatólag lépnek fel, hanem mostohafiakként bántalmazták édesanyjukat, Hungáriát. Arany föltehetőleg ezt a kettősséget akarta megszüntetni az eposzi segélykérés kihúzásával.

ARANY JÁNOS AUTOGRÁFJA

Takács Ferenc

Kürtszóra bakfitty

A Toldi harmadik kötetében Arany János említést tesz egy régi népi játékról: a *bakfitty*ről. Ez nem más, mint a tornaórákról jól ismert sorozatos bakugrás, amit népiesen kecskebuka vetésnek is mondanak. Arany két szakaszt szentelt ennek a – gyerekkorában általa is gyakorolt – játéknak.

Kürtjelre a sorok eleje megindul
Futni, ahogy telik, hősfi rugós indul,
Kőhajintásnyira egyszerre megállnak,
S térdre feszült kézzel „bakhátat” csinálnak.

Ezt a követő sor, mintegy ugrógátul,
– Mint lóra ki pattan a csipején hátul –
Vállra vetett kézzel szökik át futtában,
S kürtszóra megállnak kicsi távolságban.

Arany János egyébként prózában is megmagyarázza a bakfittyet: „Nagy izomerőt kívánó játék, melyet régebben a serdült legények, deákok is játszottak, de én úgy vélem, hogy őseinknél a hadi testgyakorlatok egyike lehetett.”

Aranynak a bakugrásról írott sorai ráirányítják figyelmünket arra, hogy a költő szerette a játékokat, a testgyakorlati vetélkedőket. Írásunkban kévébe kötöttük a fontosabb testkultúrával összefüggő írásait, és ebből a sajátos szövegből mutatjuk be a kétszáz éve született költőt.

Ha Arany János csak a Toldi-trilógiát (*Toldi*, *Toldi estéje*, *Toldi szerelme*) írja meg, akkor is jelentős adalékokkal járult volna hozzá testkultúránk történetéhez. Toldi Miklós valójában sporthérosz volt. A közvélekedés azt tartja, hogy a középkorban nem is létezett semmilyen sportos jellegű tevékenység. Ezzel szemben elég, ha Toldira utalunk, aki bajvívóként egyben birkózó, gerelyhajító, vívó, súlyemelő és ugróatléta is volt. A korabeli népi vetélkedőkben szintén jeleskedett, mint például kődobálásban, hordóemelésben vagy a rúdhányásban, amit akkoriban a nép bunkóhajításnak nevezett.

A Kisfaludy Társaság által kiírt irodalmi pályázat egyik feltétele az volt, hogy valamilyen népi hős tetteiről szóljon a „költői beszély”. Arany Toldi Miklóst választotta főhősének, ami telitalálatnak bizonyult. Fontosnak tartotta a források felkutatását, így jutott el Ilosvai Selymes Péter művéhez: *Az híres-nevezetes Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való história*. Ilosvai Toldit főleg mint nagy erejű lovagot mutatja be, de helyenként kitér hőse sportos tevékenységeire is. A híres malomkő eldobása során Toldi valójában súlylökést végez, aztán pedig rudat hány, birkózik és így tovább. Az „ős Toldi” egyik későbbi kiadásában a következő betoldás olvasható:

Nézd meg jól Budának Bécsi kapuját,
Meglátod ott ennek súlyos buzogányát,

Mellette függeni személyéhez paizsát,
Parittyából hajgált húszfontos köveit,
Diadalmas vitéz hegyes kópiáját,
És a kit csizmáján viselt sarkantyúját.

A Toldi emberfölötti erejében kételkedőket azért küldi a betoldás írója Budára, mert a Bécsi kapuban őrizték egykoron félelmetes fegyvereit. Erről Dugonics András *Jeles történetek* című művében olvashatunk, aki 1756-ban még látta a relikviákat: lándzsákat, buzogányokat, és nem utolsósorban a kőgalacsinokat, melyeket kézzel vagy parittyával dobott el gazdája. Schams Ferenc 1820-ban megerősítette, hogy ez a gyűjtemény létezett, melyet azonban tíz év múlva átszállítottak a budai fegyvertárba. A szabadságharc leverése után pedig Bécsbe vitték és besorolták az osztrák fegyvermúzeum gyűjteményébe, ezzel is gyengíteni akarván a magyarság legendás hőséneke nimbuszát.

Ilosvainál találunk Toldiról egy másik furcsa, sportos vonatkozású esetet, amikor ezt írja:

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék,
Az asszony kedvéért egyet-kettőt ugrék.
Fene oroszlányra hamar fel ugordeák,
Buda piacára Toldi ezenközben ugrék.

A „hátra iramodó” Toldi egy az ablakra rátett oroszlános kárpitra ráugorva valójában távol-magasugrást végzett, mely – a falra futással együtt – a középkori testgyakorlatok közé tartozott. Tulajdonképpen Toldi egy vaskos tréfa áldozata, mert a szőnyeggel együtt, hiányos öltözékben kiesik a nyüzsgő budai piacra. Arany János átvette ezt a kissé pikáns közjátékot. Toldi Miklós egy özvegnél vendégeskedik, aki a felhevült hőst az ablakon levő drapériára ugratja, az pedig ingben-gatyában, „a világ csúfjára” az utcán találja magát. A *Toldi szerelmében* Arany kissé népdalra hangolva verseli meg az esetet.

Toldi Miklós, aranyszál!
Hátha egyet ugornál –
Ihajláré! Ugornál –
Csak amott a zugolynál.

Oroszlány van kivarrva,
Ihajnáré! Csak arra
Oda ugorj a falra.

.....

Toldi Miklós úgy jára:
Kicsöppent az utcára,
Ablakon az utcára,
Mind a világ csúfjára.

Ilosvai Péter műve sokáig őrizte Toldi legendáját, amely még a reformkorban is népszerű volt. Toldi Miklós egyébként élő személy volt, I. (Nagy) Lajos

királyunk híveként több csatában magas katonai tisztséget töltött be. A nápolyi hadjáratba is elkísérte királyát, majd ott maradt a helyi hadsereg alvezérének. Arany János azonban nem a történelmi személyt verselte meg trilógiájában, hanem Ilosvai alapján és a Nagyszalonta körül még elevenen élő hagyományokból formálta meg népi hőst.

A *Toldi Előhang*jában több olyan élethelyzetben ismerhetjük meg a főhőst, melyekben fellelhetők testkulturális vonatkozások is. Rögtön megcsodálhatjuk Toldi óriási erejét, amikor egyik kezében egy súlyos petrencés rúddal mutatja az utat Buda felé. Majd az őt megalázó katonák közé dobott malomkövel újabb erőmutatványt hajt végre. Az egyik vitéz halála miatt bujdosni kényszerül, eközben számos próbatétel várja: farkasokkal birkózik, majd Pesten megfékez egy dühöngő bikát. A temetőben fiát sirató asszonytól megtudja, hogy egy kérkedő cseh vitéz lovagi tornák során megalázza a magyarokat. Felkerekedik és legyőzi a becstelen eszközöket alkalmazó cseh bajnokot, ezzel a király megbocsátja bűnét. Ezek a bajviadalok egyébként visszatérő motívumokként megtalálhatók a *Toldi estéjében* és a *Toldi szerelmében* is. A sportos epizódok a népmesék legkisebb fiainak győzelmeit juttatják eszünkbe. Toldi alakját a kezdetektől szimbolikusan tekintették: benne egyesültek a paraszti és a nemesi vonások, ő lett a felemelkedő parasztság népi hőse.

Toldi Miklós, amikor a királyi seregben szolgált, bajviadalait csupán birkózásban vívta, mivel a lovagi torna szabályai szerint csak kifogástalan nemesember vehetett részt a lovas küzdelmekben. A birokversenyek leírásával Arany megőrizte a magyaros népi birkózás elemeit, és népszerűvé tette ezt az ősi sportágat.

A karikással való vadfogást is megismerhetjük a Toldiból: IV. Károly német császár vadászatán hősünk így fogott el egy szarvast.

De nyomja erősen, lova már-már pedzi,
Toldi a nagy ostort sugárra ereszti,
Mert hozta nyakában s csattantva hurokba
Rántja nagy erővel ágainál fogva.
Nyaka szegett mindjárt a nemes állatnak;
Császár meg a többi mind oda szaladnak:
„No ilyet nem láttam, se semmi elődöm!
Így szoktuk ezt, Felség a magyar Alföldön.”

A *Toldi*n kívül Arany több más művében szintén felbukkannak a testi kultúrával összefüggő epizódok (vívás, solymászat, lovaglás stb.). Az ifjú Hunyadi Jánosról szóló *Szibinyáni Jank* című költeményében egy Zsigmond király idejében játszódó vadászatot ír le részletesen, melyhez Zichy Mihály készített illusztrációt. A *Buda halála* X. énekében pedig a honfoglalás kori lóversenyeket mutatja be szakszerűen. Itt újfent olvashatunk a vadakat elfogó karikás ostor és a pánya használatáról, melyeket eleink sportszerűen űztek.

Pányvával ezekből, ha mikor kell, fognak
Hajítva kötését repülő huroknak;
Veszedelmes játék, mivel a bős csorda
Lovat és lovagját levágja gyakorta.

Üstökös ifjú had, zúgó karikással,
Kerüli a ménest rohanó futással,
Szelíd paripájok a vadat legyőzi,
Körül, örvény módra száguldja, előzi.

A VIII. énekben költőnk egy olyan medvevadászatot szed rímekbe, amikor a medvét nem elejtik, hanem befogják és „házi bohócnak” nevelik.

Vetette magát már lovasok rendjére,
Asszonyi nézői hangos ijedtére;
Akkor Etel: piha! Nem kell félni, monda,
Gyere velem mackó! Ha danolsz, táncolj rá.

Arany János 1851-től „Nagykőrös homokos és salétromos Kánaánjában” élt és tanított magyart, latint és görögöt, miközben megírt vagy száz verset. Nagykőrös akkoriban szinte kulturális központnak számított, ide hívták ugyanis a nyakas cívisek a szabadságharc bukása után üldözött magyar értelmiség javát. Jókai írta a református gimnázium tanerejéről: „Az volt ám a tanári kar! A Fiastyúkbán nincs annyi csillag, mint akkor Nagykőrösön volt.” Itt állt a katedrán Szász Károly költő és műfordító, Salamon Ferenc és Szilágyi Sándor történészek, Losonczi István tankönyvíró, Mentovich Ferenc filozófus, meg még egy tucatnyi tanár, akik közül később hatan lettek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. A visszahúzódó természetű Arany említett kollégáiban barátokra talált. A másik jó komája a Gömör megyében élő Tompa Mihály volt, akivel hosszú évekig levelezett. Az egyik ilyen, alig ismert írása sporttörténeti szempontból is értékes. Előzményként tudni kell, hogy a magyar iskolákban évszázadokig tiltották a birkózást és mindenféle erőpróbát. Sárospatakon 1621-ben jelent meg az alábbi „regesztrum”: „Tilos a dárdavetés, a birkózás és mindazon játék, mely másban kárt tehet, aki megszegi, ha nagyobb 10 denárt fizet, ha kisebb, ugyanennyi vesszőt kap.” A fiú „gyerököknek” azonban szerzett joguk volt összemérni erejüket másokéval. Nos, Nagykőrösön az a példátlan eset állott elő, hogy nem a deákok birkóztak, hanem a tanárok. A filosz Mentovich meg a tudós Losonczi ugyanis valamin összekülönbözve birkózó mérkőzésre álltak ki egymás ellen az iskola melletti homokdombon. A Tompához írt levelében erről így számolt be Arany János: „Nevezetes volt a Varga szüretjén a tanárviadal, azaz birkózás Mentovich és Losonczi között, mely alkalommal ez utóbbi, keményen földhöz vágatott, s midőn ezt nehezen szívelné, s ellenfele újra felhívá – ismét földhöz vágattatott.” Az volt a malőr, hogy egy másik buckáról a tanulóifjúság jelentős számban végigélvezte az épületes viadalt.

Kevesen tudják, hogy Arany János népdalgyűjtő is volt. 1874-ben régi barátjának, Bartalus Istvánnak saját kezűleg másolt le gyerekkori emlékeiből több mint száz népdalt. Ezek között szerepelt a híres *Nemzetőr dal*, amit 1848-ban Szalontán alkotott.

Süvegemen nemzeti szín rózsza,
Ajakamon édes babám csókja.
Ne félj rózsám, nem megyek világra,
Nemzetemnek vagyok katonája.

A verset még aznap délután megzenésítette Fónagy József honvéd hadnagy, és estére már faluszerre énekelték. Ez a nóta annyira átment a köztudatba, hogy Arany végül maga is népdalnak ismerte el. A Magyar Tudományos Akadémia – Szabolcsi Bence szerkesztésével és Kodály Zoltán zenéjével – megjelentette 1952-ben Arany János addig kiadatlan népdalgyűjteményét. A *Koszorú* című lapot Arany János szerkesztette, és ügyelt rá, hogy a korai magyar sportéletről is tájékoztassák az olvasókat. A Budapesti Hajósegylet 1865. évi dunai regattájáról ezt írta a lap: „A csolnakverseny soha nem volt ilyen fényes; a nagyobb díjak, a több versenytárs s a roppant számú közönség mind ingerlőleg hatott a győzelemre.”

Arany János kora gyermekkorától késő öregségéig megőrizte játékosságát. Ennek legjobb dokumentuma Varga Balázs *Arany János játéka*i című könyve. A nyelvész-költő játéka között érthetően túlsúlyban vannak a szellemi indíttatásúak (rímek, rigmusok, makáma, alliteráció, nyelvi rejtvények stb.). Érdekeltek továbbá szülőfalujának, Nagyszalontának és környékének népi gyermekjátéka és ügyességi vetélkedői is. Vonzódott a táncok iránt, melyeket – főleg a sok mozgásos, erős fizikumot igénylő népi táncokat – akkoriban a testkultúra körébe soroltak.

Szeretem nézni (bár lábam ügyetlen)
Komoly, víg táncod, keleti fajom:
Mikor feljajdul rátermett kezekben
A hegedű s méléz a cimbalom.

Nagykőrösi tanárkodása alatt naponta több tucat „leckét” (írásbeli dolgozat, manapság a tesztek) kellett kijavítania, unalmában megesett, hogy disztichonban írta meg az értékelését. Másszor meg a tanári kar névsorát szedte versbe vagy literátus kollégáit fricskázta meg rímjeivel. Az említett Mentovich Ferencel, kevés üres óráikban, nyelvi rébuszokat, paródiákat, kírímeket találtak ki. Azt a híres latin mondást például, hogy Ave Caesar morituri te salutant, így alakították át: „Üdv Caesar, a túri cigányok szalutálnak neked.”

Arany Lászlótól tudjuk, hogy életének utolsó éveiben meggyengült apja látása, de testi szenvedésein diadalmaskodott lelkének nyugalma. Ekkoriban együtt készítettek humoros betűjátékokat, melyekből az Akadémiai Almanach 1882. évi példányának szélén több megmaradt. Arany egyik híres szónégyszöge olyan szavakból áll, melyek minden irányban ugyanazon szavak egymásutánját adják:

TAKAR
ADOMA
KONOK
AMODA
RAKAT

Arany János játékosságához tartozott, hogy amikor elakadt a verseléssel, az írólap margójára rajzolgatott. Például A *nagyidai cigányok* kéziratára valamennyi szereplőjének elkészítette a karikatúráját. Foglalkoztatták a játékszerrek, kiváló kézügyességével maga is készített ilyeneket, mint például bodzapuskát, fűztilinkót, furulyát, nádsípót.

Arany János idősebb korában több versében nosztalgiával ír gyermeki játékaikról.

A tölgyek alatt
Oly otthonos itten!
Évem leapadt:
Íme gyermek lettem,
Mint mikor a tölgy
Sudarát megmásztam,
Hol seregély költ
S vígan madarásztam.

Élete alkonyán legkedvesebb játszótársával – unokájával: Széll Piroskával – ajándékozta meg a sors.

Eddig együtt voltunk gyermek,
Én másod-, ő első ízben:
Épültek fatornyok, termek,
Pacskolódtunk porban, vízben.

Tudjuk, hogy Arany a Margitsziget megszállottja volt, de szerette a Városligetet is, a „lízst”, ahol „...össze-vissza, minden sarkon kintorna, koldus és nyomor”. A liget a városba zárt embernek maga volt a természet és a szabadság, ahogy költőien kifejezte: „az ég itt nem pár négyszeg ölnyi”. A borongós kedélyű költő számára a liget „egész majorságnak tűnt”, ahol egyéb dolga sem akadt, mint „Várni nyugton a napestét / S elmenni csöndesen haza.”

Arany a „köznép tolongásától” távoli utakon szeretett bolyongani, de azért szemtávolból figyelte a ligeti időtöltő mulatságokat, a korabeli sportokat. Érdekes megkülönböztetést tett a „köznép” két típusát illetően. Az egyik a sznobok csoportja, „mely toilettet fitogtatván körben halad” és semmiféle aktivitást nem végez, csupán bámészkodik. A másik népség az „egy ingre vetkezett” emberek, ők az igazi birtoklói a parknak, akik nem restellnek a fűvön „bakfittyet” ugrani, fára mászni, „lapdázni” és egyéb huncutságokat elkövetni, vagyis élni a természet adta szabadsággal. Ezt pedig így foglalta rímbe a költő:

Szabadság, melynek nevében
Tűröm, ha víg pünkösti nép
A „rendet” elnyomtatja szépen,
S le is fekszik, a fűre lép.
Hogy itt nincs tábla, tilalomfa,
Vagy ördög hajt rá, ha van is;
Hajrá fiúk! Ifjú koromba’
Úgy tettem volna magam is.

A „Hajrá fiúk!” biztatás elemi erejű kiállítás az önfeledten játszó ifjúság mellett, akik közé, ha tehetné, boldogan benevezne métázni vagy bigézni. Az *Ének a pesti ligetről* szóló versében közvetlenül is említi a „köznép” kedvelt játékaikat.

Laptával ott kemény „bolhákat”
 Oszt és kap egy sereg diák;
 Itt „cica-játékot” találgat
 És bámul e német világ...

Ami a „cicázást” illeti, ez egyértelműen az a bizonyos labdajáték, amit máig játszanak: az egymásnak gurított vagy dobott labdát egy cicának el kell fognia, és akinek elkapja a labdáját, azzal helyet cserél. Némi játéktörténeti ismeretre van azonban szükség, hogy tisztázzuk, mit jelent a labdával való „kemény bolhák” osztása és kapása. Ez a játék az ősi botos pásztorjátékok egyik variációja, mely számtalan néven vált ismertté a Kárpát-medencében (pl. bigézés, pilinszka, peckelés, pinyókézés, pajázás stb). Amit Arany János láthatott, az „bóháznyi” néven országsszerre népszerű szórakozás volt. Tetszés szerinti játékossl játszották úgy, hogy két csapatra oszlottak, az egyik felütötte a bolhát a lyukból, amit a másik csoportból valakinek el kellett kapnia. Ha a bolha csúcsára mért ütés félresikerült, akkor azt mondták, „kópé”, akinek három ütése kópé lett, az kiesett. Az urbanizáció terjedésével, a grundok, ligetek csökkenésével ezek a játékok kihaltak. Mint ahogy az a kor szintén eltűnt, amelyben Arany János a sziget meg a liget „fel nem söpört falevelein” andalgott, és amikor még a „gyom is természetes volt”. Mindez a múlté, ahogy a latin mondja tömören, „fuit”, vagyis: valaminek vagy valakinek „vége”. Ezzel a gondolattal búcsúzik a koszorús költő is a hírnévtől, a „lizensétől”, illetve az egész élettől:

El is megyek, tán nemsokára,
 Hír-név, dicsőség nem maraszt,
 Tudom, mit ér fagyos sugára,
 Itt is megtanulhattam azt:
 Nyerd bár világi életedben
 Ég s föld minden koszoruit:
 Neved csak az, mit e ligetben
 Egy sirkő rád olvas: *Fuit*.

Miklóssy Endre

„A kalapom cylinder”

Arany János és a filozófia

Ha magyarokról van szó, akkor célszerű Karácsony Sándorból kiindulnunk. Ha meg filozófiáról, akkor kétszeresen is ajánlatos. A mi magyar nyelvünk nem csupán önazonosságunk meghatározó pontja, hanem egyszersmind megglehetősen rejtélyes is. Talán ezért van az, hogy az újkor kezdete óta annyiféleképpen próbálják magyarázni az eredetét és a rokonságát. Talán Füst Milán járt legközelebb a megoldáshoz, midőn „Holdból pottyant nyelvnek” nevezte. Különösen feltűnő pedig az eltérése a minket környező indoeurópai nyelvektől.

Mivel a filozófia erősen kötődik a nyelv struktúrájához, a különbségnek jelentős gondolkodásbeli következményei is vannak. Nietzsche ezt ekképpen értelmezte: „Egyes filozófiai fogalmak (...) mindig újból ugyanazt a körpályát futják be, úzi őket a fogalmakkal együtt születő rendszeresség és rokonság. (...) Minden ind, görög, német filozofálás csodálatos családi hasonlóságának elég egyszerű a magyarázata. Ahol meg éppen nyelvrokonság van, egyáltalán el sem kerülhet, hogy hála a nyelvten közös filozófiájának – így értem: hála az egyforma nyelvtani funkciók öntudatlan uralmának és vezetésének – a filozófiai rendszerek hasonnmű fejlődésére és sorrendjére ne legyen minden már előre elkészítve: mint ahogy a világértelmezés bizonyos más lehetőségeinek útja szinte elzártnak látszik. Az ural-altáji nyelvterület filozófusai (hol az alany-fogalom legkevésbé van kifejlődve) nagyon valószínűen másképpen néznek »a világba«, és más ösvényeken találhatók, mint az indogermánok és mohamedánok” (*Jón, rosszon túl*, 20.§.). A mi „ural-altáji” nyelvünk kánonját pedig Arany Jánosnak hívják.

Aranynak még a humora is nyelvünk szerkezetéhez kötődik. Például Pázmán lovag balladájában az udvari bolond kötődése. A lovag azzal a panasszal érkezne, hogy a királyi vendégek egyike megcsókolta a feleségét. Azonban így kezdi a panaszát:

„Jöttek uram, udvarodtól ifiú legények...”

Mire a logikus észrevétel:

„Mi dolog ez? S idehaza maradtak a vének?!”

Így folytatódik hosszasan a párbeszéd, míg végre a feldühödött lovag kiböki valódi panaszát.

A mi nyelvünk ugyanis élhangsúlyos. A fontos dolgot előre kell vennünk, mert máskülönben folyvást elkalandozunk, mint a példánk is mutatja.

Nyelvünkkel kapcsolatban Karácsonynak az a legfontosabb különbségtétele, hogy a szerkezetében alapvetően mellérendelő, eltérően az alárendelő szerkezetű indoeurópai nyelvektől. „Az indogermán nyelvek úgy jelölnek, hogy a

fogalmaikat egymáshoz viszonyítják, de aztán a viszonyításban a meghatározó fogalmat alá rendelik a meghatározottnak. A magyar nyelv pedig a meghatározó fogalmat mellérendeli a meghatározottnak és a közöttük lévő viszonyt jelöl:” (Karácsony: *A magyar észjárás*, 109.). A kifejezésmódot ez nehézkessé teheti – Aranyánál jól megfigyelhető ez a fajta küszködés, amely gyakran csökkenti a kifejezőerőt. Ám ha képhez érkezik, akkor annak belső koherenciája áthidalja a logikai összefüggések egymás után baktató nehézkességét. Jó szemléltető példa erre a Szondi két apródjának a kialakulásai – a krónikás mesélés erőltén kísérleteitől a végső, tökéletes megoldásig, a romantikus kép átszellemítéséig, amiből szinte magától bomlik ki a történet:

*„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá viasszasüt a nap, ádáz tusa napja;”*

Van a nyelvünknek egy aligha túlértékelhető grammatikai sajátossága. A birtokviszony, radikálisan eltérően az indoeurópai nyelvektől, csak körülírtan fejezhető ki, a létige abszolút elsőbbsége mellett. „Van egy könyvem” – mondjuk, míg például az angol így szól: „I have a book.” A mi szemléletünkben az az elsődleges, hogy a könyv létezik, magában, én csak egy sajátos viszonyban (birtokviszonyban) vagyok vele. Az angol számára viszont mintegy az én birtoklásomtól függ a léte magának a könyvnek is. Hogy ne is szóljunk a múlt idők kifejezéséről, ami az indoeurópai nyelvekben többnyire szintén a birtokos segédigék felhasználásával történik, vagyis a múltat mintegy szubjektív személyes birtoknak tekintik, míg a mi szóhasználatunkban az objektíven létező világnak a nyelvi leképezése.

Ennek a jelentőségét a nyugati filozófusok is felfedezték a 20. században. Gabriel Marcel „Être et avoir”, Erich Fromm „Sein und Haben” címmel írtak komoly tanulmányokat erről a problémáról, amelyben a nyugati gondolkodásnak egyik defektusát sejtik. Arany János ellenben egy csodálatos képben tudta összefoglalni ezt, beleágyazva egy ősi, még az ókori Mezopotámiába visszavezető anekdotába, a *Fülemülébe*.

*„Történt pedig egy vasárnap,
Hogy a fentírt fülemile
Épp a közös gallyra üle.
Azt szemelvén ki oltárnak,
Honnan Istent jókor reggel
Magasztalja szép énekkel.
Megköszönvén a napot,
Melyre úm felvirradott,
A sugárt és harmatot,
A szellőt és illatot,
A fát, melynek lombja zöld,
A fészket, hol párja költ,
Az örömet, mely teli
Szívecskéjét elteli,
Szóval ami benne él,*

*S mit körében lát s szemlél,
Azt a pompát, fényt és színt
Mely dicsőség
– Semmi kétség –
Ő érte
Jött létre,
Csupán ő érette, mind!"*

Eddig az idill. És most:

*„Elannyira, hogy Pál gazda,
Ki gyönyörrel ott hallgatta,
Így kiáltott örömeiben:
»Istenem, uram,
Beh szépen
Fütyöl ez az én madaram!«"*

Vége a létezés idilljének, megjelent a birtoklás torzsalkodása. Mert ugyan látható, hogy a fülemüle is, mint minden, ami él, a világ központjának tekinti magát, de magát a világot azért mégsem a tulajdonának úgy, mint Dürrenmatt öreg hölgye: „Ismerem a világot, mert megvásároltam."

A mi világszemléletünk alapja radikálisan különbözik a nyugatiétól, amely Kant kategória-tanában a tér, idő és okság precízen meghatározható fogalmaira épül. Karácsony Sándor szerint viszont a mi felfogásunkban a tér határtalan, az idő kortalan, az ok megfoghatatlan. Épp ezért a determinisztikus szemléletet a világismeretben nem tudjuk használni. Időnként Arany maga is élcelődik ezen. Van például Kantnak egy híressé vált anekdotikus példája az „okságról". Amikor elment hazulról, ablakainak a spalettáit mindig gondosan bezárta. Ám egyszer elfeledkezett róla, és amikor hazatért, számos poloskát talált a lakásában. Nosza írt is egy tanulmányt arról, hogy a poloska világosban tud szaporodni. Vagy ahogyan Arany hivatkozta ezt a poloskáról szóló tréfás makámájában:

„Világosság élő magzatja – Kant is megmondhatja."

A gyakorlat számára használhatatlan „könyvfilozófiát" Arany szereti kifigurázni. A tudós, aki könyvet ír a bölcsességről, miközben nem veszi észre, hogy kedvenc macskája elől a szolga eszi el a reggelit? De a legszellemesebb A Nagyidai cigányok haditanácsa. Előszednek egy országtérképet, amelyen egy magas hegy szegélyezi a várat, és elhatározzák, hogy erről a hegyről fogják szétlőni. Egyikük, a magyar Czibak, azonban gúnyolódni kezd, mondván hogy ő itt semmiféle hegyet nem látott. De a parancsnok lehurrogja:

*„Ami meg van írva, az barátim, nem csal,
Könyvben a valóság, másról nem felelek,
Ki nagyobb hadvezér, mint e bölcs levelek?"*

Oda vontatják tehát az ágyúkat, de ott egy nagy mocsár van, amibe azok belesüllyednek. Ezek után persze Czibak lesz a felelős: miért nem akadályozta meg?

Van-e hát magyar filozófia? Folyt egy polémia ezzel kapcsolatban Németh László és Karácsony Sándor között. Németh tagadására Karácsony úgy válaszolt, hogy igenis van, de ennek a formája nem a diszkurzív kifejtés, hanem az anekdota – mint fentebb is láttuk (*A magyarok kincse* – bevezető). A mondanivalóját nem diszkurzíve, lépésről lépésre haladva fejti ki, hanem leír egy bizonyos helyzetet, amelyből analógiaképpen lehet következtetni más hasonló helyzetekre.

Az egységes világszemlélet olyan specifikum, ami az embernek magának az egységéből következik. Ismeretadó kettős forrása pedig az érzékelt világ tapasztalata és a gondolkodás, amely ezeket egységbe rendezi. Aranyinak ezen a ponton támadtak súlyos fenntartásai, a rendezésnek az alapeszközével, a logikával kapcsolatban (*Bolond Istók*, 2. rész, 27.):

*„A logikában nincs gyöngébb diák,
Major- s minorban ő nyakig vesze,
Vagy az okot nem lelte, vagy fiát,
Kivéve, mint pók, ha mit éreze
Mert (amin elbámulna Kant vagy Spinoza)
Észtanszerűbb volt verse, mint a próza.”*

A major, a logikai sor fő tétele, egy olyan, a logikán belül nem vitatható általános megállapítás, ami nem támaszkodik semmi tapasztalatra – el kell hinnünk. A sokat emlegetett alappélda szerint – Minden ember halandó – Péter ember – tehát Péter halandó –, ahogyan azt Fülep Lajos említi, a meggyőző erejét nem a „logikának”, hanem a halandóság tapasztalatának köszönheti. (Ezt a hindu Dnjája gondolkodási rendszer, a maga ötlépéses levezetésével pontosan tartalmazza. A tapasztalatból indul ki – „Péter halandó” –, és a levezetés ezt erősíti meg az általános összefüggés megmutatásával. Ez a módszer, nem mellesleg, alapvetően akadályozza meg a logika és ezzel az emberi elme gépésítését. Talán ezért nem tűnt még fel a főáramú nyugati gondolkodásnak...)

Ha „Bolond Istók” a tétel igazságát nem érti, hanem érzi, az még tovább vezet az összefüggésekben. Oda, ahol a logika a lélektannak a részterületévé változik. No, ez a husserli megállapítás se számít manapság kurrensnek. Pedig ez közvetlenül összefügg azzal, miképpen tesz szert az ember az ismereteire. A pedagógus Karácsony számára ez a megoldandó fő probléma, ezért tekinti a *Bolond Istók*ot pedagógiai alpműnek, erre építi fel egész reformkoncepcióját.

A gondolkodásnak a tartalma a kíváncsiság. Ez az ember egyéni lelki adottsága. A formáját azonban a közösségének a tradíciója határozza meg, a „könyv” és az iskola ezt közvetíti. Láttuk Arany székszeisét a „könyvv” kapcsolatban. Az „iskolát” illetően pedig a személyes tapasztalatait egy szólásmondásra építette fel: „bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe”. Önéletrajzi jellegű tapasztalatairól e tankölteménynek a második énekében számol be, mint egy érdeklődő embernek a kiábrándító tapasztalatairól. Minden ismeret a

kíváncsisággal kezdődik, és Arany itt egy komoly nehézséget ismert fel (21–22. vers). A diszciplína kiolthatja a kíváncsiságot.

*„Mindig valami olyanért sóvárog,
Amit nem tanítanak a tudós tanárok. (...)
A tudásnak vonzaná is vége
Akármilyen szakban s mindben egyaránt.
Ismerni ő mindent hő vággyal ége,
A Zend Avesztát úgy, mint a Koránt,
De azt az iszonyú 'kásahegyet'
Keresztül enni, míg tud csak egyet!”*

„Magolni kelle kő, virág nevét” – ami természetesen lehetséges, csak hogy elfogyhat mögüle az érdeklődés és a valóságos megértés. De azért „elfűtta hangosan, amit nem ért”. Amivel érvényesülni persze lehet (32–33. vers).

*„Bajtársit e pálmák varázsa vont,
Lett is valami, valamennyiből.” (...)
„De ő a 'lenni vagy nem lenni' célt
Nem így fogá fel: 'enni vagy nem enni.’.”*

Ami lehet életcél, sőt az embernek az az érzése, hogy az iskola épp ezt kívánja beléplántálni az érdeklődő és ezzel összefüggésben tán fegyelmezetlen nebulóba is. De a „világismeret” nem azonos a karrier ismeretével, sőt többnyire ellentétes is vele, hiszen nem hiányozhat belőle az életben oly sok hátrányt jelentő kritikai szellem. (Mondjuk például a „könyvtisztelet” kétségbe vonása, mint Puk Mihály kritikusanak az esetében láttuk.)

*„Szerette volna ő ismerni, óh nagy
Természet, alkotó kezéd művét!
Keresve hol szűzen található vagy,
Erdők virágát és a bérc kövét.”*

Ám helyette jön a „magolás” (25. vers). Ez alapjában véve iskolakritika. A „nevek” önmagukban nem mondanak semmit, a „természet” viszont megszólíthatatlan nevek nélkül. Karácsony pedagógiai reformja ezért tartja nélkülözhetetlennek a kettő együttes tanítását. Minden elméleti összefüggésnek a közvetlen tapasztalatból kell kiindulnia, és ez egyúttal az ismeretszerzés alapfeltételét, a folyamatos érdeklődést is biztosítja.

Ennek a titkát a 19. század pedagógiája nem fejtette meg – részben ez is felelős azért, hogy az iskolában szerzett ismeretek olyannyira el tudnak szakadni a valóságtól és meg tudják bénítani az érdemi gondolkodást. Karácsony, a pszichopedagógus, ennek az okát a téves antropológiai felfogásban találta meg. A gyerek ugyanis nem tökéletlen felnőtt, akit majd az oktatás tökéletesít, hanem tökéletes gyerek. A maga szintjén átfogó a világszemlélete, ennek megfelelően az életvitale és az érdeklődése egységes, a mozaikszerű ismeretszerzést ezért elutasítja – és nem is rossz ösztönrel. A helyzet pedagógiai

megoldása az, hogy az ismereteknek ezt a teljességét kell mindig átadni, de az értelmi és érzelmi fejlődés életkornak megfelelő szintjén.

A „világismeret” nem nélkülözheti a „könyvek”, vagyis a hagyományozott tudás ismeretét sem. Itt azonban egy újabb problémával találkozunk, az absztrakcióval (*Bolond Istók*, 23. vers).

*„Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe
Hol a Tejút és a többi napkörök
Egy-egy láncszem tovább a végtelenbe
Hol milliárd nap és bolygó görög:
A Szíriusz-hossz, ily távossal szembe
Már semmi, hát még ez a földi rög!
De iskolában rettenté a sok
A+b, nagy $\sqrt{\quad}$, a dült ∞ -ok.”*

Enélkül bizony nem juthatunk túl a Szíriuszon. Másrészt viszont ez az absztrakció valóban nyújt-e teljes képet a világról? Arról a világról, amely végül is nem más, mint a mi személyes életünknek a kerete? Arany János, a költő, a matematika és a természettudomány absztrakcióival nemigen tud mit kezdeni. Ironikus tankölteményt ír hát *A reggel* természettudományos felfogásáról.

*„Földünk mind hegyesebb szög alatt fordítja keletnek
A pontot, hol az én kis pusztai lakom áll. (...)
Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak,
Mely a mi Földünknel (szám ide)-szorta nagyobb. (...)
A levegőréteg, mely Földünket beborítja,
Kékszínű tömegén játszva eget mutogat.”*

stb.

Ez a „tudományos” leírás azonban nem felel meg a valóságnak – ami nem egyéb, mint az, ami közvetlenül, személyesen hat az emberre. A költő ezért így beszél ugyanerről (*Toldi*, 11. ének):

*„Fölvevé a hajnal piros köpönyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába’
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.”*

Maga a költészet abból a konkrét valóságból születik, amelyben a külső, érzékelt benyomás találkozik a létezésnek a belső tartalmával. A mi világunk, amint azt Alekszej Loszev kifejtette (*A mítosz dialektikája*), a magára vonatkozó mítoszban rendeződik egésszé – egy emlékezetes napkelte például ezért áll érzéki élmény által kiváltott megrendülésből, és nem tudományos felismerésből.

Erről a személyes érintettségről így beszél Arany (*Bolond Istók*, 26. vers):

*„Isten, világ, ember: a tiszta ész
Nyitját ezekhez vágya feltalálni:*

*De ami pár évezred óta kész,
Belátta, hogy neki kell megcsinálni."*

Függetlenül az oktatás színvonalától, az én ismereteimet csak magam alakíthatom ki. Az érdemi tanulás nem lehet más, mint autonóm cselekvés, ráadásul teljesen egyénre szabott. Ami persze nem könnyíti meg a pedagógusnak a dolgát.

Aranyt elsősorban a történelem foglalkoztatja, de a nyitját sehoggy sem leli (*Bolond Istók*, 28. vers).

*„Történelemből ha micskét tanult is,
Meg elfelejté a vizsgálatig;
Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is,
Nem az volt, mi szellemnek mondatik."*

Itt közvetlenül az események és évszámok értelmetlen bebeflázásáról van szó, azonban ennél többről is. Mindenkor úgy érezték, hogy a történelem maradéktalan ismerete kulcs az általános világismerethez, ez adja a fontosságát is, mert ennek alapján befolyásolni tudjuk az eljövendőket. Arany makacs ragaszkodása a magyar őstörténet rekonstruálásához ebben leli a magyarázatát. Azonban nem fogadja el sem a körben forgó történelmet – a keleti felfogást –, sem az evolúciós, egy irányba tartó összefüggést, ami a felvilágosodás óta afféle egyetemes felfogása a nyugati gondolkodásnak. Nehéz róla többet mondani, mint történések egymásutánját, amelyekből hiányzik a követhető összefüggés.

*„A világ egy kopott szekér,
Haladna, de ne messze ér."*

Ez utóbbi kételyben, éppúgy, mint Madách esetében, szerepet játszhat az evolúciós reményekkel teli reformkornak a veresége is. *Toldi* összefüggő útja Budára, a méltóság és a függetlenség szimbolikus centrumába, e formában csak a reformkorban születhetett meg. Évtizedekkel később a *Toldi szerelme* már széthullik összefüggéstelen epizódokra – önmaga megtagadásának a büntetéseképpen –, akárcsak maga a *Történelem*.

*„Óh, a világ története
Szomorú egy tanulmány!
Mint buborék tűnik fel ott
Nép, nép után kimúlván:
Jaj annak, mely már tündökölt!
annak közelg halála.
Elsímul a víz tükre és
Új hab tolul reája.
Isten egészbe' működik,
Egészre fordít gondot."*

A református predestináció tanítása Aquinói Szent Tamás szentenciájában, a *Gondolatok a békekongresszus felől* versben. Az embernek is megvan azonban a szerepe a történelmi eseményekben. Íme a „Civilizáció” mint az emberi igazság netovábbja:

*„Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csínyt tesz,
Összeül és helyben hagyja.”*

Ismerős ez a 19. századi analógia? De még hátborzongatóbb Az ünneprontók balladájának a titokzatos egybeesése a világtörténelemmel. Egy magyar falu életébe ágyazott analógia az aztékok „*Popol Vuh*” krónikájával: a szelíd Quecalkoatl kultuszát miképpen váltotta fel a vérengző istennek, Huitzilopochtlinak a mítosza – aki éppúgy bűvöli el és fordítja a népet a téboly és erőszak kultuszába, mint a falu ördögi dudása. T. S. Eliot is így használja fel ezt a krónikát Nyugat pusztulásának ábrázolására (*The Waste Land*). Weöres Sándor is felhasználja ezt a *Bolond Istók* ötödik énekében.

A költő közeli rokonságban van a vátesszel. Akinek a jövődölése nem oksági viszonyon alapul, hanem egy ismeretlenül maradó belső összefüggésen, ami valahogy mégis összeköti a múltat a jövővel. Íme, *A nagyidai cigányok* előhangja:

*„Egyszer volt özönvíz, mióta a világ,
Egyszer nyit száz évben az áloé-virág.
Egyszer esett, mondják, kutjavásár Budán,
Egyszer a hős dádék romlása Nagy-Idán.”*

Az egyedi precedensek mellett felbukkan egy sorozat is. Amire Arany itt gondolt – 1604, 1703, 1848. És amit megjövendöl: 1956. Ismeretlen okból tehát valóban százévente nyílik ki minálunk a Szabadság virága...

A filozófia az átfogó világismeretnek a csúcspontja és megkoronázása. A kifejezések fennkölt magassága és a gondolatok mélységének együttese, amit képszerűen így fejez ki a *Cilinder*:

*„A kalapom cilinder,
Nem holmi csekélység.
Ha fölveszem: magasság.
Ha leveszem: mélység.”*

Lehet, hogy a mi egész filozófiánk, a világról alkotott átfogó szemléletünk sem több, mint egy divatos ruhadarab?

Csáji László Koppány
Arany Jankó balladája

Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
Arany Jankó lova itató után néz.
Visz Jankó, visz neki kalapjában vizet,
Lovát így itatja, aztán még vagy tízet.

Szellőfogó lóra ha Jankó felpattan,
Pislákoló emlék csizmáján megcsillan.
Pata nyomán támad szép csillagos utca,
Hogy a felhők közül jusson haza vissza.

Felül a lovára, s beáll leventének.
Hunorral, Magyarral szarvasra menének.
Együtt vágat velük, együtt serénykedik,
Dúl leányi iránt velük epekedik.

Többit már – tudjátok – megírta az ének:
Így lettek hajdanán az egytestvér népek.
Tűnt időt hullajtva nagy fa emelkedik,
Jankó az avarját böngészi reggelig.

Aztán megy tatárra, megy veszett törökre,
Magyar hősök hírét kelteni örökre,
Kik álltak haláluk véráztatta fokán;
Mint hull a hull! – veszett el a pogány!

Arany Jankó velük harcol, küzd estvelig,
Nem a szablyájával, hanem mivel telik:
Pennájával rója regéjét magyarnak,
Mire azóta is, oh, be sokat adnak!

Arany Jankó tentájáról ki ne tudna?
Hát ne volna köztünk, ki ne aluszna
El, miközben versét tanulta, biflázta,
Hogy felmondja másnap bent, az iskolába?

Jankó meg se rezzen – mint kinyújtott szálfá!
Majd hollószárnyakon egy levélre szállva
Fellebbe ragadja, s választ hoz még éjjel –
Szilágyi Erzsébet eltelik reménnyel.

Pásztortűzként lobbant őszi éjszakába,
Így talált Toldira és szép Piroskára.
Lám, az is szerethet, kit a sors átkozott,
Szívükben fénysugár s malomkő lakozott.

Máskor setét erdőt, patakpartot járva
Komor kincsekre lelt: arany-balladákra.
Ottan ismerte meg Pörge Dani betyárt;
Vele néhány kocsmát és egy pallót bejárt.

Arany Jankó bajban nem hátrált meg soha,
Hiába jött ármány vagy gonosz mostoha!
Szíve iránytűjét tartotta előre,
Még ha vonszolva is magát, meggyötörve.

Mikor pörbe fogták, vádolták keményen,
Csak ennyit mondott ő védbeszédjeképpen:
Jézusom kezéből jöhet csak kegyelmem,
Egyenest oda van folyamodni kedvem.

Aztán érckakas szólt éjnek évadjában,
De Jankó bent maradt Mátyás cellájában.
Fellegek közt szállt le sok rab a magasból,
A király megőrült, és Jankó szabad volt.

Mint csillagok közé nyájas hold világa,
Jankó koldusként kér helyet éjszakára.
Mesél a szabadság véres napjairul,
Keble áttüzesül, és arca felpirul.

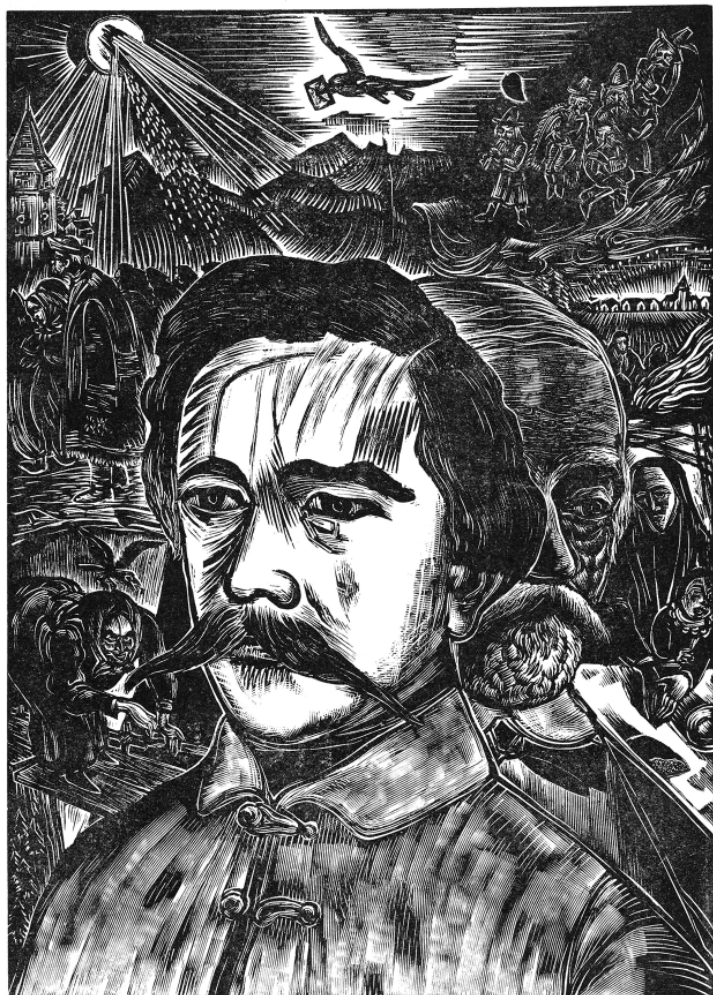
Akkor együtt voltak betyárok, polgárok,
Közös célt reméltek: magyar szabadságot!
Bajtársai sorra hős harcban hullottak,
Sándor is, legjobbjuk, dzsidások közt maradt.

Aztán jött a király: „Írjál nekem verset!”
Jankó megmondotta: „Itt van a vers, nesztek!”
A bárdokról írta, kik Walesben hajdanán
Máglyahalált haltak – népükért, bizony ám!

Hol van most ily legény, hol a honi polgár,
Ki becstelenséget soha ki nem szolgál?
Hol van, ki emlékszik Szent László fűvére,
S ki ne dugna tallért a bíró zsebébe?

Oda van már Jankó, s szép, arany betűjét
 Mi, kik hajdanában oly sokszor betűzték,
 Tán megmosolyogjuk, tán nem is ösmérjük,
 Magunkat nem hozzá, a facebook-hoz mérjük.

De Jankó ilyenkor feltámad porából,
 És a szava csak jó, és a szíve lángol!
 Majd idő-vén-fához letészi a lantját,
 S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.

JÁNOS ARANY
 1817-1882

Arany János
 1871

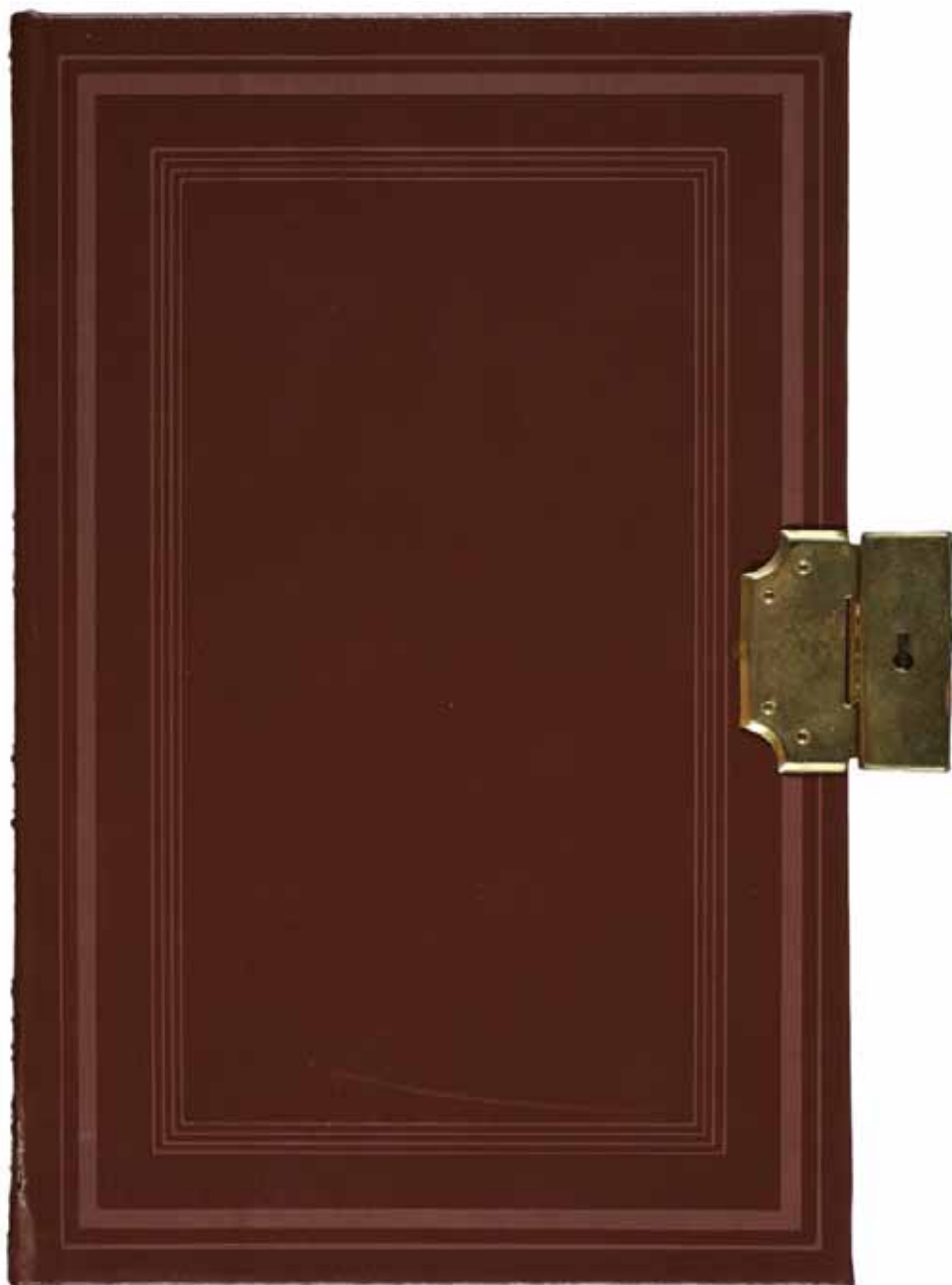
ARANY JÁNOS ARCKÉPE

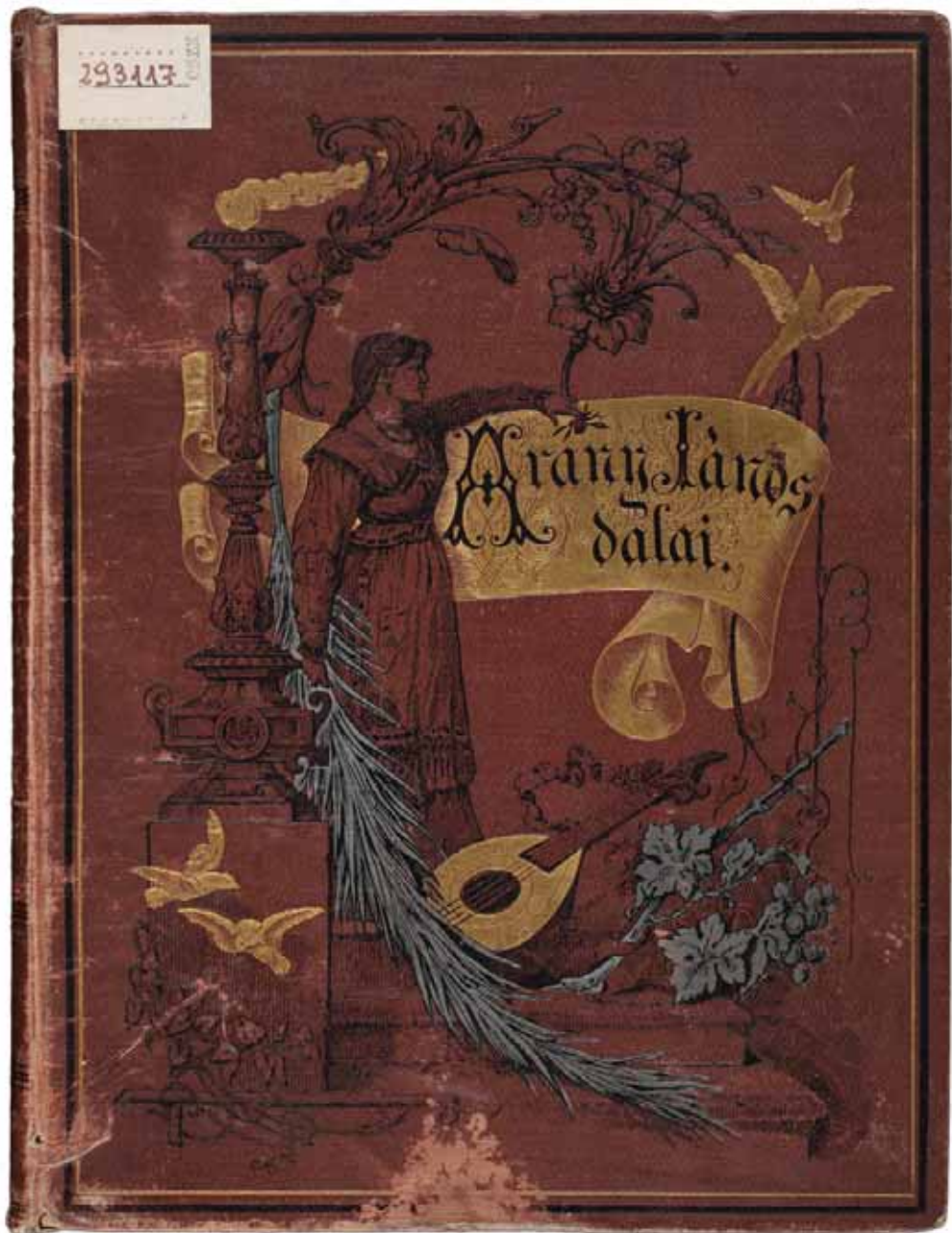

STRÓBL ALAJOS ARANY-EMLEKMŰVÉRŐL KÉSZÍTETT EGYKORÚ FOTÓ

ZICHY MIHÁLY: HÍD-AVATÁS

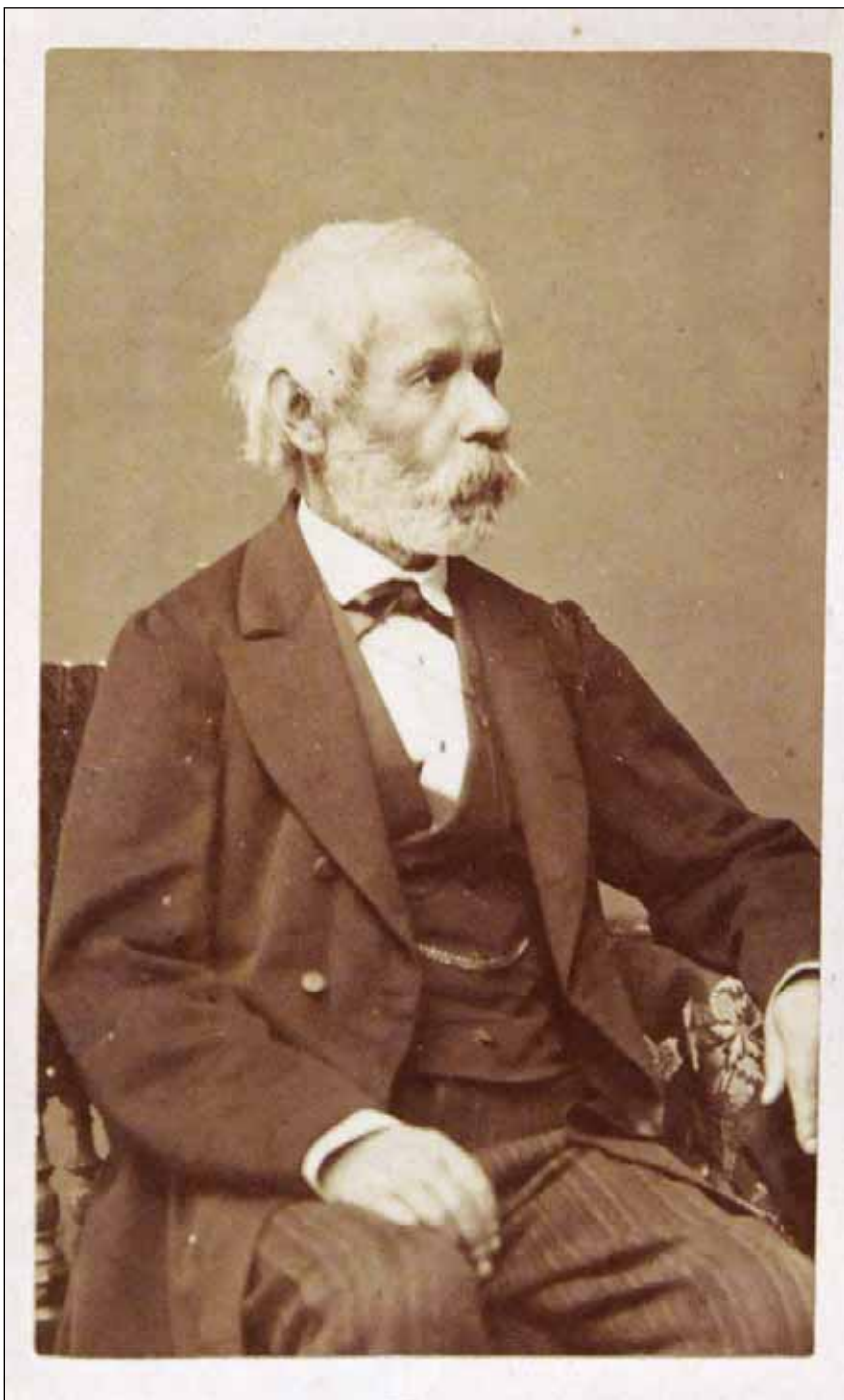
ARANY JÁNOS DALAI, PETŐFI, AMADÉ ÉS SAJÁT KÖLTEMÉNYEIRE

A négy jövevény.
 Csukát Nagy Andás lebrucsei
 postától.

Négy jövevény teremtés megtalálta engemet,
 Árkon ar díszetű Követtem; — nem küvéskettem;
 Arany, arany parafola: tövűt nem mehessem;
 Beszédem éte-é, érte-é, vagy nem érte-é? gondoltam, vaj.
 Arva nem találkoztam egyikkel sem —
 Találkoztam ar egyikkel — Egy szép nő keremléssel.
 Több keremlést! több találkozás! a theliconnak
 Prio küszöbén virái barátságuk!
 En is firtam, zordogtam, vajtogtam
 Mikor köfalaiddor legyes aendatig is jó békesség.
 Pórsak voltak ar éjszakák — Pórsak voltak a parkák!
 Majd ha a kivirított pártarágos nyüzgésű galamb
 Jajjai kövös —
 Pó állor ar mondja:
 Utas nyugtj! nem nagy tovább!.....

Stendakelyimel említiél
 Ama nagy kölvimel egy miltacalan tanítványon
 Klvörj jun. 12. 1860

Arany János

ARANY JÁNOS FÉNYKÉPE A FŐTITKÁRI ÉVEKBŐL,
ELLINGER EDE FELVÉTELE

A titoknak gyásza*

Liptay Katalin: Köszöntöm hallgatóinkat és üdvözlöm stúdióvendégemet: Dávidházi Péter Széchenyi-díjas irodalomtörténész. Születésének 200. évfordulója alkalmából az ARANY-ÉVBEN, ebben a műsorban először Szörényi Lászlóval, majd Reisinger Jánossal, azután Praznovszky Mihállyal beszélgettünk. Mikrofonnal rajzoltunk hangos portrét a költő személyiségéről, rámutattunk költészetének különlegességére, meglepő modernségére, bepillantást kaphattak a református Arany hitébe, mély vallásos meggyőződésébe, legutóbb pedig Arany és Madách érdekes kapcsolatáról, *Az ember tragédiájának* Arany által elindított és vezényelt kiadás- és fogadtatástörténetéről tudhattak meg hiteles részleteket az érdeklődő hallgatók.

Mai beszélgetésünknek is lesz egy központi témája természetesen, de először hadd kérdezzem meg a Professzor Urat, hogy eddigi pályáján milyen szerepet játszott Arany János, más szóval: hivatásos olvasóként milyen személyes kapcsolat fűzi a magyar költészet legnagyobb nyelv művészeéhez?

Dávidházi Péter: Nagyon nehéz erre a kérdésre röviden válaszolni, mert szinte mindennap olvasom Arany Jánost. Leginkább az a személyes az én hozzám fűződő kapcsolatomban, hogy Arany mint kritikus is nagyon vonzott kezdetől fogva. Tehát miközben mások azon vitatkoztak, hogy vajon az epikus költő a nagyobb, vagy a lírikus Arany, én erre a kérdésre soha nem mertem válaszolni, meg nem is tudtam volna, ellenben borzasztóan érdekelt mint kritikus és mint a magyar irodalomelméletnek és az irodalmi gondolkodásnak az úttörője. Azt is mondhatnám, hogy amit Magyarországon, meg nemcsak Magyarországon, a huszadik század hatvanas-hetvenes éveiben strukturalizmusnak neveztek, annak Arany már nagyon izgalmas előfutára volt! Azzal a különbséggel, hogy ő, az antik klasszikusok elméleti és irodalmi szövegeit olvasva, szinte egyedül jött rá mindarra, amit jóval később nagy csinnadrattával ünnepeltünk mint a strukturalizmus vívmányát.

– *Dávidházi Péter 1992-ben publikált egy könyvet Arany János kritikai örökségéről* Hunyt mesterünk címmel, *de az Arany iránti vonzalma, gondolom, már sokkal régebbi, ugyanakkor máig tartó kapcsolat is.*

– Hát a kezdetét nagyon nehéz megmondani. Van otthon egy kicsi Toldi-kötetem, amibe a saját, hétéves kori kézírásommal – amit ugye csak nemrég tanultam akkor az iskolában – beírtam, hogy: Dávidházi Péter 1955. Emlékszem, hogy milyen boldogság volt már azt a kis kötetet is olvasni! És hát nagy szerencsém volt, mert az általános iskolában is, meg az egyébként mostoha körülmények között zajló technikumi éveimben is jó magyartanáraim voltak, akik nagyon szerették Arany Jánost. Úgyhogy amióta az eszemet tudom, olvasom és szeretem, és ez mindmáig tart, hogy úgy mondjam, a hivatásos olvasóvá válás sem csökkentette ezt a mély vonzalmat.

– *Ernek a szép folyamatnak, amit az előbb érzékeltetett, a betetőzését jelentették az egyetemi tanulmányaink, főleg a harmadév, amikor is közös*

¹ A Magyar Katolikus Rádióban 2017. június 9-én elhangzott műsor írott változata

„hunyt mesterünk”: Németh G. Béla professzor úr mind az előadásokon, mind szemináriumi óráinkon rengeteget beszélt Arany Jánosról, és – többek között – költészetének különlegességét, szokatlan modernségét is megmutatta nekünk.

– Éppen Németh G. Béla és tanítványai publikáltak egy kötetet *Az el nem ért bizonyosság* címmel, 1972-ben. Arany-versek elemzésének gyűjteménye, ami egy kicsit a modern irodalomtudományi módszereknek a, hát nem is becsempészése, hanem elég látványos behozatala volt az Arany-szakirodalomba. Kaptak is érte rendesen, de Németh G. Béla kiállt a tanítványaiért, és azt hiszem, ez a jelentős kötet máig érdemes az újraolvasásra.

– Az Arany-recepcióban nem csupán fontos állomás, de útjelző is ez a kötet: *Az el nem ért bizonyosság*. Mai műsorunkban Dávidházi Péterrel Arany János életének egy rendkívül fájdalmas szakaszát, sorsfordító idejét idézzük fel. A személyes családi tragédia: Juliska leányának korai, szomorú halála természetesen nem hagyhatta érintetlenül az életművet, sőt – teljesen érthető módon – talán veszélyeztette is annak folytatását! Először akkor akarta feladni Arany az írói pályát, amikor megházasodott, családot alapított. Hála Istennek, ez nem sikerülhetett, hiszen az elhivatottság nagyobb volt, mint a felajánlott áldozat! Másodszor viszont Juliska halálának a sorscsapása tényleges elhallgatással fenyegetett, erre jelek mutatkoztak versben is. A Juliska emlékezete című töredékben maradt költeménykezdet után így hajdul fel Arany: „Nagyon fáj! nem megy!” Dávidházi Péter Nagyszalontán, az Arany-év indulásakor zajlott szakmai konferencián erről az élethelyzetről és költészeti vonatkozásairól beszélt. Mi volt a címe és miről szólt pontosan az előadás?

– A címe az volt, hogy: *„Vagy a pohár csordulva vár”, alcíme pedig: Egy válsághelyzet költeménye: a Leányomhoz*. Ez a válsághelyzet azért is megrendítő ma számunkra, mert emlékszünk arra, hogy abban az időben Arany János már az Akadémia titoknoka volt. Ugye ő 1858-ban lett akadémikus, ugyanazon a délutánon lett levelező és rendes tag, miután órákon át olvasott fel Zrínyi és Tasso című tanulmányából, ami hát azóta is minden székfoglaló „szuperegője”, hogy úgy mondjam, mert egy irodalomtörténész ma is csak álmodozhat ilyen szintű székfoglaló előadásról. Az Akadémián 1865 januárjában választották őt titoknoknak, akkor még ezt így hívták...

– *Hogy mit jelent a titoknok, azt sejtjük. Nyilván a titkár szó előzménye lehetett.*

– Öt évvel később, amikor átalakították az Akadémia szabályzatát, már főtitkárként nevezték meg őt, de addigra már egy kicsit más lett a titkárság rendszere. '65-ben még sokkal kisebb személyzete volt az Akadémiának, és az, hogy ő titoknok volt, azt jelentette, hogy mivel az egyes osztályoknak nem volt külön titkára...

– *...neki kellett összefognia az egészet! Ez óriási munkát jelenthetett.*

– Voltak azért alkalmazottak, akik segítettek neki, de rengeteg munkája volt, és ő ezt hihetetlen lelkiismerettel és gondossággal végezte. A súlyos válsághelyzet, amire az előbb utalt, ekkor következett be. A konfliktus lényegében a titoknoki munkakör, a magánemberi élet és a költészet között jött létre. 1865 december 11-én fölavatták az Akadémia új palotáját, ez ugye közadakozásból jött létre, ma is eredeti helyén áll, a közelmúltban még Rooseveltnak nevezett, most már Széchenyi téren. A nagyszabású avatóünnepség 1865. december

11-én, egy hétfői napon zajlott. Két nap múlva Arany riasztó hírt kapott Nagyszalontáról, lánya súlyos állapotáról. Juliska egyébként akkor már hetek óta betegeskedett, de a család igyekezett halogatni az értesítést, gondolván, hogy a beteg biztosan jobban lesz, és addig nem terhelik fölöslegesen az apát, sok munkája, gondja közepette. De Juliska állapota egyre rosszabb lett, majd hirtelen válságosra fordult.

– *Ekkor már nem lehetett titkolózni.*

– Ugye 13-án kapta meg Arany János a megdöbbentő hírt. Azonnal röpillt volna haza, de 18-ára – tehát az épület avatása után egy héttel – tervezték és hirdették meg az Akadémia első, úgynevezett közös ülését, ami azt jelentette, hogy az összes osztály együtt ülésezik.

– *A nagyszabású ülésen neki nyilvánvalóan ott kellett lennie.*

– Nemcsak hogy erről ő nem hiányozhatott, de az előkészítő munkálatok is rá vártak, úgyhogy csak 19-én tudott hazamenni. Fogalma sem volt arról, hogy a leányát egyáltalán életben találja-e még! Lehet látni az akkori leveleiből, hogy milyen szorongva utazott Szalontára ő is, és fia, Arany László is. Amikor megérkeztek a házhoz, a cseléd kiszaladt a kapuhoz és azt mondta nekik: Jaj, a Kisasszony nagyon rosszul van! A szolgáló nem győzött csodálkozni, hogy a családtagok ennek rettenetesen megörültek, hiszen ők azt tudták meg ebből, hogy Juliska még életben van!

– *Nem sokáig, sajnos. Már nem volt segítség, szinte csak búcsúzni lehetett. A haldokló nagy lelkierőről tett tanúságot, amikor még ő próbálta vigasztalni szüleit és férjét azzal, hogy: A lélek él, találkozunk. E búcsúszavak azután bekerültek egy Arany-versbe is. Mindez szörnyű trauma lehetett Aranynak, aki nem tudott idejében elindulni a szeretett beteghez. Minden gondolata oda szállt ugyan, de a kötelesség máshol tartotta. Nyomorúságos és szorongató pszichológiai helyzetbe került a kétségbeesett apa.*

– Pontosan erről a rettenetes válsághelyzetről szól a *Leányomhoz* című vers, amelyet Arany 13-án kezdett írni, tehát rögtön aznap, amikor megtudta a rossz hírt. De akkor még a vers ma ismert szövegének az utolsó három sora hiányzott. Azt a részt, a záradékot 19-én írta hozzá, amikor már úton volt haza Szalontára. Hát Katalin, én örülnék, ha maga most felolvasná ezt a verset, mielőtt tovább beszélgetünk.

– *Megkísérlem.*

Arany János

Leányomhoz

Kórágyn ott, nagybetegen,
Halálhoz is már tán közel,
Virágom, édes gyermekem,
Mily messze föld különöz el!

Röpillnék, mint az érc-fonál
Villáma, mely hírt hoz, viszen:
De akaratom láncon áll,
Erős békón lábam, kezem.

Mit ér szünetlen, mint a rab,
Futkosni pányvám szűk körét!
Ha egy lépés sem hamarabb,
Egy lépés sem közelb feléd!

Mit ér e zúgó, rossz fejét
Széttörnöm a kalit vasán:
Ha gyötrő, távol fekhelyed
Nem enyhül e meddő tusán!

Szenvedsz: mióta? mennyi kint?...
Régen! sokat! Óh Istenem!...
Röpülök: látlak-é megint?
Vagy a pohár csordulva vár,
S fenéig kell ürítenem!...

– Arany kedvelői mindannyian ismerik ezt a híres verset, amit Juliska állapotának rosszabbra fordulásakor, talán már haldoklásakor írt a költő. Az apai fájdalom és a bekövetkezendő veszteség előérzete szinte elviselhetetlen súllyal nehezedik a költőre.

– A versnek éppen ez a döntő, utolsó szakasza több változatban is ránk maradt. A 19-én született változat, amelyben már megvolt ez a három zárósor, egyszerűbben fogalmaz. Tehát csak annyi áll ott: „Röpülök, látlak-é megint vagy e pohárt fenéig kell ürítenem.” És akkor még azt mondja, hogy „e pohárt”, ami aztán arra változik, hogy „a pohár csordulva vár”. Nagyon érdekes ez az „a” határozott névelő, mert olyasmire utal, amit a hallgató vagy az olvasó már ismerhet, holott a versben eddig erről a pohárról nem volt szó! Az „a pohár” a bibliai, az újszövetségi pohárra utal, Jézus poharára, aki egy nagyon hasonló válsághelyzetben, az elfogatása előtti éjszakán mondott hasonló fohászt, hogy ha lehetséges, akkor...

– ...múlják el tőlem ez a keserű pohár. A Getsemáni-kertben mondta ezt Krisztus, amikor a tanítványok nem tudtak vele virrasztani, és ő egyedül gyötrődött.

– A szituációban az is nagyon közös, hogy a válságot mindkét szöveg úgy fogja föl, hogy lesz egy ítélet, talán már meg is van, de én még nem tudom, hogy mi, és föl kell készülni mindkét eshetőségre, illetve hát kérni még lehet a jobbat a kettő közül. Aranynál ez az „Óh Istenem!...” és a „Vagy a pohár csordulva vár, S fenéig kell ürítenem!...” – mint bibliai utalás nagyon jellegzetes, és többször fölbukkan költészetében és leveleiben is, mint ahogy más bibliai utalások is teljesen átszövik a költészetét.

– Tompa Mihálynak ír egy fájdalmas levelet a gyász hírével. Tompa korábban ugyancsak elvesztette két kisgyermekét és akkortájt Arany igyekezett támogatni őt, a hivatás és az istenhit megtartó erejével próbálta vigasztalni barátját. Nyilván hasonlóan rettenetes érzések közepette viselték azt a sorscsapást, hogy a szülőnek kellett eltemetnie gyermekét...

– Ha már említette Tompa nagyon hasonló helyzetét, ez az utalás azért is illik ide, mert Arany ír egy kritikát Tompa költeményeiről, köztük említi Az Is-

ten akaratja című költeményt, amit Tompa a gyermeke halála után írt. Arany azt mondja, hogy hát a végén egy versnek elvárnánk, hogy a költő kibéküljön magával és helyzetével és Teremtőjével, itt pedig az történik, hogy Tompa mindenféle teológiai és más bölcsességet megpróbál mozgósítani, hogy kibékítse magát a sorsával, de az utolsó versszakban azt látjuk, hogy összeomlik, leborul és homlokát a sír hűs gyepén nyugtatja, tehát aki itt beszél, az csak akar, de nem tud kiengesztelődni! De ettől szép ez a vers, mondja Arany. Tehát ezt is nagyon lehet szeretni benne mint kritikusban, hogy nem próbálta a normákat tűzzel-vassal számonkérni, hanem átgondolta azt az emberi helyzetet, amelyből egy műalkotás megszől.

– *A Juliska halálát követő életszakaszban azután csak apró töredékek, epigrammák, kis szösszenetek keletkeztek, olykor „versikéknek” nevezi őket Arany. A Kisebb költeményeket tartalmazó kötet lapozgatásakor mindenképpen az a benyomása támad az olvasónak, hogy akkortájt nem született hosszabb, jól megkomponált verse. Csak jóval később jön a Lepke, majd az Epilógus, és azután következnek sorban az Őszikék remekművei. Közben mennyi idő telt el?*

– Közben másfél évtized is akár, egy – egész biztosan. Írt egy-két kisebb ilyen-olyan verset, de valóban számottevő, jelentős verset nem. A beszélgetésünk elején említette, hogy Juliska halála után nem sokkal Arany megpróbált verset írni az emlékezetére. Négy sort el is készített, Jeremiásra hivatkozik benne, azt mondja: én, aki a haza fájdalmaról írtam, mint Jeremiás tette – de abban a pillanatban, amikor a személyes fájdalomhoz érkezik, megszakad a vers és odaírja, hogy *„Nagyon fáj! nem megy!”* Még a most elemzett *Leányomhoz* című versnél is el lehet azon gondolkodni, hogy milyen rettenetesen nehéz lehetett megírni! Ezt valahogy még meg tudta alkotni, de aztán valóban volt egy korszak, amikor nem tudott verset írni, ezalatt viszont sok minden mást csinált. Fordított, írt más dolgokat és hát beletemetkezett az akadémiai titkári feladataiba, amik jól is jöttek, hogy életben tartsák.

– *Azokból a versekből pedig, amelyeknek a címét az imént futólag említettem, az tűnik ki egyre hangsúlyosabban, hogy nagyon erős vigasztalást jelentett számára a költészet! Ebből tudott erőt meríteni. Ez a gondolat már a Tamburás öregúrban is megnyilvánul, a Mindvégigben pedig még szebben, még teljesebben fejeződik ki. „Van hallgatód? nincsen? Te mondd, ahogy Isten Adta mondanod, Bár pusztá kopáron – Mint tücsöké nyáron – Vész is ki dalod.”*

– És eközben már egyre rosszabbul látott. Jelentkeztek az öregkor fájó tünetei, pedig mai mértékkel mérve egyáltalán nem volt olyan idős! Ahogyan a *Sejtelemben* írja: *„Életem hatvanhatodik évébe’ Köt engemet a jó Isten kévébe, Betakarít régi rakott csűrbe, Vet helyemre más gabonát cserébe.”* Hatvanöt éves múlt, tehát valóban a hatvanhatodikban volt, amikor elhunyt, ez mai viszonylatban nem olyan sok, de ő akkor már megtört és tényleg aggasztán-állapotban volt, ráadásul súlyos látásromlása nagyon beszűkítette minden tevékenységét...

– *...és ezzel az egész mozgásteret, élettere is beszűkült...*

– Van egy nagyon szép verse, az *Ex tenebris*, amelyben megint a pohármetafora bukkan fel, mert az a vége, hogy *„Vagy, ha ez nem, a vakságnak Kiürítem poharát”*. Tehát azzal kellett szembenéznie, lehetséges, hogy teljesen

elveszíti a látását. A hályogot akkoriban még nem nagyon tudták gyógyítani, bár őt Hirschler Ignác, a kor egyik jeles szemésze kezelte...

– ...nem nagy sikerrel, sajnos.

– Ő sem sokat tudott javítani az egyre romló helyzeten.

– Ennek ellenére érdekes, hogy Arany az öregségnek ezeket a nyűgös dolgait, a korlátozottságot, ügyetlenséget is sokszor tudta öniróniával és humorral szemlélni. A „versikékben” vannak utalások erre a felülemelkedésre.

– Valóban, ő erre is képes volt. Minthogy a beszélgetésünk fő tárgya Juliska halála és ennek következményei, érdemes hozzátenni a történethez, hogy Juliskának volt egy kislánya, Piroška. Csecsemő volt, amikor édesanyja elhunyt. Amikor Juliska férje, Széll Kálmán évek múlva újraházasodott, Arany János és felesége magukhoz vették Piroškát. Ez a kislány is, hát azt mondhatnám, a szeme fénye volt, nagyon sok örömet szerzett Aranynak! Fönnmaradt levelezéséből látható, hogyan próbálta őt tanítgatni és nevelgetni. Kiczenkő Judit, egy kiváló Arany-kutató nemrég tartott egy előadást éppen erről. Egy idézet volt a címe Arany egyik idevágó leveléből: *„Fiatal személy ne utazzék, mint egy koffer”*. Ez például Aranynak az egyik fontos intelme volt Piroskához, hogy egy ilyen fiatal kislány semmiképpen ne utazzék vonaton – kísérő nélkül!

– Vigyázott a nagypapa a szeretett unokára... Az Arany-év nagyszalontai indító konferenciája után már itt Budapesten is tartottak egy tudományos ülősszakot az Akadémián – nagyon szép költői címmel: *„és palota épül a puszta beszédéből”*. Dávidházi Péternek itt is volt előadása Egy Arany-vers észrevétlen bibliai utalása mint hermeneutikai kérdés címmel. Az elemzés az Álom – való című verset tárgyalja, de felvételünk időpontjában még írja az előadást a szerző, ezért erről nem szívesen beszélne. Tiszteletben tartom a kérését, majd elolvassuk a szöveget, ha kötetben is megjelennek a konferencia előadásai.

– Ellenben, ha már az ülősszak címét említette: *„és palota épül a puszta beszédéből”*, hadd fűzzem hozzá, hogy a gyönyörű idézet Weöres Sándor egy költeményéből való, és az én kedves kollégámnak, Korompay Jánosnak a felesége: Sebestyén Nóra találta számunkra. Ez is azt mutatja, hogy a magyartanárok, amikor Arany Jánosról van szó, hihetetlenül találékonyak tudnak lenni, és azt is jelzi, hogy milyen nagy és mély ismerete van Arany életművének és a róla szóló költeményeknek is ebben az országban.

– Egy antológiát is jelentetnek meg az Arany-évben, amely Aranyhoz és Aranyról szóló verseket közöl. Pályázatot hirdettek a kortárs költők számára, hogy mai szemszögből is kiegészüljön az hommage-versek sora, hiszen köztudott, hogy egész líránkon végigvonul az alakja, az ihletése és ennek a hagyománynak nem szabad megszakadnia.

– És – más kiadványok mellett – két komoly tanulmánykötet is készül. Az egyiket Cieger András szerkeszti a Történettudományi Intézetből, ennek is egy idézet a címe: *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”*, alcíme pedig: *Arany János és a művelődéstörténet*. A másikat Korompay János szerkeszti, az a kötet is idézetet választott főcímeül, ezúttal Arany Jánostól: *„Óhajtom a klaszszikus írók tanulmányát”*, alcíme szerint Arany János és az európai irodalom kapcsolatát vizsgálja. Szóval nagy örömünkre a magyarországi Arany-kutatók összefogtak és kivágják a rezet!

– Ez így is van rendjén, azt hiszem. Dávidházi Péter műhelyében születik még valami az Arany-évben? Készül-e valamiféle összefoglalásra, terveit közt szerepel esetleg monográfia írása?

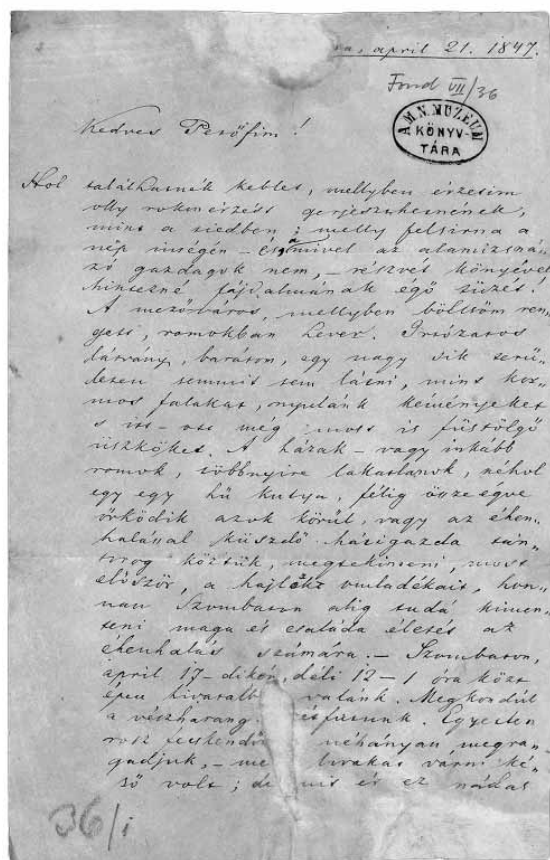
– Én most egy olyan könyvnek a befejezésén dolgozom, amelyben elég sok szó lesz Aranyról, de nem az egész...

– ...szól róla.

– Az új könyvem tárgya tulajdonképpen a bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben. Természetesen – mint ezt már kicsit a *Leányomhoz* című verselemzésem is előlegezte, mutatta – több fejezet szól majd Aranyról, de hát azért ebben a könyvben Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi és mások is szerepelnek.

– Az bizonyos, hogy jó társaságban lesz Arany János ebben a kötetben. Várjuk a megjelenést.

Dávidházi Péter irodalomtörténésszel Arany János életművével való kapcsolatáról és a Juliska-gyász verseiről beszélgettünk. Köszönöm szépen az interjút, és jó munkát kívánok az Arany-évben és persze utána is – sokunk örömére!

ARANY JÁNOS NAGYSZALONTAI TŰZVÉSZRŐL ÍRTOTT LEVELE
PETŐFI SÁNDORNAK 1847. ÁPRILIS 21-ÉN

Balázs Géza

A magyar vers és nyelv legnagyobb mestere

Régóta úgy tartja a szakmai vélekedés: Arany János lehet a legnagyobb szókincsű költőnk. Németh G. Béla ezt írja: „Ő volt a magyar vers és nyelv legnagyobb mestere.” De vajon tényleg így van-e? Mennyi az annyi? Habár pontos adatot valószínűleg soha nem mondhatunk, ma már egy kicsit többet, mint korábban. Nyolcévi áldozatos munkával Beke József nyugalmazott középiskolai tanár, több írói szótár szerzője 2017-re tető alá hozta Arany János költői nyelvének háromkötetes szótárát (Anyanyelv-ápolók Szövetsége–Inter, Budapest, 2017), mely több kérdésre is választ ad. De erről később. Keresztury Dezső szerint: „Arany az irodalmi nyelvünk olyan összegzésére törekedett, amely a felhalmozott nyelvi kifejező-készletekből mindent magába foglal, ami az élet teljes, művészileg felfokozott s elrendezett gazdagságát a nemzet minden tagja, rétege számára elérhetővé, megérthetővé teszi.”

Arany szókészletének főbb rétegei: szülőföldjének, a Partium vidékének eleven, nyelvjárási elemeket tartalmazó anyanyelve, a régi magyar nyelv (tanulmányainak, olvasmányainak nyelve), a reformkor részben nyelvújítás kori nyelve, köznyelve, valamint saját teremtmény, játékos nyelvi fantáziájaként alkotott költői nyelv.

Régies szó (archaizmus) és jelenkori szó használatának egybecsengésére remek példa *A walesi bárdok* című versben szereplő tereh szó: „Hogy

nézni is tereh”. Mindenki megtanulja, hogy a mai teher szónak tereh volt korábbi alakja. Arany más verseiben is használja: „Emléked átkos, nyomasztó tereh” (*Évnapra*), „De csontos teste volt a legsúlyosb tereh” (*Toldi estéje*). Ha azonban úgy kívánta a rím, a mai változatot is használta: „És nékem e földön teherből, / Bánatból rész jutott elég” (*Évek, ti még jövőendő évek*). A tereh a régi alak, amely azonban ma is él toldalékolt formákban: terhe, terhes. A tere, terü forma számos nyelvjárásban ma is él. A terehből a teher hangátvetéssel keletkezett, csakúgy, mint számos más szavunk: kanál ~ kalán, tenyér ~ terény, szöcske ~ szökcse. Izgalmas kérdés a szó eredete. A 19. századi Czuczor–Fogarasi-szótár (1862–1874) a terül, terít igékkel hozza kapcsolatba. A 20. századi etimológiai szótár (1976) német eredetet vél (trehte, trecht). A már 21. századi újabb etimológiai szótár (2006) kissé visszalép, és megemlíti, hogy esetleg (mégis) belső fejlemény lehet: a nyelvjárási tér (elfér, belefér). Ezt erősíteni látszik, hogy a TÉR szónak nagy szócsaládja van: terít, terjed, terül, tér, térő... Úgy látszik, a nyelvészeti felfogásokban a magyar szavak körbejárják a világot, majd visszatérnek magyar földre.

Közismert, hogy Arany használ régies nyelvtani alakokat. Például a határozói igenevek ragozott alakjait: „tágas hombárai telvék” (ma azt mondanánk: telve vannak); vagy a 19.

században még élő jövő időt: „megadandja segélyét” (meg fogja adni). Arany (ahogy a régi magyar nyelv és a nyelvjárások többsége máig) került a „nyelvtörő”, nehezen kiejtendő hangtalalkozásokat, különösen három mássalhangzó együttes előfordulását, amelyek ártanak a hangzásbeli élménynek. „Azér’ vijjog a saskeselyű”. Itt még aposztróffal jelzi a hiányt, de van, ahol egyszerűen kihagy egy ott, szótörténetileg szereplő mássalhangzót: „Feketén bólingat az eperfa lombja”. A „helyes” az lenne: bólintgat. Az Arany iránti határtalan tiszteletből a magyar helyesírás egészen 2015-ig a bólingat formát tartalmazta, magunk között az igen ritka „írásban is jelölt hangkiesés” néven tartottuk számon. Ekkor (mea culpa: javaslatomra) a bólintgat is (!) bekevert helyes formaként a szótárba (25b. szabály), hiszen egy költő (akármennyire is tiszteljük, akármennyire is indokolt) szabálytalan nyelvhasználata nem lehet helyesírási szabály alapja vagy indoka. Arany bőven használta az igék nyelvjárási, köznyelvi kiejtési alakjait. Pl. alszik: aluszik, alunni, alva, aludva, aludván, (el)alutt, sőt: aluttvér (aluttvér: ’elfolyt és megalvadt vér’):

Vérében a királyt ők az ágyon ott lelék, / A földön is aluttvér tóval [tóként] sötételek.

Többen fölfigyeltek arra, hogy Arany János költészete mennyire zenei alapú. Például a költő, Ágh István: „a zene és a nyelv emeli az örökkévalóságba a verset. Zenéje elbűvöl, bár Arany szerényen csak pattogó daktilusoknak említi ritmusát, én pedig hatalmas orgonajátéknak vélem.”

Arany költészetének zeneiségére bárki tud példát mondani, aki csak egyszer is olvasta a leginkább „zenei” verseket:

Mint hulla a hulla! veszett a pogány, / Kő módra befolyván a hegy menedékét: / Ó álla halála vérmos-ta fokán, / Diadallal várta be végét. (Szondi két apródja)

A radványi sötét erdőben / Halva találták Bárczi Benőt. / Hosszu hegyes tör ifju szívében; / „Ime, bizonyág Isten előtt: / Gyilkos erőszak ölte meg őt!” (Tetemre hívás)

Arany ritka, nyelvjárási szavait egy szép példával illusztráljuk. A *Vojtina levelei öccséhez* című költeményében ezt olvassuk:

Előre lantok...! vagy, mi a guta: / Lant nem igen van... tollsíp és duda, / Előre tőkszár, csimpolya, doromb, / Madárkelepce és repedt kolomp! / Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök, / Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök, / Cirok-hegedű és hasadt fazék (...)

Több különleges, ma már nem mindenkinek érthető szó, főleg zeneszerszám neve akad a versben, de talán a legnehezebben érthető: hagymabördő. Ma már könnyen utánanézhethünk az Arany-szótárban (II/19): ’hagyma üreges szára mint kezdetleges hangszer’.

Arany szókincsét többen megpróbálták korábban is számba venni, magyarázni. Az írói szótárak „őseinek” tekinthető Lehr Albert munkája: *Toldi – költői elbeszélés magyarázata* (1880). A néprajzkutató Viski Károly (Nagyszalontán is volt tanár) összegyűjtötte Arany tájszavait (1948). Ambrus Lajos 1951-ben készített egy Arany-szóstatistikát. Pásztor Emil *Toldi-szótára* (1986) már közvetlen előzménye az Arany János teljes költészetét feldolgozó, most megjelent *Arany-szótárnak* (2017). Beke József nyugalmazott kecskeméti tanár (a *Bánk bán*-, *Zrínyi*-, *Radnóti*-szótár) után tízéves munkával hozta tető alá az óriási munkát (háromkötetes, 3000

oldalas szótár). Most már pontosan tudjuk: Arany János költői életművében (tehát fordításain, tanulmányain, levelein, egyéb prózai munkáin kívül) 262.404 szóalakot használt, ami 22.423 önálló jelentésű szótári szót jelent. Arany szókészlete ennél nyilván nagyobb, Beke József becslése szerint több mint 30 ezer, mások szerint 60 ezer egyedi szó lenne.

A szótár bemutatja Arany János leggyakoribb szavait is. Értelemszerűen az élen a névelők (a, az), tagadósók (nem), kötösók (és) állnak. Ezeket leszámítva Arany első kétszáz szava közül tetszőlegesen kiválasztottunk néhányat, amelyek – véleményünk szerint – jellemzik a nagy költőt (az első szám az előfordulás sorszáma, a szót követő szám a versekben lévő adatok száma): 15. nagy 1390, 26. most 892, 30. mond 831, 33. szó 786, 37. szem 759, 38. király 748, 39. lát 734, 43. szép 705, 49. ember 565, 50. nap 540, 53. isten 532, 59. szív 498, 77. magyar 393, 111. halál 278, 125. anya 247, 157. álom 204, 165. gyermek 192, 180. szeretet 183, stb. Megfigyelhető, hogy a leggyakrabban használt szavak mindegyike régi magyar szókészletünk eleme, és a legalapvetőbb (általában pozitív) életérzéseket tükröző szó.

A mai emberek szeretik a számokat, sőt mindenben a versenyt keresik: ki a legnagyobb, kinek van a legtöbb... Érvényes ez íróink-költőink szókincsére is. Beke József, az *Arany-szótár* készítője egyik közös interjúnkban így próbálta meg helyére tenni a „verseny” felfogását és állását:

– Egyáltalán nem az illető műveiben előforduló szavak száma a leglényegesebb jellemzője egy-egy alkotó szókincsének, hanem az, hogy ezeket a szavakat milyen sokféle és főként milyen új, egyéni jelentésárnyalatok-

ban alkalmazza. Mondhatnám úgy is, hogy nem a mennyiség, hanem a minőség, a sokszínűség teszi igazán nagygyá és értékesé a szókincset. Tessék csak belegondolni, hogy amikor azt írja a költő: „napszűrte felhő”, hogy is van ez? Vajon a napsugár szűri át a felhőt, vagy a felhő szűri át a sugarakat? (Éppen mint József Attila e kifejezésnél: „gödör a víz fenekén”. Melyik is van a másik fenekén?) Munkám alapján ki merem mondani Arany előnyét egy-két vonatkozásban akár minden magyar költővel szemben is. Úgy érzem, Arany nyelve a szólásszerűségek különféle fajaiban kiemelkedően gazdag. Csak a szem szócikkében 14 szólásszerű kifejezés szerepel a szótárban. Feltűnően gyakori továbbá verseiben az olyan kifejezés, amelyben az állandósult szókapcsolat igei elemét valamilyen rokon vagy ellenkező értelmű szóval helyettesíti: a szokásos számonkér így alakul: add számon; a számontart pedig így: számon vesz. Mestere továbbá annak is, hogy a szólást más síkra áthelyezve alkalmazza: „Fülét csóválja a rossz rím felett”, ugyanis Arany szerint a vers nem a szemnek, hanem a fülnek szól, a rím csengését hallani kell. Amikor Arany művészi kifejezéseit közönséges szavakkal próbálom értelmezni, a költő Dantéről írott szavai jutnak eszembe: „lehet-é, hogy hallandó szem nézze A szellemvilágot...?”

Vagyis, nyugodjunk bele, soha nem tudjuk meg, hogy Arany János pontosan hány szót használt – ahogyan más költők-írók esetében sem. De nem is ez a fontos, hanem az, hogy Arany János szókészlete a magyar nyelv „aranytartaléka”. Sőt, eszménye! Ferencz Győző akár szállóigeként is figyelembe vehető mondatba tömörítette Arany nyelvi jelentőségét: „Arany költészete a magyar nyelv platóni ide-

álja..." Szepesi Attila szinte imába foglalja Arany János költészetének jelentőségét – az összmagyarságra nézve: „Tektonikus erejű nyelve, ha tudjuk, ha nem, a tizenötmilliónyi magyarság legnagyobb megtartó ereje. Kodály és Bartók zenéje mellett. Nyelvi csodája (ebben Petőfi az egyetlen társa) még a nyelvújítás sanda buktatóit is fölényesen kikerülte. (...) Arany János az Atya. József Attila a Fiú. Weöres Sándor a Szentlélek.”

Arany jelentőségét mutatja az is, hogy mindennapi nyelvhasználatunkban sokszor idézzük egy-egy kifejezését (intertextualitásnak is nevezik a jelenséget): „Ki kopog? Mi kopog? Egy fekete holló!” (*Mátyás anyja*), „Szilágyi / Örzsébet / Levelét megirta; / Szerelmes / Könnyével / Azt is telesír-

ta” (*Mátyás anyja*), Ha per, úgymond, hadd legyen per! (*A fülemile*), „Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?” (*Toldi*), „De vajon ki zörget? »Nézz ki, fiam Sára: / Valami szegény kér helyet éjtszakára (...)«” (*Családi kör*), „Az életet már megjártam, / Többnyire csak gyalog jártam, / Gyalog bizony... / Legfőlebb ha omnibuszon” (*Epilógus*), „Letésem a lantot. Nyugodjék. / Tőlem ne várjon senki dalt. / Nem az vagyok, ki voltam egykor. / Belőlem a jobb rész kihalt.” (*Letésem a lantot*).

Halmi Tamás – nekem írott levelében, hja, egy költő ímélt is választékosan ír – így összegzi Arany jelentőségét: „Arany Jánosnál nagyobb költőt nem ismerek, nélküle dadogna a modern magyar költészet...” Azt hiszem, dadognánk mi is.

A NAGYSZALONTAI ARANY-EMLÉKSZOBA AZ AVATÁS IDEJÉN

Több nyelvterületi szakembert kértünk fel – valamilyen (általunk elő nem írt) formában adjon gyorsképet az adott nyelvű Arany-recepcióról. A különböző válaszok más-más megközelítéssel, mélységben s kitekintéssel igazítanak el bennünket e tárgyban.

Finnugor nyelvek

Arany János: Szondi két apródja (észt, finn, komi, mari, udmurt és vepsze nyelven)

In: A 12 legszebb magyar vers, NH – Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj, szerk. Pusztay János, 2012.

Arany János: A walesi bárdok (udmurt nyelven)

In: Дунай тулкымъёс Кам ярдурын. Szerk.: Vjacseszlav Ar-Szergi, Kozmács István. Ижкар / Izsevszk. 1997.

Арань, Янош: Ёлта хашлы хатлат унты / Mindvégig

In: „Лух Авт” № 20 2017. 05. 18.

Арань, Янош: Пес / Mindvégig

In: 50 Венгрань литературань сехте мазый валморот (magyar versek erza nyelven). LiteratUral. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic, 2015.*

Арань, Янош: Сондилён пажжез / Szondi két apródja

In: 12 Финно-угррезлөн литературазись медбасёк кывбурпез (finnugor versek permják nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Сондилён пажжез / Szondi két apródja

In: 50 Венгрпез литератураись медбасёк кывбурпез (magyar versek permják nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Помодз / Mindvégig

In: 50 Венгрпез литератураись медбасёк кывбурпез (magyar versek permják nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Сондилён пажъяс / Szondi két apródja

In: 12 Финн-угор литератураясысь 12 медся мича кывбур (finnugor versek komi nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Сондилён пажъяс / Szondi két apródja

In: 50 Венгр литератураись 50 медся мича кывбур (magyar versek komi nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Помодз / Mindvégig

In: 50 Венгр литератураись 50 медся мича кывбур (magyar versek komi nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Сондин пажше-влак / Szondi két apródja

In: 50 Эн сылне венгр почеламут (magyar versek mari nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Мучаш марте / Mindvégig

In: 50 Эн сылне венгр почеламут (magyar versek mari nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Сондин пажже-влак / Szondi két apródja

In: 12 Финн-угор калык влакын сылнымутыштын 12 эн сай почеламутышт (finnugor versek mariul) LiteratUral...

* A következő 15 tételnél a bibliográfiai leírás további ismétlődő adatait három pont helyettesíti (A szerk.)

Арань, Янош: Мельдень шишт / Mind-végig

In: 50 Венгрань литерарурань инь мазы валморот (magyar versek moksául) LiteratUral...

Арань, Янош: Срднүлэн кык пажез / Szondi két apródja

In: Мадьар литератураысь 50 туж-гес но чебер кылбур (finnugor versek udmurt nyelven) LiteratUral...

Арань, Янош: Актык пумозяз / Mind-végig

In: Мадьар литератураысь 50 туж-гес но чебер кылбур (finnugor versek udmurt nyelven) LiteratUral...

Janoš Aran': Sondi / Szondi két apródja

In: 12 Runod vepsän kelel (finnugor versek vepszeül) LiteratUral...

Arany, János: Sondi kaks kannupoissi / Szondi két apródja

In: 50 kaunimat ungari luuletust (50 magyar vers észt nyelven) LiteratUral...

Arany, János: Lõpuni / Mindvégig

In: 50 kaunimat ungari luuletust (50 magyar vers észt nyelven) LiteratUral...

Arany, János: Sondi kaks kannupoissi / Szondi két apródja

In: 12 Soomeugri rahvaste kaunid luuletused (finnugor versek finnül) LiteratUral...

Georgia

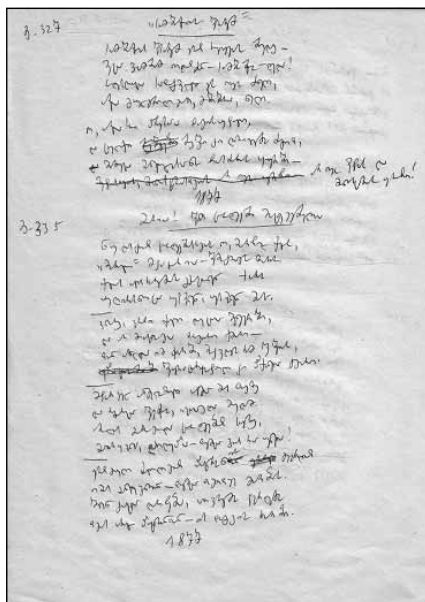
Az Új Évezred című georgiai folyóiratban (2007) Dalila Bedianidze fordításában megjelent Arany-versek: *Dal (A hegedű száraz fája...); Az ihlet perce; Reg és est; Poétai recept.*

A jövőben *Versek világkönyvtára* címmel sorozat indul, annak magyar kötete is lesz, benne (még kéziratban) Bedianidze Arany-tolmácsolásai – többek között: *Juliskához; Emlékül; Ősz végén; A hazáról; Mária! Büneid meg vannak bocsátva; Tompa sírkövére; Az elkésett; Leányomhoz; Népdal; Haja, haja, hagy-ma haja; Dal fogytán; Még egy; Intés; Hagyaték; Harminc év múlva; Ez az élet; Piroska betegségében; A rab gólya; Április 14-én; Őszikék; Haj, ne hátra, haj, előre; Karácsonyi éjszakán; Hej! Iharfa...; Beállottam...; Lóra...!; Mit csinálunk?; A legszebb virág; Temetőben; Oh! Ne nézz rám; Veranger halálakor.*

Dalila Bedianidze a Georgiai Tudományos Akadémia Sota Rusztaveli Irodalomtudományi Intézetében dolgozik mint kutató; költő és műfordító. A mellékelt kézirat Bedianidze Arany-fordításának egy oldala.

Mariam Chaduneli

Mariam Chaduneli a Tbiliszi magyar nagykövetség helyi munkatársa

Japán

1940-ben jelent meg Metzger Ferdinánd műfordításában a Toldi, melynek *Az ifjú hős, Toldi* címet adta. A kötethez előszót a neves irodalomtörténész, Sira-tori Kurakicsi írt.

A könyv a Daiicsi Sóbó kiadónál jelent meg Tokióban.

1956-ban a *Magyar irodalom versantológiája* c. kötet látott napvilágot Imaoka Dzsúicsiró fordításában, a Sinkigensa kiadó gondozásában, Tokióban.

A kötetben a következő versek szerepelnek Aranytól: *A halál első éjszaká-ja; Csend; Reg és est; A méh románca; Ősz felé; Csendes dal; A rabul ejtett madár.*

Ehhez a kötethez tartozik egy tanulmány, *A magyar költészet története* címmel, amely magyarázatot közöl többek között Arany Jánosról.

1969-ben a Simbisa kiadónál, Tokióban megjelent *A magyar kultúra rövid története* című kötet Imaoka Dzsúicsiró tollából, amelyben Aranyról is tesz említést.

*Kume Emiko
(Vihar Judit fordítása)*

Kume Emiko Tokióban élő irodalomtörténész, műfordító, tanulmányt írt a magyar irodalom japán megjelenéseiről. A Japán–Magyar Társaság Barátság című folyóiratát szerkeszti.

Korea

Dél-Koreában a múlt század nyolcvanas évei előtt nagyon keveset tudtak hazánkról, kulturális kapcsolat csak Észak-Koreával jött létre meglehetősen korlátozottan; irodalmunkból elsősorban a haladónak, munkásmozgalmi szempontból elfogadhatónak vélt műveket fordították le, így jelent meg például Zalka Máté *Doberdo* című regénye és Petőfi válogatott verseinek gyűjteménye, utóbbi oroszról fordítva 1958-ban. A gyökeres fordulatot az 1988-as szöuli olimpia hozta el, amikor az úgynevezett keleti blokk országai közül elsőként Magyarország jelentette be, hogy részt kíván venni az eseményen, majd 1989-ben Észak vehemens tiltakozása ellenére diplomáciai kapcsolat is létesült hazánk és Dél-Korea között; ezt követte a többi európai „szocialista” ország hasonló lépése is. A déliek szimpátiáját úttörő, korszakos cselekedetünk váltotta ki: a nagy rokonszenv jeleként rokonsági kapcsolatot is feltételeznek a koreaiak és a magyarok között, hiszen az ottani vélemények szerint mindkét nép agglutináló nyelve az urál-altaji nyelvcsalád tagja. Erről tankönyveik is említést tesznek.

1989-ben az ország egyik legtekintélyesebb egyetemén Szöulban (Hankuk University of Foreign Studies) magyar tanszéket hoztak létre, ahol a négy év-folyamon azóta is évente száz körül van a magyar nyelvet és kultúrát tanuló hallgatók száma, közülük a végzés után tucatnyian történelemtudományi vagy

irodalomtudományi doktori képzésen vettek részt hazánkban (főleg az ELTE-n), és sikeres védésük után csatlakoztak a szöuli magyar tanszék oktatóihoz. Ők gyarapították a koreai műfordítók táborát is, akik elsősorban prózát fordítottak eddig. Dél-Koreában az első, magyar irodalmat bemutató könyv 1990-ben jelent meg; ez egy irodalmi antológia volt, amely szerencsésen válogatott össze a magyar próza 1945 utáni korszakából négy művet (*Rozsdatemető, Húsz óra, Niki, A látogató*). Ezt követték Jókai, Gárdonyi, Kosztolányi, Móricz, Molnár, Szabó Magda, Örkény és mások művei. Az utóbbi időben a piacképesnek tartott, külföldön elismert vagy díjakat nyert alkotók jelennek meg főleg, így például Nádas Péter, Krasznahorkai László, Dragomán György, Márai Sándor, utóbbinak tucatnyi regénye jelent meg koreai nyelven! Tudomásom szerint verseskötet csak egy jelent meg (2014), ez József Attila válogatott verseit tartalmazza, a címe: *A hetedik* (a fordító, Kong Dzsinho angol nyelvű fordításokból dolgozott, nem a magyar tanszék munkatársa, nem tud magyarul). A versfordítások hiányának oka a feladat hihetetlen nehézsége, hiszen a koreai nyelv a szórendjének szigorú kötöttsége miatt nem ismeri a rímet, bár időnként a verssorok végének összecsengése megfigyelhető, de ezek többnyire csak ragrímek vagy önrímek. Nehéz elképzelni József Attila legismertebb verseit a rímjei nélkül, és nagyon nehéz feladat a koreai nyelv adta lehetőségekkel kompenzálni a rímek hiányát...

A magyarországi irodalomtudományi doktori képzésen vett részt Han Kyuengmin (ejtsd: Han Gjongmin) és Lee Sang Dong (ejtsd: Li Szangdong) is. Az ő nevükhöz fűződik Arany János első említése Dél-Koreában. 2004-ben jelent meg Han Kyeongmin magyar irodalomtörténete (*Hongári munhákszá*) a fentebb említett szöuli egyetem kiadásában, amelyben külön fejezetben, tíz oldalon foglalkozik Arany János életével és munkásságával. A rövid életrajzi bevezető után a legfontosabb epikai műveit ismerteti (két balladáját és a *Toldi*-trilógiát), egyéb epikai költészetét és líráját (Őszikék) nem említi. Irodalomtörténetének erőssége, hogy több magyar mű (novellák és versek) részleges vagy teljes fordítását is megadja, a fordító valószínűleg ő. Aranytól az *Ágnes asszony* és a *Tetemre hívás* című balladákat közli. A *Tetemre hívás* című ballada első két versszaka így fest koreai nyelven (latin betűkkel átírva, az összecsengő sorvégeket kivastagítottam, ezek ragrímek, és nem követik Arany rímelését, a sorok hosszúsága is önkényesebb):

Sicshé csogüro purüm

Radvány-é oduun szuphszogészo
Csugo innün Bárczy Benő-rül chádzsáneonné.
Csolmüni-é kászümi nálkháropko kin khári...
Porá, i temjongcshondzsi-é:
Szárindzságá körül csugotkuná!

Küé ábigá kungüro térigo ollágáné,
Cshágáun kung bádág-é nerjonoánné.
Sicshérül topho csudzsido ánkho, ssitkjo csudzsido ánné:
Pálgjonhán tángsicshorom pithuszongiin cshe, thubákhán túlgot vié porjodzsín cshe
Mjonnári csiná kánné.

Han Kyeongmin tanárnő számos tanulmányban is foglalkozott irodalmunk jeles alkotóival és műveikkel; egyik írása például Kölcsey Himnuszát mutatja be, és közli a vers fordítását is. Néhány éve publikálta tanulmányát Aranyra talán a legnépszerűbb balladájáról, tanulmányának címét angolul is megadja: *A Study on Janos Arany's „The Bards of Wales”* (Foreign Literature Studies, Vol 54. 2014. 05. Seoul. 315–335.). Elemzésének központi gondolata: a balladában a bűn és bűnhődés problematikájának kálvinista szellemű megoldása tükröződik: felmentés a bűnök alól csak a bűnök megvallása és a bűntudat esetében lehetséges, amit cselekedeteinkkel bizonyítunk. Ellenkező esetben Isten jogos büntetése nem maradhat el: a királyt megőrüléssel sújtja. Arany művének szomorú aktualitást kölcsönöz az a tény, hogy a japán gyarmatosítás korában (1910–1945) a koreai írók egy része különböző megfontolásokból kollaborációra kényszerült, és a japán uralom dicsőítésére vállalkozott. Aki ellenszegült, az gyakran az életével fizetett. Manapság Észak-Koreában hasonló a helyzet: az ottani írók, ha (meg)élni akarnak, arra kényszerülnek, hogy a zsarnok, Kim Ir Szen és utódainak véres országlását magasztalják. Aki erre nem vállalkozott, a tisztogatások áldozata lett.

Lee Sang Dong 2006-ban a debreceni egyetemen szerzett doktori fokozatot, magyar nyelvű disszertációjának címe: *Műfaji párhuzamok a magyar és koreai verses kisepikában*. Témavezetője Imre László professzor volt. Művében a koreai epikus énekeket a magyar népballadákkal veti össze tartalmi és formai szempontból. Külön fejezetben foglalkozik Arany János szerepével, a népballada és Arany műballadái közötti kapcsolattal (127–156 oldal). 2016-ban publikálta egy koreai folyóiratban *A magyar műballadák a történelem tükrében* című tanulmányát (Journal of Western History and Culture, The Korean Society of Western Civilisation, Seoul, 2016/06). Elemzésének középpontjában Vörösmarty és Arany balladái állnak. Megismétli doktori disszertációjában kifejtett gondolatait a koreai és magyar epikus költészetről, formai szempontból számos hasonlóságot lát: a koreai ütemes verselés és a magyar ütemhangsúlyos ritmus azonos tőről fakadnak. Tartalmi szempontból a legnagyobb eltérés a két nép társadalmi rendszerének különbsége miatt alakulhatott ki: a koreai epikus énekek cselekménye a falu, a paraszti család szűk világában zajlik, a családtagok közötti konfliktusokat tárják fel (a fiatal meny mostoha sorsa, a magányos özvegy bánata stb.). A magyar népballadák világában viszont a feudális társadalom szinte minden rétege felbukkan: az urak és parasztok, gazdagok és szegények közötti ellentét sok ballada cselekményének a mozgatója. A kollektivista jellegű keleti kultúráktól eltérően az egyénnek fontosabb szerepet tulajdonító nyugati irodalomban, így a magyar népballadákban is motívumként jóval többször fordulnak elő a szabad párválasztással kapcsolatos bonyodalmak, a szerelem, a féltékenységek. Fontos különbségként megállapítja, hogy bár mind a koreai, mind a magyar művekben gyakori a tragikus végkifejlet, de a magyar népballadákban ez sokkal véresebb, horrorisztikusabb.

Valószínűleg a két ország társadalmi fejlődésének eltérő üteme miatt a 19. századi Koreában nem volt Vörösmartyhoz és Aranyhoz fogható költőóriás, aki világirodalmi színvonalon a magas irodalom világába emelte volna a népköltészet kincseit.

Olaszország

Arany Jánosra Petőfi és Dante miatt figyeltek fel az olaszok. A mind híresebb Petőfi mellé a romantika népiesség-eszménye és kettejük hazai barátsága helyezte, Dantéval a Sommo Poetáról írt nagy verse kapcsolta össze. Ugyanazok a fiumeiek kezdték hát fordítani, akik az ezernyolcszázas évek végén Petőfit a legismertebb idegen költő rangjára emelték, a Dante-verssel pedig a tisztelgő utódok becses céhének tagja lett.

A századközép vesztes történelmi pillanata paradox módon kedvező lehetőséget kínált Itáliában a magyar költészet közvetlen befogadására. A Kossuth-emigráció magyarjai az olasz Risorgimento szabadságvágyó légkörében népszerűsítették a szabadsághős Petőfi verseit, ebben a konstellációban bátorították olasz irodalmár barátait, hogy immár ne csak közvetve (német nyelvből francia közvetítéssel), hanem magyar eredetiből, közvetlen átvétellel szólaltassák meg olaszul a Heinével általuk is egyenrangúnak elismert nagy magyar romantikust. Ez a folyamat vezetett azután oda, hogy a szicíliai Cassone, valamint a fiumei Gigante, Susmel, a Sirola fivérek és mások a század végére hatalmas olasz nyelvű Petőfi-irodalmat teremtettek, 1911-ben pedig Umberto Norsa tollából – Németország után Európában másodikként – olaszul is megjelentek Petőfi összes költeményei. És ez a folyamat hatott jótékonyan Arany János megismertetésére is, ennek során érlelődött kötetké egymás után két *Toldi*-fordítás: 1904-ben Francesco Sirolaé, 1909-ben pedig Saladino Saladinié.

A rendkívül tájékozott és alapos, élete javát olasz egyetemeken töltő

Emerico Várady (Várady Imre) határozottan kimondja azt, amit recepciókutató társai óvatosan megkerülnek: ki volt Arany első olasz fordítója. Várady szerint „Francesco Sirola vette először a bátorságot, hogy Arany Jánost olaszra fordítsa”. Csakhogy Sirolától Várady nem említ korábbi, 1904 előtti Arany-fordítást, előhoz viszont állításának ellentmondó két adatot: beszámol Arany *Dante*-versének két korábbi megjelenéséről – Gaetano Ghivizzani 1867-es áttüzetéséről és Angelo Gubernatis 1885-ös olasz változatáról –, s ezzel azt a feltételezést kelti az olvasóban, hogy ismertséget adó, vagyis számba vehető fordításnak ő csak a kötetbeli közlést tekinti, s hogy egy-egy elfeledett kiadványban netán más kisebb Arany-fordítások is rejtőzhetnek még. Mindamellet Gubernatis fordításának szép és tanulságos előzményeit a fordító előadásában híven tolmácsolja: „[megtapasztaltam, hogy] a magyar nép mennyire tiszteli nagy költőit. De maguk a nagy költők is tanulmányozták és áhítattal nézték más nemzetbeli nagy elődeiket. Ebből a tiszteletből természetesen Danténak jutott a legtöbb. Becsben álló arcképe sok iskolában megtalálható, s jó néhány költő nekifogott, hogy magyar nyelvre fordítsa őt. Amikor részt vettem a nagy poéta, Arany János özvegyének megindító temetésén, és megtudtam, hogy Arany is írt egy verset Dantéről, elhatároztam, hogy mint olasz ember lerovom a magam csekélyke hála adóját, s egy szó szerinti francia változat segítségével olasz verssorokba ültettem át a rejtélyes strófákat...”

A fiumei kultúraközvetítők figyelemre pedig a *Toldi* után a balladák felé

fordult. Olaszországban is hamarosan meghonosodott Aranyról a „balladák Shakespeare-je” antonómázia, és egymás után jelentek meg balladáinak olasz változatai. Sirola ebben is úttörő szerepet vállalt (*Ballate*, 1914), de hamarosan követte őt Silvio Gigante (*Ballate*, 1922), Armando Tivoldi (3 ballada a *Corvina* 1929-es évfolyamában), Sauro Albisani pedig újabban igazi költői szövegváltozatokkal állt elő (*Ballate*, 1987). A legújabb olasz nyelvű magyar irodalomtörténet szerzője, Armando Nuzzo az ő fordításában elemzi az *Ágnes asszonyt*, és elragadtatott hangon jegyzi meg, hogy ez „a magyar költészet legszebb átültetése, amelyet valaha is publikáltak olaszul”.

Nuzzo irodalomtörténete jeles huszadik századi áttekintések sorába illik, Zigány Árpád korai munkája (1892) és Hankiss János olaszra fordított kompendiuma után Paolo Ruzicska, Emerico Várady, Folco Tempesti összefoglaló műve és újabban a két-kötetes, sokszerzős, Bruno Ventavoli szerkesztette *Storia della letteratura ungherese* tartozik a magyar irodalomról teljes áttekintést adó kézikönyvek közé, és ezek Arany János-fejezetei is értelemszerűen gazdagabb képet adnak a költőről (a Ventavoli-kötetben Roberto Ruspanti tollából), mint amilyet egy-egy kötet-előszó vagy lexikon-szócikk adhat. Azonfölül egy-egy sajátosan olasz információjuk a *captatio benevolentiae* erejével is hathat: a nemzeti irodalmára büszke olasz olvasó jó érzéssel veheti hírül általuk, hogy a távoli, ismeretlen köl-

tő *Toldijában* (a *Toldi szerelmében*) Ariosto is fölsejlik, s hogy Arany verstani rendszerező hajlama Carducci kísérletező verstani munkásságával rokonítható. A modern, új irodalomtörténetek fontos szerepet töltenek be egy olyan korban, amelyben az olasz középiskolák és egyetemek világirodalom tantárgya elfeledkezik a magyar irodalomról.

Hogy az epikus és balladaköltő Arany mellett valamelyest a lírikus Arany is ismertté vált, abban része van a római Sapienza egyetem magyar-tanárának, Sárközy Péternek is, aki bevallottan egyetemi segédkönyvnek szánva kétnyelvű antológiát állított össze a magyar költészet legjavából (*Amore e libertà*, 1997, ford. Marta Dal Zuffo), különös figyelmet fordítva az olaszul hiányzó vagy nehezen föllelhető szövegekre. Arany János ebben kilenc verssel szerepel, az elhagyhatatlan *Dantén kívül* köztük van a *Letésem a lantot*, a *Mindvégig* és a *tölgyek alatt* is. Arany János neve időnként Sárközy tudományos folyóiratában, a *Rivista di Studi Ungheresiben* is felbukkan, bibliográfiai ajánlásokban és tanulmányok témájában egyaránt. A *Letésem a lantot* kapcsán pedig érdemes még megemlíteni azt a kultúrmissziót is, amelyet a maga szűkebb hatókörében a ferrarai Osservatorio Letterario tölt be: fáradhatatlan szerkesztője, Tamás-Tarr Melinda a lap harmincéves jubileumát éppen Arany emblemikus versének harmadszori lefordításával készül megünnepelni.

Szénási Ferenc

Svédország

Arany János életművéből mindösszesen három vers (*Fiamnak; A rab golya; Ősszel*) jelent meg napjainkig svéd nyelven.¹ 1922-ben látott napvilágot Leffler Béla szerkesztésében az *Ungersk lyrik i svensk översättning* ('Magyar líra svéd fordításban') című antológia,² amelyben az említett három vers fordítása található. A verseket Lotten von Kraemer fordította.

Tillinger Gábor

¹ Állításunkat két bibliográfia, valamint a Svéd Nemzeti Könyvtár (Kungliga biblioteket) katalógusának adataira alapozzuk:

Müller, Maria – Kertész, Tomas, 1979. *Ungersk skönlitteratur i svensk översättning 1845–1978: En bibliografi*. Borås: Bibliotekshögskolan.

Müller, Maria – Kertész, Tomas, 1996. *Ungersk skönlitteratur i svensk översättning 1980–1995: En bibliografi*. Göteborg: Göteborgs universitetsbibliotek.

<http://libris.kb.se>

² Leffler, Béla, 1922. *Ungersk lyrik i svensk översättning: Samlad och försedd med inledning av Béla Leffler*. Stockholm: Ungerska sällskapet.

Törökország

„A *Sejtelem* számomra a legteljesebb magyar vers. Tökéletes életfoglalat. Olyannyira tömör, nyelvi rétegezettségében annyira magyar, más nyelvű megszólaltatása szinte elképzelhetetlen... Itt és most, nem is fontos. Maradjon csak nekünk. Nekünk, s cserélődő Időnknek” – írja Tamás Menyhért (Arany János: *Epilógus*, Nap Kiadó, Bp., 2013, 149.):

Életem hatvanhatodik évébe’
Köt engem a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csúrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

Yaşım altmış altı geldim bu güne,
Bağlar Tanrı beni demet ekine,
Kaldırır en kadim yüklü mahsule,
Başka tahıl eker benim yerime.

A *Sejtelem* és a többi Arany-vers fordításával a lehetetlenre vállalkoztunk? Legmagyarabbnak nevezett költőnket mindig is titkos kincsünknek tekintettem, akit Petőfitől eltérően nem ismer a világ, hiszen alig-alig fordították más nyelvekre. Így aztán igazán meglepődtem, amikor Dursun Ayan – akivel korábban egy török nyelvű Balassi Bálint-kötetet, majd egy magyar költészeti antológiát készítettünk – már tavaly nyáron azzal a javaslattal állt elő, hogy a kétszáz éves költőt köszöntsük egy török nyelvű kötetel. Azóta összeállt a könyv, a kézira-

tot elküldtük a kiadónak. A válogatásnál természetesen fontosnak tartottam azokat a momentumokat, amelyek a törökök különös érdeklődésére számíthatnak. Minthogy a Rodostóban, a mai Tekirdağban töltött esztendő révén a Rákóczi név ismert Törökországban, bekerült például a *Rákócziné*, viszont a gyerekkoromban nagyanyámtól számtalanszor hallott, lebke szellőtől lebegtetett tengerzöld ruhájú, paripáját csemegével csalogató *Rozgonyiné* muzsikáló sorainak átültetésére nem mertünk vállalkozni. A kevésbé ismert versek közül helyet kapott a *Plevna*. Költőnk rokonszenve a legendás Oszmán pasáé, aki az 1877–1878-as orosz–török háború legfontosabb eseményeként öt hónapig feltartóztatta a gyűlölt cári seregeket.

Az egyik legcsodálatosabb Arany-ballada, a *Szondi két apródja* egy váratlanul elélem bukkant elképesztő párhuzam okán vált kötetünk fontos szereplőjévé. Ömer Seyfettin (1884–1920) a török irodalomban viszonylag későn induló novellairás egyik első kiválósága volt. Szívesen választott témát a dicső oszmán múltból, így például a *A rönk* című elbeszélése Salgó várának elfoglalásáról szól, benne egy török harcos beszámolójával Drégely várának elestéről és Szondi György hősiességéről – szinte szó szerint úgy, ahogyan Arany elbeszélte! Kötetünkben a ballada fordítása mellett a briliáns szerkezetet bemutató verselemzés, valamint a novella idevágó részlete is olvasható. Egy másik fejezetben a versírás körülményeire is rávilágító verselemzés segíti *A walesi bárdok* török olvasóit.

Arany János maga jegyezte meg, hogy verseinek kiindulópontjául valamilyen írott vagy szóbeli forrásra van szüksége. Többször indult ki szülőföldjén hallott történetekből. Így történhetett, hogy *A fülemile*, *A bajusz* és *A tudós macskája* című epikus költeményei, illetve *A nagyidai cigányok* című vígposzának egy részlete párhuzamba állítható egy-egy Naszreddin Hodzsa-anekdotával. Ennek az ismert török folklór-figurának ugyanis számos története nemzetközi vándormotívumokra épülve – ha nem is a Hodzsa névvel, hanem egy-egy jellegzetes magyar anekdotafigura köntösében – eljutott Magyarországra. Szólunk a török folklór magyar felfedezőjéről, Kúnos Ignácról is, aki a Kossuth katonájából lett Macar Osman Paşa leányának – az első török költőnőnek, Nigar Hanimnak – salonjában egy török népmesét hallgatván megjegyzi: „Az előbb hallott favágó-meséhez hasonló magyar népmese alapján egyik legkiválóbb klasszikusunk, Arany János Jóka ördöge címmel olyan csodálatos költői elbeszélést alkotott, hogy nincs Magyarországon olyan iskola, ahol mind az összes diák ne olvasta volna...”

A sok nyelven tudó Arany többek között törökül is tanult (ezt egy szőrejtvényével igazoljuk), és jó barátságba került a turkológia egyik legelső nemzetközileg ismert alakjával, Vámbéry Árminnal is. „Vámbéry tatárja” (tulajdonképpen üzbégi mollah, azaz iszlámteológia-hallgató), Arany Jánostól kapott nevén Csagataj Izsák a költő két kedves glosszájában is megjelenik a Koszorú 1864. október 2-i és 1865. február 26-i számában: „Míg Vámbéry Ármin Angliában mind nagyobb-nagyobb feltűnést okoz, művét a mi körülményeinkhez mérve óriási áron veszik meg, s őt magát gyűlésből gyűlésre ragadják, és – ránk nézve kedvesen hangzólag, de ő rá nézve mintegy csillapítólag – »zealous Hungarian«-nak [túlságosan buzgó magyarnak] hívják: addig Bukharából hozott tatárja ide s tova magyar emberré lesz. E derék dervist t. i. angliai útjának idejére Budenznél hagyta, hogy jeles philologunk az ő távolléte alatt tanuljon tőle élő szóval tatárul. Az atyafi aztán mindennap bejárt, míg a szünidő be nem állott, Budenzzel

az Akadémia könyvtárába, s ott ödöngött a temérdek könyv közt, láthatólag unatkozva rettenetesen; augusztus közepe körül pedig lementek mindketten Szilády Áronhoz, Halasra, s ennek a vidéknek nagyon megörült a tatár, mert hazájának homoksivatagaira emlékezteté. Különben civilizálódik: csináltatott valami – saját ideája szerinti – magyar ruhát, mely bő mint a kaftán, mert ilyen szűk magyar nadrágot világ kincséért sem hagyna magára húzni. Most aztán valódi »tatárjárás« van Halason...” A mollah annyira vitte, hogy lefordította anyanyelvére a *Rege a csodaszarvasról* c. költeményt, és el is küldte a szerzőnek. Érdekességképpen ideidézzük az első strófát, hogy lássuk, milyen lett Csagataj Izsák magyar helyesírásával a „Száll a madár, ágrul ágra, / Száll az ének, szájrul szájr; / Fű kizöldül ó sirhanton, / Bajnok ébred hősi lanton...” üzbégül:

Sakhadin sakhaga ucsai kuslár,
Aghizdin aghizda baradi szözler;
Görlerning üsztüne csikadi otlár,
Turár szöz isittip jirinnen pahlvánlár...

Természetesen az elsők között válogattam be a kötetbe az Arany János által annyira kedvelt hun-magyar mondakörhöz kapcsolódó költeményeinek e gyöngyszemét. A felező nyolcas ritmusát is megtartó fordításunk így kezdődik:

Kuşlar uçar daldan dala,
Türküler de dilden dile;
Ot savrulur mezarlarda,
Alp uyanır koçak sazda....

Szó esik még kötetünkben többek között, további versfordítások kíséretében, Arany és a zene kapcsolatáról, az *Ágnes asszony* kapcsán a kényszerképzet, a rögeszme irodalmi megjelenítéséről, valamint a két költőóriás, Petőfi és Arany barátságáról. Hadd illusztráljuk ezt a *Válasz Petőfinek* fordításával:

PETŐFI'YE CEVAP

Bozuk santur misali ruhum, karışık;
Gönlüm de kâh sızlar kâh sevinir,
Feleğin kadri bu ödül; neye karşılık?
Petőfi'ye dost olmak; hakkım bile değildir.

Bu ödül falan yoktu ki yola çıktığımda...
Talih benim için, lütfetti Tanrı!
Ateşe atılacaktı eserim yoksa
Nasıl umardım böyle kârı, kazancı.

Ve ne çok şey kazandım! Bu ödülün şavkı
Kamaştırıyor, ışıklar bana kavuşuyor:
Ruh-i derunuma erişiyor. Bu da *cabası!*...
Ve muhterem sağ elin bana uzanıyor.

Halkın ahfadiým. Neyim diye sorarsan.
Neslimin var ettiđi, nesli için yaşıyan;
Kaderi benim, ne zaman türkü yaksam,
Dilimi, dudađımı türküsüdür tanıyan.

Kaçmaya kalkmışım çevreden halktan:
Buldu feleđin çarkı savurdu yoldan,
Geri döneyim derken yoldan yolaktan
Bir kaç çiçek derdim dikenler arasından.

Hüzünler ve kederler yoldaşım oldu,
Ahbap, yaran olduk ki sorma güzelce;
Ben çelenk örüyordum, onlar hep yoldu,
Yarım kaldı dizeler düştü hep hece.

Servet bulup bildim: evde saadeti,
Sadık ve kutlu eşim iffetle durdu
Ve iza kenarında bir diđer dost ki ...
Getirdi Tanrı öyle yanıma koydu.

Sanki kuyruklu yıldız düştü haneye.
Mektubun hele ruhumu yakıp nurluyor:
Tompa ararsa benden bir selam söyle
De ki sana ve bana muhabbet duyuyor.

Tasnádi Edit

(Tasnádi Edit és Dursun Ayan fordításai)

Dursun Ayan (1957) Ankarában él, szociológus, műfordító. Bibliográfiái kötetet állított össze Bartók Béláról, valamint a magyar vonatkozású török nyelvű kiadványokról. Tasnádi Edittel közösen magyar költészeti antológiát készített, illetve megjelentetett egy török nyelvű Balassi Bálint-kötetet. Az utóbbiért Balassi Bálint emlékkarddal tüntették ki.

Rostás-Farkas György

Kettős aranypánt

Előjáróban. 2017-ben ünnepeljük Arany János születésének 200. évfordulóját.

A Cigány Tudományos és Művészeti Társaság alapításától kezdve (1991) a „kettős aranypánt”, a magyar és roma identitás jegyében munkálkodik a magyar irodalom klasszikusainak cigány nyelvre való műfordításán.

A romani „cigány nyelv” számos nyelvjárása ismert a világon, a nyelvi standardizáció folyamata ma is tart.

A cigány értelmiség nyelvi hagyományokkal foglalkozó rétege, közös meggyezés alapján a lovári nyelvjárást tekinti úgynevezett irodalmi nyelvnek. A Cigányok Világszövetségének 1971-ben megtartott londoni világkongresszusán a roma jelképek és a himnusz mellett erről is határoztak.

A magyar klasszikusok műfordítása – különösen Arany János életműve, veretes nyelvezete – nagy kihívás elé állítja azokat, akik megkísérlik ezen alkotások lovári nyelvre való átültetését. Talán ezzel is magyarázható, hogy ez idáig Arany János verseinek fordítására kevesen vállalkoztak. Ezek között említhetjük pl. Nagy Gusztáv két fordítását (*Családi kör* és a *A walesi bárdok*).

Alábbi összeállításunkban ifj. Rostás Farkas György két műfordítását közöljük.

Mátyás anyja – Matyasheski dej

Szilágyi
Örsébet
Pesko lil iskirisardas,
Peske
Kamade
Asvenca pherdo rutas.

Shaveske
O lil
Ande prága
Lashi sirma
Ingrel: ande bida

„Muro Savo!
Na zhatu tu
Andaj Prága
Avri lav tu
Potyina tu
Anda phuro robipe.

Gulhenca
Rupenca
Potyinu andu tu
Le muro ido
Phiravar
Khere te reses tu.

Na mishkin tu
Na shu tu
Muro gevo!
Kon avla
Muro shavo
tavesa phanglo

Té den kothe o lil
Le Hunjudi Mátyásoske
Ande leske palmi
Khanjikaske feri leske.”

Kalo
Tavel
O pecheto
Pe mure kuja
Zhukaren
Kon slugin ando kera

„Kon ingrel muro lil
muj Sigo
andej Prága?
Shel galhi
Thuj jek grast,
Dav kon gutadyol hutyasu.”

„Inbarv me,
ingrav me
efta dyes dastaj.”
„Mure kamade
ileske
Eftu hersh avlu!”

Alhgrav me,
Anav me
Tulaj trin dyes e sirma”
„Mure kamade
ileshe
trin shon si kadyolus!”

„Devlule,
devlule,
sostar chi dan ma phuka,
te shaj
resav
Mura dake huturimatura

Kaj avel
Kaj avel
Jek kalyi chiriklyi,
Pe Hunjadeshe kuja
Heshol
Jek kasavi.

Tele muladas
Tele muladas
Anda kalyi balval,
Avri te lelus
Pesko lil
Anda dako vas.

„Sigo
pa chiriklyu!...
Truhuj te len latur!”
Nacheh
Le rjumura
Pushke te den lu, sigo.

Chiriklyan,
Na jekhu,
Vi shelen pushe dena
Sirma naj
Vurma naj
Kodoles kon ingerdas olil

Zi kuj e ratyi
Ande vesha
I ve roden la:
Dopash ratyi
Phin keren
Ande hi romeske felyastra

„Kon mulalvel?
So mulavel?
Jek kulyi chiriklyi
Latey ruke
O lil
So kade pe mezil”

„Loloj to o
o pecheto
Lushoj o bandyipo:
Blugo,
Blugo,
Luke vusttesko askisipo!”

Fiamnak – Mure shaveske

Najis Devleske! Ratyi si pale.
Viadyes nachilas la phuvako kino.
Andre korrkoro, geri memelyi phabol:
Avral dikhel amen o tunyariko.
Akanak muro shavo, sostar san opre?
Gataj tyo pato so lasho –tatoj:
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares,

Dikhes me chorro poeto som:
Losshav chi mukav but palal?
Shajke feri chorro anav:
Kathar e manusha chorro trajo.
Ande tyo primavarako ilo
O rudyimo andakode pajarav.
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares,

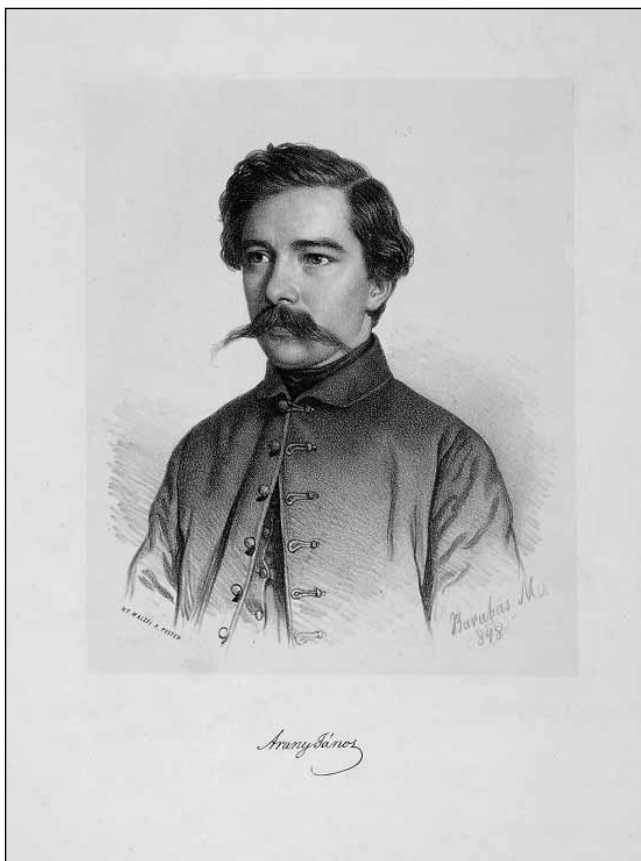
Ke e chorreske kuchi o patyaimo,
Sityarel te patyas, te gindisaras:
Leske mīg chi merel
Trubuj te patyal, te gindij pe!
Te viandemande, sar dulmut
Trajijas o patyajimo losshavo leske!...
Tye vas pejekhavreste shutime,

Rudyin tu muro shavo shukares,
Kana anda tye amala
Butyi akharel tu-kade shajke detehara -
Strajinoske keresa butyi
Kon shajke kamel tu... de na chachikanas:
Drab tavel po patyaimo
Pe sharade asva.
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares.

Kana dikhes o chorrimo,
So e patyaimaske phíke ingrel:
Mukhlines la godya,
Kana o gindo po xanzhvalipe ingrel
Thaj e dileski zhelya phuvako trajo:
Tavel o rudyimo o angluno.
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares.

Kana barosa,thaj dikhesa
Tye nyamurangi phuv na tyiri-j
Mashkar tyo pato, murmunt
Butenge das mesgyaki phuv:
Le tyi voja anda rudyimo:
Garadyuvas pe phuvake droma.
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares.

Mang tu mang jek majlasho them!
Thaj ande leste o chachipo:
Ke tyo trajo thaj kadi phuv
Angal del phurdesa tu. -
Phír losshasa ande tye sune,
Petyo drom muri chumid tavel:
Tye vas pejekhavreste shutime,
Rudyin tu muro shavo shukares!

BARABÁS MIKLÓS | ARANY JÁNOS ARCKÉPE

Windhager Ákos

Toldi szerelme

Arany János recepciója az operairodalomban

Bevezető

Arany János szövegét a legmagasabb színvonalon Mihalovich Ödön alkalmazta a *Toldi szerelme* című zenedrámájában.¹ A saját korának nyelvezetén megírt opera tartalmazta a wagneri, poszt-wagneri s verbunkos elemeket, amelyeket a szerző egyéni kombinációkkal gyúrt egyenletes stílussá. Azt a hivatalos, reprezentatív, magyaros stílust képviselte, amelyet Erkel Ferenc hozott létre, s amelyet Dohnányi Ernő *A vajda tornyában* még érdemben folytatni tudott. Az Arany János-eposzból írt nagyszabású zenedrámát közvetlenül Gustav Mahler vezénylése inspirálta, de Nikisch Arthur betanítása vitte sikerre. A *Toldi szerelme* a szerző legszemélyesebb vallomása, ugyanis önmagát levelekben Toldi lovagnak nevezte, más esetben pedig a lovag motívumát írta rá a névjegyére. A jelen tanulmány a hely hiánya miatt egyedül Mihalovich Arany-operáját elemzi az alkotáslélektan, a szöveg, a dramaturgia és a zene felől.²

Mihalovich Ödön és Toldi Miklós

Mihalovich Ödön. Mihalovich Ödön (1842–1929) horvát-magyar főnemesi család sarja, aki előbb Mosonyi Mihály tanítványa volt, később Liszt Ferenc és Richard Wagner baráti köréhez csatlakozott. Zeneszerzői munkásságában három alapvető hatás mutatható: Ludwig van Beethovené, Richard Wagneré és Liszt Ferencé. A kortársak eleinte – nyilvánosan vállalt kijelentései következtében – wagneristának tekintették, noha minden egyes darabjánál elismerték egyéni stílusjegyeit. Az 1870-es évtizedben sikeres dalokat (pl. *Holdvilágos éj*) és szimfonikus költeményeket írt (pl. *A Sellő*), az 1880-as évtizedben pedig négy zenedrámát alkotott, illetve fejezett be. Az első operája, a *Hagbarth és Signe* 1882-ben Drezdában, 1886-ban Budapesten került előadásra. Második

¹ A nagyformátumú Arany-megzenésítések száma viszonylag csekély: Ifj. Johann Strauss: *Pázmán lovag* (1892), Farkas Ödön: *Tetemrehívás* (1900), Rékai Nándor: *Nagyidai cigányok* (1906), Kósa György: *Pázmán lovag* (1963) és Makray László *Bor vitéz* című műve. Ez utóbbi adatai jelenleg még nem ismertek. Nikolits Sándor népszínházi művet írt *Toldi Miklós* néven 1871-ben, míg Szokolay Sándor a *Tetemrehívás* címmel balettet 1962-ben. A kortárs zeneszerző, Andorka Péter 2013-ban diplomázott a *Vörös Rébék* című musical részleteivel.

² Az operát zenetudományi szempontból behatóan elemezte Szerző Katalin (1976): *Mihalovich Ödön munkássága operái tükrében* című szakdolgozatában.

operáját, a *Wieland*, a kovácsot sosem mutatták be a szerző döntése következtében, míg a harmadikat, az *Eliánát* 1908-ban Budapesten és 1909-ben Bécsben játszották. Legjelentősebb sikerét azonban a *Toldi szerelmével* aratta az 1895-ös, második bemutatóval. Az operák után ismét dalokat komponált (Wesendonck Mathilde és Endrődi Sándor verseire), illetve négy szimfóniát, amelyek közül az utolsó kettő Dohnányi *d-moll szimfóniájá-*

val azonos jelentőségű késő romantikus magyar zene. Zeneszerzésén túl ő volt az, aki a Zeneakadémiát világszínvonalra emelte fel áldozatos, önzetlen és következetes igazgatói munkásságával. Többek között ő nevezte ki Bartókot, Kodályt és Weiner Leót fiatal korukban egyetemi oktatónak. Életműve 1939-ig maradt zenekarok, énekkarok és énekesek repertoárján, az 1948-as fordulat után azonban már többet nem játszották. Arisztokrata származása, Apponyi Alberttel való szoros barátsága, a sosem definiált, de vádként jól használható „wagnerizmusa”, s főként Bartók–Kodály előttisége miatt nem volt kíváncs.

Toldi Miklós. Toldi Miklós lovag 1320-ban született egy Bihar megyei nemesi családban.³ A feljegyzések szerint már fiatalon különleges testi erővel bírt és kitűnt kortársai közül párbajgyőzelmeivel. Kalandjai 1365 körül kezdődtek Itáliában, ahol zsoldosvezérként tevékenykedett. A hírnevét megalapozó diadalokat a pápai fehér csapat magyar vezetőjeként érte el. Hazatérése után Nagy Lajos udvarában élt, mivel a király felemelte a bárók közé. Katonai győzelmeit az uralkodó több megye főispánságával hálálta meg, amely tisztségeket Zsigmond király uralkodásának első időszakában is betölthette. Népmesei hőssé válásában szerepet játszott az, hogy egyszerű származása ellenére magasra jutott, hogy számos valós és képzelt hőstettet tulajdonítottak neki, s néhány bizonyíték szerint, még a táltosbeavatáson is átesett. A róla szóló ismert Arany-trilógia eseményei közül a legtöbb igazolható, főként a királyi udvarban játszódó jelenetek.

Arany elbeszélő költeményén és Ilosvai Selymes Péter széphistóriáján kívül a legismertebb *Toldi*-feldolgozások a magyar romantika korából: Kisfaludy Károly: *A sastoll*, Vörösmarty Mihály: *Toldi*, *Az ősz bajnok*, Szigligeti Ede: *Rózsa*, Szigeti: *Toldi*, Dugonics András: *Toldi Miklós*. Arany három *Toldi*-ja azonban olyan magaslatra emelte a hőstörténetet, hogy utána már csak kevesen mertek hozzányúlni. A *Toldi*-megzenesítések a jelenlegi kutatás tárgyát képezik.⁴ Két

³ Kurecskó (2015), online.

⁴ Ld. Sziklavári Károly tanulmányát és a vele közös műjegyzéket a *Napút* e számában.

mű emelkedik ki az ismeretlenségből, Mihalovich Ödön *Toldi szerelme* című zenedrámája és Weiner Leó *Toldi* című szimfonikus költeménye.⁵

A *Toldi szerelme*

Az eposz és opera elsődleges összefüggése. Arany János a *Toldi* 1847-es sikeres fogadtatása óta tervezte magában a mű másik két részét. A *Toldi estéje* 1848-ban el is készült, de a költő csak öt év múlva adta nyomdába. A *Toldi estéje* lezárta a történetet, egyben nyitott a Petőfi által előrevetített középső rész, a vitézi korszak látomása felé. „Kapj bele ismét Toldiba, ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni.”⁶ A *Toldi szerelme* azonban csak 1879-ben készült el több terv (tk. *Daliás idők* című fogalmazványok) elvetését s a mű dramaturgiáján nyomot hagyó magánéleti tragédiákat követően.

Arany és Mihalovich nehezen szánták rá magukat az életműüket megkoronázó, tragikus nagy műre. A nagyepikai alkotásait egy huzamban megalkotó Arany 30 éven keresztül halogatta a *Toldi szerelme* befejezését – Mihalovich pedig 46 éves koráig várt azzal, hogy magyar történetből írjon operát. A megírásra mindkettőjüket sarkallhatta, hogy szembesültek az irányukban megjelenő különböző ‘akadémiai körök’ elvárásaival.⁷

Az Arany-életművet körülvevő elsődleges közeg, a közönség azonban 1846 és 1876 között jelentősen átalakult, s ízlése megváltozott. Erről Arany így írt Tompának:

„Olykor úgy érzem, hogy még nem lehetetlen oly művet produkálom, mint ‘Toldi’ volt – de minek? De kinek?... Az a közönség, mely első ‘Toldi’-mban a kútágast bámulta csak... nem találná már ‘Toldi’-t eléggé sajtáságosnak, népiesnek, a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem látná a tartalmat. E gondolat nehezedik ólomsúlyosan tollamra... S így költeni lehetetlen.”⁸

Mihalovich erről ugyan nem írt, ám annál inkább érezhetjük ezt a későbbi oldalakon közölt néhány kritikából.

Aranynak az eposz műfajjal szembeni kétségei erőteljesen fékeztek a *Toldi szerelme* megírását: trilógia-tervei közül egyedül a *Toldit* váltotta be.⁹ Mihalovich számára pedig az ‘eposzopera’ válhatott kétségessé: *Wieland*-ját fiókjában hagyta, *Fjalar*-ját elégette, *Faust*-ját töredékesen vetette el. A műfaji problémából is adódik, hogy a mű ‘hangköre’ újra és újra módosult: Arany esetében a *Toldi*

⁵ Weiner művéről részletesebben: Kassai (2010): 12.

⁶ Orosz (1981): 421.

⁷ „A kritika és közönség egyaránt a legnagyobb érdeklődéssel és a legfelcsigázottabb várakozással nézett a Toldi zenedráma színrehozatala elé. / Hogyha az általános érdeklődés és nagyfokú várakozás a legmagasabb igényeket támasztotta e művel szemben, nem csoda, hanem természetes felfogása a dolognak, midőn a szerzősége vonatkozólag oly művészi triászról volt szó, mint Csíky Gergely, Ábrányi Emil és Mihalovich Ödön.” Langer (1893): 9.

⁸ Orosz (1981): 422.

⁹ Keresztury (1990): 422.

szerelme tragikus alaphangneme lényegesen tér el az általunk csak utalásokból ismert első változattól és a *Daliás idők* derűs, szerelmes lovagregényt idéző fogalmazványaitól – ahogy a *Toldi szerelme* opera is elüt az előző operában, az *Előánában* megtalált pasztell hangzástól.

Ugyancsak akadályozta a *Toldikat*, hogy Ilosvai Selymes Péter széphistóriája nem nyújtott támpontot a költemény tartalmára, ami az operacselekmény drámaiatlanságát is eredményezte. Arany a kérdésről maga nyilatkozik: „Én az eposzt mondára, a nép tudalmában élő mondára szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én eposzi hitelnek nevezek.”¹⁰ Mindezek ellenére megírta a történeti hőseposzt, noha abban több esemény játszódik a lélek belső színpadán, mint a külvilágban.

„Kisemmizett hős Toldi – mégpedig nagyrészt önhibájából az. Lehet, hogy épp e hibák s e tökéletlenség miatt állt is oly közel Aranyhoz... sorsát, egészében, mégis e tragikum jegyében látta. A boldogságra, az élet teljességére hivatott hős – aki ezt a hivatottságot eljátssza, s ugyanakkor mégsem aljasodik le, hanem megőrzi erkölcsi nagyságát, tisztaságát és nemességét: íme, a tragikus Toldi.”¹¹

E sorokat akár Mihalovichról is írhatták volna, olyannyira, hogy tréfásan ‘Toldi-lovagnak’ nevezte magát.¹²

Toldi tragikuma

Az eposz tragikumát Arany csak lassú munkafolyamatok során csiszolta le, s bár a végső változat koherens az egész trilógiával, mégis magyarázatra szorul. A trilógián belüli összefüggést jelenti a gyilkosság és a lovagi vezeklés motívuma, a két korábbi eposz mintáját követő bűn és bűnhődés dramaturgiája, mert Toldi erőszakkal oldotta meg a magánéletében is a kényes lelki helyzeteket. Alapvető dramaturgiai kérdéshez értünk: lehet-e boldog Toldi?

A kérdésre válaszolhatjuk, hogy Toldi Miklós soha nem járta ki az udvar Nő-kultuszának iskoláját, mindvégig olyan bajnok marad, aki nem a választott nőért, hanem önmagáért vagy a diadalért, más alkalommal a királyért és a hazáért viszi végbe csodával határos tetteit.¹³ Toldi tehát, amennyiben választania kell szerelem és lovagi hivatás között, akkor csak ez utóbbit választja. Toldi ugyanakkor érinthetetlen lovag is, kinek nővel nem akad(hat) dolga.¹⁴ Érintetlensége fokozza a harci erőt, ezenkívül e tulajdonsága tisztaságot és tökéletességet kölcsönöz neki. A Toldi és a Grál-lovagok közti kapcsolat ugyan

¹⁰ Orosz (1981): 422.

¹¹ Sőtér (1963): 430.

¹² Pechotsch-Feichtinger (1999): 25., 1893. június eleje, „Gondolja el, hogy Hildegard Usedom grófnő Drezdából eljött Budapestre az operám bemutatójára. Nem tudom persze, hogy Toldi lovagért, vagy Apponyi lovagért – szerelemből.” A közreadó jegyzete: „Toldi lovag alatt Mihalovich magát értette.”

¹³ Sőtér (1963): 436.

¹⁴ Tusnády (1999): 26.

távoli, de Toldi 'meghívása az udvarba' kísértetiesen hasonlít Parsifaléra: el-tévedt lovagokkal találkozva támad mindkettejükben az a vágy, hogy közénk tartozzanak. Az érinthetatlenség lelki távlatait Arany mintája is alátámasztja, aki a főhős lelki fejlődésében a táltossá avatás hagyományát írta le az egyes próbatételek alkalmával, például: toportyánféreg-, temetői, bikakaland.¹⁵ Ebben az értelemben Toldi bűnéről átkerül a hangsúly a jellembeli átalakulásra, melynek csupán egyik állomása a múlt tisztázása, letétele.

A szükségképpen tragikus szerelemre ítélt Toldi tehát lelkében, küldetésében, szerepében hordozza sorsát. A rosszul értelmezett hivatás (a lovagság) azonban nemcsak Toldit tartja fogva, hanem Piroskát is (a túlzott engedelmesség).¹⁶ E végzetből a férfi ki akar lépni – vagy legalábbis mások őt erre kényszerítik. A belső színpadon játszódó eposzban a tragédia felelőssége megoszlik, minden szereplő ártatlan és áldozat. Toldi, Piroska, Lajos király vagy Tar önszántából kezdett a játékba, de a későbbiekben nem tudott kilépni belőle.¹⁷ Ezt a gondolatot fogalmazta meg Sőtér is, aki úgy látta, Piroška és Toldi véges emberi ésszel (szabad akaratból) követte el sorozatos tévedéseit, ebből fakad boldogtalanságuk, majd e helyzetet kívánják a bűn útján megjavítani.¹⁸

Toldi tragikai vétsége gőgje (hübrisz), mert nem ismerte (fel) a szerelem hatalmát. Gőgjét csak tetézi, hogy amikor viszont szerelembe esett, akkor az általa nem vállalt, férjes nőbe szeretett bele.¹⁹ Piroška felelőssége vetekszik Toldiéval, aki az „*akarok Tar Lőrinc felesége lenni!*” dacával mondott le bármi-féle kiútról. Piroška felelőssége a vendégség során tett szűrő megjegyzésével válik véresen komollyá, mert ez idézi elő Tar és Toldi végzetes összecsapását. Piroška tudatában van felelősségének, így a tetszhalál-jelenetben azt kiáltja: „*Átkozott légy Toldi – és az legyek én is.*”

A bűnösök közt Tar vétsége is jelentős, mert pénzért nősült, nem fedte fel a személycserét, bántalmazta feleségét, majd lovagiatlanul lemondott a lovagi rangról, s eközben Toldit hamis váddal vádolta. A felelősség végül a királyé is, mert ő eszelte ki, hogy Piroška kedvéért bajvívást rendez Toldinak. A 12. énekben maga a király is elismerte, hogy felelős az egész tragédiáért:

*„Majd, hogy végig futott szeme a levélen,
Az apáca sorsa megillette mélyen:
Ez a vidor élet:... mikor elgondolta,
Érte nemcsak Toldit – magát is okolta.
Mikor ott meglátta először, a kútnál –
Oh, ember! Ha mindent így, előre tudná!
Bizony a király sem játszott volna tüzzel,
Főbenjáró kockát egy falusi szűzzel.”²⁰*

¹⁵ Druzsín (1998): 25–32.

¹⁶ Sőtér (1963): 433.

¹⁷ Riedl (1982): 185.

¹⁸ Sőtér (1963): 432.

¹⁹ Orosz (1981): 425.

²⁰ Arany: *Toldi szerelme*, 12. ének, 5. versszak

Az operairás folyamata

A zeneszerzőt több elem is az Arany-szöveg felé fordíthatta, így vonzhatta a szerelem fájdalmas szépsége, a szöveg frissessége és a historizmus divatja. Toldi története éppen annyira számított nemzeti témának, mint amennyire rokonítható volt a *Trisztán*-regével. Az utóbbihoz köti például az Éj-kultusz, a házasságtörésre kényszerülő, korábban odavetett áldozat, a számkivetett lovag és az istenítélet. Jóllehet, Trisztánt és Izoldát a bűvös ital köti össze, Toldit és Piroskát pedig a másik kiválósága igézi meg, ám mind Trisztán, mind Toldi felelős azért, hogy szerelme kényszerházasságot köt. Toldi jellemében a gőg és a dac éppoly erős mozgató, mint a szerelmi szenvedély, így lesz az eredeti trisztáni alaphelyzetből 'bűn és bűnhődés'-dráma.

A történetválasztás oka lehetett az is, hogy az elbeszélő költemény (1879) újdonságnak számított. Arany költészete a népszerűsége ellenére ritka esetben vált operaszövegek forrásává (ld. 1. lábjegyzet), így a *Toldi* óriási érdeklődésre tarthatott már előre is igényt. Maga Mihailovich így vallott az operáról:

„Midőn mintegy három éve a harmadik operámat befejeztem és művészi fejlődésemet ezen munkálkodásaim közben szerzett ismereteim és tapasztalataim által a tökély azon fokáig véltem megérettnek, hogy megbízhattam magamban, hogy *egy a nemzetemhez méltó művet írhatok*: elhatároztam, hogy egy magyar dalművet fogok szerezni. Ezt a szándékot mindenesetre könnyebb volt elhatározni, mint keresztülviteléhez alkalmas anyagot találni. Mert hiszen nem csekélyebbről volt szó, mint nemzeti tartalmú jó szöveggönyvet találni, mely általános népszerűség mellett, minden politikai, történelmi háttérrel nélkülöz. [kiemelés: WÁ]”²¹

Mihailovichot, nyilatkozata szerint, a nagyszabású, tragikus kimenetelű szerelem érintette meg.

„Csak homályosan emlékeztem Arany évek előtt olvasott Toldi szerelme című époszára; de sejtettem, hogy ebben meglelem azt a forrást, melyből csak merítenem kell. Rögtön ismét kezembe vettem a könyvet. Ezen fenséges, tisztán emberi érzelmeken felépített költemény nemes egyszerűsége épp úgy elbájolt, amily hatalmasan meghatott a tragikus konfliktus, mely Toldi és Piroška szerelmi boldogságát örökre megsemmisíti. Valóban alig találhattam volna célomnak megfelelőbb tárgyat.”²²

A Csiky Gergely által írt szöveggönyv kiemelkedett a kor szokásos librettói közül, s jelentős inspirációt biztosított a zenéhez. A zeneszerző a wagneri zenei dramaturgiát alkalmazta, ám a dallamok és a harmónia terén csak részben befolyásolta az előkép. „*Ami a mű zenei és drámai irányát illeti, az Wagner Rikárd nagy művészeti elvén alapszik. Ami bizonyára épp oly kevésbé hiba, mintha egy költő drámáját Shakespeare mintájára igyekszik felépíteni, mert Wagner a zenében nem csekélyebb lángész, mint a nagy brit a költészetben.*”²³

Magyar zenei elemeket is gyűjtött, és az opera ismeretében azt mondhatjuk, hogy leginkább Liszt (és Erkel) műveit tanulmányozta.

²¹ Mihailovich (1890): 30.

²² Uo.

²³ Uo.

„Ha netalán azt várná valaki, hogy a *‘Toldi szerelme’* zenéjének kizárólag nemzeti jellegűnek kell lennie, e feltevését nem fogja teljesítve látni. A cselekmény főszemélyeit, magyar egyéniségük jellemzésére, nemzeti színezetű motívumokkal emeltem ki, de minden egyéb, a cselekmény alapját képező szenvedélyt, mint általános emberi érzéseket általános zenei nyelven iparkodtam kifejezésre juttatni. Ennek daczára azt hiszem, hogy a stíl egysége nincs megbontva, mert a *‘Toldi szerelmé’*-nek zenéje mélyen gyökerező művészi meggyőződésnek, egyetlen egy művészi eszményért való lelkesednek terméke.”²⁴

A zenedrámát 1889-ben és 1890-ben írta meg. Óriási belső erőfeszítést igényelhetett, miközben az autográf vázlatok alapján könnyedén írt. A *Toldi* első fogalmazványa 1890 novemberében már készen állt arra, hogy barátja, Gustav Mahler a következő évben elvezényelje. Mahler Pestről való távozása után az új intendáns, Zichy Géza 1893 elejére tűzte ki a bemutatót, amelyre végül betegség és egyéb okok miatt csak márciusban került sor: „A *Toldi* átütő, fényes sikert aratott. Minden felvonás után 4-6-szor megéjleneztek.”²⁵ Az 1893-as bemutató után Ábrányi és Mihailovich úgy döntött, hogy jelentősen módosítják az utolsó felvonást. Pár nappal a bemutató után már közölte is ebbéli tervét barátjával, Mathilde Wesendonckkal.

„A három első előadás, amelyen jelen voltam, olyan élénk tetszést aratott, hogy minden felvonás után 4-5-ször meg kellett jelennem az emelvényen. Az előadás, az énekesek oldaláról elég kielégítő volt. Nem így a zenekar Rebicek hiányos vezetése alatt... Lényeg, hogy a *Toldi* elterjedjen. Én magam elégedett voltam a művel. Az első felvonásban van egy pár – ütemvonallal – javítanivaló. A második felvonás úgy marad, ahogy van, mert ez az opera csúcspontja. A szerelmi kettős magával ragadó és tüzes. Ellenben a harmadik felvonás szövegét át kell dolgozni.”²⁶

A *Zenelap* recenziója megerősíti ezt:

„Ide-oda két éve, hogy Mihailovich Ödön *‘Toldi’*-ja a Magy. Kir. Operaházban színre hozatott. Az általános nagy feltűnést keltett zenedráma az opera műsorának jó ideig vonzerejét képezte, annak daczára azonban arról *szerezője határozott kívánsága folytán levétetett*. Az ok a miért ez történt, abban lelte magyarázatát, hogy úgy Ábrányi Kornél, a szövegkönyv írója, mint Mihailovich Ödön, a zene költője, érezvén, hogy közös alkotásuk befejező felvonása, a dráma menetére nézve nem mutatja föl azt a fokozatos emelkedést, melyet a kielégítő és ez által hatásos befejezés okvetlenül igényelt volna, közösen megállapodásra jutottak arra nézve, hogy zenedrámájuk utolsó fölvonását meg fogják változtatni, azaz megírták újra. Ez azonban ismét csak a második felvonás egy részének feláldozása árán vált lehetségessé. Ennek folytán a második felvonás cselekvényének más fordulatot kellett adni, mert csak így lehetett azután egy új, az elsőtől egészen eltérő harmadik felvonást megalkotni. Ily módon *‘Toldi’* majdnem felerészben új alakot nyert, mi valóban nagyszabású műre nézve úgy annak kerekdedségét illetőleg, mint a dramaturgia szabályainak szempontjára

²⁴ Uo.

²⁵ Pechotsch-Feichtinger (1999): 277.

²⁶ Pechotsch-Feichtinger (1999): 278.

ból kiindulva szerencsés megoldás volt, s annak értékét valóban és tetemesen emelte. [kiemelés: WÁ]²⁷

Az opera szereplői

Az opera hőse. Csiky, bár az Arany-történetet jelentősen módosította, a szereplők jellemét megőrizte, és hangsúlyosabbá tette indítékaikat. A hőstenor Toldi tragikai vétsége jellemhibájából fakad, hübrisze túlzott erejéből ered. Ez akadályozza meg abban, hogy a boldogságot jelentő nőt válassza, vállalja, vagy egyáltalán megtekintse:

„Nagy bűnt követtem el. Nem bírtam a szenvedéllyel, mely mindig új kalandra, új küzdelemre készít, mely arra bír, hogy folyvást keressem a bajt, a vést. Ezért fogadtam el a Tar ajánlatát, ezért vívtam meg ott a bajnoki csatát. *Vallám, a szabadság kéjét nem éri semmi föl*, és elfutottam balgán a pályabér elől. [kiemelés: WÁ]²⁸

Gógjéhez öntörvényűség is társul. Az első felvonásban a nem látott lányt kívánja sújtani, büntetni mint a diadal akadályozóját. Az új második felvonásban önhatalmúlag érvényteleníti Tarral kötött alkuját, az egyház és király megszentelte házasságot, s dühében megöli Tart. Végül az új, harmadik felvonásban elrabolná Piroskát, rátámad az apácázárdára, majd a gyásznépre, mindezek után, mikor minden tervei ellenére alakul, akkor elutasítja a király kegyelmét, és maga ellen fordul. Mihalovich, amikor Toldit megformálta, nem

Toldi szerelme - jelentősebb motívumok

Piroska - szerelmi fájdalom

Piroska - Korán elhervadt boldogságom

Lajos király - Indulj, hős lovagsereg

Tar

Toldi végzete

Toldi, a hős

Szerelmi vágy - Holdtölte

Apácák kara

Bűnhődés

²⁷ (n.n.1.) (1895): 556.

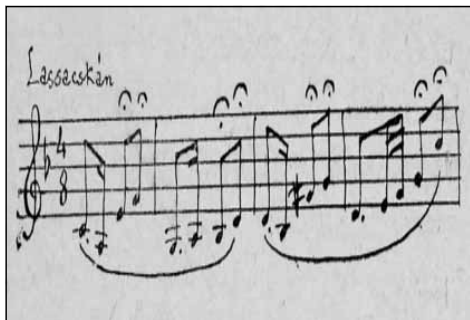
²⁸ Mihalovich (1890), 166–167.

az Arany János-i eposzok hősét, a legyőzhetetlen vitézt ábrázolta, hanem az erejét veszített, szerelmes férfit, aki ugyanolyan kiszolgáltatott báb a Vágy istennő kezében, mint bárki más. Toldi félelmetes testi ereje ellenére sem lesz hős Siegfried hasonmásaként, de szerelmes hőrosszá magasztosul, mint annak idején Trisztán.

Mihalovich saját belső zenei jelképrendszerében, Toldihoz három motívumot is társított. A hősi karaktert hangsúlyozza a bokázó ritmusú, dúrhármas-téma. A vitézi téma csak mások idézetében hangzik el hősi zeneként (főként Piroska, Erzse és a király szólamában), a férfi saját előadásában mindig csak vontatottan, lassan, álomszerűen jelenik meg, ezt támasztja alá az igen lassú, *Molto lento e vigorosamente* tempóelőírás is. Másik motívum a hős szerelmi vágyakozásával áll kapcsolatban, két moll-jellegű, kétütemes emelkedő dallamív. Ez a Piroska iránti intim közeledés, gyengédség jeleneiben szólal meg, illetve akkor, amikor ketten rövid közös boldogságukra emlékeznek.

A hősnek a játékon csaló emberi oldalát egy megújulásra képes *Piú lento e molto sostenuto* téma szólaltatja meg. Nyugtalan, zaklatott, lendületes végzetmotívum, mely egy témafejből áll.²⁹ Az első két üteme felfelé törő, bővített hármas és dúr-szeptim felbontásra épülő trombitafanfár-szekvencia, amelynek szövegszerű megfelelője: „Hazug!”

A hősnő. A drámai magas szoprán főhősnő, Piroska is magában hordja végzetét: büszkeségből megy hozzá a satnyához: „Ördögi dac, átkos büszkeség, rátok hallgattam, s most büntet az ég.”³⁰ A Piroskához kapcsolódó végzetmotívum (egy dúr-szeptim és egy vele szekundtávolságra levő moll-szeptim) emlékeztet a *Trisztán*-motívumra. A végzetmotívum végiglüktet az egész operán, a második felvonást pedig ellenpontként szövi át. Kereszty István, aki a kritikája szerint megkedvelte az operát, egy látványos cikkben bizonyította, hogy Piroska témája igazi magyaros, verbunkos dallam. Kottametszetében a 6/8-as témát 4/8-ba írta át, s a hosszabb hangértékeket koronával nyújtotta meg, hogy az eredeti hosszát megkapja.³¹ Eljárása nemcsak arról ad számot, hogy az opera stílusa mennyire életteli volt, hanem arról is, hogy az ún. magyar stílus mennyire nem volt rögzített fogalmi téren.

Az eredeti és a verbunkos átirat

²⁹ Mihalovich (1895): 24.

³⁰ Mihalovich (1895): 137.

³¹ Kereszty (1895): 3–4.

Piroskához köthető még egy kétütemes téma, amely részben emlékeztet Toldi hősi motívumához, de amely a hősnő hitéhez, vállalt végzetéhez köthető. Ennek hangjait idézi az *Előjáték* utolsó üteme, illetve főként a harmadik felvonás ariettája.

Az ellenlábás. A bariton szólamú Tar szerepe a legtragikusabb minden szereplő között. Bár gyenge, mégis sikerül a nagy hőst legyőznie. Feleségül veheti a gazdag szépséget, aki viszont elutasítja minden közeledését. Végül rajtaveszt, mert a hőssel szemben még orvul sem tud megbirkózni. A motívuma első üteme pontozott negyedek követő szekundlépéses tizenhatod-triola, míg a második egy hiányos szeptimfelbontás. Tar esetében ez a motívum veszélyeztetni majd a tonalitást, sok esetben hirtelen gyorsasággal járja be a zenekar regiszterét. A második ütemben egy kisszeptim-ugrás következik, és annak végül feloldása, az eredeti hangnemben.

A szimbolikus dramaturgia szerint Tar a főhős árnyékszemélyisége. Ezt hangsúlyozza, hogy ritmikailag nagyon hasonló a motívuma a *Toldié*hez. Az első és a második felvonás fináléjában többször is egymás fölé kerül a két motívum, s a köztük levő dallami feszültség ellenére is kiegészítik egymást.³² A második felvonás csúcspontján, a Tar halálát követő ütemekben, közvetlenül a király belépte előtt, a két motívum egymás tükörváltozatává válik.³³ Ráadásul abban a jelenetben, melynek tétje a „*Ki maradjon életben?*”, nem Tart kíséri gyászinduló karakter, hanem Toldit.

A Király. Nagy Lajos király az, aki minden felvonásban dönt a szereplők sorsáról. Hangfaja bariton, ami egy Verdi-operában intrikus szerepet róna rá. Lendületes *style hongrois* hármashangzat-felbontásos motívuma indulóként szólal meg. Az első felvonásban az uralkodót egy másik gesztus kíséri, és csak a második-harmadik felvonásban válik a lovaginduló a királyt jelző szignállá. A lovaginduló hangulatilag előkészíti az opera végére illesztett *Királyhimnusz*t.

Az opera dramaturgiája

A szövegkönyv Csiky és Ábrányi nyomán. Csiky Gergely látványos cselekményterve (1890-es változat) az volt, hogy a királyi udvar nyilvánossága előtt játszódó két lovagi felvonás közé beiktatott egy kamara jellegű felvonást a szerelmi jelenetek számára. Az első felvonás követi Arany János *Toldi szerelme* második énekét, amely leírja a Keszi mezei viadalt, ahol Toldi Tar álruhájában vívja ki a fődíjat, Piroska kezét. A bonyodalmat az indítja el, hogy Toldi a győzelem hevében megkívánja a pályabért, Piroskát, akit azonban kénytelen-kelletlen Tarnak enged át korábbi egyezségük értelmében. A tragédia azáltal következik be, hogy Piroska elfogadja ezt a csalást, és kezét nyújtja Tarnak.

A második felvonásban Tar a budai palotájában engedelmességet követel Piroskától, mert kénytelen volt belátni, hogy felesége gyűlöli. Távozta után Piroska aznapni álmát énekli el, amelyben Toldi lépett elé a boldogtalan sze-

³² Mihalovich (1895): 102.

³³ Mihalovich (1895): 196.

relemtől gyötörve. Később bizalmasa, Boszniai Erzse hozza a hírt, hogy Toldi valóban errefelé vadászik. Piroska magára maradva imádkozni kezd, amikor belép Toldi. A fájdalmas vádaskodás, majd az egyre forróbb vallomás után szenvedélyes csókban fornak össze a gyönyörű holdtölte varázsában. Hirtelen Erzse tér vissza, mert Tar rájuk akar rontani. A férj meg is érkezik gúnyolódva, és csatlósait uszítja a lovagra. Mivel azok nem mernek mozdulni, ő támad Toldira, aki fél kézzel lefegyverzi és elzavarja.

A harmadik felvonásban Toldi Tarral istenítélet-párbajt vív Lajos király előtt Piroska becsületéért. Toldi egy pillanatnyi elrévedezés során ösztönösen védekezve megöli alattomosan, hátulról rátámadó ellenfelét. Piroska lemond a világi életről, Toldinak pedig megkegyelmez a király.

Az 1893-as bemutató után a szövegeknyvet Ábrányi Emil írta át, így született meg az opera 1894-es új, végső változata. Toldi és Piroska rövid pásztor-órájáig a szövegeknyv nem változott lényegében. Viszont drámai a fordulat a 2. felvonás fináléjában, ugyanis Toldi már ott megöli Tart annak orgyilkos-kísérlete során. Ekkor érkezik a király, aki előbb halálra ítéli Toldit, majd Piroska kedvéért száműzésre enyhíti ítéletét.

A harmadik felvonásban Piroska a margitszigeti zárdában búcsúzik az életől. Toldi meg akarván szöktetni szerelmét, rátör a zárdára, de onnan csupán Piroska holttestét hozzák ki. A királyi udvar jelenlétében és szemük láttára zokogva rohan oda a koporsóhoz. Lajos király felelősségre vonja őt, mire bevallja bűneit. Az uralkodó megkegyelmez lovagjának és a nápolyi hadjáratba hívja.

Az előjáték történetmondása. Az előjáték 1888-ban született, ami megmagyarázza azt, hogy miért az első felvonáshoz fűzi a legtöbb kapcsolatot. Az opera szimfonikus költemény-változatának tekinthető, amely önmagában is teljes értékű. Nemcsak zenei értéke és népszerűsége jogán, hanem történetmesélésében is, amennyiben néhány ponton eltér mindkét későbbi cselekményváltozattól.

Piroska dúr-szeptimből gyúrt végzetmotívumát halljuk legelőször, s ennek szimfonikus fejlesztése után bűg fel Toldi *style hongrois* témája, igen-igen lassú tempóban. A kettőjük közt lassan kibomló, lírai szerelmi részt Toldi vitézi diadal-zenéje követi, ahol a szerelmes hős győzelmet arat. A diadalt azonban megint egy lassú, szomorú, vívódó jelenet követi, amely után Piroska motívuma már csak elhalóan csendül fel, ami halálát vetíti előre. Ezt kíséri Toldi végletekig lassított motívuma. A befejező ütemek a tragédia súlyát hordozzák, az elhaló, egyre ritkább zenei szövetben Toldi távolodó lépteit hallhatjuk.

Mivel Mihalovich ütemcsoportokat emel át az előjátékba az első két felvonásból, lehetőség nyílik arra, hogy az előjáték dallamait az opera szövegei alapján értelmezzük. Az előjátékot sejtelmesen indító dallam nem egyszerűen Piroskához tartozik, hanem Toldihoz fűződő ábrándozásairól szól. A *Trisztán*-előjátékra is emlékeztető első négy ütemet a második felvonásban Toldi és Piroska kettősének lelegején találjuk (Piroska: „*Boldog én? S te kérdezed?*”).³⁴ Mivel

³⁴ Mihalovich (1895): 164. Hadd emlékeztessék itt arra, hogy a motívum beazonosítása során Kereszty éppen ezt a dallamot mutatta be wagneriánusnak is és verbunkos anyagúnak is. A motívum, de az egész opera legjelentősebb eredménye, hogy képes volt a Wagner- és a verbunkos-recepciót egymásba olvasva önálló zeneiséget létrehozni.

ez a motívum adja meg az egész előjáték hangulati, tempóbéli és tematikus alapanyagát, joggal tekinthetjük az előjáték értelmezési síkjának a látomást.

Az előjátékot kezdő „látomás” során a kvint-szext menetet feloldódás helyett domináns szeptim követi, amely feszültségben egy újabb áriarészletet idéz a szerző. Piroska a második felvonásban ezzel a dallammal vallja meg, hogy a daliás Toldit feledni akarta, de nem tudta. Az előző elvágódó jelenetből az ébrenlét világába lépnek át tehát a szereplők, s fájdalomukat moll-szeptimek zsongják. A varakozásunkkal ellentétben nem egy gyorsabb tempójú, lendületes kép következik, hanem egy *Molto lento e vigorosamente* előírású újabb látomás. Most lép elének Toldi, de nem saját jogán, hanem ismét Piroska látomásaként. A 25–32. ütemben megjelenő C-dúr hármashangzatokból álló, nyújtott ritmusból és szinkópából gyúrt Toldi-motívum vontatottságával előrevetíti a majdani operai helyzetet, melyben a főhős valóban vívódik. Az opera első felvonásában, Toldi monológ-áriájának végén hangzik el először teljes egészében a hozzá köthető vitézi motívum.

Annyi a szépséghibája ennek a délceg, *style hongrois* frázisnak, hogy Toldi azt dönti el ebben a részletben, hogy nem harcol, nem lesz hő, hogy elbújik Piroska elől. Vagyis a Piroska látomásában megjelenő Toldiba Piroska saját félelmeit vetíti bele. Az előjáték következő 4 üteme (33–36. ütemek) az előző részlet közvetlen, szerves folytatása, sem az előjátékban, sem az első felvonásban nem a tempókiírás változik, csupán a metrum. Toldi a motívummal idézett jelenetben Taron gúnyolódik, akit gyávának bélyegez, holott az kötött kardot a viadalra. A részletet még mindig Piroska látomásaként érzékeljük, nem múló lassúsága és újabb moll-szeptim menetei következtében.

Az előjáték legemelkedettebb részlete a 37–40. ütem közti szerelmi románcc. A második változatból kimaradt ez a tényleges zenei jelenet, de ennek hasonmását Toldi és Piroska lassan kibontakozó duettje során hallhatjuk. Pár ütem erejéig azonban végre előlép a hősie Toldi. Ez az előjáték egyetlen élénkebb részlete, *un poco più* előírással. A zenekar végre harsog, és csak úgy száguldanak a mélyvonós-futamok. Toldi, akinek zenéje eddig a félelmet hordozta, most végre önmagára talált.

Nem sikerül azonban Piroskájához eljutnia, mert a küzdelmes szakasz után az az áriarészlet idéződik meg, ahol Piroska azt énekli: „Csüggedés fog el, Kishitű levék, Gyáva szívem azt dobogja: Biztos a vereség!” A következő szakasz a visszatérés, amelyet kóda követ. Az idézetek alapján ott Lajos király végzetes döntését előlegzi a zene. Az utolsó ütemek visszatérnek az alaphangnembe, F-dúrba, megszólalnak a Toldi-motívumból képzett haranghangok, majd gyászindulóval zárul a mű. A gyászinduló dallamát Piroska álmokképlete biztosítja, míg lüktetését Toldi lépései.

Az előjáték *programja* azt hangsúlyozza, hogy az egész cselekmény a látomásokban játszódik le, s csak olykor zajlik „valami” a valóságban. A hétperces zenekari előjáték végig Piroska érzéseit, látomásait, gondolatait és végül sorsát tükrözi. Ez esetben a zenedráma valóságos főszereplője is ő lenne?

A felvonások jelképsíkjai. Az operát a tartalmi keretek szűkössége miatt két olvasatban elemzem. A jelen fejezetben azt mutatom be, hogy a szerkezeti elemek milyen jelképsíkokra utalnak, amíg a következő fejezetben az egyes finálék alapján vizsgálom a szimbólumrendszert.

Az első felvonás Keszi mezején játszódik. A lovagi tornáért lelkesedő nép kórusjelenetét követően lép színre Bence, Toldi, majd Tar. Az utóbbi kettő ármányra szerződése után jelenik meg Piroska és Erzse, akik viszont Toldiról álmodoznak. A király és a lovagok lelkes indulója vezeti be a lovagi tornát, amelyet Tar közvetít a közönségnek. Az ariettát Toldi szakítja félbe, aki dühödt kettősben faggatózik egy titokzatos szépségről. Tar szembesíti az igazsággal, miszerint ő a nem kívánt pályadíj. A kórus éljenzi az ismeretlen győztest, ám Tar előlépte után a tömeg felzúg megdöbbenésében. E két kórusjelenet közjátékának hat Piroska gyors döntése a Tarral való házasságról. Az összes szereplő felvonásvégi finálé nagygyűttesét még az aggódó kórus egészíti ki, majd felhangzik a Nászkar.

Toldi és Piroska jellemzésére Csiky kifejezetten hosszú jelenetet szánt, ám Toldi motivációja mégis elsikkad. Az kiderült ugyan, hogy nem akar megnősülni, de a Tarral való értetlen gúnyolódása miatt nem válik rokonszenvessé, sőt ez indokolhatja azt is, hogy a másik átveri. Piroska kamaszos szerelmi álmait annál érzékletesebben bontakoznak ki. A lendületes és tonális kórusok után a sűrűn harmóniát váltó, ötöshangzatokkal és szeptim-súrlódásokkal terhelt recitatívók néhány szép zenekari részletet leszámítva túlírtnek tűnnek. A hosszú felvonás egyik erénye ugyanakkor, hogy az egyes témákat gazdagon szövi, és ezek áradó hullámozása végig ébren tartja a figyelmet. Jellemző, ahogy Piroska d-moll hangnemben jelenik meg gyakran, Toldi C-dúrban, ugyanakkor a család során szinte pillanatra sincs hangnemi stabilitás.

A helyszín, a Keszi mező jelképesen a szabadságot, a sorsok számára felkínálható legtágabb horizontot jelenti. A kilátást, a mozgást és a sorsokat azonban a tömeg szüntelen jelenléte korlátozza. A felvonás szerkezetében a kórusjelenetek olyan súlyosak, és visszatérésük oly szabályos, hogy a felvonás szerkezete leírható képletesen a rondó műfajával. A felvonás hat kórusjelenete ránehézkedik a szereplőkre még akkor is, ha sem Piroska, sem Toldi nem akar a tömeggel foglalkozni. A kórus a klasszikus értelmezések szerint a társadalmat jelképezi, amely tömegével, átláthatatlanságával és főként elvárásaival megakadályozza, hogy a két egymásnak rendelt hős találkozzék, de akár csak lássa egymást.

Az első felvonás pástján lovagi bajvívás történik. Toldi számára ez az ideális létforma, ő ugyanis minden más felvonásban is vívni, támadni fog. Amíg itt csak ellenfeleit dönti föl, addig a következő felvonásban vadászik majd, később a zárda kapujára ront. Számára a pást a szabadságot, de a támadást is jelenti, s ezt fél elveszíteni a házasság révén. Így a bajvívás az első felvonásban nem a lovagiasság eszköze, hanem az ármányé, másképpen: az ész eszköze. Az erkölcsi sík helyett pusztán az értelem mezejére tévedtek az ott járatlan hősök. Tar pedig könnyen csapdába csalta őket. Toldi félelmére, Piroska sérelmére adott értelmi választ, ám döntésük révén az értelem diadalmaskodott az érzelmi igazság felett.

A budai várkastélyban zajló második felvonás szerkezetében a kettősök adják a súlypontot, amely sort majd csak az újraírt finálé nagyjelenete töri meg, így képletesen egy lazán értelmezett szonátaformát láthatunk magunk előtt. Tar és Piroska feszült kettőse után Piroska hosszú ariettáit halljuk. Erzse érkezésével rövid kettősben fogadják meg egymásnak, hogy külön-külön megállítják

Toldit. Piroska ismét magára maradván elénekli gyönyörű álmáriáját. Ekkor robban be Toldi, akivel egyre szenvedélyesebb szerelmi kettősben egyesülnek. A hazatérő Tar ezúttal Toldival énekel kettőst, ahogy a belépő király is. A fináléban azonban már a király kíséretét képző vadászkar is megszólal.

A várkastély a pásttal ellentétben a börtönt jelképezi. Piroska önmagát rabnak is tekinti, ahonnan álma szerint Toldi szabadítja ki. Az előző felvonásban a társadalom a tömeg révén volt jelen, itt a családjogi szerződés képében. Amíg korábban Piroska szerelme elutasításától szenvedett, ez alkalommal viszont a lopott szerelem terhe sújtotta. Arany szövegében Piroska és Tar házassága nem boldogtalan, Csíkyknél azonban kinszenvedés. Azt, hogy Piroska még a leggyönyörtelibb pillanatban sem tud teljesen felszabadulni, a zene jelzi: Toldi és Tar motívuma együtt szólal meg. A férfi egyébként is kifordult önmagából: vadász volt, aki letérdelt áldozata elé. Majd mindketten vaddá változtak Tarral szemben, végül a király vált vadászká, és ők ketten lettek a hatalomnak kiszolgáltatott vadak.

A sokszoros érzelmi és dramaturgiai szerepcsere következtében a felvonásban izzik a szenvedély. Piroska és Toldi, de még a sértően cinikus Tar is elemi erejű zenei portrét kapott. A zene végzetes szenvedélyeket szólaltat meg, s ez nemcsak a szereplőket töltötte meg valódi operai erővel, de maga a mű is kiemelkedett korának alkotásai közül. Az ösztönök világát Mihalovich arányosan és kellő fegyelemmel kottázta le, s kifejezetten erős, öntörvényű felvonást írt. Az előzőekben használt motívumok mellé még újak is születtek (pl. Piroska imája).

Ha az első felvonás az értelem síkján játszódott, akkor a második az ösztönökén. Senki sem cselekszik észszerűen, mivel az észszerűség katasztrófába sodorta korábban mindhárom szereplőt. Sőt, maga a jó király is ösztönösen ítélte halálra Toldit, majd Piroska iránti részvétből módosított azon. Toldi és Piroska egymásra találása szembefordult a társadalom rendjével, de végre megfelelt a lélek rendjének.

A harmadik felvonást ismét a kórusjelenetek tagolják: apácakórus és gyászkarok. A nővérek légies éneke a fátyol felvételéről keretezi Piroska búcsúját barátnejától, szerelme emlékeitől és az élettől. A zárdára törő Toldi hosszú áriáját is az apácák gyászéneke szakítja meg három ízben. Végül a gyászmenet indulója ismét tömegjelenet, amelyben immár az udvar férfiai is megszólalnak. Toldi és a király kettősére megint a gyászkar felel, s ezek után harsan csak fel a *Királyhimnusz*.

Az utolsó felvonás egy kapuban játszódik, a Margit-szigeti kolostor kapujában. A kapu hagyományosan két, egymástól elzárt világ kapcsolatának helyszíne, amely jelzi minden átlépés kockázatát. Piroska nem akarta átlépni a kaput, azt neki királyi parancs tette kötelezővé. Ő mégis ellenállt, s halálával ugyan átlépett valahova, de nem a zárda világába. Halála után szerelme igazzá, szépé, sőt jóvá vált. Toldi be akart lépni a kapun, mert már mássá változott. Férfivá vált, aki vállalja a szerelmet, nemcsak álruhában, nemcsak más kastélyában, de saját jogon, saját névvel, saját szívvel. Belépni mégsem léphetett be, mert azt nemcsak a természet rendje nem engedte, de a király sem.

A királynak ugyanis a lovag kell, erkölcsileg tisztán, s nem boldog házasemberként. Piroska halála nem váltotta meg Toldit, de felszabadította – a király

éppen ezért tudott neki megkegyelmezni. Azt, hogy Toldit ez nem érdekelte, jelzi indulatos öngyilkossági kísérlete a királyi kegyelem hallatán. Az uralkodó szakrális hatalmával élve azonban képes volt arra is, amire még a boldogtalan szerelem sem: megváltotta Toldit. Visszaadta életét s befogadta az eladdig csak akadályként érzékelt közösségbe.

Az operairás során a legnehezebb feladat az első felvonás megírása lehetett. Gyönyörű szerelmi kettőst és féltékenységi tragédiát írni jól tudott Mihailovich, szimfonikus költeményei és dalai erre predesztináltak. Gyászindulót, gyászkart, hiteles patetikus búcsút szintén könnyedén írt, hiszen életművében a tragikum kulcsszerepet játszik. Az első felvonás értelmi játéka, ravaszkodó csele és ármánya távol állt a szerző személyiségétől és művészi eszményétől is. Túl életszagúak voltak e (hétköznapi) aljasságok ahhoz, hogy az opera mitikus világába felemelje. A második és harmadik felvonás egyenletes, szenvedélyes és érzelmileg telített zenéje jó néhány léptékben megelőzi az első felvonást.

Az utolsó felvonásban megidézte a korábbi fontos témákat. Az utolsó felvonás nagyjelenetében lelepleződik az opera szimfonikus motivikus-szövegi narratívája. Az első felvonás maga a direkt cselekmény, amelyet legfeljebb az *Előjáték* tett idézőjelbe. Az események közvetlenül, nyíltan zajlanak, amelyeket a zenei témákon (és a szövegen) keresztül követhetünk. A második felvonásban az első felvonásbeli eseményeket két változatban is visszahallgatjuk, Toldi és Piroska, illetve a király és Toldi kettősének értelmezésében. A két értelmezés erősen ellentmond egymásnak, ezzel jelentős elbeszélői feszültség születik. A harmadik felvonásban Piroska és Toldi egymástól függetlenül, a saját értelmezésében tekint vissza közös történetükre, majd pedig a király emlékezteti Toldit az előző két felvonás eseményeire.

A finálék tanulsága. Mindhárom finálé a 'deus ex machina' szerkesztésmódra épül, de az érzelmek mentén kibontakozó végzetet mégsem tudják sem a szereplők, sem a dramaturgiai eszközök megállítani. Piroska és Toldi tragikus szerelme nemcsak a közösség erkölcsi törvényeit érvényteleníti, nemcsak a király szerepét, de magát a mindent jóra fordító dramaturgiát is. Piroska és Toldi szerelme ugyanis kifordította alaphelyzetéből a világot, ha boldogtalanságukat a felfordult világ jelképének látjuk. Mivel az opera mind zeneileg, mind dramaturgiailag Piroska szemszögéből *mesélődik* el, ezért a felfordult világ értelmezését maga a cselekmény és a zene is kínálja.

Az első felvonás fináléjában Toldi saját vágyával ellentétben lemond Piroska kezéről, Piroska saját érzéseivel ellentétben Tarnak adja kezét, aki pedig kihasználja a helyzetet. E három magánéleti döntést a többi szereplő, így Piroska apja, a király és a királyi udvar elfogadja, ugyanis a tragikus nászt a külvilág egy naiv, C-dúr nászchorus keretében ünnepli meg. A *Toldi*-nászinduló könnyed frivolsága révén válik a győztes lovag vesztesé, a vesztes lovag győztesé, az ábrándos nő démonná, a jól döntő király rossz uralkodóvá, végül a vidám nászkar cinikus gyászkórusává. A bűn tehát mindenkit áthat.

A második felvonás Csiky-féle fináléja (1890) csupán annyit tartalmazott a deus ex machinából, hogy Piroska kérésére Toldi megkímélte „*pulya Tar, a jégsvíú Sátán*” életét. A szerelmi láz nón-akkordjai felett, az atonalitás határán a nő és a férfi önmagára és egymásra talált. Bűnbánatuk és szerelmük

erejével nyerték vissza egymást. A vértelen küzdelem a nagy győztes nagy viadala, amellyel visszanyeri személyiségét, mert már vállalni tudja szerelmét önmaga, kedvese és a külvilág előtt. E győzelem révén a démonná lett szende szűz – szerelmes asszonnyá; a vesztessé lett hős – önmagán győző szerelmes férfivá vált; s a győztes lett vesztes – kisemmiztetik. A megkettőzött életet felválthatja az egynemű, önazonos lét – a vezérmotívumok szintjén is.

Ábrányi fináléjában (1894) azonban előbb helyettes halál, *mors ex machina* kerül az öneszmélés helyére, amelyben Tar kétszeres kísérlete ellenére is saját életét veszttette el. A belépő király *rex ex machina*-ként ítélt, akivel szemben Piroskának kellett megmentenie szerelme életét a *diabolus ex machina*tól. Földi síkon a második felvonás fináléja lezárja az operát, mert Tar meghalt, Piroska és Toldi közé pedig a király emelt örök gátat. A szeretők egy pillanatra vissza tudták szerezni önazonosságukat (a szerelmes nő és férfi valóságát), azonban a csaló Tarral szemben ők is csak csalók maradtak, mert szerelmük a – bármennyire is önvédelemből elkövetett – gyilkosság miatt elvesztette erkölcsi fölényét. Nem sikerült tehát Toldinak végérvényesen visszatalálnia eredeti önmagához (hogyan szerelmével élhessen), továbbra is csak páncélos lovag maradt – bűnhődő motívumával. Toldi a kivégzéssel levelezkelhetett volna háromszoros bűnét, s ennyiben legalább ő magára találhatna, a szerelem áldozataként hőssé válva.

A felfordult világ első kísérlete, hogy visszataláljon önmagához, így is Piroska és Toldi elbukott küzdelméhez kötődik („*Egy percre megnyílt a menny*”), és mivel már mindenki belátta a felfordult helyzetet, ezért a második felvonás fináléja igazi gyászének.³⁵ Mihalovich ezt az ébredést sokváltozatú jövőnek ábrázolja, amikor egy A-n tremolózó üstdob zárja a felvonást. Az A-ban még nincs moll, ami járna egy *rendjén* levő világban a szerelmi tragédiának, de már nem is dúr, mint az első felvonás kifordult világában.

A harmadik felvonás fináléjában a száműzött hős azáltal tudott megtisztulni, hogy a személyiségét jelentő páncélját levette s nyíltan siratni kezdte, merte és tudta szerelmét. A sírás révén lényét visszanyert lovag akkor sem vette vissza páncélját, amikor veszélybe került: királyával találta magát szembe, és lovaghoz méltóan térdet hajtott előtte. A mind testileg, mind lelkileg védtelenné vált lovagot a király megajándékozta az életével, azaz helyreállította lovagi azonosságát a külvilág felé is, hogy veszítse azt el a nemzet háborújában.

Toldi a zene szintjén azonban nem kapta meg a feloldozást. Amikor az opera fináléjában mindenki a szerző 1890-es *Királyhymnus*át kezdi énekelni³⁶, ő felveszi kardját, a király elé áll, és csendben marad.³⁷ A szerzői előírás szerint Toldi Piroska holttestét nézi meredten, magáról és a világról mit sem tud, s a zenekar sem szólaltatja már meg egy motívumát sem. Piroska visszanyeri önmagát halála, Toldi pedig a vezeklés révén, ezzel együtt pedig megváltják a királyt és a *deus ex machina* állandó hordozóját, a kart is. A két, azonosságát megtalált főhős sorsát végre nem kell a királynak rossz döntésekkel irányítania, mert már saját létük irányítói lettek.

³⁵ Mihalovich (1895): 205., majd 209.

³⁶ Mihalovich (1895): 260.

³⁷ (n. n.1) (1895): 12.

Megvalósult és megghiúsult bemutatók

A szerző az 1893-as ősbemutatót követő átdolgozás után 1894-ben szinte új zenedrámát ajánlott fel az Operaháznak, ami 1895. február 28-án nagy érdeklődés közepette színre is került. A siker jelentősebb volt, mint két évvel korábban, hála Nikisch Artúr karmester lendületes és élvezetes vezénylésének és az új szövegkönyvnek, valamint Mihalovich megújult képzeletének és önkritikájának.

A *Toldi* második változatát 1904-ben és 1909-ben felújította a dalszínház. A zenedráma egyik népszerű részletét, a *Toldi szerelme*-előjátékot számos alkalommal játszották zenekarok, és sugározta jóval később a rádió is. Másik népszerű részletnek a *Királyhymnus* számított, amelyet Koessler János szeregett, ezért többször is vezényelte kóruseseteken és nyilvános rendezvényeken, pl. Ferenc József király gyászestélyén. Zenekari esteken csendült fel ezeken kívül még *Piroska imája* és a *Szerelmi kettős* is, például 1920-ban egy jótékonyági esten, vagy a Zeneakadémia 1922-es operavizsgáján.

Mihalovich sokáig bízott külföldi bemutatókban is. Gustav Mahler többször is megígérte neki leveleiben, hogy bemutatja, ha módjában áll.

„Szívem szerint azzal a hírrel válaszoltam volna, hogy itt Hamburgban előadjuk a *Toldiját*. De Pollinivel az idén nem lehet mit kezdeni – hónapokon keresztül élet-halál között lebegett. És most pedig annyira jutottam vele, hogy Hamburgot valószínűleg már szeptemberben mindörökre elhagyom. Egyelőre nem tudom még, hová megyek, de ez a nyári hónapokban majd eldől. De hogyha valahol is lesz szavam, az Ön *Toldijára* vagy *Eliánájára* sor kerül: ezt szentül megfogadtam.”³⁸

Lichtenberg Emil, a kölni operaház karmestere szintén tárgyal több igazgatóval: „a mű zenéje mindenütt a legnagyobb elismerésben részesül, de nagy akadály a szöveg drámaiatlan volta, s az, hogy a német Brúdereknak nincsen érzékük a mi nemzeti hőseink iránt.”³⁹

Külföldön végül mégsem került színre. Ugyanakkor két dokumentum árulkodik arról, hogy 1899 novemberében a Prágai Német Színház tervezett bemutatót, ám sajnos mindkét rendelkezésre álló forrás a tervbe vett novemberi előadás előtt keletkezett. Mihalovich a prágai bemutató ügyében 1899. október 25-én fordult az Operaház igazgatójához, Káldy Gyulához.

„Tisztelt Barátom! Nagyon leköteleznél, ha megengednéd, hogy a *Toldi szerelme* című dalművemhez készült díszletvázlatok és figurinák, a prágai német színháznak kölcsönképpen haladéktalanul megküldetnének, miután nevezett színház említett dalművemet még november hóban előadni óhajlja. Fogadd legszívélyesebb üdvözetemet, Igaz híved: Mihalovich Ödön.”⁴⁰

Káldy két nap múlva intézkedik a megkeresés ügyében. „A *Toldi szerelme* című operához díszletvázlatok nincsenek, mert a díszleteket régebbi dekorációkból állították össze. Figurinók vannak, azokat Mihálovics (sic!) Úrnak kiadni javasolom.”⁴¹

³⁸ Batta-Gábor (1981): 98.

³⁹ Dunkl (é. n.): 85.

⁴⁰ Magyar Állami Operaház, Múzeum – Wellmann Nóra szíves segítségével.

⁴¹ Magyar Állami Operaház, Múzeum – Wellmann Nóra szíves segítségével.

Az ekkor abbamaradó Wesendonck-levelek hiányában nem sikerült kiderítenem, vajon az előadást megtartották-e, vagy sem. A prágai színházi kiadványok vizsgálata nem hozott eredményt, sem a prágai Nemzeti Színházban, sem a Német Színházban.⁴²

Kritikák

....művem lerántására pedig annál kevesebb kedvet érzek, mivel meg vagyok győződve, hogy ezzel elébe vágnék másoknak.”
Mihalovich (1890)

Variációk a Wagner-témára. Csáth, aki 1909-ben látta először az operát, így írt: „Az Operaházban vasárnap este Mihalovich Ödön operáját, *‘Toldi szerelmét’* új betanulással adták. Ez az est egyúttal ünnepség volt, az Operaház ötvezredik előadását ünnepelte meg. *Toldi szerelme*, amely tizenhat évvel ezelőtt került színre, Toldinak a magyar népmesék hőségének vitézi szerelméről szól. (...)

Mihalovich *Toldija* megérdemli a figyelmet. Vannak részletei, amelyekben megneveltet bennünket a szerző naivsága, amellyel nem is igyekszik az előadási manírt, a konstrukciót, nyelvet a maga Wagneres mivoltában leplezni vagy takarni. Másutt azonban, mint pl. a nyitányban, az invenció szépsége elvitathatatlan és a II. felvonás felépítésének ereje nagy monumentális érzékről tesz tanulságot.”⁴³

Id. Ábrányi Kornél így szólt hozzá a diskurzushoz: „Mihalovich Ödönnek ideálja volt kezdettől fogva magyar Wagnernek lenni. Wagner intenciója szerint zenedrámát írni senki nálánál jobban nem képes. Csak az kérdéses, lehet-e az esztétika szempontjából, pl. a magyarral is Wagner-stílust alkalmazni?”⁴⁴ Ábrányi ugyanakkor kiemeli a lovagok és a nép felvonulását az első felvonásból, s Toldi és Piroska szerelmi kettősét a második felvonásból.

Keszler József A Nemzet-béli kritikájában a wagnerizmust dramaturgiai eszköznek látta: „Magyarsága nem nagyon czafrangos és csak a szellemes motívumokban nyilvánul; németisége pedig nem zsarnok és csak a módszerben érvényesül.”⁴⁵

A *Zenelap* szerkesztője, Ságth József, ismét másfelől közelíti meg a wagneri előkép jelentőségét.

„Várakozásában sem a kritika, sem a közönség nem csalódott, sőt az érdeklődés a nagyszabású mű iránt előadásról előadásra nőttön nő. / E tény annál öröndetesebb és annál fontosabb, mivel az a magyar zeneművészet fejlődésére nézve nagymérvű és kiható haladást fog maga után vonni. Hisz nem aprólékos pillanatnyi sikert mutató kísérletről, hanem oly dologról, oly műről van szó, mely, mint műfaj a legmagasabban áll, ti. egy zenedráma mélyreható sikeréről, egy magyar zenedráma sikeréről van szó.

⁴² Az adatkeresésben segítségemre volt Truchla Klára, a Prágai Magyar Intézet munkatársa.

⁴³ Csáth (2000): 16.

⁴⁴ (I-I) (1893): 19.

⁴⁵ Keszler (1893): 18.

Tudjuk, hogy a zeneművészet válfajai közt a zenedráma foglalja el a legelőkelőbb helyet. A legelőkelőbb helyet azért, mivel benne összpontosulva találjuk majdnem mindazt, mit a zenei műformák egyenkint, vagyis külön-külön kisebb-nagyobb alkotások alakjában nyújtanak. / A műtörténelem akárhány példával szolgál arra nézve, hogy zeneköltők, kik egyes műformákban kimagasló alkotásokat nyújtottak, midőn becsvágyuk őket a zenedráma terére ragadta, nem bírtak ama magaslatra emelkedni, melyen többi műveik állnak. (...)

Mihalovich Ödön, a *Toldi* zenedráma szerzője is azok közé tartozik, kikről azt szokták mondani, hogy a múzsa már bölcsőjükben homlokon csókolta őket. / Igenis, homlokon csókolta őt a múzsa. Akik ebben kételkednek, menjenek el a m. kir. Operába, hallgassák meg a Toldit, és meg fognak győződni arról, hogy egy kiváló tehetséggel, a múzsa egy valódi felkentjével állnak szemben...

Mihalovich *Toldija* oly mű, melyre még a német nemzet is, mely egy Beethovent, Webert és Wagnert mondhat magáénak, büszkén tekintene, annál is inkább kell, hogy e rendkívüli alkotás bennünket örömmel és büszkeséggel töltsön el. / Oly alkotást, mint amilyen a *Toldi* második felvonása, a világ-irodalomban csak keveset fogunk találni. E felvonásban a drámai művészet oly magaslatán áll és értéke sokkal nagyobb, hogy a zenedrámban itt-ott mutatkozó hiányokat háttérbe ne szorítsa. E hiányok oly természetűek, hogy azok, ha a szerző magát arra határozza el, hogy művén egyes rövidítéseket fog eszközölni, maguktól fognak elenyészni. A rövidítéseket illetőleg vigasztalja szerzőt az a tudat, hogy Shakespeare, Lope de Vega, Göthe (sic!), Madách és mások remekei is csak tetemes kihagyások áldozatán érik el rendkívüli színvonalra sikereiket.

A hatás, melyet Mihalovich Ödön *Toldija* általánosan, de különösen ránk gyakorolt, a legmélyebb volt, s meg vagyunk győződve, hogy az épp oly maradó is lesz, amilyen mély volt.⁴⁶

Variációk a nemzeti opera témájára. A Nemzeti Újság kritikusa a magyar dalszínház újjászületéseként ünnepelte a művet, és az *István király* utáni első igazi magyar dalműként ismertette.⁴⁷ Az Egyetértés kritikusa is pozitívan ítélte meg az operát: „A belső tartalmat, a közvetlen és igaz kifejezést, a megkapó lendületet és az őszinte szenvedélyt a nemzeti elemmel keverte a szerző, ezért kibogozása a hallgatónak sok idejébe és gyönyörűségébe kerül.”⁴⁸

A *Toldi* további értékének ismerik el, hogy Mihalovich nagy gonddal dolgozott a magyar zenei mondat, zenedráma, zenei stílus kialakításával.⁴⁹ A kortársak észre is vették ezt, és méltányolták. „A *Toldi szerelme irodalmunkban az első mű, amelyen a modern zenedráma hangja végigmegy, és amelynek szívverésébe magyaros lüktetés is vegyül.*”⁵⁰ Ezen vitathatatlan érdemei miatt írta az egyik méltató: „ezt a művet meghallgatni nemzeti kulturális kötelesség”.⁵¹

⁴⁶ (l.t.) 1893: 9.

⁴⁷ (n.n.2) (1895): 28.

⁴⁸ (e-) (1895): 28.

⁴⁹ Fodor (1917): 320.

⁵⁰ Molnár (1917): 304.

⁵¹ (ok) (1893) 18.

A közönség általános benyomását nem mérhetjük fel, ugyanakkor ösztönös érdeklődésről, tetszésnyilvánításról is értesülünk.

„Ma megtörtént az a kuriózum, hogy páholyt nem tudtak adni a *Toldi*-operához nagyon közel álló egyének, (...) azért, mert a jegykiosztással megbízott közegek saját ízlésüket követve a legsötétebb József- és Erzsébetvárosi bennszülötteket favorizálták. Ez vagy tapintatlanság, vagy visszaélés.”⁵²

Ságh József az 1895-ös bemutató után így utalt egykori méltatására:

„Fenntartjuk szóról-szóra ma is, midőn *'Toldi szerelme'* előadásának hatása alatt emelkedett hangulatban írjuk e sorokat a magunk véleményeként, s mikor e mű lelkes fogadtatásának, diadalának tanúi voltunk. / Örömmel eltelve és büszkén tekintünk Mihalovich, a magyar művészet történetében korszakot képező e monumentális alkotására és mindazokkal, kik chauvinistikus cinizmussal le akarnak vonni annak értékéből és eredményességéből csak egy hajszálnyt, szembe fogunk szállni és rá fogunk mutatni szennyes üzérkedésükre, melyet ők a hazafiság czégre alatt a művészet, a magyar művészet rovására üznek.”⁵³

Összegző értékelések. A vitában a kor legjelentősebb zenei folyóirata, a *Zeneközlöny* képviselte a mérleg nyelvét.

November 14. (vasárnap). „5000-ik előadásul az operaháznak, zenei életünk vezérférfiát ünnepeltük: Mihalovich Ödön harmadik, és – sajnos! – utolsó zenés-drámája került színre, a *'Toldi szerelme'*. Zenei írásmódja, apró vonásai-ban csak úgy, mint a jelenetek fölépítésében, a Wagner-iskolára vall, de ez csak a vastag tudatlanságnak ok arra, hogy Wagner-utánzását vagy éppen plágiumot emlegessen.

Ahogy az irodalomban, meg a képzőművészetekben vannak 'iskolák': így a zenében is; el sem képzelni olyan hadsereget, amelynek csak tábornokai vannak, de ezredei s a t. rangfokon álló ezrei ne lennének. A nagyobb tehetségű Wagner-követők közt pedig magas díszhely illeti meg Mihalovichot, mert ő sajátos elemet: a magyaros ritmikát és magyar melódikát vitte be a wagneri polifóniába és wagneri karakterizáló stílusba. Aki ezt nem képes méltatni: az ne beszéljen zenéről. Aki ellenben elég művelt fülű ahhoz, hogy Wagner zenéjét élvezni képes: az, kivált, ha magyar ember, gyönyörködni fog a *'Toldi szerelme'* három felvonás-óriásában.

A hosszú évekipihentetett darabot műsoron is kell tartani értéke (s jövőző zenészeink számára tanulságos volta) alapján; érdemes azért is, mert előadása jó. Kerner karnagy tartja össze; Vasquezné grófné (Piroska) és Takáts (Tar Lőrincz) ma is olyan jók, mint azelőtt; Környei a címszerepben ideális (akik 'szalonképesebb' hősnek akarják őt látni, azok nincsenek tisztában Toldi Miklós alakjával); B. Sándor Erzsi, Szemere (Nagy Lajos király), Venczell: nehezebbnél nehezebb szerepeikben szépen megállták helyüket. A közönség ugyan nem töltötte meg a színházat, de nemes élvezet olyan lelkesé tette, hogy a II. felvonás után a nagyérdemű ősz szerzőt vagy tízszer a függöny elé tapsolta.”⁵⁴

⁵² uo.

⁵³ (n.n.3.) (1895) 12.

⁵⁴ *Toldi szerelme*, in: Magyar Királyi Operaház krónikája, *Zeneközlöny*, 1909. 12. 18., VIII/11.

Végezetül álljon itt a kortárs zenetörténet-írás Toldi szerelme-értékelése: „Az adott keretek között Mihalovichnak módja nyílt rá, hogy korszerű, folyamatos-motivikus zenedrámai technika szálára fűzze föl a magyaros stílus-elemeket. Korábbi operájának wagneri epigonizmusát a Toldi szerelmében a magyaros motívika feloldotta, és új, markáns zenedrámai tartalommal töltötte meg.”⁵⁵

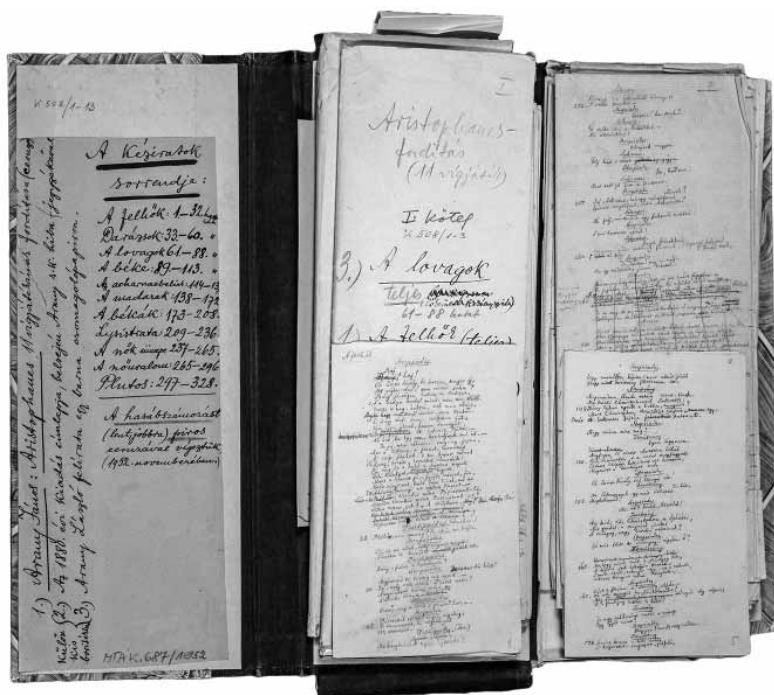
Mihalovich *Toldi szerelme* a legjelentősebb magyar romantikus operák egyike, hiteles szenvedélyei, egyetemes zenei nyelvezete és az Arany-szöveg mélysége révén helye van a magyar operajátszás panteonjában.

Felhasznált Irodalom

- (e-): Toldi, in: *Egyetértés*, 1895. 02. 28.
 (l.-l.): Toldi, in: *Pesti Napló*, Vasárnap, 1893. 03. 19.
 (l.t.; Langer Tivadar): *Filharmonia*, in: *Pesti Napló*, 1898. március 3.
 (n.n.1.) Toldi, in: *Pesti Napló*, 1895. 02. 27.
 (n.n.4): *Toldi szerelme*, in: Magyar Királyi Operaház krónikája, *Zeneközlöny*, 1909. 12. 18.,
 (n.n.2): Toldi, *Nemzeti Újság*, 1895. 02. 28.
 (n.n.3.) *Toldi szerelme*, in: *Zenelap*, X. évf., Bp., 1895. március 12-én, 5–6. szám.
 (ok): *Filharmonikus hangverseny*, in: *Pesti Hírlap*, 1893. 01. 12.
 Csáth Géza (2000): *A Muzsika mesekertje*, szerk: Szaibély Mihály, Magvető, Bp.
 Druzsín Ferenc (1998): *Hiedelmek költészete*, Korona K., Bp.
 Dunkl Norbert (é. n.): *A Világ urai*, Rózsavölgyi kiadása, Bp.
 Feichtinger (Pechotsch-), Inge (1999): *Briefe von Ödön von Mihalovich an Mathilde Wesendonck*, in: *Studia Musicologica*, MTA, Bp.
 Fodor Gyula: *Arckép – Mihalovich Ödön*, in: *A Zene*, Temesvár, 1917. december hó
 Gádor Ágnes – Bata András 1981: *Tizenegy kiadatlan Mahler-levél*, in: *Magyar Zene* 1981/3.
 Kassai István: *Weiner: Toldi op. 43.*, DLA-értekezés, gépirat, Budapest, 2010, elérhető: http://www.kassai-istvan.hu/documents/zenpu/2010_wtdla.htm
 Keresztury Dezső (1990): *Mindvégig*, Szépirodalmi Kiadó, Bp.
 Kereszty István: *Toldi szerelme*, in: *Művészeti Lapok*, 1895/13.szám, 3–4. oldal
 Keszler József: *A Nemzet tárczája*, in: *Nemzet*, 1893. 03. 18.
 Kurecskó Mihály: „Toldi Miklós”, in: *Magyar Nemzeti Levéltár Archivum*, 2015. 08. 03., http://mnf.gov.hu/mnf/ol/hirek/toldi_miklos

⁵⁵ Tallián (2001): II/80.

- Langer Viktor: *Toldi*, in: *Zenelap*, 1893. március 28., VIII/9.
- Mihalovich Ödön (levele): *Toldy szerelme* (sic!) – Mihalovich Ödön új operája, in: *Pesti Napló Tárczája*, 1890. 03. 30.
- Mihalovich Ödön: *Toldy szerelme* – zongorakivonat, Rózsavölgyi és Társa, Budapest és Lipcse, 1895.
- Molnár Géza: *Wahrmann-díj*, in: *Zenei szemle*, Temesvár, 1917. december.
- Orosz László (1981): *Arany János: Toldy szerelme*, in: *Arany János Tanulmányok*, szerk.: Novák László, Nagykőrösi Arany János Múzeum.
- Riedl Frigyes (1982): *Arany János*, Szépirodalmi Kiadó, Bp.
- Sótér István (1963): *Nemzet és haladás*, Akadémiai Kiadó, Bp.
- Szerző Katalin (1976): *Mihalovich Ödön munkássága operái tükrében* – gépirat, Budapest (Megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár Zenei Különgyűjtemény)
- Tallán Tibor (2001): *A Magyar Királyi Operaház*, in: Székely György (főszerk.), Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar Színháztörténet II.*, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.
- Tusnády László (1999): *Arany és Tasso*, Eötvös József Kiadó, Bp.

Sziklavári Károly

„...itt éltem, s a tömegben En is lantot pengeték”

A muzsikus Arany Jánosról
és verseinek hajdani megzenésítéseiről

Arany János a legmuzikálisabb költőink egyike volt. Kisgyermekként „az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé lelkemnek” – vallotta meg 1855. évi önéletrajzában. Iskolába jutva temetéseken kántált; később gitározni és zongorázni tanult, s mint kiváló énekhanggal rendelkező ifjú tett próbát a vándorszínészet rögzös útjain. Gyakorlatilag végig is kísérte pályáját a muzsika: Nagyszalontára visszatérve kórust vezetett, évtizedek múltán férfikari pályaművek bírálóbizottságának lett tagja,¹ de időről időre – mintegy titokban – dallamokat is szerzett.² Jókai Mór egy ízben még táncolni is látta a költőt.³ S bár a hírnév csúcán a rá mindvégig jellemző szemérmességgel, kétségkívül sikeresen rejtette véka alá a zeneművészet iránti érzékét, sokatmondó tény, hogy vitaindító kijelentést tett a korszakos Wagner-kérdésben;⁴ nem kevésbé

¹ A gyermekkori kántálásról lásd Márki Sándor tanulmányát: *Arany János szalontai éveiből* (Irodalomtörténet 1917, 3–4. füzet). A költő önéletrajzából tudjuk, hogy még debreceni színészjelöltként „szép csengő hang” birtokában szavalt és énekelt. A pályázati bizottságról és az Arany által írt bírálatról lásd: *Zenészet* 1869. augusztus 15. és 29. A költő zenei tevékenységéről számos, eltérő műfajú írás született már, s mindezeket szinte lehetetlen volna felsorolni e helyütt; a jelen tanulmány jegyzeteiben később említésre kerülő munkák kiegészítéseképpen lásd például Ercsey Sándor *Arany-életrajzát*. Összefoglalási kísérlet a témát illetően: Papp Viktor és Major Ervin: *Arany János és a zene*. In: *A Kisfaludy-Társaság Évkönyve*. Új folyam, 59. kötet, Budapest, 1936. (Részben azonos tartalmú újraközlés az alábbi kötetben: Papp Viktor: *Zenekönyv rádióhallgatók számára*. Arcképek – életrajzok. Budapest, 1940). Az *Arany János Összes Művei I. (Kisebbségi költemények)*. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1951) összefoglalásának (529–30.) több közölt adata módosításra szorult.

² Összesen huszonhat saját szerzésű Arany János-dallamról tudunk – amelyek részint az ő, részint Petőfi Sándor és mások verseire keletkeztek –, s közülük húsz maradt ránk. Részletesen: *Arany János népdalgyjűteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952. (Hasonmás kiadásban, Kodály Zoltán széljegyzeteivel: Budapest, 2011.)

³ Nagykőrösön, az ötvenes évek közepén: lásd az író saját jegyzetét *A mi lengyelünkhez* (utolsó regényéhez, Megyedik szakasz, 2. rész).

⁴ Az általa szerkesztett *Koszorú* hasábjain (1863). Lásd: *Arany János Összes Művei, XII. kötet* (szerkeszti Keresztury Dezső. *Prózai művek* 3. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1963). A témáról lásd még többek között Szőnyiné Szerző Katalin összefoglalását: *Arany János „koszorús” zenészbarátja, Bartalus István* (<http://www.parlando.hu/2017/2017-2/Szonyi-ne-Arany-Bartalus.pdf>). Az Arany kirobbantotta polémia a teljes hazai Wagner-fogadtatásnak természetesen csak egy kicsiny szeletét képezte.

árulkodóak a muzsikához való kötődéséről az általa papírra vetett, zenei kérdéseket is érintő dolgozatok (*A magyar nemzeti vers-idomról, A magyar népdal az irodalomban*).⁵

Különös pályatörténeti fejlemény, hogy Aranynak a zenéhez fűződő kapcsolata – az említett, ifjúkori kezdetek után – időszedve vált újból erőteljessé, napi rendszerűvé. Érdekes emiatt hosszabban is elidőzni a baráti körhöz tartozó zeneesztéta, zeneszerző és (nép)dalgyűjtő Bartalus István (1821–1899) visszaemlékezésének idevágó részleteinél (aki a Kisfaludy Társaság 1883. január 31-én tartott ülésén olvasta föl, majd adta közre írásban is az alábbiakat):⁶ „A halálnak kellett leleplezni a titkot, hogy Arany, a nagy szóköltő, zenedalok írásával is foglalkozott. Erről a napisajtó már a gyásznapi alatt értesítette a közönséget; arról is, hogy az elhunyt a dalokat nekem adta – ha úgy tetszik – kidolgozás végett.”

„Többször, s legutóljára a közelebbi múlt nyáron is hallottam Aranyt kezdő tanulmányairól beszélni. Jó sorsa úgy akarta, hogy Kisujszálláson egy évig tanítóskodjék a Török Pál – mostani szuperintendens – rektorsága alatt. Rendelkezésre állott itt nemcsak igazgatója könyvtára, de egy vén zongora is, vagy akkori nevén, klavir. Sokat foglalkozott e zongorával s tehette is, mert a mester – egy régi rosz iskola utmutatásait követve – maga lévén, a zenelecczék egy fillérbe sem kerültek. De a szorgalmas öntanítás csak egy rövid évig tartott: ugyanaz a sors, mely Kisujszállásra hozta, máshová rendelve s többé nem adván se módot, sem időt arra, hogy e tanulmányát tovább folytathassa.”

Ám „Arany lelkét elárasztotta a hangok költészete. Elfelelte bár az egy év alatt elsajátított technikát, mert zongora mellé többé nem juthatott, de lelkének ifjúkori érzeményei végperczéig megmaradtak s költészetében, mint Aeol hárfája, megzendültek.

Egyébiránt zenével azután is huzamosabb ideig foglalkozott”, gitárral „helyettesítvén a zongorát”. „E hangszer Arany már az iskolában is tudta kezelni [...]”.

Aranyra nézve azonban, bármennyit áldozott is a zene muzsájának, meg kellett történni annak, a mi megtörtént. Nemzetiségünk elvesztett benne egy nagy nemzeti zeneköltőt, s kárpótolva lett egy nagy nemzeti szóköltőben. Egészen felhagyott a zenével, de ismétlem: zenetanulmányai úgy meglátszanak hangzatos liráján, mintha minden költeményét dalolva írta volna.

En az ötvenes évek elején ismerkedtem meg vele Nagy-Kőrösön. Sem ekkor, se később Budapesten – a »Figyelő« s »Koszorú« szerkesztése folytán – egy szóval sem emlékezett arról, hogy valaha zenével foglalkozott. Végre a hetvenes évek elején, épen névnapja alkalmával – mikor barátai rendszerént megszokták látogatni – társalgás közben a régi időkről lévén szó, tréfásan elmondá, hogy egykor tudott s még ma is tudna gitározni.

Salamon Ferencz a következő János napján inkább a tréfa folytatásaul, mint komolyan, egy ajándékkal – gitárral lepte meg s így vette kezébe a régen letett

⁵ Arany verstani munkájának hatásáról, főként a téma zenei összetevőinek tekintetében, lásd Dezső Kinga összefoglalását: *Arany János és a zene*. In: *Szkhion* 2008/1.

⁶ *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire. Éneke és önálló zongorára feldolgozta Bartalus István*. Budapest, 1884. Az Előszó részleteinek betű szerinti közlése.

lantot. Oly tűzzel kezdett aztán játszani, hogy egy pár év múlva jobb szerkezetű hangszerről kellett gondoskodnunk. Ezt a fia megbízásából én választottam.

Mint mondtam, Salamon ajándéka inkább tréfa volt, de a későbbi borús nehéz évek azt bizonyítják, hogy a testben megtört, de folyton ép lelkű költővel senki se tehetett volna nagyobb jót. Nem mondok sokat, ha azt állítom, hogy utolsó éveit e hangszer tette elviselhetőkké.

Arany, a nélkül, hogy valaha virtuóz álmai lettek volna, alaposan ismerte, a különben nem könnyen kezelhető s igen hálátlan zenélő eszközt. Erről nem egyszer volt alkalmam meggyőződni.

Különösen meglepett, midőn akármelyik népdalunkat rögtön eljátszta mind a 12 létranemben.⁷ A gitárt használta közvetítőül oly magyar zeneművek, főleg dalnégyesek megértésére is, melyek inkább érdekelték. Hármoniai ismerete csekélyebb volt, nem igen terjedt túl az alaphármason s ennek uralgói;⁸ de mint melodikus és ritmikus annál nagyobb.

A ritmikából – mint a magyar verselésről írott értekezése is igazolja – igen sok zenésznek leczkét adhatott volna. Mondanom sem kellene, hogy csak a magyar zenével s főleg a népdalokkal foglalkozott. Mennyire érdekelte a magyar zene fejlesztése, bizonyítom azzal, hogy mikor a 70-es évek folytán népdalokat gyűjtöttem, egyszer 100 régi dallamot s ezek szövegét küldte hozzám, melyeket régi emlékei után sajátkezűleg hangjegyezett, sőt néhol jegyzetekkel is kísért. [...]

Hogy eredeti dallamokat is költ, ezt ismeretes tartózkodó természeténél fogva, családi körén kívül senkivel sem tudatta, s hogy e dalok nyilvánosan is szerepeljenek, arra gondolni sem akart. A dallamokra megtanította a nejét s aztán az énekszót gitárral kísérte. Szövegül részint saját, részint Petőfi költeményei szolgáltak s ezeken kívül a 18-ik századból Amadénak egy humoros toborzója. A dalok keltének évszámai 1874–82-ig terjednek. Minden dal homlokára szokott pontosságával felírta az évet, hónapot, több helyen a napot is, mint alább következik.

A hegedű száraz fája. 1874.
Kondorosi csárda mellett. 1874.
A tintás-üveg. 1874. jan. 17.
Toborzó. 1875. jan. 17.
Igyunk biz azt egy-egy kicsit. 1875. jan. 29.
Zách Klára. 1876. jan. 12.
A toronyban delet harangoznak. 1880. febr. 3.
A kálomista pap s Csokonai. 1880. febr. 8.
Csillagnak születél. 1880. febr. 27.
A tudós macskája. 1882. ápr.

A fennebbieken kívül, melyeket ezuttal bemutatok, maradtak még töredékei részint szöveggel, részint a nélkül, midőn emlékezetében megújultak. Ezek hát nem eredeti dallamai. [...]

⁷ Modern szakkifejezéssel: mind a 12 skálafokról kezdve.

⁸ Tehát a tonális (dúr/moll hangnemű) zene funkciók rendjének elemi szintű megtapasztalásán.

Hogy Arany dalokat is költött, erről én csak a közelebbi múlt év tavaszán, egy látogatás alkalmával értesültem, kevéssel a »Tudós macskája« kelte után s ekkor sem közvetlenül Aranytól, hanem a nejétől. Miután már nem volt titok, elővette a gitárt, előkereste a nagy bajjal hangjegyzett dallamokat... nagy bajjal, mert tudjuk, hogy már nem hallott jól s csak homályosan látott. Játszani akart aztán... játszott is, de a kéz, mely egykor oly biztosan irta hatalmas költeményeit, most elgyengülve, gyakran megtagadta a szolgálatot. Átvettem végre kéziratát [...] lemásolás végett; mert az eredetit meg akarta tartani, ha néatalán egyik vagy másik dallamon javítani tudna. E törekvését igazolja az is, hogy bordalával s Zách Klárával nem levén megelégedve, mindkettőhöz még egy-egy dallamot irt. [...]

Mint tisztán melodikus, csak dallamokat irt ugyan, melyek nélkülözik a kiegészítő harmóniát, de e dallamok a helyzethez illően élethívek, s nemcsak mély érzés, hanem szakértelem szüleményi. Ennél is többet mondok: némely dal legjobbaink közé sorozandó; némelyik pedig egészen műveletlen tért foglal el.⁹

Mint e sorokat kezdém, a megboldogult rám bizta a harmóniai képletezést, vagy zenei feldolgozást. Im! bemutatom a kész dalokat, kilenczet mint saját feldolgozásomat s a tizediket – Zách Klárát – Bertha Sándortól, ki az elhunyt emléke iránti kegyeletből megbízatásomban szintén részesülni kívánt. A dallamokra vonatkozva szükségesnek vélem megjegyezni, hogy azokon egy hangot sem változtattam. Ez nem lett volna szabad; de egyikök sem is szorult utólagos javításra. [...]

Legutolsó műve a »Tudós macskája« 1882. áprilisében keltezve. Mint Arany mondá, e dalt más két társával, Petőfi Csokonaijával s Tintás üvegével főképp azért irta, mert az elbeszélői tér zeneirodalmunkban egészen műveletlen. Mintául a kávéházakban s efféle nyilvános helyeken működő zugdálnokokat vette s hogy egykor ezek előadásait jól megfigyelte, bizonyítja három dalának könnyű elbeszélő népies hangja, mely a közönséges népdaloktól különbözik, a nélkül, hogy magyar jellegét elvesztené. [...] A kálomista pap s Csokonai Vitéz Mihály mulatságos históriája eszembe juttatja azt a rövid másodperczet, midőn Arany előadása közben az első versszak végén levette kezét a gitárról s felém fordult, félhangosan ismételvén az utolsó sort: »Csokonai Vitéz Mihály«! S ezt arcának egy pillanatnyi derűtsége követte, oly pillanat, melyben a régi Aranyt véltem látni.”

Bartalus díszkötetben tette közzé a költő tíz kiválasztott dallamát: mint az idézett *Előszó*ban leírta, kilenchez ő maga, míg a *Zách Klára*hoz Bertha Sándor szerzett zongorakíséretet.¹⁰ S habár e dalok zenei világa kizárólagosan a kor köznyelvéből sarjadt – egy pillanatra sem lépve ki annak kereteiből –, a végeredmény, Bartalus értékelésével egybehangzóan, igen megnyerő! Aranynak a „maga és költőtársai szövegére szerzett egyszerű, népies jellegű dalai mindenkor a tartalmi kifejezés szolgálatában állnak” – írja kései méltatóként Péterffy Ida¹¹ –, s valóban ez az egyik legfőbb erényük. A kivételes költői magaslatoikon szárnyaló

⁹ = hiányt pótol / űrt tölt be

¹⁰ Lásd a 6. számú jegyzetet. A ránk maradt többi, Bartalus által futólag említett melódia közreadása: *Arany János népdalgyűjteménye* (2. számú jegyzet).

¹¹ *Arany János dalai. Feldolgozta Ádám Jenő; Ádám Jenő népdalfeldolgozásai.* Idézet a hanglemez (Qualiton LPX 1281) ismertetőszövegéből.

Csokonai.

Rendes lépésben.

Énekszó.

Zongora.

mf

Egy ká - lo - mis - ta pap, s Cso - ko - na - i

p

Egy-más-nak vol-tak jó ba-rá-ta-i. Ki-ló-dul egy-szer Deb-re-

mf

Lassan.

czen-ből, Sa jó ba-rát e-lőtt meg-áll: I-hat-nám paj-

mint előbb.

tás! így ki-ált fel Cso-ko-na-i Vi-téz Mi-hály.

p *mf*

Ki - ló - dul egy - szer Deb - re - czen - ből, Sa jó ba - rát

Lassan
e - lött meg - áll : I - hat - nám, paj-

Mint előbb
tás! így ki - ált fel Cso - ko - na - i Vi - téz Mi - hály, p

41

6

Arany János dallama Bartalus István zongorakisérétevel
(*Arany János dalai...*, Budapest, 1884)

Arany a vele egykorú kismesterek – szintűgy amatőr komponisták – alkotásaihoz hasonlatos természetességgel, nagyjából a századharmad–századközép hazai melódiásémáihoz idomulva szerezte kiváló érzékkel felépített, többségükben ízes-karakteres dallamait, amelyek igenis méltóak a megszólaltatásra.¹² Annak idején Liszt Ferenc is „meg volt lepette e dalok eredetisége és szépsége által”.¹³

Bartalus és Bertha után csakhamar további feldolgozói is akadtak a költő dallamainak. Kiemelkedik e termésből Hans Koessler / Koessler János vegyeskari sorozata;¹⁴ a későbbiekből Ádám Jenő kantátaszerű – Arany melódiáit zenekari köntösbe öltöztető, szólistákat és kórust is alkalmazó – összeállítása.¹⁵

Részint Bartalus idézett szavai, részint családi közlés alapján tudhatjuk, hogy az idős költő oly gyakran eseménytelen, fáradt napjaiban „a pipa és a gitár” volt számára az „egyedüli élvezet”.¹⁶ 1874 táján visszatekintő jellegű, kottás dalgűjteményt állított össze, melyben sokat megörökített ifjúkora Magyarországnak közszájon forgó melódiáiból – kizárólag emlékezetére hagyatkozva, s valószínűleg Bartalus István fölkérésére. A pár év múltán, egy lendülettel faragott *Tamburás öreg úr* mintha egyenesen e gyűjtemény keletkezési körülményeibe engedne betekintést,¹⁷ földidézve a csupa „régí dalok”-at „gémberedő” ujjaival megszólaltató – s önmagát így elszórakoztató –, koravén poéta alakját.

¹² Sztankó Béla, Arany János-émlékcikkében (A Zene 1932. március 1., 179.), így csoportosította a Bartalus által közreadott tíz dalt: „népdalok formájában szerzett művészi dal (1., 2., 5., 7.), ballada-dallam (6.), szakaszos műdal (9.), vitézi (katona-)dal (4.) s könnyedmenetű, játszi epikai dal (3., 8., 10.)”. Bartalus korábban idézett sorai szerint Arany hiányolta zeneirodalmunkból az elbeszélő dalokat. A kávéházi, „zugdalnoki” élmények mellett mintaként szolgálhatott számára akár Lovassy Sándor *Tréfás dala* (1857) is, amely a költő pár esztendővel korábbi, önironikus soraira (*Írószobám*) keletkezett.

¹³ Vasárnapi Újság 1883. január 21.

¹⁴ 3 dallam Arany Jánostól. Vegyeskarra alkalmazta Koessler János (első ismert felhangzásuk éve: 1887, megjelentek 1904-ben). A három dal: *A toronyban delet harangoznak*; *Csillagnak születettél*; *Toborzó*. Koessler (1853–1926) a századforduló–századelő jeles zeneszerzéstánára volt a budapesti Zeneakadémián.

¹⁵ 1951-ből (lásd: Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*. Budapest, 2000, 51.). „Stílusában évszázados hagyomány: daloló kedv, népi zenekarok játékos virtuozitása, idillikus ábránd, szeszélyes rapszódia, tüzes verbunkos hangulat kél életre” – méltatja Péterffy Ida a sorozatot, a 11. jegyzetben említett hanglemez ismertetőszövegéből idézve. Az Ádám Jenő által feldolgozott Arany János-dalok közül öt kapott helyet a hanglemezen.

¹⁶ Idézetek: Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1860–1882* (Budapest, 1938, 332.), az 1880. február 18-i családi levél részletei. (Bartalus idézett közlései szerint három Arany János-melódia kézírata is éppen abból a hónapból származó dátumot viselt.) A költő gitárja látható volt később a millenáris kiállításon (lásd Ábrányi Kornél összefoglalását: *A magyar zene a 19-ik században*. Budapest, 1900, 601.).

¹⁷ Nyomtatásban végül halálának 70. évfordulójára, Gyulai Ágost és Kodály Zoltán közreadásában – mindenre kiterjedő tudományos kommentárokkal ellátva – jelent meg a mintegy másfél száz melódiát tartalmazó melódiárium, egészében véve a reformkor és szabadságharc időszakának felbecsülhetetlen értékű művelődési dokumentumaként (adatait lásd a 2. számú jegyzetben). Az abban helyet nem kapott, viszont Bartalus *Magyar népdalok* című kötet sorozatában „Arany János után” megjegyzéssel közölt dallamokról ugyanott olvashatunk.

Arany Jánosnak kifejezetten megzenésítés céljára is születtek versei (*Köszöntő-dal II. Endre korában, A bujdosó*),¹⁸ költeményeit általában lapozgatva pedig minduntalan zenei ihletés nyomaira lelhetünk. Némelyik cím már önmagában sokat sejtet (*A hegedű száraz fája, Tamburás öreg úr*), másutt a földidézett látvány valódi „savát-borsát” épp a strófákba csempészett muzsikaszó adja meg (mint *A lacikonyha* rikító-visító életképe, vagy az *Öldöklő angyal* ódon táncmulatsága esetében).¹⁹ Lantosok, kobzosok, hegedűsök, énekmondók hadda vonul föl történelmi (vagy historizáló) verstablóinak elképzelt színpadán;²⁰ megjelölése szerint *Zách Klára* balladáját „*énekli egy hegedűs a XIV-ik században*”, s *A kép-mutogató* sem más, mint *énekes história*; a *Mátyás anyja* bárminemű utalás nélkül is úgy hat, mintha valamely elfeledett, régi dal textusa volna. Verseiben önarcképet festve folyvást zenei tájakra kalandozik el a költő: hol egybemosva a versfaragói és muzsikusi lét jegyeit (*Letésem a lantot, Vojtina ars poeticája, Mindvégig, Honnan és hová? stb.*), hol pedig muzsikusként jelenítve meg a vallomástevő írástudót (*A dalnok bújja*); a zenész fiktív alakjában akár nemzeti élethelyzet – tragikum – kollektív tapasztalata is koncentrálódhat (*A lantos*).

S mi más is lehetett volna természetesebb, mint hogy poézisében a művészet ügye épp a magyarság sorskérdéseivel kapcsolódjék össze? (Lásd a *Hollósy Kornéliának és Reményinek* című, aktuális közéleti mondanivalót hordozó verseit.) Felfogásában a dalnok léte orfeuszi, ossiani lét: a művészre rótt feladat, hogy kollektív léptékű küldetést töltsön be (elegendő itt akár a *Szondi két apródjára*, akár *A walesi bárdokra* utalni). A zenéhez való viszonyának eredendő mélységeire talán egy kivételes-intim önvallomás világít rá a leghívebben (*Válasz Petőfinek: „Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom”*): tekintve, hogy a költőtárs baráti kéznyújtása pályadíjnál is becsesebb, életre szóló jutalomként csillan föl számára, a személyes líra legrejtettebb húrjai pendülnek meg bensőjében, s a végeredmény zenei tartalmú verskép alakjában ölt testet.

Önmagát ugyanott „népi sarjadék”-ként meghatározva így írt általánosságban a népről:

„Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.”

Azt, hogy lírájának ihletői részint népi dallamemlékek voltak, költészetének zenei háttéréről szólva is hangsúlyozta: „Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgyhogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim foganzasakor is, az első, még homályos eszme fel-

¹⁸ Lásd ezekről az Arany János Összes Művei I. kötetét (1951), 505.

¹⁹ Vö. Horváth János: Az elveszett alkotmány Arany Jánosa, in: *Zenatudományi Tanulmányok I. (Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára, szerk. Szabolcsi Bence, Bartha Dénes, Budapest, 1953)*, 92.

²⁰ Vö. Sztankó Béla, i. m. 180.

ködlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva épen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a fölvetett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem birta, noha az eszmével már tisztába jöttem, még sem tudtam azt más, talán kényelmesb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt” – írta egy 1860. évi levélvázlatában.²¹ Olykor meg is nevezte az ihlető dalokat (lásd *A betyár* c. versciklus négy szakaszát), de további effajta, azonosítható melódiák is akadnak: példaként az *Érzékeny búcsú* („Télen-nyáron nincs több, csak egy kabátom”) szelíd öniróniája háttérében Tompa Mihály hasonló szövegkezdetű zsánerképe („Télen nyáron pusztán az én lakásom”), illetve Egressy Béni hozzá komponált, s egykor igen népszerű dallama húzódik meg.²² (Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence egész csokorra való példát gyűjtött össze a költő által valaha, valamilyen okból lejegyzett magyar népi dalszövegek és saját versritmus-képleteinek megfeleléseit illusztrálандó – olykor a konkrét hatás tényét is föltételezve.²³) S az élete nagyobbik felét nemhiába vidéken leélő Arany időnként népdalidézeteket is beleszőtt költeményeibe (*A vén gulyás, Magyar Misi*). De még természeti képei is zeneiséggel telítettek:

„Hullámzó vetés közt
Búvócskázik a fürj; suttog a nő: 'vá-vá',
Nyomon űzi a hím s három pitypalattyot
Örömmel kiált rá” –

az ilyen lejtésű sorok vélhetően tényleges zenei ritmus- és dallam- emlékeket konzerváltak. Nála „a nyelv ereje és bája a zenével versenyez”; szavaiban „zene zeng, titkos érzés szól” – mondotta Arany János szobrának leleplezésekor Szász Károly költő (1893).²⁴ S a zenei szakíró Papp Viktor szerint „Arany nál a beszéd: zene volt, melyet kóták helyett szavakkal jegyzett fel”. Hiszen a „*lelke tipikus muzsikuslélek*. Először érez, nyomban rá dalol s azután gondolkodik”.²⁵

Elmondható mindezek nyomán: az életmű kései példája költészet és muzsika szerves kapcsolatának, mintegy újjáélesztve azok múltba vesző – s a régieknél még megbonthatatatlannak számító – egységét. Törvényszerű volt, hogy a zenével-zeneiséggel már eleve ilyen fokon telített Arany-versek temérdek komponistát ihlessenek meg az idők folyamán. Dalokról az 1840-es évek végé-

²¹ Arany János levelezése 1857–1861. Arany János Összes Művei XVII. (szerk. Korompay H. János, Budapest, 2004), 1152. szám (867.): a Szemere Pálnak 1860. április 14-én írt levél töredék-változata. Betű szerinti közlés.

²² A költő későbbi érzelmi kötődéséről ugyanehhez a dallamhoz lásd Lakatos Vince dolgozatát: *Arany János mint zeneszerző* (Irodalomtörténet 1919/1–2. füzet).

²³ Arany János népdalgyűjteménye (lásd a 2. számú jegyzetet); Szabolcsi Bence: *Arany János népdalgyűjteménye*, in: Szabolcsi: *Vers és dallam* (Tanulmányok a magyar irodalom köréből. Budapest, 1972), 172–179.

²⁴ Pesti Napló 1893. május 15.

²⁵ Papp Viktor: *Arany János és a zene*: 193., 195; *Zenekönyv rádióhallgatók számára*: 9., 11. (bibliográfiai adatok az 1. számú jegyzetben).

től, kórusokról az 1860-as évektől, hangszeres darabokról, zenekar-kíséretes balladákról és népszínművekről az 1870-es évtizedtől, operákról és koncertmelodramákról az 1890-es évektől, iskolai daljátékokról a századfordulótól kezdve van tudomásunk (nem szólva e helyütt az iskolai éneklésre szánt melódiákról²⁶).

Idézett vallomása szerint a „régí népdalhang”-okat magában hordozó Arany János verssorai leginkább a magyar népi és népies hagyományokhoz kötődtek zeneiségükben, s ennél fogva gyakran hívtak életre hasonló stílusú kompozíciókat: az első megzenésítések éppen ilyenek voltak. Legkorábbi közülük Fónagy József nagyszalontai honvéd hadnagy *Nemzetőr*-dallama 1848-ból (amely nem azonos a mai gyakorlatban Arany versszövegére rendszerint ráénekel melódiával: utóbbi kései alkalmazás a XIX. század derekán még leginkább „Sárga csikó, sárga lovam...” szövegkezdettel ismert énekre).²⁷ Fónagy szerzeményét követően többen is saját zenét komponáltak a *Nemzetőr dal* soraira, köztük az idősebb Erkel Ferenc (*Névtelen hősök*, a III. felvonás nyitókara).²⁸

Az 1850-es évtized közepétől már egymást érték a különféle Arany János-megzenésítések: Simonffy Kálmán, majd gróf Festetics Leó, Lovassy Sándor és mások tollából is. A komponista és ceglédi főjegyző Simonffy utólag írta rá az alábbiakat Arany – Nagykőrösről 1856. április 18-án hozzá intézett – levelére:

„Magyarország most élő legelső költője.

‘Hej iharfa, juharfa!’ című népdalát zenére tettem, melynek dallama nemcsak neki tetszett meg végtelenül, de mint futótűz elterjedt az egész országban is csakhamar. [...]”

Valószínűleg Simonffy volt az első nevesebb muzsikus, aki saját melódiát szerzett Arany strófáira, s annak megszületése mindössze egy jó esztendővel előzhette meg a költő levelének keletkezését.²⁹

Az első nagyobb terjedelmű (és tágas művészi dimenziójú) Arany János-megzenésítések Mosonyi Mihály nevéhez fűződtek. A költő versszövegeire írt zongorakíséretes dalai, a *Letésem a lantot* (1863) és a *Mátyás anyja* (1864), messze kiemelkedő remekei az Arany poézise által életre hívott XIX. századi műfajtermésnek. Közülük az utóbbi: zenei szépségeitől és szerkezeti leleményétől függetlenül is a lelki folyamat ábrázolásának beleérző mesterműve, melynek révén bizvást Mosonyit tekinthetjük az Arany-balladák első megzenésítőjének egyszersmind.

²⁶ Utóbbiak felsorolását lásd: Sztankó I. m.; a közhasználatban az 1930-as évekig népies vagy népszerű dallammal társult Arany János költemények listáját lásd uo.

²⁷ Ebben a formában a dalgyűjtő Kiss Lajos jegyezte le a Délvidéken, a XX. század közepén. Fónagy József honvéd hadnagyról lásd Márki Sándor hivatkozott tanulmányát (1. számú jegyzet).

²⁸ Kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 361/3–4, fol. 2–5. A művet 1880. november 30-án mutatták be Budapesten, a Nemzeti Színházban.

²⁹ Arany János levele Simonffyhoz és a főjegyzés teljes szövege: *Arany János levelezése 1852–1856. Arany János Összes Művei XVI.* (szerk. Keresztury Dezső, Budapest, 1982), 791. szám. A még vélhetően 1854-ben megzenésített *Hej, iharfa...* Simonffy *Magyar dalbokrétájának* II. füzetében jelent meg 1855 elején (Rózsavölgyi, Pest). Simonffynál még közvetlenebb kapcsolatban állt Arany saját szűkebb, nagykőrösi környezetének muzikusaival: Egressy Sámuellel és Szotyori Nagy Józseffel. (Előbbiről lásd: *Arany János Összes Művei XVI.* és *XVII.*, utóbbiról lásd Sztankó Béla és Lakatos Vince hivatkozott munkáit.)

11. Szalontai nemzetör dala.

Zsuzsét lete: Fónagy József honvéd hadnagy.
(1848 első felétől.)

Büszkén.

Ének.

Zongora.

1. Sü-vegemen nem-re-si szin

ru-za, A-ja-kam-on edet ha-bám cöl-je, Ne féj ru-za-mi nem megyek vi-

lig-ra, Nem-re-tem-tek va-gyok ka-to ná-ja ná-ja

2. Nem kerestek engemet küthöl,
Zúsló alá magam csaptam én fel;
Szűlő anyám, te szép Magyarországi,
Hegyne lennék holtig igaz hozzád!

3. Nem is adtam a belkemet bérbe,
Négy karajzár úgy sem sokat érrel
Van énekeim öt hat karajzár-om-
Azt is-ha kell-hazánnak ajánlom.

4. Polnyergelem szörke paripámát,
Fegyveremre senki sem tart számot,
Senkié sem, igaz keresményem;
Azt vegye hat el valaki tőlem!

5. Olyan macsára lábam sem billentem,
Hogy azt bántsam a ki nem bánt engem.
De a szabadságért én egy iznyit,
Talpon állok mind halálig vivni.

211

Fónagy József dallama, közreadva A szabadságharc dalai és indulói (1848–49) című kötetben
(a dalokat énekhanga zongorakísérettel átírta Káldy Gyula, Budapest, 1895)

23. Hej iharfa, juharta.

Arany Jánostól.

Alkka. *f* *rit.*

Ének. Hej! i - - - har - fa,

Orgona. *ff* *mf* *p*

i - tem - po - si - le - gret - to.

ju - har - fa, pa - tyo - - - lai ing, ki - - - varr - va; ta - - - dad

pőj - - lés ki varr - - ta? Az a kis lány a bar - na.

p

Patyolat ing, jegykendő,
Műlik az ő esztendő,
Karácsonkor hirdetnek,
Ünnep után
Esketnek.

Verje meg a bűdönt,
Ki oltszolja rózsámát!
Jár a világ rózsája:
Ne hujts rózsám,
Bedjja.

Simonffy Kálmán megzenésítése valószínűleg 1854-ből. Megjelent a szerző Magyar dalbokrétá II. füzetében (Rózsavölgyi, Pest, 1855 eleje)

BORDA

Arany Jánostól.

Zenáját négyes férfikarra szerző, s a honi dalárdáknak ajánlja:

Mosonyi Mihály.

Andante

Tenor.

I. és II.

Bass.

I - gyunk biz azt egy-egy ki-csit, 'Ne szö-gyel-jük, Hisz hat jól o-sik!

Hi-szen egy-két i - tal bor-tul Ez a vi-lág fel nem for-dul.

S ha fel-for-dul: mit én bá-nom! Nin-csen ab-ban sem-mi ká-rom;

Allegretto

Tán, kit a sors fej-re buk-tat, Ak-kor is - mét talp-ra jut-hat.

Tempo 1-o. *ritardando* *a tempo*

Ha fel-for-dul: Is - ten ne - ki! Tán bi-zony még hasz-nál no-ki

Az Arany János verssoraira szerzett, tudomásunk szerint legkorábbi kórusmű:
Mosonyi Mihály tollából (Csendes dalok II.), Zenészeti Lapok, 1864. március 10.

1907-ben keletkezett Kodály Zoltán dala a *Haja, haja, hagyma-haja* című versre. Ahogy már eleve a költemény, ugyanúgy a hozzá írt dallam is élénk kapcsolatot tart fenn a XIX. századi népies hagyománnyal: elegendő, ha egy olyan énekelt csárdásdallammal vetjük össze a kezdő melódiát, mint a „Kis szekeres, nagy szekeres...”. Kodály műve hasonló csárdás-ritmusképletekkel indul, későbbi szakaszain ugyanakkor egyértelműen érződik már a – XX. századelő gyűjtéseinek alkalmával, frissen megismert – magyar népi melódiakincs befolyása is, összességében fantasztikus, franciás-„debussys” hangszínpompába öltöztetve a zongorakíséret révén. A fél százada elhunyt Kodály két Arany János-verset zenésített meg, a másik költemény – a *Csalfa sugár* – női kari darabot inspirált (1938).³⁰

Az Arany János-verssorokra szerzett első kórusmű minden jel szerint ismét csak Mosonyi Mihály tollából származott (*Bordal* címmel: *Csendes dalok II.*, megjelent a *Zenészeti Lapok* 1864. március 10-i számában). E rövid és egyszerű tételt – az egyre szélesedő dalárdamozgalom perspektíváitól ösztönzést nyerve – a kor amatőr férfikarainak szánta a komponista.

A költő verseihez (elsősorban a balladákhoz) írt melodramák közül valószínűleg Kapi Gyula darabja, a *Ráchel siralma* a legkorábbi (megjelent: 1893). Alkotója a Soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet igazgató-tanára volt, aki

³⁰ Nemegyszer mutattak már rá a 200 esztendeje született Arany János és az 50 éve elhunyt Kodály Zoltán szellemi hagyatékának találkozási pontjaira, azokkal együtt kettejük rokon alkatiságának tényére. Mindketten alkotóművészek és a magyar kultúra iránt elkötelezett tudósok voltak egy személyben, akik ugyanolyan hévvel kutatták – s vették birtokba lehetőségeikhez mértén – a teljes magyar hagyományt. Lásd kettejükéről többek között Rudasné Bajcsay Márta írását: *Kodály és Arany*, in: *Az idő rostájában I. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára* (szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona, Budapest, 2004).

gondos szabadsággal, választékosan élt a kései romantika eszköztárának lehetőségeivel. Szintúgy kiemelkedik a századvég és századelő Arany János-melodrámaterméséből a Déván működő Kutass (Kutnyánszky) Jenő zenéje az *Ágnes asszonyhoz* (megjelent 1896 körül), valamint Lányi Ernő *Zách Klárája* is (Op. 163, megjelent: 1907).³¹

A címükben/programjukban Arany költészetének ihletét tükröző hangszeres kompozíciók közül már egy 1871-ben előadni kívánt, rejtélyes sorsú darabról tudomásunk van, amely ráadásul a szimfonikus költemény korai műfajtörténete – különösen annak magyarországi jelenléte – szempontjából sem érdektelen. Langer Viktor zenekari opusa *A walesi bárdok* címmel eredetileg a Liszt Ferenc által, Pesten vezényelt magyar est műsorán szerepelt volna, ám végül kimaradt abból.³² Farkas Ödönt követően szerzőjét a legsokoldalúbb Arany János-megzenésítőnek tekinthetjük a jelentősebb komponisták közül.³³

Egy meg nem született Arany János-költeményről – egy opera kapcsán

Következzenek minden előzetes kommentár nélkül az alábbi sorok a Színházi Élet 1926. december 13–19-i számából:³⁴

„Nyilatkozat egy operáról, melyet nem akar előadni Radnai Miklós az Operaház igazgatója

A m. kir. Operaház 1923–24-es szezonjára Radnai Miklós, az ismert zeneszerző, benyújtott egy kétfelvonásos vígoperát, melynek az *Egyszeri szerelmesek* a címe. Az igazgatóság elfogadta a darabot és kitűzte előadásra.

³¹ Lányi 1907 elején Miskolcra költözött, de a mű opus-száma valószínűvé teszi, hogy még a miskolci időszak terméséhez tartozik. Nyomtatásban Dr. Brenner Józsefnének – Csáth Géza nevelőanyjának – szóló ajánlással jelent meg 1907 közepe táján, majd Csáth így méltatta a kompozíciót: „Az egész munka a megcsinálásában nemes, finom. Zichy Mihály illusztrálta Arany balladáit, Lányinak a zenében kellene elvégezni ugyanezt!” (Csáth Géza: *A muzsika mesekertje. Összegyűjtött írások a zenéről*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Szajbély Mihály, Budapest, 2000, 212. [valamint: 314–7.])

³² A hangverseny dátuma: 1871. április 5. A mű partitúrája Papp Viktor és Major Ervin közlése szerint (lásd az 1. számú jegyzetet, 211.) Langer unokájának, Kostyál Jánosnak a birtokában volt 1932-ben.

³³ *A walesi bárdok* megalkotása mellett Langer megzenésítette a *Koldus éneket* – ének-zongorás, valamint férfikari verzióban egyaránt: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 4548/a–c; Apollo férfikari folyóirat, 1874 –, továbbá zongoraátíratot készített a „Kondorosi csárda mellett...” egyik dallamára. Farkas Ödön megzenésítette a *Zách Klárát*, az *Árva fiút* (mezzoszoprán szólóra és zenekarra: 1878, Ms. mus. 1161), a *Tetemre hívás* operaszövegkönyvét (1900), *Szondi két apródját* tenorhangra és zenekarra, s egyik zenekari nyitányának partitúrája a „Szondy – nyitány” utólagos felíratot viseli.

³⁴ Teljes terjedelmében idézett cikk, javított szövegközléssel.

„Szerelem nem veszt”

*A. Radnai Miklós által írt
a Magyar Képzőművészeti Társaság*

Radnai Miklós

Nyilatkozat egy operáról, melyet nem akar előadni

RADNAI MIKLÓS

az Operaház igazgatója

A m. kir. Operaház 1923—1924-es szezonjára Radnai Miklós, az ismert zeneszerző, benyújtott egy kétfelvonásos vigoperát, melynek az „Egyszeri szerelmesek” a címe. Az igazgató el fogadta a darabot és kitérte előadásra.

Történi azonban, hogy az operaházi éra megváltozott s az igazgatósági székbe Radnai Miklóst, a talentumos fiatal tanárt ültették, aki

nem volt hajlandó előadni Radnai Miklós zeneszerző darabját.

Mit csinálhatott a szegény Radnai Miklós, a zeneszerző? Elment külföldre szerzőnek:

A drezdai Operaház elkérte a partitúrát, a darabot elfogadta és színi is hozza.

Felkerestük Radnai Miklós igazgatót, hogy meginterjúoljuk operájáról. A következőket mondotta:

— A darab librettója Arany Jánostól származik — kezdte — és ezzel irodalomtörténeti jelentősége van. A szöveget magát én írtam, a mesét azonban

Arany János mesélte a nagypapának.

Ő maga akarta megírni a témát, erre azonban már nem kerülhetett sor. Tartalma egyébként a következő:

— Két jóbarát a legnagyobb egyetértésben szeret egy leányt. Az egyik fiú egyszer titokban felkeresi a leányt, bevallja szerelmét és feleségül kéri. A leány, aki nem tudja, melyiket szereti jobban, egyedül marad a kertben. A szin a ház tornáca és elől a kert. A kerítés mögül clöngrik a másik fiú, felháborodva barátja viselkedésén. Ő is bevallja szerelmét s ugyancsak feleségül kéri a leányt. A zajra megjelenik az első barát s majdnem verekedésre kerül a sor. A leány csitítja őket, mire más megoldást választanak. Elhatározzák, hogy sorshuzással dönlék el, kié legyen a leány. A vesztésnek el kell bujdosnia, de 10 év múlva visszajöhet az asszonyért és utána akkor a férj köteles magát fölbölni. Az első fiú nyer, a másik eltűnik a kerítésen át.

— A második felvonás a 10 év elmúltára virradó reggelen kezdődik. Egy idegen leány levelet hoz,

SZÍNHÁZI ÉLET

melyben az eskü pontos szövege van, mintegy figyelmeztetésül. A férj tiltakozik az elrablás ellen és pandurokért fut. A feleség behívja a lánnyal a levél küldőjét, a második fiút, akit szemrehányással fogad. A fiú elmeséli a tíz év szenvedéseit.

— A szin az előző megfordította: a szoba és az ablakon át: a kert és az ut. A férj jön az utról, a levelet hozó leánnyal, aki figyelmezteti őt, hogy készüljön az öngyilkosságra. A második fiú ezt már megakadályozza: bevallja, hogy a levelet hozó nő a felesége, akit azzal fűzött magához, hogy őt még egy másik asszony várja. A megjelenő szülők két holdig párt találnak a kibontakozó finálében. (p.)

Leopoldine Konstantin,
mint „Dr. Szabó Juci”
(Harsányi felv.)

Történt azonban, hogy az operaházi éra megváltozott s az igazgatósági székbe Radnai Miklóst, a talentumos fiatal tanárt ültették, aki nem volt hajlandó előadni Radnai Miklós zeneszerző darabját.

Mit csinálhatott a szegény Radnai Miklós, a zeneszerző? Elment külföldre szerzőnek: A drezdai Operaház elkérte a partitúrát, a darabot elfogadta és színre is hozza. Felkerestük Radnai Miklós igazgatót, hogy meginterjúvoljuk operájáról. A következőket mondotta: – A darab librettója Arany Jánostól származik – kezdte – és ezzel irodalomtörténeti jelentősége van. A szöveget magát én írtam, a mesét azonban Arany János mesélte a nagyapámnak. Ő maga akarta megírni a témát, erre azonban már nem kerülhetett sor. Tartalma egyébként a következő:

Két jó barát a legnagyobb egyetértésben szeret egy leányt. Az egyik fiú egyszer titokban felkeresi a leányt, bevallja szerelmét és feleségül kéri. A leány, aki nem tudja, melyiket szereti jobban, egyedül marad a kertben. A szín a ház tornáca és elől a kert. A kerítés mögül előugrik a másik fiú, felháborodva barátja viselkedésén. Ő is bevallja szerelmét s ugyancsak feleségül kéri a leányt. A zajra megjelenik az első barát s majdnem verekedésre kerül a sor. A leány csitítja őket, mire más megoldást választanak. Elhatározzák, hogy sorshúzással döntenek el, kié legyen a leány. A vesztesnek el kell bujdosnia, de 10 év múlva visszajöhet az asszonyért és ugyanekkor a férj köteles magát főbe lőni. Az első fiú nyer, a másik eltűnik a kerítésen át.

– A második felvonás a tíz év elmúltára virradó reggelen kezdődik. Egy idegen leány levelet hoz, melyben az eskü pontos szövege van, mintegy figyelmeztetésül. A férj tiltakozik az elrablás ellen és pandúrokért fut. A feleség behívja a lánnyal a levél küldőjét, a második fiút, akit szemrehányással fogad. A fiú elmeséli a tíz év szenvedéseit.

– A szín az előző megfordítottja: a szoba és az ablakon át: a kert és az út. A férj jön az útról, a levelet hozó leánnyal, aki figyelmezteti őt, hogy készüljön az öngyilkosságra. A második fiú ezt már megakadályozza: bevallja, hogy a levelet hozó nő a felesége, akit azzal fűzött magához, hogy őt még egy másik asszony várja. A megjelenő szülők két boldog párt találnak a kibontakozó fináléban.”

Szerencsére a mű kottaanyaga ránk maradt, amelyből még részletesebben kiolvasható a történet fonala.³⁵ A két felvonás helyszínéül egy idilli atmoszférájú magyar kisváros szolgál 1810-ben, majd 1820-ban. „Május van” – közli a partitúra színpadképi leírása. Lila és fehér orgonafürtök lógnak a kertben, középütt terebélyes diófa vet árnyékot, a kerti asztalon „virágos terítő mosolyogja vissza a tűző tavaszi napot. [...] Harmatos és illatos még a levegő is” – álmodta így vissza Radnai a magyar múltat, a *vidék* Magyarországot. Amennyiben elkészül Arany János költeménye, rögvest frappáns vígoperai libretto válhatott volna belőle: olyan munka, amilyenre hiába vágyakozott példaként Erkel Ferenc is, egy teljes életen át.

³⁵ Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, operaházi gyűjtemény, B 149. A két partitúrakötet datálása: egyaránt 1921, s látható, hogy a már elkészült darab valamikor szerzői átdolgozáson ment át.

Nagyobb szabású zeneművek Arany János költeményei nyomán

Összeállította: Windhager Ákos és Sziklavári Károly

Operák

1. Strauss Johann, ifj: *Ritter Pasma*n (1892) – vígopera
 2. Mihailovich Ödön: *Toldi szerelme* (1890/94) – zenedráma
 3. Farkas Ödön: *Tetemrehívás* (1900) – balladaopera
 4. Rékai Nándor: *A nagyidai cigányok* (1906) – vígopera
 5. Fránek Gábor: *Zách Klára* (1910 vagy 1911, csupán adat alapján ismert mű)
 6. Makray László: *Bor vitéz* – vígopera (XIX. század vége vagy XX. század eleje, csupán zongorakivonat formájában ismert mű)
 7. Kósa György: *Pázmán lovag* (1963) – opera
 8. Bakki József: *Fülemile* (1982 előtt – egyfelvonásos vígopera, csupán részletei ismertek)
- (Radnai Miklós: *Az egyszeri szerelmesek* [1921] – vígopera)

Egyéb színpadi művek

1. Nikolits Sándor: *Toldi Miklós* (1871) – népszínmű
2. Erkel Gyula: *Ágnes asszony* (1879) – népszínmű
3. Serly Lajos: *A fütyty* (1883) – népszínmű *A fülemile* nyomán
4. Kárpát Zoltán: *Toldi* – daljáték (XX. század első fele)
5. Révfy Géza: *Szondi két apródja* (XIX. század vége vagy XX. század eleje) – iskolai daljáték
6. Sztojanovits Jenő: *Rege a csodaszarvasról* (Op. 51, 1900) – iskolai daljáték
7. Hazslinszky Gusztáv: *A gyermek és a szivárvány* (Op. 27, 1910 előtt) – iskolai daljáték
8. Szokolay Sándor: *Tetemrehívás* (1962) – balett (a pécsi ősbemutató óta kézírata lappang)
9. Andorka Péter: *Vörös Rébék* (2013) – musical [hozzáférés a youtube-on]

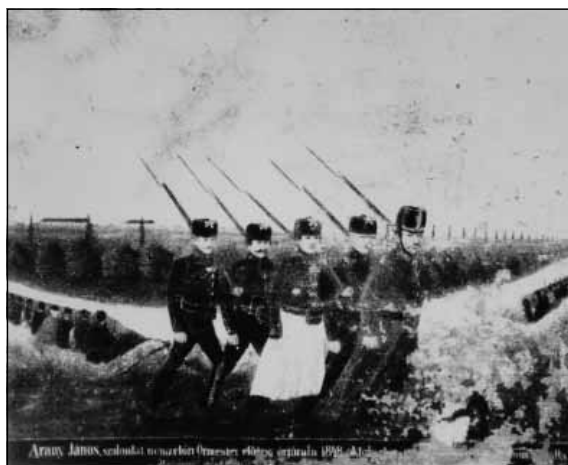
Egyéb vokális művek

1. Zichy Géza: *Zách Klára* (1873) – tenorszóló, vegyeskar, zongora
2. Farkas Ödön: *Az árva fiú* (1878) – ballada énekhangra (mezzoszoprán) zenekarkísérettel
3. Antos Károly: *Az örök zsidó* (1880-as évek?) – baritonszóló, vegyeskar és zenekar
4. Hegyi Béla: *Zách Klára* – baritonszóló és nagyzenekar
5. Farkas Ödön: *Szondi két apródja* (1905) – ballada tenor hangra és zenekarra
6. Fránek Gábor: *Zách Klára* (1905, csupán adat alapján ismert mű, a szerző későbbi operájának előzménye)

7. Szelényi István: *Hídavatás* (1936) – ballada két képben (basszbaritonszóló és szoprán, alt, tenor, bariton, basszus hangokra, zongora/zenekar)
8. Székely Endre: *Vörös Rébék* (1946, átdolgozás 1957) – mezzoszoprán, kamarazenekar
9. Ádám Jenő: *Arany János dalai* (1951, 7 dal)
10. Ránki György: *A walesi bárdok* (1957) – tenor-, bariton- és basszusszóló, kamarazenekar
11. Kazacsay Tibor *Ének a Margitszigetről* című kantátájának *Arany János szobránál* feliratú tétele (Op. 117, 1956–57, bemutatták és megjelent: 1958)
12. Madarász Iván: *Pázmán lovag* (1990-es évtized?) – szoprán-, tenor-, bariton- és basszusszóló, zenekar [Hungaroton HCD 32349, 2005]
13. Jenkins Karl: *A walesi bárdok* (2011) – kantáta szoprán-, tenor-, basszus- és két baritonszólóra, vegyeskarra és nagyzenekarra

Hangszeres (programzenei) művek

1. Langer Viktor: *A walesi bárdok* – szimfonikus költemény (1871, csupán adat alapján ismert mű)
2. Mihalovich Ödön: *Toldi* (1890) – előjáték
3. Allaga Géza: *XV. eredeti magyar rapszódia*, zongorára (Arany János *Fiamnak* című verse nyomán, XIX. század vége vagy XX. század eleje)
4. Farkas Ödön: *Szondy* (sic!) – nyitány nagyzenekarra (XIX. század vége vagy XX. század eleje)
5. Buttykay Ákos: *Ünnepprontók* (1905) – szimfonikus költemény
6. Szeghő Sándor: *Bor vitéz* (1910) – fantasztikus ballada zenekarra
7. Fleischer Antal: *Éjféli párbaj* (1926) – ballada nagyzenekarra
8. Mikus-Csák István: *Jóka ördöge* – hattételes kis szvit nagyzenekarra (Windhager Ákos datálása szerint 1936c.)
9. Weiner Leó: *Toldi* (1952) – szimfonikus költemény [Miskolci Szimfonikus Zenekar, Kovács László vez.: Hungaroton HCD 32608: 2008]

ARANY JÁNOS MINT NEMZETŐR
ROZVÁNY GYÖRGY RAJZÁRÓL KÉSZÜLT FOTÓMÁSOLAT

Csörsz Rumen István

„népdalunk után indulva...”

Arany János nép- és közköltési mintáiból¹

Arany János 1874-ben összeírt (legalábbis akkor letisztázott), kottás dalgyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.² A szakirodalomban sokáig *népdalgyűjtemény*ként emlegették, részben jogosan. A címlap valóban e szavakat őrzi (bár nem Arany, hanem a vélhető ötletgazda, Bartalus István írta oda), s Kodály Zoltán és Gyulai Ágost is ilyen címmel adta ki az első kritikai kiadást.³ A csaknem 150 darabot őrző kottás kéziratot a költő tudatosan olyan dallamokból állította össze, amelyeket gyermek- és ifjúkorában tanult. Ilyenformán leginkább az 1820–30-as évek falusi és mezővárosi dalkincsét őrzi, mindenekelőtt Nagyszalontán, a debreceni kollégiumban és a vándorszínészek körében divatos népdalokat, közköltészeti és műköltészeti alkotásokat.

A gazdag gyűjtemény azonban korántsem ad teljes képet Arany János nép- és közdalismeretéről. Nem is ezzel a céllal készült, hanem valóban leletmentésként, emlékiratként. S ha csupán ennek anyagával szembesítjük Arany saját verseit, jóval kevesebb (bár nagyon értékes) kapcsolóelemet találunk,⁴ mint hogyha kitágítjuk a kört, s legalább a tanulmányaiban-cikkeiben-szövegeiben idézett dalrészleteket is számításba vesszük. Az alábbi kis gondolatfüzérrel viszont olyan „háttérszövegekből” szeretnék ízelítőt adni, amelyek még e körön is kívül állnak, de a korabeli olvasó vagy éneklő közönség könnyen felismerhette őket. Arany nem feltétlenül akarta elrejteni e populáris idézeteket, különösen néhány korai versében, amelyek szélesebb társadalmi felhasználását tervezte, például ponyván is kiadta őket.

1.

Röggvest idekívánczik az *Összes Költemények* (1867) hatodik kötetéből az *Elegyes darabok* bevezetője, ahol Arany így fogalmaz a korai balladakísérleteiről: „Ezek elsőjét (*Rákócziné*, mely azonban most sem »opportunos«) még 48-ban írtam, csupán *népdalunk nyomán indulva*, előbb, mint csak egyet is láttam

¹ A tanulmány az OTKA-NKFIH 104758. és 108503. sz. pályázata keretében készült az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében.

² MTA KIK Kézirattár K 501.

³ *Arany János népdalgyűjteménye*, közléteszi Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, Bp., Akadémiai, 1952.

⁴ Ezekről bővebben lásd megjelenés előtt álló tanulmányomat a 2017. tavaszi nagyszalontai és akadémiai Arany János-émlékülések anyagát közlő tanulmánykötetben (várhatóan 2017 végén), „Melyben a dal megfogható”: *Arany János Dalgyűjteménye mint ihletforrás* címmel.

volna az éjszaki balladákból.”⁵ Az 1848-ban közreadott, politikai célzásokkal teli ballada kezdő szakasza:

Mi lelt téged bús gilice madárka?
Párom után nyögdécselek bezárva;
Vas kalitkám csillog-ragyog, aranyos!
De a lelkem, –
Hejh! a lelkem
Fenekéig zavaros.⁶

Vajon mit jelent, hogy „csupán népdalunk után indulva”? A balladának (hiszen ekként jelöli meg a költő) tartalmi szempontból nem ismerjük szoros népköltési vagy közköltészeti párhuzamát. Talán egy távoli kivétel mégis akad, a Tosca-történet magyar megfelelője, vagyis a *Fehér László*.⁷ A közismert balladában a bíró a fogva tartott Fehér László hűgát, Annát állítja válaszút elé, aki odaadja saját ártatlanságát a bátyja megszabadulásáért – akit eközben mégis kivégeznek. A ballada 1838-ban jelent meg ponyvakiadásban,⁸ s – noha a *Dalgyűjtemény*ben nem szerepel – Arany jól ismerhette akár onnan, akár Erdélyi János népköltészeti antológiájából,⁹ s természetesen a szájhagyományból is. Ennek fontos jele, hogy több írásában kitüntetett szereppel ruházza fel ezt a balladát. 1856-ban így ír: „E balladák legfőlebb csak *magyarban* ujak, de én a formát nem teremtem, csak átültetem magyar földbe; sőt tulajdonkép ezt se én tevé: a magyar népköltészet már bírt balladákkal, melyek amaz északiakkal meglepő hasonlatot mutatnak. »Megöltek egy legényt« – [»]Fehér László« már mintául szolgálhatta.”¹⁰ Külön megemlíti *Naiv eposzunk* című tanulmányában (1857) is: „Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői kompozíció [...]”.¹¹ A dán balladákról szólva, 1860-ban ismét szóba kerül: „De még a betyárrománc is sülyedő irányt látszik venni: a Sobri-félék sehogy sem állják meg a versenyt az Angyal B., Barna Péter históriával, hogy Fehér Lászlót ne is említsem.”¹² Szabó Sámuel erdélyi tanár és népköltési gyűjtő ismerhette Aranynak e balladához

⁵ Arany János, *Kisebb költemények*, kiad. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1; a továbbiakban: AJÖM I), 403. Kiemelés tőlem – Cs. R. I.

⁶ Uo., 42.

⁷ A ballada legbővebb tartalomelemzése: Rudasné Bajcsay Márta, *Folyosóról folyosóra: A variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér László-balladái*, Budapest, L'Harmattan, 2016 (Szóhagyomány).

⁸ Pl. *Két dallok* [1838], München, Bayerische Staatsbibliothek, k. j. n.

⁹ *Népdalok és mondák*, [I], A Kisfaludy Társaság megbízásából szerk., kiad. Erdélyi János, Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), 386. sz.

¹⁰ Arany – Csengery Antalnak ([Nagy]Kőrös, 1856. jún. 23.) = Arany János, *Levelezés 2: Levelezése 1852–1856*, kiad. Sáfán Györgyi et al., Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16; a továbbiakban: AJÖM XVI), 711.

¹¹ Arany János, *Naiv eposzunk* = A. J., *Tanulmányok és kritikák*, kiad. S. Varga Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár: Források, 4), I, 74.

¹² Arany János, *Régi dán balladák* = uo., II, 437.

fűződő viszonyát, s 1864-ben külön felhívta a költő figyelmét, hogy székelyföldi gyűjtőútján „megkaptam *Fejér Lászlót* is hasonlíthatatlanul szebb, gyöngédebb és tökélyesb kivittel, mint az Erdélyi-félée”.¹³

A *Fehér László*-ballada tehát Arany számára valósággal a magyar népballada prototípusa volt, hatásáról ilyenformán nem túlzás elgondolkodnunk. A *Rákóczi* cselekménye például mintegy a népballada inverze! A fejedelem hitvese csak látszólag veszi át a közvetítő szerepet, valójában nem válik férje árulójává (sőt leleplezi az ármányt), s önfeláldozásával a saját további rabságát vállalja: „Személyemnek Magyarország nagy ára”. Néhány motívum később a *Mátyás anyja* soraiban is visszaköszön, már az alaphelyzet (elszakított hozzátartozók, üzenetváltás) párhuzamokat sejtet, ha nem is teremt szoros kapcsolatot. A kalitkában sínylődő (vagy odacsalogatott) madár toposza ugyancsak régóta jelen van a magyar irodalomban, legszebben a XVII. századi magyar kéziratos költészetben, majd annak közköltési és népi utóéletében bontakozik ki. Arany a magyar népdal irodalmi szerepét vizsgálva egy 1671-es erdélyi kéziratból idézi a „Nem szoktam, nem szoktam / Kalitkában lakni” strófát,¹⁴ jelezve, hogy e daltípust népi eredetűnek tartja. Szorosabb tematikus előzményről azonban továbbra sincs tudomásunk a folklórból. *Rákóczi* figuráját voltaképp Arany emeli be az irodalomba, feltehetőleg a történész Horváth István egyik műve ihletésére.¹⁵

A népdalhatás tehát jó eséllyel inkább formai; minden bizonnyal egy dallamot követve írta a verset Arany. Ezekre a „neszmék”-re, zenei-metrikai (s néha tartalmi) háttérötletekre, „csírákra” egy *ars poetica* értékű levelében utal: „mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzelemhez”.¹⁶ A levél töredékes vázlatában még mélyebbre tekint az alkotáslélektanban:

Kevés számu lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgyhogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogalmazásakor is, az első, még homályos eszme felködlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva épen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a fölvetett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, még sem tudtam azt más, talán kényelmesb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt.¹⁷

¹³ Szabó Sámuel – Arany Jánosnak (Marosvásárhely, 1864. márc. 26.) = Arany János, *Levelezés 4: Levelezése 1862–1865*, kiad. Új Imre Attila et al., Bp., Universitas–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei, 18; a továbbiakban: AJÖM XVIII), 428.

¹⁴ Arany János, *A magyar népdal az irodalomban* (1848 előtt? / 1860–1861) = A. J., *Tanulmányok és kritikák, i. m.*, I, 82. Forrása a Petrovay Miklós-énekeskönyv (1670–1672) lehetett.

¹⁵ Horváth Mihály *A magyarok története* (Pápa, 1844) c. kötetének egy részlete lehet az ihlető; vö. AJÖM I, 421; Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a készülő új kritikai kiadás vonatkozó jegyzetét is megismerhettem.

¹⁶ Arany János – Szemere Pálnak (Nagykőrös, 1860. ápr. 14.) = Arany János, *Levelezés 3: Levelezése 1857–1861*, kiad. Korompay H. János et al., Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17; a továbbiakban: AJÖM XVII), 389–391.

¹⁷ Uo., 867., a szövegjavításokat összevontam.

A neszmeék hatását már Arany pályájának korai szakaszában megfigyelhetjük. Mind a dallamkövető versszerzés régies technikája, mind a nótajelzésben felidézett énekszövegek egyes szavainak-rímeinek átvétele virágzó hagyományként vette körül már diákéveiben, s jól ismerte Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám ide sorolható műveit.¹⁸ Nem meglepő, hogy ő maga is könnyen alkalmazta e megoldásokat. E tekintetben a neszmerőll vallott elvei valójában egy igen ősi költői-énekmondói improvizációs technikát, illetve az abból táplálkozó közköltési, dallamkövető poézist éltetik tovább és nemesítik meg egy új, romantikus (egyediség-elvű) irodalom keretei között.

A *Rákóczi* versformája egyesek szerint a *Dalgyűjtemény* egyik mulató-nótájából jön:¹⁹

Még aszondják a kapások nem lesz bor:
Hát mit iszik a vén bíró ilyenkor?
Alig, alig, alig várja az estét,
Hármasával négyesével üritgeti az itczét.²⁰

A metrikai kapcsolatot nem lehet kizárni, hiszen Arany kézírásával ezt az egy, ilyen (bővült 11-es metrumú) dalt ismerjük. Gond nélkül rá is lehet énekelni a balladát erre a diákos bordalra. A műfaja azonban kissé távolinak tűnik egy történelmi ballada komolyságához, talán akad közelebbi dallamihletője az Arany-versnek. Valószínűbb, hogy az 1848 márciusában kiadott, Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* III. kötetének egyik nyitó szövege lehet az ihlető: „Kiöntött a Duna vize messzire”²¹ – ennek másik két szakasza a „Nincsen kedvem, elvitte a fecske / gólya” vándorstrófa, amelyet viszont Arany szintén felidézett a *Dalgyűjtemény*ben.

Kiöntött a Duna vize messzire
Valamennyi szép leány van, elvitte;
Fogja hát ki mindenki a magáét,
Ne szeresse soha senki, soha senki, a másét.

Nincsen kedvem, mert elvitte a fecske,
Egy száraz jegenyefára letette,
Akkor leszek, – édes rózsám, a tied,
Mikor az a jegenyefa, jegenyefa, megered.²²

¹⁸ E versttechnikák XVIII. századi adatairól bővebben: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 87–106; a költőelődökről: Uő, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 213–323.

¹⁹ Kodály Zoltán jegyzete = *Arany János népdalgyűjteménye*, I. m., 50.

²⁰ I. rész 6. sz.

²¹ *Népdalok és mondák: Harmadik kötet*, a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk., kiad. Erdélyi János, Pest, Beimel József, 1848 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), III. 6. sz., 4; Pápa.

²² E két szakasz izometrikus változata 1844-ben, Szigligeti Ede *Zsidó* c. népszínművében is szerepel betétdalként (I. szak 5. jelenés). Közismertségéhez már ezért sem férhet kétség. Valószínűleg az 1838-as dunai árvíz emlékét őzi.

Nincsen kedvem, mert elvitte a gólya,
 Mert ott jártam, a hol nem kellett volna.
 Lesz még kedvem, majd elhozza a szélvész,
 Füred alatt, Füred alatt, majd kifogja a révész.

Mátray Gábor kottás kézírata azonban arra figyelmeztet, hogy a fenti szerelmi panaszdal melódiája voltaképpen azonos volt/lehetett a bordaléval.²³ Ilyen formán a metrikai alapötlet mégiscsak közös tőről fakad, noha a szövegszerű kapcsolatok inkább az előbbihez kötik a *Rákócziné* motívumait. Az Erdélyi-féle szöveg 3. szakaszát Arany kézírata izometrikus 4×10-es változatban őrzi:

Nincsen kedvem elvitte a gólya
 Mert ott jártam hol nem kellett volna
 Lesz még kedvem meghozza a szélvész
 Komáromnál kifogja a révész²⁴

Noha ez a konkrét dallam nem lehetett a *Rákócziné* metrikai előképe, ám a szövegcsalád másik, Erdélyitől idézett képviselője jogosan került látókörünkbe. A 4×10-es dallam kapcsán Arany a margón egy fontos megjegyzést tesz egy harmadik szövegről, amelyet bizonyosan jól ismert, s nemcsak a közös dallam miatt fontos nekünk: „Ebből alakult »Bécs várostól stb.«”. Ez nem más, mint a reformkori magyar értelmiség egyik hazafias kesergője – épp Bécs vezérmotívumával:

Bécs várostól, nyugotról keletre
 Hidegen fú a szél,
 Bánatot hoz a magyar nemzetre,
 Mert vele felhő kél.
 Hej Bécs város, hinné-e valaki,
 Érted mennyi magyar vér omla ki? [...]

Duna! vized mért olyan keserű,
 Árkod mért van tele?
 Mert Pozsonynál sok keserű könnyü
 Húllott abba bele.

 -----²⁵

Ezekre a kesergőbb tónusú dallamokra már jobban el tudjuk képzelni a *Rákóczinét* Arany belső hangján dúdolva. Bár nem a „Bécs várostól” ősdallamánál, hanem egy másiknál, de Arany *Dalgyűjteményében* is találunk belső ismétléssel kibővülő 11-es sorokat, például:

²³ Mátray Gábor kottás kézírata (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 2969/I-II, 376–377) szerint a feljegyző 1846-ban és 1850-ben Nyitrán és Pesten ismerte meg a dallamot. „Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte” kezdettel, a 4. sor belső szövegismétléseivel örökítette meg.

²⁴ I. rész, 34. sz.

²⁵ *Népdalok és mondák*, [1], i. m., 347. sz., az 1. és 3. versszak részletei. A – – jellel helyettesített részt bizonyára a cenzor húzatta ki, esetleg a közreadó előzetes óvatossága.

A Tiszából a Dunába foly a víz, foly a víz
 Mi dolog az, édes babám hogy te sirsz, hogy te sirsz?
 Hogy ne sirnék, hogy lehetnék többé víg, többé víg?
 Most kezdtelek szeretgetni, s már elméssz, már elmíssz.²⁶

A korabeli olvasónak azonban már az első strófa záró ríme utat nyitott további közköltészeti asszociációk felé. A *zavaros* jelző ugyanis rendszerint a szerelmi hűség megbomlásáról, a párkapcsolat ellentmondásairól szóló dalokban jelenik meg, s mindig a folyóvizek (Duna, Tisza) „küszöbképével” társul, amelyek előrevetítik a lelki tusakodást:

Zavaros ez a víz nem tiszta
 Zsúzsikám még egyszer jöjj vissza
 Én nem megyek többet már vissza
 Zavaros ez a víz nem tiszta²⁷

Zavaros a Tisza vize, nem tiszta,
 Rávezetem fakó lovam, nem iszsza.
 Hogy is inná, mikor olyan zavaros?
 Nem vagyok én a rózsámmal szabados.²⁸

S ne feledjük: Arany balladája szintén hűségpróbát mutat be, csak politikai kényszerben. Az iménti közdal-idézet(ek) egyébként egy másik Arany-dalhoz is modellként szolgált(ak):

Duna vize lefelé foly, nem vissza,
 Régi baját magyar ember elissza
 Azt mivel szíves-magas kedvében,
 Majd megszakad belé a szív keblében!²⁹

A korabeli közönség versasszociációiról szólva fontosnak tartom, hogy Arany több, jól észrevehető műköltői utalást (intertextust) benne hagyott a *Rákóczi* szövegében. Kölcsey *Hymnus*ának egyik alliteráló, jelzős szerkezetét³⁰ tükrözi vissza az alábbi, többször visszatérő kifejezés:

²⁶ I. rész, 71. sz. A sorvégi ekhózás a 4×11-es strófát zenei értelemben 4×14-essé változtatja. (Ezeknek a 3 szótagú ütemeknek a dallama is jóformán azonos, tehát valóban visszhangszerű volt.) A *Dalgyűjtemény* következő dala, a „Korcsmárosné be barna, be barna” kezdetű mulatódal szintén ekhós szerkezetű, de itt 4×7-esről bővül 4×10-esre.

²⁷ *Szatmári melodiárium* (1820-as évek) 112; a *Hol lakik kend húgom? Patakon* kezdetű szerelmi dalfűzér (111–112) 4. versszaka.

²⁸ *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiről*, szerk. Arany László, Gyulai Pál, Bp., Athaeum, 1872 (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*, 1), 306, 11. sz., Szabolcs megye.

²⁹ *Népdalok*, [2]: *Sírva jön a magyar nóta világra* (1856) = AJÖM I, 264.

³⁰ Amelynek nyelvi szépségét a versidom-tanulmányban is említi, vö. Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., I, 296.

[...] Én pediglen
Fogva vagyok
Büszke Bécsnek várában.

Büszke Bécsnek rettenetes császára!
Minek engem itt tartani bezárva? [...] ³¹

Ugyanilyen jól kirajzolódik egy Csokonai-idézet. Az *emberiség 's a' szere-
tet* című, verbunkos dallammal terjedő vers alighanem az 1830-as években is
közkedvelt volt a debreceni kollégiumban, s hosszabb-rövidebb változatban
énekelték, megőrizve a „Felfogadtam [száz- meg százszor]” kezdő sort, amely
együttal több strófa kezdő szava is. A mindenféle női csábításnak hátat fordító
dalocska egyik szakasza:

Felfogadtam mindenekre,
Rá sem nézek őkemekre;
Mert mind vesztembe kerül. – – –
Meg is álltam emberül. ³²

A strófa (egyben a vers) kezdő szava és a 4. sor Aranynál jól felismerhető:

Felfogadtam, meg is állom emberül

A fejedelemné búcsúszavai szintén közköltési eredetűek. A XVIII. századi
magyar lírában állandó motívummá vált a katonaság miatti búcsúzás (már
Csokonai közismert *Bútsú-vétele* és *Szegény Zsuzsi...*-ja előtt), ehhez állandó
szókincs járult. Például:

Felkötötted, rózsám, kardodat,
Viselje az Isten dolgodat! ³³

A *Rákócziné* két első strófáját nyitó „Mi lelt téged...” ismétlődő formulája
viszont Arany saját, egy évvel korábbi másik balladakísérléséből, a *Szőke Pan-
niból* is fülünkbe cseng, ráadásul szintén egy hervadozó női szépség megszö-
lítésakor:

Mi lelt téged szőke Panni?
Fiatal vagy még meghalni;
Képeden volt egy pár rózsá,
Hova lett ily hamar róla? ³⁴

³¹ AJÖM I, 42–43. Kiemelés tőlem – Cs. R. I.

³² Az *Ódák* (1805) szövegváltozata.

³³ *Egynéhány kiválogatott nóták* (XIX. század 1. fele) 18b. Ez a sorpár néha az „Itt a verbunk, ró-
zsám, mit tegyek?” kezdősorral párosult, amelyet Arany a *Dalgyűjtemény* I. 25. tételének alter-
natív szövegeként említ, tehát megint csak bizonyosra vehetjük, hogy jól ismert és idézhetett.

³⁴ AJÖM I, 13.

Úgy is tekinthetjük, mint egy jól bevált balladai eszközt, egy előre becsiszolt nyelvi panelt, ami jó szolgálatot tesz a műfaji kohézió megteremtésekor. Másrészt ne feledjük: a *Bécs városnak...* idézett strófája hasonló kérdéssel fordul a könnyeket vivő Dunához, s a *késérő* jelző mindkét versben fontos szerepet kap. A *Rákócziné* második, illetve záró strófája ugyanis párhuzamos szerkesztésű, s azonos rímshavakkal él:

Mi lelt, mi lelt, szóke asszony, kékszemű?³⁵
Társam után az én szivem késérő: [...]

Búbánatos szóke asszony, kékszemű!
Meddig lesz még a te sorsod késérő?

Itt azonban bezárul a kör. Mátray Gábor már idézett kottás kézírata megörökített egy igen ritka szakaszt a metrikai alapötletet adó dallam („Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte”) 4. strófájaként. A fenti rímshó ötlete – túl azon, hogy ekkoriban Arany szívesen használta³⁶ – jó eséllyel innen érkezett:

Duna, Tisza, nagy két folyó zöld színű,
Pesten, Budán be sok leány kétszínű [...]³⁷

Láthattuk, hogy Arany János ilyenkor nem egyetlen forrásból emeli ki az újra felhasználandó nyelvi alkatrészeket, hanem többféle összövegéből és dallamból szó szabad, asszociációs hálót, amelynek mai olvasóként feltehetőleg csak a töredékét értjük. Mégis érdemes e nyomokat követve is kutakodnunk, mert a költő életműve számtalan ilyesfajta rejtett összefüggést tartogat még.

2.

Arany különösen sok közköltészeti és népi szövegintarziával él az 1848/49-es szabadságharc idején írt, ponyván is kiadott verseiben. E művei szándékosan keresik a párbeszédet a folklórhagyománnyal, így a költő jól felismerhetően helyezte el az idézeteket. Ha úgy tetszik, Arany itt valóban népköltőként, nyilvános közköltészeti szerepet vállalva fogalmaz. A legkézenfekvőbb példa a *Nemzetőr-dal*, amelyet 1848 áprilisában írt. Egykorú autográf kézírata elkallódott, de hamar megjelent ponyván,³⁸ a költő pedig (saját versei közül egyetlenként!) megörökítette a *Dalgyűjteményben*, a dallamát „Componálta 1848. Fónagy

³⁵ A kékszemű jelző szintén Arany kedvelt szava ekkoriban, vö. *A méh románcza* (1847) hősnőjét.

³⁶ A kékszemű jelzőt vö. *A méh románcza* (1847) hősnőjének állandó jelzőjével.

³⁷ Mátray Gábor kézírata, i. m., 377.

³⁸ Több kiadása ismert, pl. [Radó Imre:] *Táborba indul az őrsereg*, Debrecen, Telegdi Lajos, 1848; itt *Nemzeti Őrsereg Dala* címmel, 4 szakasszal, kisebb szövegeltérésekkel olvasható = *Riadj, magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*, kiad. Pogány Péter, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 183–184.

József honvédhadnagy, Szalontán” – Tari Lujza hívja fel a figyelmet, hogy ez a melódia egy elterjedt dallamtípust variál, tehát nem annyira komponálásról, mint inkább adaptációról van szó.³⁹ A nép – mint Arany szöve is teszi – eleve átalakított egy ütemet belőle. Mivel voltaképp ez az egyetlen autográf változat a vers kezdetéről, érdemes idéznünk, már csak azért is, mivel Arany láthatólag fejből idézte, eltérően a nyomtatott kiadásoktól:

Süvegemen nemzeti szín rózsza,
Ajakamon édes babám Csókja
Ne félj, <pajtás> rózsám, nem megyek világra,
Nemzetemnek vagyok katonája.⁴⁰

A 3. sorba csúszott hiba valójában csak egy közköltészeti félsor „beszűremkedése”, hiszen a toborzók egyik típusában a katonafiúk így biztatják vagy ugratják egymást:

Ne félj, pajtás, nem bántanak,
Csak a karddal tapogatnak.⁴¹

A verset nyitó kép ugyancsak közköltési háttérrel érthető igazán. A bokréta-val díszített süveg vagy csákó mindig az ifjú legények dísze volt, s a lányok szemében is nagyon vonzóvá tette őket, a virágot is ők tűzik mellé. A legismertebb ilyen tárgyú strófát ugyancsak énekelték már a napóleoni háborúk korában (első adata 1806 tájáról való, tehát semmiképp sem kuruc kori, ahogy a népi emlékezet számontartja „Béri Balogh Ádám nótája”-ként):

Veres Csákó Süvegem
Most élem gyöngy életem,
Bokréta van mellette,
Az én ró'sám kötötte.

Ha kötötte, jól tette,
Csokot kapott érette;
Kössél ró'sám másszor is
Meg csókollak százszor is.

Kötők biz én szívesen,
Pántlikát rá szélessen;
A' melly mindég vírittson,
Soha elne hervadjon.⁴²

³⁹ Tari Lujza, *Magyarország nagy vitézség: A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban*, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 130–131.

⁴⁰ I. rész, 87. sz.

⁴¹ *Közköltészet 3/A: Történeti és társadalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllös Imola, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14), 128. sz., több szövegváltozatban. Egy másik vonatkozásban lásd alább!

⁴² K. R. *gyűjteménye* (Debrecen, 1839–1843), 7. csomó, 55–56.

„Nemzetiszín rózsza” persze nem létezik, úgyhogy Aranynál bízvást a süvegre tűzött kokárdára, vagyis a szalagból hajtogatott virágra gondolhatunk. Egy másik, szempontunkból nagyon fontos sorpár a *Nemzetőr-dal*ból:

Nem kerestek engemet kötéllel,
Zászló alá magam csaptam én fel

Ez nem más, mint egy közköltési katonapanaszra adott ellenpontoszó válasz. A dalt a XVIII. század vége óta számtalan változatban feljegyezték, s noha Arany nem kottázta le, de kizárt, hogy ne ismerte volna:

Már mi nállunk Verbuválnak kötéllel
Elfogják a’ szegény Legényt erővel,

A’ gazdagnak öt hat fiját nem bántják
A’ szegénynek ha egy van is megfogják⁴³

A *Nemzetőr-dal* hőse jogosan büszkélkedik azzal, hogy őt nem kellett kényszerrel besorozni, mint már száz éve szinte minden magyar parasztfiút, hanem önkéntesként, örömeiben csapott fel katonának. Az „öt-hat garajcár” említése szintén finoman visszautal a népi katonanóta azon sorára, amely a gazdag ember fiáról szól.

Hogy a korabeli közköltészetben (és köztudatban!) mennyire elterjedt a kötéllel fogott katonák motívuma, jól érzékelteti, hogy Kecskeméthy Csapó Dániel a *Dalfűzérke* 3. kötetében 1845-ben, tehát még nem 1848 hatása alatt szerkesztette egymás mellé a *Már minálunk verbuválnak* kezdetű dalt és az alábbi, Erdélyi János versét:

Elmennék én katonának,
Csak kötéllel ne fognának;
Ugyan kinek volna kedve
Gyöngy élethez erőltetve!

Szenvedni katona’ dolga,
Sok az ura, fényes szolgálta,
Egyik lábbal a’ békóban,
Másikkal a’ koporsóban.⁴⁴

⁴³ Uo., 2. csomó, 4a, 1–2. versszak. A versnek már a XVIII. század végi forrásai a debreceni kollégium szellemi környezetében keletkeztek. A *K. R.-kézíratsorozat* egyébként Arany *Dalgyűjteményével* számtalan repertoárbeli egyezést mutat. Erről bővebben: Csörsz Rumén István, *Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye = Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerk. Főrizs Gergely, Bp., rec. iti, 2009, 180–201. A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/14, 131. sz.

⁴⁴ *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból*, fűzve Kecskeméthy Csapó Dániel által: *Harmadik fűzér*, Pest, Emich, 1845, 58. sz., 1–2. versszak (a *Szökött katona* c. népszínmű egyik betétdala). Előtte a „Már minálunk...” olvasható *Toborzó* címmel, 57. sorszámmal. Az ugyanezen ciklusban szereplő Döbrentei Gábor-vers, a „Sírtál anyám egykor értem” kezdetű népies műdal (55. sz., *Huszárdal*) szintén a *Nemzetőr-dal* távoli előzményei közé sorolható.

Sőt, maga Arany is visszatérő motívumként használja. *Rásüt az esthajnal* című, szintén szabadságharcos zsánerversében (1849) a betyárként bujdosó katonaszökevény így mesél sorsáról:

Nyolcszázharmincegyben
Fogtak volt kötéllel, –
És azóta mindig
A császárt szolgáltam,
Fogadom, egy sem volt
Jobb kutyája nálam.

Meg is szeretett, mert
Haza sem eresztett,
Adott a mellemre
Krajcáros keresztet:
Mármost azt akarná,
Hogy e réz keresztért
Ontsam neki én az
Ártatlan magyar vért.⁴⁵

E sorok mögött könnyen felfedezhetjük a *Nemzetőr-dal* fontos gondolatát:

Olyan marsra lábam se billentem,
Hogy azt bántsam, aki nem bánt engem⁴⁶

S ez nem véletlen, hiszen végül a betyár is csatlakozik a nemzetőrökhöz. Arany egy másik toborzó daltípus képviselőjét is nótajelzésként idézi *Egy életünk egy halálunk* című verséhez (1848):

„Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj fel, öcsém, katonának!”⁴⁷

Ismerősen csenghet ez a nótajelzés. Közköltészeti minták nyomán Petőfi Sándor szötte bele *Katona-élet* (1847) című versébe, s Arany nyilván a lehető legtudatosabban idézte fel épp ezt a népies tónusú (eredetileg nem patetikus, hanem ironikus) Petőfi-idézetet a saját toborzójának dallamaként:

„Nehéz nekem már a bocskor,
Könnyű nekem már az ostor,
Csizmát húzok a lábamra,
Kardot fogok a markomba.
Muzsika szól, verbuválnak,
Fölcsapok én katonának, hahaha!”

⁴⁵ AJÖM I, 61.

⁴⁶ Uo., 27.

⁴⁷ Uo., 35.

Ezt az egyet bölcsen teszed;
Látom már megjön az eszed.
Arany élet, bizony isten!
Megpróbáltam, párja sincsen.
Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj föl, öcsém, katonának, hahaha!⁴⁸

A szabadságharcos versek sorozatából végül egy nagyon „kristályos” példát idézzünk a közköltészeti háttér kreatív használatára. Az 1849-ben írt *Haj, ne hátra, haj, előre* című verset szintén ponyván terjesztették *A szabadság zengő hárfája* című, Debrecenben kiadott füzetben (Arany életében nem jelent meg többé):

Haj, ne hátra, haj előre!
Vérmezőről vérmezőre!
Mert ott az a virág terem,
Melynek neve győzedelem,
Haj rá haj!

Tavaszdodik, lágy az idő,
Kihajt a fű, kövéren nő!
Az is azért olyan kövér,
Megáztatta tövét a vér,
Haj rá haj!

Hadd áztassa, hisz az nem baj,
Ha szépen hajt, nem másnak hajt:
Ha terem is, nekünk terem
A véren vett győzedelem,
Haj rá haj!⁴⁹

Jellegzetes versformája révén könnyű volt dallamot találni hozzá, ha énekelni akarták. A 8, 8, 8, 8, 3-as metrum legismertebb korabeli képviselője a *Káka tövén költ a ruca* kezdetű verbunkos nóta, amely az 1830-as évektől kéziratokban, kottás gyűjteményekben is terjedt. Hogy miért lehetünk benne csaknem bizonyosak, hogy Arany épp ennek dallamára írta ezt a csatadalt, több apró jel bizonyítja. A legfontosabb, hogy e közismert dalt ő maga több művében idézte (bár a *Dalgyűjtemény*ben épp nem...). Kezdő sorát a népi nyolcas sorfajta elemi példajaként idézi *A magyar népdal az irodalomban* című tanulmányban,⁵⁰ ám a neszmeről szóló, Szemere Pálnak írt levelében valóságos elemzését is adja:

⁴⁸ Petőfi Sándor *Összes költeményei*, 1847, kiad. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 5), 600. sz. (51), 1–2. versszak. Jegyzetek uo. 374–376. A komikus toborzó („Gyalog verbunkos”) műfajának XVIII. századi alapszövegei: RMKT XVIII/14, 128. sz.

⁴⁹ AJÖM I, 56.

⁵⁰ „Káka tövén | költ a ruca”. Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., I, 85.

Más példát mondok. A nép fia megtelik érzellemmel, – az érzés már hullámzik, rhythmust, dallamosságot kap, (mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzellemhez) de még hiányzik az eszme. Mit tesz tehát? Ex abrupto jött, gyakran össze sem függő szavak rhythmusába önti érzelmét; s csak azután törekszik e dallamos szavakhoz illő eszmét találni, mi olykor nem is sikerül. Példa saját népköltészetünk, de, némi módosítással, valamennyi nép lyrája, főleg a chinai, mely e részt a mienkkel meglepő hasonlatot tüntet elő. Mikor a dalló neki kezd: *Káka tövén költ a rucza* – akkor még nehezen van egyebe a pusztá érzelmenél, eszmeiség nélkül, melyet dallamos szavakba – egy az érzéki szemlélet köréből taláalomra elerántott képbe – önt; s az első sor mi egybefüggésben sincs a majdan kifejlő gondolattal, – ridegen marad. Mikor a másik sort hozzáírmi: „Jó földben terem a buza” akkor sincs még eszméje az érzellemhez, de már *készül lenni* mert a *terem* szó felkölti azt; e sor már nem marad oly ridegen, mint az előbbi, mert a *terem*-hez köti megszületett gondolatját: „De a hol a *hű* lány *terem*, azt a helyet nem ismerem.” Már van eszméje: *minden* leány hűtelen (mert az övé az).⁵¹

A népies műdal formai-tartalmi elemzése egyfelől arra is vet némi fényt, hogy Arany milyen kompozíciós elvárással fordul egy ilyesfajta lírai szöveghez, illetve mit tekint átveendőnek belőle. Az 1849-es, elkeseredett csatadal szövegén ez a kicsit panaszos hangú nóta – túl a valószínűsíthető dallamon – egy helyen hagyott árulkodó nyomot, épp a fenti levélben hangsúlyozott kulcsszó használatával. A *terem* ige ugyanis Arany versében éppúgy rímhelyzetbe, fókuszba kerül, ráadásul az 1. és 3. szakaszban is szerepel, utóbbiban még inkább parafrázálva az összöveget. Tegyük csak egymás mellé őket!

Haj, ne hátra, haj előre!
Vérmezőről vérmezőre!
Mert ott az a virág *terem*,
Melynek neve győzedelem,
Haj rá haj!

Káka tövén költ a rucza
Jó földben *terem* a buza
De a hol a *hű* lány *terem*,
azt a helyet nem ismerem
[Scholsem].⁵²

[...] Ha *terem* is, nekünk *terem*

Bár szokatlannak tűnhet egy szerelmi panaszdal melódiája e katonai környezetben, elgondolkodtató, hogy 1849 tavaszán egy anonim ponyvavers is épp ebben a versformában íródott (szintén nótajelzés nélkül): „Édes falum, már elhagylak”.⁵³ Arany kezében akár ez a rokon kiadvány is megfordulhatott.

Epilógusként megemlíthetjük (Stoll Bélával egyetértve), hogy a *Káka tövén...*-re egy másik jeles költő is mintaként támaszkodott, igaz, jóval később. József Attila *Holt vidék* című verse ugyanebben a formában született, szépen rá is énekelhető. Nála azonban nem a *terem* lesz a kapcsolatot jelző kulcsszó, hanem a *káka*...⁵⁴

⁵¹ Arany János – Szemere Pálnak (Nagykőrös, 1860. ápr. 14.) = AJÖM XVII, 390–391. Dőlt betűs kiemelés tőlem – Cs. R. I.

⁵² Arany levélrészlete nyomán, az 5. sor egykorú források alapján pótolva.

⁵³ Önkéntesek búcsúdala = *Riadj, magyarul, i. m.*, 393–394.

⁵⁴ Csörsz, *Szöveg szöveg hátán, i. m.*, 99.

3.

Végül lássunk néhány további közdalt, amelyek Arany saját műveinek hátországához szervesen hozzátartoznak, de nem szerepelnek a *Dalgyűjteményben*. Többségüket nótajelzéseként vagy az adott vers „mögöttes” dallamaként is hivatkozta a költő, tehát a kapcsolatot nyilvánosan is felvállalta.

A szabadságharc végén, de legkésőbb 1850-ben keletkezett *A betyár* című, töredékben maradt ciklus.⁵⁵ A kritikai kiadás szerint „Kézirata megvolt a költő hagyatékában, az előbbivel [a *Nyalka huszár* c. 1849-es verssel – Cs. R. I.] egy íven. A dallam mindenütt későbbi írással.” Természetesen nem kotta volt a tételek mellett – mint azt a kicsit suta jegyzet sejteti –, hanem nótautalás. Akár későbbi, akár egyidős a versekkel, tanulságos lehet a szempontunkból.

A *Dalgyűjteményben* a négy tételből csak kettőnek találjuk meg a lekotázott nótajelzését: az I. tételét („Kondorosi csárda mellett”; nótajelzés: *Bort ittam én, boros vagyok*) és a IV. tételét („Jó huszár volt Pista”; nótajelzés: *Majd elmegyünk, rózsám[, Komáromba]*). Ezúttal a másik kettőről lesz szó.

A II. tétel nótajelzése: *Porcsalmai Palkó nótája*, de ilyen címmel aligha tudnánk azonosítani ezt a 4×9-es strófát. A versformát vö. Kazinczy közismert dalával, ami a *Dalgyűjteményben* is szerepel: *Fekete szemű szép hölgyecske*⁵⁶ (meglehet, hogy Arany épp ezt a dallamot érezte a 4×9-es versforma legjellemzőbb képviselőjének). A nótajelzés azonban pontosabban feloldható, hiszen eredetileg hosszabb szövegkezdet is szerepelt benne:

Virágokból lesz a koszorú,
Porcsalmai Palkó szomorú.⁵⁷

Így már könnyebb azonosítani: a Koszorú: Szépliteratúrai Ajándék 1832-es évfolyamában közölte Ecsedi Gyula a *Népdalok I.* című ciklus 2. darabjaként – Arany tehát ezt is ismerhette már Debrecenből (1834–1836) vagy Kisújszállásról (1835).⁵⁸ A népies műdal nem annyira *A betyár* vonatkozó részletéhez szolgált mintául, mint egyik hasonló műfajú Arany-népdalhoz, az *Elesett a Rigó lovam patkója* (1856) kezdetűhöz:

Házam volt, elégett; azt bánom,
Szólóm volt, elpusztult, sajnálom,
Lovam volt, ellopták, ez is tör,
Rózsám volt, elvitték, ez megöl.⁵⁹

Volt nekem egy fehér házam, leégett;
A telekem, azt se tudom, kié lett;

⁵⁵ AJÖM I, 66–70.

⁵⁶ I. rész, 90. sz.

⁵⁷ AJÖM I, 428.

⁵⁸ A teljes Ecsedi-ciklus: Koszorú, 12(1832), 61–63.

⁵⁹ Uo., 61.

Be van írva vásárhelyi tanácsnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt szeretőm, esztendeig sirattam,
Az nekem a mindennapi halottam,
Most is megvan az a gonosz, de másnál,
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!⁶⁰

Éppígy kimaradt a *Dalgyűjtemény*ből a III. rész kottája: *Pej paripám patkószege*; eredetileg: *Nincsen olyan derék fattyú, mint Miska*.⁶¹ Az előbbinek a néphagyományon túl reformkori adatok is vannak a terjedéséről (az utóbbihoz egyelőre nem találtunk adatot). Arany a kezdősort az alliteráció szép példajaként idézi *A magyar nemzeti vers-idom*ról szóló tanulmányában.⁶² Erdélyi Jánosnál ekként olvashatjuk a kérkedő pusztai betyár dalát:

Pej paripám patkószege de fényes,
Madarasi csárdás lánya, de kényes,
Bodor haját illegeti vállára,
Száz talléros kendőt tesz a nyakára.⁶³

Dallama Mátray Gábor kézirata szerint akár megegyezhetett a „Deres a fű, kedves lovam, ne egyél” melódiájával.⁶⁴ Ennek szövegét viszont Arany is idézte *A magyar népdal az irodalomban* című tanulmányában,⁶⁵ tehát e szövegcsoporthoz ismeretét két irányból is adathozhatjuk.

Nem kottázta le Arany az *Ég a kunyhó, ropog a nád* dallamát sem. Erre éneklendő az 1867-ben írt *Kis keresztem hogy szereztem?* kezdetű satirikus vers (*A csillag-hulláskor*, VI). Népszerűségéhez nem fér kétség, de lehet, hogy a költő csak később ismerte meg, illetve hogy dallamközösség révén esetleg más szövegkezdettel szerepel a *Dalgyűjtemény*ben. 1818-ban a Hasznos Műveltségben közölte elsőként Kulcsár István, innentől sokféle változata ismert, többek közt Arany költőbarátjának, Tompa Mihálynak a kéziratos *Dalfűzéréből* (1844). Kecskeméthy Csapó Dániel így adta közre:

Ég a' kunyhó, ropog a' nád,
Be szeretem én a' barnát.
Míg a' szőke lyánt szerettem,
A barnát csak megvettem.

Ugy vágyom most a' szőkére,
Mint a' szőlő-szemecskére:

⁶⁰ AJÖM I, 264, 2–3. versszak.

⁶¹ Uo., 428.

⁶² Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., I, 294.

⁶³ *Népdalok és mondák*, [1], i. m., 261. sz., 1. versszak [Muzsli, Pápa, Szombathely]. A 262. szöveg ugyanezzel a szakasszal indul.

⁶⁴ Mátray Gábor kottás kézirata, i. m., 137–138.

⁶⁵ Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., 87.

De még inkább a' barnára,
Mint a borizú almára.⁶⁶

Ez a dalocska az Arany-féle bökvers értelmezését is megkönnyíti (túl azon, hogy jól ismerjük a költő magánvéleményét a kitüntetéssel kapcsolatban). A közköltési dalban a beszélő maga sem tud dönteni, melyiket kívánja jobban: a szőkét vagy a barnát. A kívánság csapdájára emiatt figyelmeztet ironikusan az érdemrend kapcsán:

Kis keresztem
Hogy szereztem?
Feleljétek ezt, ha kérdik:
Elkopott a lába térdig.⁶⁷

Vannak rejtőzködő nótajelzések, zenei inspirációk is a hatalmas életműben. Csupán egy Csengery Antalnak írt levél fedti fel, hogy *Az egri leány* kezdetű Arany-ballada (1853) III. része is dallamkövető:

[...] én előttem – a lengyel táncot írván le: pl. Magyar és lengyel deli táncra lendül – amaz ismeretes lengyel dallam lebegett: Busul a lengyel hona állapotján. [...] Azt tudom, hogy a mondott lengyel dallam szerint végig énekelhető.⁶⁸

Rozgonyi püspök palotája nyitva,
Négy sor ablakkal kivilágositva:
Magyar ott a lengyelt szívesen látja,
Uj ismerőse, régi jó barátja.⁶⁹

A lengyel himnuszként közismert dallamot az 1830-as évek óta magyarul is sok kéziratba feljegyezték, néha hangjegyekkel, mint például Arany János földije, Szalontai Madass Sándor az 1850-es években:

Búsúl a' Lengyel honja állapotján
Mert Ponyatowszky nintsen a' csatáján
Kesereg a' Vajda, és az egész Pórság
Zokogva kiáltják: Óh arany szabadság.⁷⁰

⁶⁶ Kecskeméthy Csapó, *Dalfűzérke*, i. m., I (1844), 16. sz.

⁶⁷ Arany János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, kiad. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 6; a továbbiakban: AJÖM VI), 140. A sorozat többi feloldható nótajelzése is ilyen tartalmi ellenpontot jelent, ezeket a *Dalgyűjteményről* mint ihletforrásról szóló cikkemben elemzem (megjelenik 2017 végén).

⁶⁸ Arany – Csengery Antalnak ([Nagy]Kőrös, 1856. jún. 23.) = AJÖM XVI, 711 (eredetileg idő-mérték-jelekkel); idézi AJÖM I, 478.

⁶⁹ AJÖM I, 210.

⁷⁰ *Szalontai Madass Sándor kézírata* (1850-es évek) Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, MS 1531, 176 (Nr. 98).

A dal többszörösen túllépett eredeti lengyel kontextusán, Jan Kamiński versén. Káldy Gyula szerint „akkor keletkezett, a mikor *Poniatowszky Antal herceg* – francia marsal – a lipcsei csata alkalmával az Elster folyóban lelte halálát. Őt szánta I. Napoleon a felállítandó lengyel királyság trónusára – s erre vonatkozik a költemény első versszaka. [...] hozzánk azonban csak a 30-as évek elején jutott s közkedveltségű énekké vált, s mai napig is fennmaradt, a függetlenségi harczok alatt nálunk [...] polgárjogot nyert.⁷¹ 1849 végén a következő verset alkalmazták dallamára:

Busul a magyar
Hona állapotján,
Mert Kossuth Lajos
Nincsen a kormányán.
Kesereg a honvéd.
S az egész magyarság
Zokogva kiáltja:
Oda a szabadság! stb.

Az 50-es évek elején pedig – persze csak titkosan – a következő versre énekelték.

Bosszus Nemezis bünteti Hunniát
Dulni bocsátja öldöklő angyalát;
De virul a hajnal, s a vész messzi nyargal,
Éled a harczvihar, győzni fog a magyar! stb.”⁷²

A Kościuszko-szabadságharc üzenete itt az 1848–49-es testvérnép-hagyományra is rájátszik, sőt az említett kesergő átiraton túl Bem kultuszához is hozzájárult egy örvendező travesztiával,⁷³ tehát sokszorosán tiltott dolog lett volna „leleplezni” e rebellis dalt 1853-ban. Még akkor is, ha a középkori tárgy ezúttal is védelmet nyújtott a költőnek (vö. *A walesi bárdok* stb.).

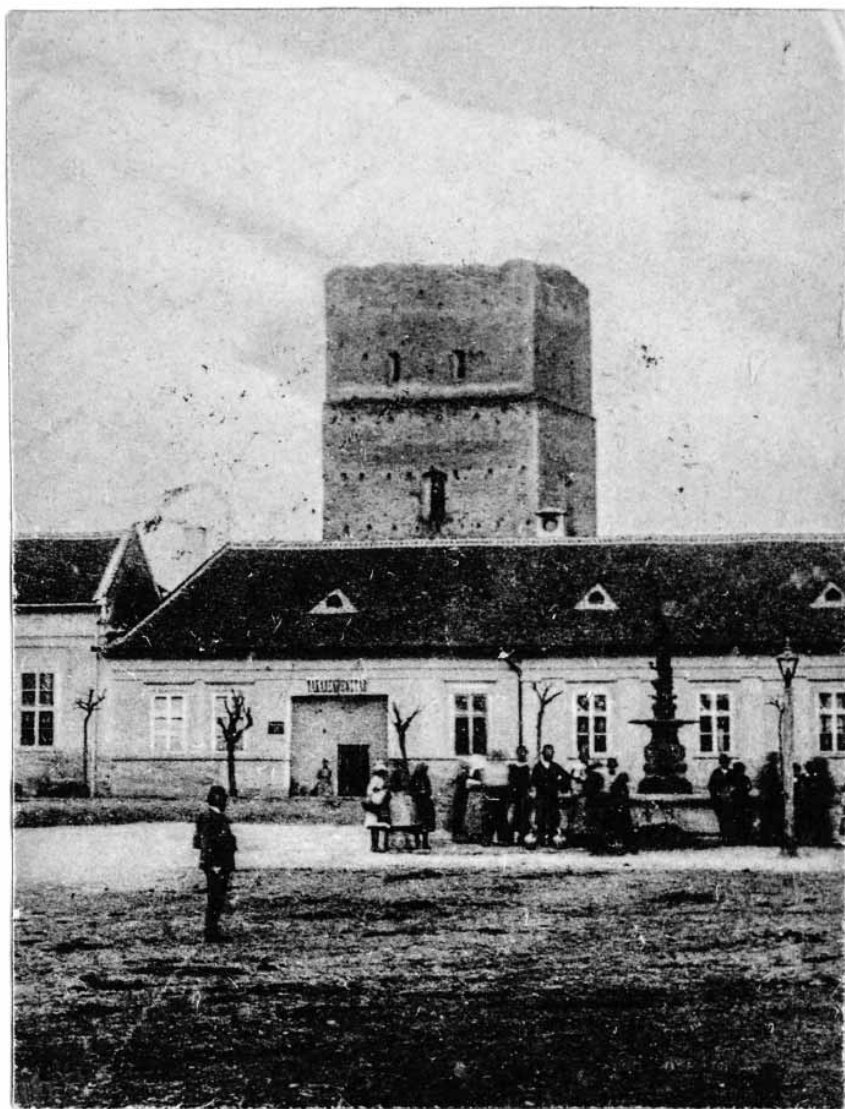
Arany tehát olyan jellegzetes szövegek és műfajok nyomait villantja fel több saját versében, amelyek széles körű ismertségéről meg lehetett győződve. Ilyenkor ezek a szavak-szintagmák-rímek mind a hagyományhoz való erős és szívós kötődését tükrözik. E verseiben (de sok másakra is gondolhatunk) nem akart szándékoltna egyedi lenni, sokkal inkább a már megteremtett nyelvi-iro-

⁷¹ Nem véletlen, hogy Szalontai Madass Sándor kéziratában közvetlenül Petőfi Sándor *Nemzeti dalának* kottás lejegyzése (174–175) után szerepel. A 182. lapon a „Búsul a magyar...” parafrázis olvasható *A Magyar bújá* címmel, a 195. lapon pedig „Hű lengyel vagyok” kezdettel egy másik, hasonló vonatkozású hazafias szerelmi dalt jegyzett le.

⁷² Káldy Gyula, *Az 1821–1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*, Bp., Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (A Magyar Történelmi Társulat Felolvasásai, 1), 5–6.

⁷³ Kanyaró Ferenc bukkant rá egy XIX. századi kéziratban, vö. *Erdélyi népbáladák és epikus énekek: 1892–1905*, Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjt., kiad. Olosz Katalin, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2015, 359–360, jegyzet: 720.

dalmi nyersanyagok értő kezű rendbe tevője, újraszövője. Annak is szerepe lehetett ebben, hogy költői pályakezdésekor, Nagyszalontán gyakorlatilag a közösségi alkalmi poézis módszertanát és életformáját sajátította el, s ha sorskízisei és kortársait messze meghaladó műveltsége tovább nem mozdítja e pontról, könnyen lehet, hogy megbecsült és termékeny lokális versfaragóként élte volna az életét. Erre már gyermekfejjel minden esélye megvolt lenyűgöző szókincse és nyelvérzéke miatt, de mint láttuk, imitációs-integrációs készsége miatt is. Ez utóbbinak ugyancsak hasznát vette később, immár egy új költői életforma keretei között.

A CSONKA-TORONY ÉS AZ ARANY PALOTA

Arany az ezüstkorban

Lábjegyzet egy antológiához

24 karát: Kortárs költők versei Arany János születésének 200. évfordulójára, vál. szerk.: Visy Beatrix, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2017

Az idei Arany-emlékévhöz kapcsolódó kiállítására készülő Országos Széchényi Könyvtár felhívással fordult kétszáz, itthon vagy a szomszéd országokban meg a világ bármely pontján élő magyar költőhöz, ha írtak Arany János inspirálta, neki ajánlott, az ő költészetét, egy-egy művét parafrázáló verset – vagy írni szándékoznak ilyet az adott alkalomra –, vezessék rá a külön e célból küldendő speciális savmentes papírlapra, s küldjék el a könyvtárnak, egyrészt a kiállítás számára, másrészt az öröklétnek (a felhívás ugyan csak az „utókor”-t emlegette), minthogy az eredeti példányok a könyvtár kéziratтарыnak állományába kerülnek, egy, az évfordulóhoz kapcsolódó fondban fogják elhelyezni őket. A felhívásra száz vers

érkezett; ez jó arány. Nyilván szerepe volt benne annak, hogy írói szervezetek – Magyar Írószövetség, Szépiírók Társasága, Fiatalkorú Írók Szövetsége, József Attila Kör, Erdélyi Magyar Írók Ligája – segítettek elérni vagy mozgósítani a költőket. A verskollekció egy részét (s a nyomtatott szövegek előtt a kéziratokról készült fotóreprodukciókat) tartalmazó könyvből erről alig derül ki valami, az utószó-ból sem sok, de nem tehetek úgy, mintha ezt nem tudnám. Így tehát illetlenül referenciális olvasat az enyém – szerintem ugyan másmilyen olvasat nincs is, csak minden olvasónak és olvasatnak más a referenciája.

Nemcsak azért meglepő, hogy a kiállítás említett egységének és e kötetnek az anyaga ilyen szépen összeállt – bár a száz versnek csak a fele került a kötetbe; a szerkesztő-összeállító sajnos nem közli a válogatás szempontjait, nem tudjuk meg, mi maradt ki és miért –, mert a különböző írócsoportok tagjai egyébként nem beszélnek egymással, a *másik* vagy a *többi* táborról pedig már hadijelentések sem születnek. Hallgatni arany – erre is érvényes, amit más-más távlatból és nyelvi szerkezetben két költő, Jász Attila és G. István László is kinyilatkoztat a kötetben. Arany bizonyára nem alkalmas értelmiségi tömegek vezetésére – s nyilván egy költőkből álló deszantéra sem. Ha ma ismét korszerűnek látszik – amit a költők *tömeges* itteni jelentkezése meg egymástól esztétikai vonatkozásban is oly távol álló jeles alkotók szintén az évforduló alkalmából tett nyilatkozatai, a körválaszok együtt bizonyítanak –, akkor ezt nyilvánvalóan a korszakunkkal kapcsolatos közös fölismerés magyarázza. Néhány mániákust leszámítva – akik között vannak tiszteletre méltók is –, úgy látszik, mindenki

megértette már, hogy vége a forradalomnak. Az, hogy hányan örülnek, s hányan és miért nem annak, ami utána jött meg ami várható még, más kérdés. Úgy tűnik föl, kialakult az új mentalitás: „Minden, ami valaha tartott, / az elengedett végleg” (Tóth Krisztina: *Kikapcsolom a gépet*).

Nem biztos, hogy szimplán kiegyezésről van szó – amely egyébként új, beláthatatlan játékteret kínál a versnyelvalakításhoz, még érthetőbbé téve az Arany iránti megújuló tiszteletet –, de az igen, hogy ez a történelmi periódus ezerféleképpen megélhető és megírható. Az, hogy legjobb esetben ezüstkorbán élünk, magánmegfigyelésem ugyan, de nem önkényesen alkalmazom a tárgyra. A szerkesztő és munkatársai nyilván tudatosan választották kötetnyitó versnek azt, amelyben ez (is) kimondatik: „Aranykor, / ezüstkör, / hol ragyog, hol sáros. / Lócsiszar / ne sértsen / téged, Arany János.” (Molnár Krisztina Rita: *Arany Jánosnak*).

Az is igaz egyidejűleg, hogy egy történeti folyamatot nem szakszerű csak a vesztesek memoárjaiból megítélni. Az irodalom pedig összességében, ez a kijelentés talán megkockáztatható, ma nem tartozik a kedvezményezettek közé. S itt most lényegtelen, hogy némely ünnepezt írók, számukra kedvező közéleti változások esetén viszont igen, s az is, hogy az alkotók nagy hányada eleve érzékeltette a társadalommal, elege van az irodalom funkció-átvállalásából – egyébként nem is sopánkodnak annyian, hogy ezt komolyan vették tőlük; másrészt meg sokan az új trendbe sem kívánnak beilleszkedni: „Vojtina unja a témát, / Naponta átlényegülni, / Minden nap más szerepében / Más intertextusba ülni, / Rágni a részt falatonként, / Kotorni félre egészben, / Állni a rést levegőtlen / A transztextuális présben.” (Miklya Zsolt: *Vojtina elvan*).

El kell ismernünk, nem csak annak van joga minősíteni a változásokat, aki úgy érzi, hogy éppen a kerek alá került. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az írástudóknak is szerepe van abban, hogy a vers egy alkalomra szóló használati tárgy lett; eldobandó, mint a papír zsebkendő. Az irodalomból végre szakma lett, kismesterekkel és mesterkurzuslovagokkal, tisztos vállalkozókkal és utazó ügynökökkel. S ha már szakma, azoktól kell tanulni, akik ismerik a fortélyait. A mesterségbeli tudás akkor is érvényes, ha nincs kuncsaft: „A hasonlat szétlőhetetlen erő” (Csehy Zoltán: *A balladacsődület balladája [skizoid remix]*).

Úgy emlékszem, gyermekkoromban én vagy a környezetemben lévők nem gondolkodtunk a magyar költészet elhatárolható hagyományvonulataiban, efféle szálakat magam is csak kényszerből és később tanultam meg összekötni. Szerettem Aranyt, talán azért is, mert nem volt igazán népszerű; utóbb feltétlenül megszerettem volna Babits révén. A mostani évforduló számos megnyilatkozásának áttételei és e könyv révén is sok mindent, mindenkit fel lehet fűzni a hagyományláncra – Aranytól Babitsra át, Kányádin keresztül mondjuk Lövétei Lázár Lászlóig. „Lobogónk Petőfi” ebből rendszerint kimarad; noha nem ő tehet erről, hanem azok, akik évtizedekig lobogtatták, s akik ideológiai érdekből állították szembe a zsenit, ahogy Szász László fogalmazta: a „tudós, »földszintes« költő”-vel. Azt hiszem, Sajó László sűriti össze legbravúrosabban majd’ az egész magyar költői hagyományt e könyvben, s ő talán az egyetlen, akinél érzékelem a düh hatékonyságát, de verséből csak egy szakasz fér ide: „Kelj föl! Anyád neve? Pócze Borcsa? / Költő?! Ne hazudj! Itt vagy honn? Te,

hajléktalan, / kinek a nagy világon e kívül / szép, tágas tömegsírja van?!" (Sajó László: *Arany János nyugalmazott költő és parkőr a Margitszigeten*).

Lehet talán valami affélét állítani, hogy egy új klasszicizmus kora jött el? Így sommásan aligha, hiszen a formatökély gyakran (például ebben a gyűjteményben is) együtt jár a forma sebészi szakszerűségű fölbontásával. A nagy kihívás talán: a legkötöttebb keretek között fedezni fel a nyelv végtelen változatait. Futó benyomásom szerint a távol(abb)i Arany-allúziókra épülő versek mintha jobban mozgósítanák az én élményeimet, mint azok, amelyek egy-egy közismertebb szöveget vagy művet, konkrét formaváltozatot parafráznak. A gyerekkorunkban belénk épült formák és témák, úgy látszik, jobban kötnek, ott kevesebb a kifutási lehetőség. De egyik vers sem alkalmi vagy alkalmatlan, s végül, lássuk be, az irodalom egyik funkciója a játék.

Az antológiadarabok többsége – ez persze inkább impresszió; nem is számoltam meg, nem is „elemeztem szét” a verseket – az *Epilógus* hangulatára vagy Arany a szabadságharc bukása utáni, de a győzelem után is töretlen ironiájára, szkepszisére, depressziójára alludál. Szonda Szabolcs *Örök változó* című versében így: „Áradó tizenkettes és szűk sorokban / nagyvilágon kívül zsong a kisvilágunk. / Bezárjuk, körötte hangos eszme robban – / bensőnkbe nézünk, s ha visszanéz, kilátunk.”

Sötét, kiégett, elidegenedett ez a világ, egyetlen vonásában sem emlékeztet arra, amit föl akartunk építeni? A kompozíció termékeny feszültségét talán az okozza, hogy az utókor feltehetően az ország- és társadalomépítés páratlan korszakának fogja látni ezeket az évtizedeket, és neki is igaza lesz, vagy inkább (ahogy Rákos Péter mondaná) lesz igaza. Kétséges, hogy maradéktalanul össze lehet-e foglalni az egyik korszak tanulságait a másik számára. Legyen szabad azért átéreznünk Arany *A régi panaszát*:

„Vagy nekünk már így is, úgy is
Minden módon veszni kell?
Egy világ hogy ránk omoljon?
Kül-erőszak elsodorjon?...
Vagy itt-benn rohadni el?”

Filep Tamás Gusztáv

Az aranyos* Arany (k)örül

„A 24 karát játék és főhajítás a kortárs költők részéről, akik verset – köszöntőt, hommage-t, pastiche-t, parafrázist, balladát – küldtek az Országos Széchényi Könyvtár ünnepi felhívására, és műveiket kéziratos formában is eljuttatták a »Más csak levelenként kapja a borostyánt...« – Kincsek, kultusz, hatástörténet című jubileumi kiállításra” – írja az Ünnepi Könyvhétre megjelent kötet utószavában a szerkesztő, Visy Beatrix, PhD, irodalomtörténész, kritikus, aki jelenleg az OSZK-ban könyvtáros.

Mielőtt a kiadvány (online kapott és olvasott) szövegéről mondanék pár szót, engedtessek meg nekem, hogy a T. Olvasó emlékezetébe idézzem a 14 kortárs költő felkérésre írt *Ünnepi szonettkoszorú József Attila tiszteletére* című kötetet (kiadta minden bizonnyal kis példányszámban a Ferencvárosi Önkormányzat). S nem azért, mintha úgy ki akarnám vesézni ezt az 50 verset (nem is lehetne!), mint azt tette az idén tavasszal elhunyt Rigó Béla, megjegyzem, teljes joggal dilettánsozva le némely szonettet, ezt már csak azért sem teszem, mert semmi okom rá. Csak mint olyan kiadványra hivatkozom, amely azonos karakterű a most szóban lévővel, és amelybe az itt szereplő Tóth Krisztina, Térey János és Zsille Gábor is írt. Továbbá azért tartom fontosnak megemlíteni, mert József Attila után immár az ő nagy elődje előtt való tisztelgés is túllép a „na, rendezzünk egy konferenciát, és adjuk ki az előadásokat!” lusta és régimódi szokásán. Arany János születésének 200. évfordulója sincs letudva egy-két

róla szóló könyvvel, kiállítással – a módszerek megújulásáról örömmel adok számot: a PIM-beli Arany János bicentenáriumi emlékkiállítás, amely május 15-én (!) nyílt meg, jövő év november 30-ig, tehát másfél évig (!) látogatható. E reprezentatív tárlatnak (*Önarckép álarcokban*) van egy, az országot beutazó, az iskolai oktatást kiegészítő, buszos változata. S mint ahogy a szonettkoszorúnak lett hangzó, pontosabban zenés (CD-) változata a Kaláka jóvoltából, úgy az Arany-kiállításához egy kisfilm készült, amelyben a Magyarországra akkreditált nagykövetek szavalják a *Családi* kört. S én bizony sajnos csak cikkem leadása után vehetek részt az *Arany János a Margitszigeten* túrán, amely irodalmi séta extra programokkal. S ezen áttekintés korántsem teljes. (Többet, illetve részletesebb információkat erről természetesen a neten.)

Arany János ünneplését jómagam az *Arany János versei Kemény Zsófi válogatásában* című kötettel kezdtem. (A Móra RePost sorozatának első kötete volt.) Ebben egy slam poetryt is művelő (!) költő adta közre saját válogatását az Arany-életműből, és látta el rövid, nagyon laza, nagyon ügyes, találó stb. megjegyzésekkel a verseket, ami a fiataloknak talán sokkal többet segít Arany megértésében és megszeretésében, mint a tankönyv vagy egy száraz tanulmánykötet.

A 24 karáthoz először további számadatokat a könyvből: mintegy (ez tudomásom szerint úgy értendő, hogy valamivel kevesebb mint) 100 versből választott ki az a 48, amely itt olvasható öt fejezetre lett osztva. A költő előtt való hódolatot kifejező *Aranyhíd* ciklus 8, a múlt és jelent összekötő, az

* (be)aranyozott, aranyfényű, szeretetre méltó, lenyűgöző stb. értelemben is

Aranyhoz kapcsolódást megérzőkítő *Aranyban éltem én is 14*, a megidézett előd metaforáira, képhasználatára épülő *Még egy tölgy 9*, a parafrázisokat tartalmazó *Aranytartalék 11*, végül a szerepverseket felvonultató „*S mi vagyok én, kérded...*” című fejezet 6 versből áll, illetve ez utóbbi 2 Arany-vers török fordítását is tartalmazza (Tasnádi Edit és Dursun Ayan tolmácsolásában). Azaz az 51. költő maga Arany, akitől két apró, kései remekét igyekezett (*Év-napra, Sejtelem*) törökre áttenni a két fordító. Nem egyszerű feladatot vállaltak: a törökül nem tudó magyar olvasó is meg tudja ítélni nagyjából, mire mentek az olyan rímek fordításával, mint év – szép – év – ép és esztendő – elegendő, vagy évébe’ – kévébe és csűrrebe – cserébe. (Nem mellékesen: az ötletadó Boka László irodalomtörténész volt, a válogató Visy Beatrix, a könyv tervezője pedig Vincze Judit.)

A szerkesztő által említett „játék és főhajtás” már ott van a kötetkezdő Molnár Krisztina Rita „aranyos”, könnyed felütést jelentő és ironikus lezárási versében, amelyben megvan sok olyan régóta létező s M. K. R. tollán most született összetett szó, amelynek egyik tagja az arany, pl. aranyhíd, aranyló, aranydob, aranylánc, arany-szék, aranypénz, aranypötty, aranykor, aranytoll (*Arany Jánosnak*).

Újra csak a szerkesztőre hivatkozva: remixnek nevezi Csehy Zoltán, Kovács András Ferenc és Parti Nagy Lajos versét. Egy kis ízelítő *A balladacsődület balladája (skizoid remix)*-ből: „Újabb rím alá tartva a kehely: / túlzó fehérségbe őrlött pehely, / se hely, se hej, se Grál, mely üdvöt integrál, / csak ahogy szítál, alásztál a vers fagyhalott harmata. / Hús cseppet, hű csehszlovák! / És zúg, és zajg, és zeng, és jajg, és hja, és Eduárd!”

A Kortárs Arany-fragmentum (200 Arany, 100 Arany-cím) című Kovács András Ferenc-i (nem skizoid remix)-ből: „Lóra Bolond Istók a betyár Keveháza tetemre / Hívás a szigeten madarak békák a darázsok – / Hecc Arkádia-féle magányban is *en philoposhe* ha / Álom az élet sejtelem ejnye letésem a lantot – / Nyútt hagyaték az idők szava formai nyűg örömeiben / Dalszövegül hat a nyelv *epilogus* a jó öregúrról”. És a *nyúgalomb* első hat sora Parti Nagy Lajostól: „este van lombjanyúlt sodorja az ereszt / bőv a sár bőv a vér kushad minden küszöb / keskeny a hold nyájas ujjavesztett köröm / korlát és ereszték rikoltozva vi-gad / néha apadiglan néha rátöriglen / hol a nyiroksötét hol a szövegöröm”.

Kicsit vissza a számokhoz! Recenzens – a kötet végén lévő szerzői kislexikon alapján – készített (elsősorban magának) egy másik statisztikát, meg-nézte, mely korosztályok képviseltetik magukat legerősebben a 24 karátban. Nos, a 48 költő közül a legtöbben (13-an) az ötvenes években, illetve a hetvenes években születtek, csak egy a különbség a hatvanas években születettek javára a negyvenes évjáratúakkal szemben. A „nagy öregek” (köztük több Kossuth-díjas) közül Lator László (sz. 1927) kifejezetten különleges (majdnem azt írtam: szokatlan) tárgyat választott. *Írásminta* című versében a valóban gyönyörűen író Arany kézírását „elemzi” finoman hangszerelve mondandóját, persze beletekintve Arany János „elfojtásába” és „benti csendjébe”, stb. Kányádi Sándor (sz. 1929) nem először ír Aranyról, az itteni *Arany Jánosra gondolva* nyolc sorában arra az Istenre utal, aki Aranyt 66. évébe’ kötötte „kévébe”. A két legfiatalabb: Babiczky Tibor (sz. 1980) a lehető legkötöttebb formában, párrímes dalban (*Csillagfé-*

szek) Arany képhasználatának egy lehetséges módját villantja fel, Murányi Zita (sz. 1982) pedig szabadversben egy gyermekkori másik tölgyfát idéz föl (*Még egy tölgy*).

Az hommage-ok szerzői között szerepel többek között Pintér Lajos (*Medalion*), Thimár Attila (*Arany 200*), Lövétei Lázár László (*Töredék*), Kiss Judit Ágnes (*Kivándorlók dala*), valamint G. István László, aki *Arany 200* c. versében az Arany János–Senki Pált játszatja össze Homérosszal, azon az alapon, hogy Polüfémosznak a Senki nevet hazudja a bajba került Odüsszeusz. A szójátékokkal megtűzdelt versbe még a heideggeri semmi is belefér, és a „Hallgatni arany” közmondás. Ez másnál is előfordul, másképpen persze. S ő az a 2×24 (lásd 24 karát!) szerző közül, aki másik verssel is szerepel az ünnepi kiadványban (*Hódolat Aranynak*).

Az Aranyhoz kapcsolódás, múlt és jelen összekötésének kifejezésére vállalkozott Balla Zsófia (*Arany dal*). Gyárfás Endre az *Epilogust* remekül másolva önéletrajzi verset írt (*Epi-epilógus*). Fecske Csaba követve Arany mintáját, a saját írószobáját írja le, amely „Nem olyan, mint Arany Jánosé” – emeli ki, lévén egy panelházban. Tattár Sándor *Aranyos versikéje* gyerekesen kerekített írásával tűnik ki. Ezzel azt akarom jelezni, hogy a kötetben a versek mellett a szerzők autográf sorai is olvashatók. Tóth Krisztina művében (*Kikapcsolom a gépet*) végül is nem nehéz rátalálni az Arany János-i ihletésre, alkotása a *Letésem a lantot* párverse, és pontos, erős képeivel a kötet egyik kiemelkedő darabja.

Géczi Jánosra merész képei alapján „messziről” rá lehet ismerni: itt (mint eredetileg biológus) a Toldi V. énekében feltűnő nádi farkast idézi meg, melyről tisztázni kell, hogy tulaj-

donképpen aranysakálról van szó. Várady Szabolcs jegyzetben idézi Arany egy vázlatát, amely nyomán *Az elaggott fülemüle* című háromszakaszos remekét írta meg, végső soron A. J. helyett. Petőcz András a maga reggeleit és estéit írja meg, a *Reg és est* összevethető ily módon Arany azonos című versével. Itt található vers Győri Lászlótól (*A rongyforgató. Amikor Arany a Vándorcipót írta*), Petrőczy Évától (*Új/ rege a csodaszarvasról*), Zsille Gábortól (aki szintén március 2-án született) és Falcsik Maritól, aki szonettjében régies szavakkal teremt megfelelő hangulatot, és felveti a „vér és arany” szavak örökre rögzült kapcsolódását.

A következő ciklus Aczél Géza *aranytartalék* című írásáról kapta címét, mely címszó egy torzószótagból (szerzője »szino/lírának« nevezi jellegzetes tördelésű műveit), ebből idézek: „...tologatom naponta magam előtt az *arany* / kezdetű fogalmakat és amikor már az utolsó elakad mentőövet dob / felém az *aranytartalék* kettős magánya amelyből a tágabb gazdasági / jelentés ihlete hamar elillan viszont mögötte eperfa bólogat toldi ke- / mény ökle villan s ha a vitézkedés romantikáját az agg kortúl is halad- / ja fenségesen kondul meg alatta belső hallással az őszi-kéknek távolab- / bi harangzúgása a kiábrándultat finom kegybe mártva hogy a múltban / lappang még némi üzenet”. Persze ugyanígy az összetéveszthetetlen Térey-hang szólal meg a *Veszélyben a képíróban*. Miklya Zsolt Arany halhatatlanná vált Vojtináját idézi meg. Tábor Ádám *H. László avagy a rettenetes év* című balladája alatt ott az 1986-os évszám. A H. betű feloldása (a szerző segítségével) Hekerle László. Ő az említett évben lett rutinműtétet követően mindössze

30 évesen orvosi műhiba áldozata az egyik akkori „halálgárban”. Említetik a versben az éppolyan fiatalon, és szörnyű véletlen folytán 1945-ben meghalt Örley István. (S ehhez még annyit: H. L. volt az Örley-kör megalapítója. Pap Tamás pedig talán a Szno International szamizdat /1981–1984/ szerkesztője.) Vörös István *Borvitéz 2.0* című balladája Arany egyik kevésbé ismert hősét támasztja fel, ugyanabban a hangfekvésben, ám jócskán más tartalommal. Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba közös alkotása, a *Csúszda-avatás* a kötet egyetlen igazán derűs darabja.

Az utolsó részben hárman is megidézik Petőfit (Gacsályi József, Nagy Attila), Gömöri György *Arany János elgondolkodik* című verse fontos gondolatot vet föl: „Ifjúkoromban színész szerettem volna lenni, / a szerepekből mi maradt? / Minden hősömben én is benne voltam, / s ki mondja meg, hogy mennyi az »Arany« / Bolond Istókban, csalódott Toldiban. / vagy Cicellében, a tengerzöld ruhájú, / kardöltő nőszemélyben? / Vagy akár a hetvenkedő cigány- / vajdában, aki szájával védte Nagyidát? / Könnyebb izgága-lelkes lírikusnak lenni, / aki az össznemzeti tapssal díjazott / szerepet játssza, hogy ő »Petőfi Sándor!«”

A legvégére hagytam azt a verset, amely rám, az olvasóra a legnagyobb hatást tette, elsőre – ezt mi értelme volna elhallgatni. Sajó László *Arany János nyugalmazott költő és parkőr a Margitszigeten* az antológia egyik legjobb darabja. Remix ez is, mert ebben a versben Arany mellett benne van Janus Pannonius, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila, név szerint szerepel Krúdy és Radnóti. (Remélem, szégyenszemre nem hagytam ki senkit!) Telitalálat a „Ferenc József-vérdíjas költők!” sor

– különösen így, a Nagy Háború 100 évfordulóján, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc közelgő 170. évfordulóján. És az is megfogja az olvasót: „De nem futja, látom, az időből, / az újabb nemzeti eposzra.” Ha van tragédiája ennek az egyszerűen élő, nyelvzseni költőnek, aki Babitsnak és Vas Istvánnak, Radnótinak és Petri Györgynek, Kosztolányinak és Nemes Nagy Ágnesnek is a nélkülözhetetlenek közül talán a legmegingathatatlanabb volt, akkor az nem más, mint amit Németh G. Béla már a múlt század hetvenes évei elején megfogalmazott: „Arany János az európai magyar olvasó legnagyobb bánata: Európa nem vette tudomásul. Holott – vélik – ő mutathatta volna meg legjobban, mire képes ez a nyelv és ez a költészet: ő volt a magyar vers és nyelv legnagyobb mestere. [...] Mindent elért, amit költő nemzetén belül elérhet. Magas királyi kitüntetést utasíthatott vissza, és megérte, hogy műveit iskolában a költészet kánonjaként tanítsák. Nemzete rajongása vette körül, és biztonságot nyújtó vagyronra tett szert. De, visszatekintve a pályavégéről, tudta, nem adta azt, amit adnia kellett, adnia lehetett volna. A literátus magyar olvasó szíve talán ezért dobog föl oly igazán az ő nevére.” Nem feltétlenül hiányolom ennek művészi kimondását, érzékeltetését ebből az ünnepi könyvből, de már az én szívem földobogása igazolásának, a tudós professzor megszívlelendő szavai alátámasztásának érzem (csak érzem, nem tartom) a két fordítás előtti utolsó verset, Mohai V. Lajosét, melynek címe *Melancholia (Arany János boldogtalan életrajzához)*. „Meglesném volt-ábrándjaim, / de megdermedtek álmaim: / hozzám a melancholia jár, / egyszer szunnyad, máskor kiabál.” Demény Péter *Epi-*

logjában, amely ugyanakkor kiemeli Aranynál magyar volta fontosságát is, szintén szerepel a szó. A vers így kezdődik: „Bennem zörög a haraszt már, / barna melancholia, / bennem hallgat a magyar már, / sújt a lélek-kólika.” Bizony-bizony, a szerep és személyiség diszharmóniáját juttatják eszünkbe e sorok. Papp Zsolt Attila *Arany János hangja a rádióban* című versében Babbitson keresztül idézi meg Aranyt. Ha Arany „zseni volt a nyárspolgár álarcában”, akkor az volt az Aranyt szép szonettjében megszólító Babits is.

Bízom benne, a költők (N. B. politikus „apáink”) kultuszának egyszer

s mindenkorra vége irodalmunkban: ennek áldozata lett Petőfi Sándor, József Attila mellett Arany János is. Ez a kötet se nem bálványépítő, se nem bálványromboló: annál bonyolultabb, igazabb, tisztességesebb stb. S nem öncélú kiadvány, remélem, ha közhely, akkor is, joggal hangsúlyozhatom, ha van a tisztelgésen és megidézésen túl célja, akkor az nem lehet más: Arany műveihez irányít bennünket – újraolvasni, illetve jobban elmélyülni (akár kritikusan) az Arany János-i oeuvre-ben.

Csokonai Attila

Hódolat, tisztelet, vagy ahhoz hasonló

Szép és nehéz kihívás előtt áll 2017-ben a magyar irodalom: emléket illene állítani irodalmunk egyik, vagy talán a legnagyobb zsenijének, Arany Jánosnak kétszázadik születési évfordulójára. A feladat megszervezését az Országos Széchényi Könyvtár vállalta magára, azzal, hogy kortárs költőknek a jeles évfordulóra írt verseit kötetbe szerkesztette. Az így készült kötet láttele a magyar irodalom pillanatnyi helyzetéről, témáiról és nyelvéről, egyben arról is, mennyit tud mondani Arany a jelenkornak. Vajon vannak-e ma olyan költők, akik Aranyt tekintik tolluk végét fogó mesterüknek? Vajon friss és érvényes-e még Arany szellemisége? Nem lesz-e a megemlékezés kényszeredett, kötelességizű?

A kényszeredettség veszélyét nagyrészt elhárította a kötet összeállításának pályázati jellege, tehát eleve csak azok a szerzők küldtek pályamunkákat, akik úgy érezték, ilyen módon kívánnak tisztelni Arany előtt. Nagy nevekben így sincs hiány, számos elismert, első vonalbeli költő került a kötetbe.

Aztán, hogy ki milyen motivációval kívánja tiszteletét kifejezni, abban már széles a spektrum. Molnár Krisztina Rita fogalmazza meg a kötet nyitóversében valószínűleg az egyetlen állítást, amiben mindenki egyetérthet: „Hódolat, / tisztelet. / Vagy ahhoz hasonló.” (10.). A továbbiakban ugyanis leginkább annak bizonyossága a kötet, hogy sokféle költő sokféleképpen gondol nagy elődjére.

A méltatott szerző vezetékneve önmaga is alkalmas szójátékokra, amit az első ciklusba válogatott szerzők gyakran ki is használnak. Molnár Krisztina Rita az arany- és ezüst- kezdetű szóösszetételek többértelműségével játszik. Jász Attila és G. István László egymástól függetlenül idézik meg a „hallgatni arany”

szólást (37. és 39.). Tatár Sándor „Aranyos versiké”-t ír (43.), Aczél Géza pedig aranytartalékról értekezik (94.).

A jelek szerint a posztmodern (vagy poszt-posztmodern) jegyében a legfelkapottabb elődmegidézési módszer az intertextualitással való játék. Egy-egy sornyi idézet majdnem minden versben szerepel, és ezek felismerése, értelmezése általában nem okoz gondot, hiszen Arany szállóigévé lett verssorai az alapműveltség részét képezik. Az idézethalmozás néhol programszerűvé válik, Kovács András Ferenc a lehető legtöbb Arany-vers címének szövegbe foglalására törekszik; Sajó László pedig azzal játszik, hogy Berzsenyitől Krúdyig a magyar irodalmi kánon számos más szerzőjétől származó sorokat vagy attribútumokat illesszen a fiktív Arany szólamába. Parti Nagy Lajos költeménye arra lehet példa, hogy a szövegszerű idézés összefonódhat más szövegalkotó eljárásokkal, nevezett szerző esetében egyéni szóalkotásokkal, például: „feketén bowlingat az eperfa lombja” (102.). (Az ilyen intertextuális játékokat természetesen alkotóktól jobban viseljük, mint szerkesztőktől. Az utószó vonatkozó részének a Wikipédia *Karát* szócikkével való egyezése mindenestre nem kelt kedvező benyomást.)

Fájó hiány, amivel e kötet forgatása közben is szembesülni kell, hogy az epikus költészetet a jelenkori alkotók nem szívesen művelik, ebben tehát Arany nagyepikai műveinek sincs folytatása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az epikai művekre ne érkeznének reflexiók, így is Toldi a legtöbbet megidézett személy; mélyebb szinteken pedig úgy tűnik, a rövidebb és személyesebb lírai művek alkotói is tekinthetik példaértékűnek egy epikus munkásságát.

Egy széles körben ismert életmű nem menekülhet attól, hogy egyes darabjait újraírják. Az újraírás gesztusára a legcélzatosabb és talán legsikeresebb példa Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba *Csúszdaavatása*, ilyen címmel nyilván a *Hída* átültetése a jelenbe. Korrajznak is megteszi, hiszen most öngyilkosok helyett napozó turistáknak kellene csúszdán a tóba csobbanniuk. Rendkívüli humorral ábrázolt panaszaikban azonban épp azt sorolják, miért nem képesek kifizetni a csúszda belépőjegyét. A bús tulaj *„Ezzel befuccsolt. Kész. Roló.”* (111.).

Lazább kapcsolódást jelentenek azok az önreflektív versek – például az *Epilogus* vagy a *Sejtelem* –, melyek mintájára a jelenkori költők saját életútjukat értékelik, esetleg összehasonlítják a nagy elődével. Kányádi Sándor nyitja meg a kéve bekötésének metaforájával utalgatást (30., remélhetőleg nem lesz igaza), a legegységibb hangon pedig Zsille Gábor tudott megnyilvánulni, aki a szerénység kötelező körei után elismeri, hogy a költészetten túl, bajusz tekintetében is elmarad Aranytól.

Arra mindenképpen alkalmas a kötet, hogy bemutassa, a magyar költészet ma is termékeny, a nyelvet továbbra is uralmuk alá képesek hajtani a költők. A sokszínűségnek persze Arany életművének sokszínűsége is oka (ez egyben ellenérv azok számára, akik „életutak teljességében nem hisznek” – 94.), hiszen a tárgyalt költői életmű láthatóan olyan hatalmas bőrönd, amibe a kései utódok is bármit belepakolhatnak. Ezzel a kötettel meg is tették. A sikeres bepakolást látva pedig bizonyára Arany János is kedélyesen mosolyog le ránk egy felhő széléről.

Rózsafalvi Zsuzsanna

Kincsek, kultusz, hatástörténet*

Arany-empléktárlat az Országos Széchényi Könyvtárban

A 2017-es évben kulturális életünkben országszerte Arany János életművére irányul a figyelem: megújul a nagyszalontai és nagykőrösi állandó kiállítás, a fővárosban pedig jelen sorok megfogalmazásáig már két igényes emlékkiállítás is megnyílt. A Petőfi Irodalmi Múzeum a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával együttműködve, az akadémiai kézirtattárban található primer Arany-hagyatéokra mint a költő relikviáinak legteljesebb gyűjteményére támaszkodva nyitotta meg emléktárlatát. Az Országos Széchényi Könyvtárban még ezt megelőzően, 2017. április 28-tól vált láthatóvá és látogathatóvá a *„Más csak levelenként kapja a borostyánt”* című kiállítás, mellyel elsőként csatlakoztunk a költő szülővárosában, Áder János köztársasági elnök által ünnepélyesen megnyitott Arany Emlékének a megemlékezés-sorozatához. Tettük ezt annál is inkább, mivel a költő számos költeménye, balladája, levele mellett nemzeti intézményünk őrzi a *Toldi-trilógia* legteljesebb kéziratgyűjtését, melyet a *Buda halála* autográfjával együtt a költő fiának, Arany Lászlónak az özvegye, Szalay Gizella 1899-ben adományozott férje kívánsága szerint az akkor még a Nemzeti Múzeum¹ részeként működő Nemzeti Könyvtárnak.² Az életmű alapszövegeit és a hagyaték fontos autográf kincseit ugyanis az Arany család a költő élete szempontjából fontos helyszíneken működő emléktársaságoknak ajándékozta: Nagyszalontára került a *Murány ostroma*, a *Szentiván-éji álom* egyik kéziratos példánya, Nagykovácsos kapta meg a *nagyidai cigányok*, a *Katalin* és a *Szent László fűvének* autográfjait, Debrecenbe került a *Buda halálának* egyik kéziratvariánsa.³ A hagyaték utóéletét ismerve szerencsés döntésnek bizonyult eme adományozó gesztus, hisz az életmű fontos dokumentumait gondozó és kutató Voinovich Géza – aki egyúttal Szalay Gizella második férje is volt – szinte senkit nem engedett a család birtokában maradt

* A tanulmány bevezető a *„Más csak levelenként kapja a borostyánt...”* című könyvhöz, mely lapszámunkkal egyidejűleg jelenik meg az OSZK kiadványaként.

¹ Az Arany család nem csupán azért adományozhatta a költő számára is legfontosabb mű kézirateit a Nemzeti Múzeumnak, mert ezzel a korabeli legnagyobb gyűjteménynek szánta, hanem mert számos szállal kötődött a Nemzeti Múzeumot igazgató Pulszky Ferenchez és családjához, akik számára dedikált művek is fennmaradtak. A múzeum a költő kedvelt tartózkodási helye volt, így nem véletlenül kerülhetett Stróbl Alajos Arany-élműve a Múzeumkert központi helyére.

² Jelentés Arany János kézirateinak átvételéről, OSZK KT 94/99.

³ Sáfrán Györgyi, *Arany János-gyűjtemény, Petőfi Sándor–Szendrey Júlia kéziratok (Az MTAK kézirtattárának katalógusai)*, Bevezetés, Bp., MTA, 1982, 5–9.

kéziratokhoz, melyek zöme a második világháborúban a Ménesi út 23-as szám alatt található villájukban egy bombatalálat következtében elpusztult. A tárlat legfontosabb szövegkorpusza, a *Toldi-trilógia* mellett az OSZK Kézirattárának páratlan kincsei, kiegészülve a korabeli első folyóirat-megjelenésekkel, egykorú kötetkiadásokkal, kívánják bemutatni az életmű főbb állomásait, és irodalmi és képzőművészeti hatástörténetének legfontosabb stációit. Másrészt igyekeztünk reflektálni az irodalmi, művészeti és művelődéstörténeti Arany-kultusz alakulásának néhány fontos állomására is, beleértve a mai költőgenerációra tett erőteljes hatást.

Kiállításunk a visszahúzódó alkatával, a hivatali munkában mintaszerűen teljesítő, ugyanakkor alkotó életében páratlan nemzeti kincset teremtő, előhívó költőt és életművét egyaránt bemutatja. Fontosnak tekintettük e kettősség hangsúlyozását, melyet az emlékév egyik központi emblémája, a tölgyfa, Arany kedvelt és gyakran megírt motívuma is jól szimbolizál: a hétköznapi életben szilárdan álló, de művészetével a transzcendens felé törő, azaz az élet különféle területein alkotó személyiséget.

A tárlatunkon kiállított dokumentumokon keresztül megidéztük Arany hivatali munkáját: az aljegyzőként, tanárként, lapszerkesztőként, a Kisfaludy Társaság elnökeként, illetve az Akadémia titoknokaként feladatát ugyanazon alaposággal, precizitással és alázattal végző hivatalnokot, aki 1840-től szülővárosa ügyeit másodjegyzőként éppoly igényességgel végezte, ahogyan majd 1851 őszétől irodalomra, esztétikára és latinra tanítja diákjait Nagykőrösön. Különösképpen reflektáltunk Arany irodalom- és tudományszervező tevékenységére, arra az időszakra, amikor 1860-tól kézben tartotta a Kisfaludy Társaság szervezetét, szerkesztette kiadványait, s 1865-től a Magyar Tudományos Akadémia titoknokaként, majd főtitkáráként szervezte az Akadémia épületének avatóünnepségét, üléseit, hivatali működését, gondozta könyveit és folyóiratait. És ahogyan recenzeálta a hatvanas évek elején, a nemzeti katasztrófa után újjászülető irodalmi életünknek a legváltozatosabb műfajokban és modalitásban megszólaló alkotásait máig hivatkozott esztétikai lapjaiban, a *Szépirodalmi Figyelő*ben és a *Koszorú*ban. És ahogyan a Kisfaludy Társaság titoknokaként olvasta és bírálta a beérkezett kéziratokat, és a szigorú, de következetes esztétikai mércéjének megfelelőeket emelte be a kánonba, köztük Madách Imre drámai költeményét, *Az ember tragédiáját*.

Így tárlatunkon megtekinthetők a művek kéziratai és egykorú megjelenései mellett Arany szalontai másodjegyzősége idejéből származó, viaszpecsétetes iratok, a nagykőrösi tanárként, saját kezűleg kiállított testimonium, azaz gimnáziumi bizonyítvány, a Kisfaludy Társaság titoknokaként kiállított, tagdíjbefizetést igazoló számlák, a Madách taggá beiktatásakor elmondott beszéde, az Akadémia főtitkáráként jegyzett iratok, bizonylatok, valamint levelezése az irodalmi társaság tagjaival vagy az akadémikusokkal.

A valóság talaján álló ember azonban művészetében egy tartalmilag és formailag rendkívül sokszínű életművet hozott létre, melynek főbb állomásai is kirajzolódnak kiállításunkon. Központi helyet szenteltünk a már említett *Toldi* kéziratgyűjtésének, a *Toldi*, a *Toldi estéje* két variánsának és a *Toldi szerelmének*, melyeket a költő fiának, Arany Lászlónak a végakarata értelmében mi mint a nemzet könyvtára őrzünk, és amelyeket kivételes alkalmakkor megmu-

tatunk a nagyközönségnek.⁴ Nemcsak a kéziratgyűjtést, hanem születésének körülményeit, illetve pretextusait is megidéztük, valamint az általa ihletett képzőművészeti alkotásokat: Stróbl Alajos, Beszédes János László, valamint Damkó József *Toldi*-szobrai, illetve a kisplasztika mestereinek – így Faragó Árpádnak, Beck Ö. Fülöpnek, Szántó Gergelynek – a trilógia által ihletett érmeit, plakettjeit.

A Kisfaludy Társaság által kiírt pályázatok felelevenítésére igyekeztünk külön is hangsúlyt fektetni, hisz Arany életútja a társaság működésével a negyvenes évektől fogva szorosan összefonódott. Az 1836-ban megalakult Kisfaludy Társaság évről évre meghirdetett pályázatain keresztül az irodalom fejlesztését és az ízlésformálást tűzte ki célul, s különféle műfajokban megírandó témákra írtak ki felhívásokat. A társaság 1846-os – kiállításunkon eredetiben is megtekinthető – *Évlapjaiban* a sokat idézett pályázati szöveg szerint „költői beszélyt” várt valamely történeti személyről: „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen”⁵ – szólt a tárlaton is megtekinthető felhívás szövege. Arany témaválasztása magától értetődően adódott: az egykoron a Toldi család által birtokolt Szalontán szinte mindenki ismerte Toldi Miklós történetét. A költő olvasta és elbeszélő költeményéhez szövegszerűen is felhasználta Ilosvai Selymes Péter 1574-ben megjelent művét, *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való historiáját*, amelynek egy 1746-os, Debrecenben kiadott példánya a könyvtárában is megvolt. Ilosvai e műve Toldi Miklós fiatalkorát és halála előtti éveit dolgozta fel, melynek történetelemeit hűségesen követi, írja újra és bővíti Arany elbeszélő költeményeiben. Toldi Miklós Lajos király nápolyi hadjárataiban eltöltött éveiről, a „daliás időkről” azonban alig-alig szólt a pretextus. Így a rövid idő alatt elkészült *Toldi* és *Toldi estéjét* követően a főhős élete közbülső szakaszának megírásával mintegy három évtizeden át viaskodott a költő.

Arany a forrásszöveget követve – annak bizonyos sorait saját alkotásába, fejezetek előtti mottóként beemelve – írta meg saját *Toldi-trilógiáját*. A mottókat, azaz az átvételeket, mint pre- és paratextusokat a fekete tintával írt sorok előtt aláhúzással jelölte a kékeszöld színű, főként a szalontai években használt papíron.⁶ Ilyen kékeszöld papíron maradt fenn a *Toldi* és a *Toldi estéje* első változata, míg ez utóbbinak a második változata és a *Toldi szerelme* már az életmű későbbi szövegeit is hordozó fehéres, világos, paszellszínű papírra íródott. A *Toldi estéje* két kéziratváltozatának bemutatásával arra a kevésbé ismert tényre is fel kívántuk hívni a figyelmet, hogy a mű egy négy- és egy haténekes változatban készült.

⁴ Esztergár László, *A Toldi-trilógia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban* (Első közlemény), Magyar Könyvszemle, 1905, 3. sz., 193–237.; Esztergár László, *A Toldi-trilógia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban* (Második közlemény), Magyar Könyvszemle, 1905, 4. sz., 325–349.; Bányai Elemér, *A Toldi-trilógia eredeti kéziratai a M. N. Múzeumban* (Harmadik és befejező közlemény), Magyar Könyvszemle, 1906, 1. sz., 7–38.

⁵ *A Kisfaludy-Társaság évlapjai*, Buda, Magy. Királyi Egy. Ny., 1846, XLVII.

⁶ A nagyszalontai Arany János-gyűjtemény több autográfja ilyen papíron maradt fenn.

Az első 1847 júliusában kezdte el a költő, és az autográf dátumozása szerint 1848 márciusában fejezte be. Ezt a korai változatot 1848. április 1-jén elküldte postán Petőfinek, hogy barátja találjon kiadót számára, melyre azonban a pesti forradalom miatt nem kerülhetett sor. Arany végül 1848 novemberében kapta vissza a kéziratot. Arany a *Toldi estéje* első variánsának szövegét átirta: a négy éneket hatra bővítette, beemelte a szövegbe a Gyulafi testvérek versengő szerelmét, illetve az udvaroncok szólamaként az 1853 szeptemberében írott *Szent László* című balladáját is. S noha a *Toldi estéje* megírását követően Petőfi levelében sürgette a hiányzó életszakasz megírását, Arany, bár több ízben hozzákezdett a történet megírásához, végül majd csak alaposabb történeti kutatásokat – főként Szalay László munkáinak tanulmányozását – követően, 1879-ben fejezi be azt.⁷ A mű nálunk őrzött legteljesebb, tisztázati kézírata,⁸ illetve annak számos széljegye jól mutatja a munka születésének körülményét, időbeliségét, és Aranyak a műhöz fűzött kommentárjait, magyarázatait is tartalmazza, melyek nemcsak alkotáslélektani adalékokkal szolgálnak a kutatók számára, hanem filológiaiakkal, és egyúttal segítik a szöveg befogadását is.

A trilógia autográfjain túl annak történetére és recepciójára vonatkozó dokumentumok elevenítik meg a mű keletkezés- és hatástörténetét, beleértve a már említett Kisfaludy Társaság pályázati felhívásán túl a díjazott szövegek előfizetési felhívásait, első kötetmegjelenését, korai fordításait, illetve annak dedikált példányait.

A *Toldi* elolvasását követően kereste fel verssel és levéllel Petőfi a költőt. Az *Arany Jánoshoz* című költemény tisztázata, melyet Petőfi az 1847-ben írott verseit tartalmazó füzetbe másolt be, tárlatunk másik központi műtárgya. A vers nyitó sora jól reprezentálja az akkor már híres, de még csak huszonnégy éves költő baráti gesztusát a harmincéves, akkor még ismeretlen Arany irányában: „Toldi írójához elküldöm lelkemet” – kezdődik a vers, mely harmadik versszakának harmadik sorát választottuk kiállításunk címéül: „Más csak levelenként kapja a borostyánt...” E sor ugyanis egyszerre fejezi ki a *Toldival* egyöntetű és osztatlan sikert arató költő irodalmi térfoglalását, és mutatja Petőfi idősebb, de ismeretlen pályatársa iránti respektusát, mely nagyban segítette Aranyt pályáján. Erről az emberi és alkotói barátságról vall az 1847-es első, szalontai találkozásuk alkalmával Petőfi Sándor által készített Csonkatorony-rajz és Arany-portré, melyek Petőfi Erekljetárunk híres és féltve őrzött darabjai, és egyúttal kiállításunk kuriózumai, az Arany-monográfiák elmaradhatatlan illusztrációi.

Kevésbé ismert az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti szerepvállalása, mely Arany írói és közéleti tevékenységét egyaránt és erőteljesen módosította.⁹ A költő 1848 novemberében tevőlegesen is részt vett nemzetőrként az aradi eseményekben. Jegyzői hivatala 1849-ben megszűnt, így a Szemere Bertalan vezette belügyminisztériumban fogalmazói állást vállalt.

⁷ Sőtér István, *Toldi és szerelme*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1958, (62. évf.), 2–3. sz., 222–230., Keresztury Dezső, A „*Toldi szerelme*”, Palócföld, 1987, 1. sz., 38–55.

⁸ A *Toldi szerelme* egy másik változatát az MTA KIK Kézirattára őrzi.

⁹ Voinovich Géza, *Arany János életrajza, 1817–1849*, Bp., MTA, 1929, 141–253.

Követte Kossuthot Debrecenbe, s ebben a témában számos lelkesítő verset, (helyzet)dalt is írt (*Lóra...!; Nyalka huszár*).¹⁰ A szabadságharc ideje alatt, 1849. január végétől májusig Arany szalontai háza otthont adott Petőfi feleségének és gyermekének, Aranyék keresztfiának, Zoltánnak. Ez idő tájt bontakozik ki szerkesztői tevékenysége is. Az 1848. június 4-én indított és Vas Gerebennel együtt szerkesztett *Nép Barátja* című néplap mint a közéletéről való gondolkodás és a közízlés alakításának lehetősége foglalkoztatta Aranyt, s a lapban való részvétele a népiesség Arany által képviselt irányvonalának egy sajátos kifejeződése is egyúttal. Az előbb hetente, majd kéthetente kiadott folyóiratban a korszak ismert költői, köztük Petőfi, Tompa Mihály, Garay János, Vajda János is publikáltak, s maga Arany több politikai tartalmú és ismeretterjesztő cikket is közölt a nemzetiségi kérdés, a történelmi tudat és a szabadság kérdéseiről. Miután a Vas Gereben által felállított formai és tartalmi színvonal nem felelt meg elvárásainak, saját vállalkozásba fogott: 1849-ben, *A szabadság zengő hárfája* címmel igényes ponyvafüzetet adott ki Debrecenben, mellyel a néplapban meg nem valósult célkitűzéseit szerette volna színvonalasabb módon beteljesíteni, ezúttal sem sok sikerrel.

A szabadságharc elvesztését követő időszak fontos versei a közismert *Emléklapra* és az *Évnapra* című költemények, melyekben a makro- és mikro-történeti szinten is megtapasztalt válságérzet tapintható ki: az elveszített harc és Petőfi halála miatti fájdalom szólal meg. A költemények autográfjai és kötetmegjelenései mellett ugyanígy megtekinthető az emigrációból hazatérő színésznek szóló, *Egressy Gábornak* címmel írott vers, mely nyomtatásban a cenzúra miatt csak késéssel jelenhetett meg. Arany 1851 tavaszán Tisza Lajos főispán hívására Gesztre költözött, ahol harmadik gyermeke, a fiatal Tisza Domokos tanára lett. Kettejük bensőséges, mester és tanítvány viszonyáról vall Arany névnapi verse, a *Domokos napra* című költemény, melyet szintén kéziratárunk őriz. Ebből az időszakból, 1851-ből származik kiállításunk másik értékes autográfja, a *Családi kör* kézírata, melynek néhány sorát át kellett írnia a költőnek a cenzúráról való szerkesztői félelem miatt.¹¹

Arany nagykőrösi tanáráveit diákjai jegyzeteiből és korabeli visszaemlékezésekből lehet rekonstruálni. E korszakban született balladái azok első kiadásain keresztül elevenednek meg. A *Szent László* című ballada, melyet Arany a *Toldi estéje* második, végleges változatába is beemelt, elsőként Jókai lapjában, a *Délibábnak* jelent meg, az *Ágnes asszony* Császár Ferenc periodikájában, a *Divatcsarnokban*, míg az *Árva fiú* a *Hölgyfutárban* látott napvilágot. A folyóirat-megjelenéseken keresztül a korszak irodalompolitikájának és a nemzeti egység politikájának az 1853 táján való megerősödését, illetve a korai lapalapításokat is szerettük volna megmutatni a mind tartalmilag, mind formailag esztétikai értelemben is színvonalas kiadványok révén, mely vállalkozásokat a költő műveinek megjelentetésén keresztül is támogatott.

Az Arany család által számunkra adományozott *Buda halála* kézírata és annak első megjelenése mellett, az Akadémiai Könyvtár és Információs Központ

¹⁰ Gaál Gábor, *Arany János az 1848-as forradalomban*, Korunk, 1957, 2–3, 193–197.

¹¹ Kristóf György, *A Családi kör végleges szövegéről*, Irodalomtörténet, 1959, 3–4. sz., 474–478.

Kézirattára jóvoltából állíthattunk ki két fontos műfordításkorpuszt, Shakespeare művei közül a *János király*, a *Hamlet* és a *Szentivánéji álom* fordításait, valamint a nagyrészt a karlsbadi gyógykezelések alkalmával született Arisztóphanész-tolmácsolás teljes autográfja is megtekinthető tárlatunkon. A Kisfaludy Társasághoz kötődő működése bemutatásának kuriózuma és tárlatunk különlegessége az a társaság által a titoknokának a hivatali levelezés bonyolításához készített, Arany János névirattal ellátott vízjeles papír, amelynek létre Pelbárt Jenő kutatásai révén derült fény.¹² A Kézirattárunkban őrzött teljes Arany–Madách-levelezésből választottuk ki *Az ember tragédiája* kapcsán írott, Arany elismerését kifejező levelet, melynek megírását és Madách művének némi stilisztikai korrekcióját követően Arany jóvoltából a *Tragédia* meg is jelenhetett a Kisfaludy Társaság kiadványai sorában. Az akadémiai időszak kapcsán két könyvészeti érdekesség is megtekinthető. A Magyar Tudományos Akadémia új, ma is használatos épületének átadásakor jelent meg Eötvös József támogatásával az *Akadémiai Album*, benne 250 akadémikus Schrecker Ignác műtermében készített fotóival, köztük Arany János arcképével.¹³ Kiállításunk másik könyvészeti érdekessége az 1867-ben közzétett hatkötetes életműsorozathoz készült 1868-as *Arany Album*, mely az addig született balladák egy részének és néhány hosszabb költeménynek Than Mór és Lotz Károly által illusztrált kiadása.

Arany alkotói életművének bemutatását az *Őszikék* korszakának balladáival zártuk. Az 1870-es évek közepétől az akadémiai munkától visszavonulni készülő költő ekkor kezdte el írni a Gyulai Páltól 1856-ban kapott *Kapcsos könyvébe* újabb költeményeit a Margitszigeten. A könyv balladáiból néhányat papírszeletekre is lemásolt, így a *Híd-avatás* kézírata 1911-ben került hozzánk Gyulai Pál hagyatékából. A *Vörös Rébék* és az *Éjféli párbaj* szövegeit legifjabb Szász Károly adományozta Kézirattárunk számára. E balladák Zichy Mihály kilencvenes években készített illusztrációival, melyek egyúttal a grafikus életútjának utolsó, nagy sikerű vállalkozásának is tekinthetők, dialogizálva vallanak Arany utolsó balladakorszakáról.¹⁴

Az illusztrált balladákat 1894 és 1898 között 18 füzetben jelentette meg az életművet is kiadó Ráth Mór, melyeket később a Franklin Társulat albumban is több alkalommal és kiadásban, különféle kötetestáblákkal közzétett.¹⁵

Arany személye és életműve számos művészeti területet inspiráltak.¹⁶ A képzőművészeti recepció kiemelkedő és kevésbé közismert alkotásait igyekeztünk társítani az oeuvre-bemutatással. Ezek közül is kiemelkedő fontosságú a kiállításunkon látható Barabás Miklós Arany Jánosról 1848 májusában készí-

¹² Pelbárt Jenő, *Arany János és a vízjelek*, Magyar Vízjel, 2009, 13. sz., 9–14.

¹³ Gátiné Pásztor Mária, *Arcképalbumok, városképek, „fényírdai” emlékek a Budapest Gyűjteményben*, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1964 (Tanulmányok), 10.

¹⁴ Zichy Mihály barátjával, Arany Lászlóval együttműködve készítette el 24 balladáról hozzátetűleg 180 rajzát.

¹⁵ Zichy Mihály, *a „rajzoló fejedelem”*. A szentpétervári Ermitázs és a Magyar Nemzeti Galéria közös kiállítása, 2007. december 14. – 2008. március 23., szerk. Róka Enikő, Bp., MNG, 2008, 165–166.

¹⁶ Soltész Szilárd Kató, *Arany János a magyar képzőművészet tükrében*, Budapesti Szemle, 1935, 236. köt., 686. sz., 49–85.

tett rajza, melyet a művész az Életképek számára, Petőfi kérésére alkotott a modellt ülő költőről, s amelyet a Nemzeti Galéria bocsátott rendelkezésünkre. Barabás Miklós az ötvenes években több portrét is készített főként a korabeli folyóiratok, így pl. a Vasárnapi Ujság számára, melyek ezt a korai változatot variálták anélkül, hogy a költő újra modellt ült volna Barabásnak. Tárlatunk különlegessége a *Buda halálában* olvasható *Rege a csodaszarvasról* című, eredetballadaként aposztrofált költemény által ihletett két vázlat. Székely Bertalan a restaurált Vajdahunyad lovagterme számára tervezett, de végül kivitelezésre nem került Csodaszarvas-freskó vázlata (1900–1902) a Szépművészeti Múzeumba került Wolfner-gyűjteményben maradt fenn, illetve ugyanennek a témának Körösfői-Kriesch Aladár által készített előtanulmánya, mely az 1897-es *Vadászat csodaszarvasra* című olajfestményhez készült.

A tárlat hangsúlyt fektet az 1883-ban kiírt Arany-emlékműpályázat nyertesének, a későbbiekben Arany szobrászának is nevezett Stróbl Alajos műveinek bemutatására. A szobrász életművét és emlékét őrző, ápoló és nevét viselő alapítvány számos korabeli fotót bocsátott rendelkezésünkre a készülő Arany-emlékműről és az 1893-as szoboravatásról. A *Toldi* és a *Szondi két apródja* Stróbl-szobrok mellett a szobrász magántulajdonát képező, *Arany* feliratú márványtábla, rajta a szellemi nagyság és alázat együttállását szimbolizáló antik szimbólummal, a pentagrammal, a *Géniusok csillagával* is kiállításra került. A tábla, melybe Arany neve és a *Vágy* című, 1853-as költeményének két sora van belevésve, Stróbl mindenkori lakhelyének, személyes életterének része volt.¹⁷

Kézirattárunk kincsei közé tartozik Buday György hagyatéka, melyből kiemeltük az Erdélyi Szépmíves Céh számára készített 1933-as illusztrációkat, melyek egy balladakiadás számára készültek. A kötet megjelenésekor az Év könyve díjat nyerte el. A Buday-hagyatékban maradt fenn az 1971-ben készített híres Arany-portré is,¹⁸ annak nyomódúrával. Buday portréjának érdekessége, hogy egy készen kapott képi tradícióból válogatva, majd azt átformálva alkotta meg saját, Aranyról kialakított arcképét, amennyiben műve Barabás 1848-as portrérajzának és Ellinger Ede 1880-as, Aranyról készített fényképének egymásba játsztatása, újraértelmezése, háttérében saját, 1933-as ballada-illusztrációival. A portréalany és az életmű, mint az arckép és annak tablója egymásra hatása, az alakulás- és hatástörténet kibontakozásának ilyenén összekapcsolása teszi rendkívülivé e műalkotást.

A könyvkiadás válaszlai, a Ráth-féle, különböző kötéstáblás életműkiadás, majd a kiadási jogokat 1900-tól birtokló Franklin Társulat által közzétett sorozatok esztétikai és tipográfiai színvonala is méltóképpen mutatják a könyvművészek életművel szembeni respektusát.

Kiállításunk zárataként Arany János életművének tudományos kanonizációjára, az 1917-es és 1932-es emlékünnepek tudományos eredményeire fókuszáltunk. Megtekinthetők Gyulai Pál Aranyról írott 1883-as emlékbeszédének kiadott és autográf példányai, melyet a szerző a Kisfaludy Társaság ülésén olvasott fel, valamint későbbi írásai s a budapesti egyetemen tartott előadásai.

¹⁷ Stróbl Mátyás, *Arany János emlékműve, Szobrok Budapest-Józsefvárosban, Stróbl Alajos köztéri szobrai*, Bp., 2016, 4, 5–30.

¹⁸ Makkai Ádám, *Buday György magyar költői arcképsorozata*, Korunk, 2006, 6. sz., 92–96.

Hasonlóképpen eredetiben tanulmányozhatók a másik életműkutatónak, Riedl Frigyesnek – aki hosszú ideig a Franklin Társulat Arany-kiadásainak szerkesztője is volt – egyetemi előadásjegyzetei, az oktatási alapvetésének számító 1887-es *Arany János* című monográfiája, valamint Voinovich Géza – akinek Arany életútja legteljesebb korai áttekintését köszönhetjük – kéziratos kutatási eredményei.

Alig van költőnk, aki ne készített volna Arany-rájátszást: az irodalmi reflexiókat bemutatandó, húsz költő, közöttük Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Reviczky Gyula, Faludy György, Vas István, Márai Sándor emblematis Arany-ódáiból és -esszéiből válogattunk. E művekből jól kitapintható az életműhöz való viszony: kinek vastartaléka, kinek ezüsthídja, kinek aranyfedezete a költő. A lírikus Aranyt a Nyugat első nemzedéke fedezte fel, nagyra értékelve az ötvenes évekbéli, de különösen a halála előtti líráját. Közülük is Babits adózott a legnagyobb elismeréssel az életmű előtt: egyetemi dolgozataiban, *Petőfi és Arany* című esszéjében, valamint 1913-as *Magyar irodalom* című tanulmányában kísérelte meg Arany portréját felvázolni. Babits hagyatékában számos, a költő életművét és személyét értékelő töredék látható. Elhíresült gondolata – miszerint „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában” – jól példázza, miként látta költőelődjét, akit a magyar nyelv egyébként fordíthatatlan mesterének, gigászának, zsenijének tartott. Kiállításunkon is megtekinthető *Arany Jánoshoz* című ódája, a korai költeményeket szintetizáló *Angyalos könyve* egyik legszebb verse. A Babits Reviczky utcai lakásáról készült fotókon az is jól látható, hogy Arany ülő alakos fényképe Babits kortársairól készített ábrázolások mellett kapott helyett a falon. Ugyanígy Radnóti Miklós lakásának falán is Arany Jánosról készített ábrázolások függtek, s naplójából tudható, hogy a munkaszolgálatra a *Biblia* mellett a *Toldi-trilógiát* vitte magával.

Végezetül az a szellemi kapocs, mely Szerb Antal szerint tőle és hozzá éppúgy elvezet, nyer új értelmet annak a közel száz kortárs költőnek – vagy miként Molnár Krisztina Rita fogalmazott, Arany DNS-láncát hordozó művésznak – a felhívásunkat követően az évfordulóra írott verseiben, amelyek kéziratai eredetiben és digitálisan is bemutatásra kerültek a hatodik szinti Manuscriptorium kiállítóterben. Ugyanitt kapott helyet a hazai bábművészet egyik legsikeresebb darabjának, a Jékely Zoltán átiratában, az Állami Bábszínházban 1963-ban színre vitt Toldi-előadásnak megidézése is. A Bródy Vera bábtervező által készített pergamen és fekete bábsorozat tervei, a színház jogutódjától, a Budapest Bábszínháztól kapott eredeti színpadi bábokkal, színpadtervekkel, egykor használatos sűgőpéldánnyal, illetve Keleti Évának az előadásról készített művészi fotóival együtt zárják tárlatunkat.

Arany Jánosról és életművéről számos monográfia és tanulmány született. E kötet – szándékaink szerint – az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, ritkán látható, a költőhöz kötődő kincsekből, unikális dokumentumokból válogatott a szaktudomány és a nagyközönség számára.

E számunk szerzői

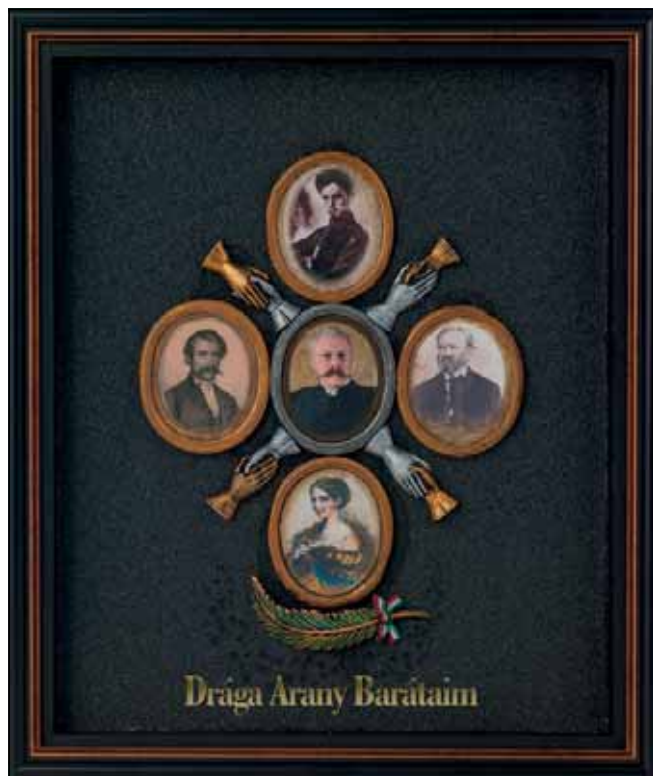
- Baka Györgyi** (1951) – költő, könyvtáros, Érd
Balázs Géza (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest
Bíró-Balogh Tamás (1975) – irodalomtörténész, Szeged
Czirok Ferenc (1951) – festő, grafikus, Zell am See (Ausztria)
Csáji László Koppány (1971) – író, kulturális antropológus, Budapest
Csokonai Attila (1951) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapest
Csorba László (1952) – történész, Budapest
Csórész Rumen István (1974) – irodalomtörténész, régizénész, szerkesztő, Budapest
Dávidházi Péter (1948) – irodalomtörténész, Budapest
Dérczy Péter (1951) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Dombi Tinódy László (1958) – szellemi szabad foglalkozású, Tolna
Druzzsin Ferenc (1940) – irodalomtörténész, egyetemi magántanár, Budapest
Ekler Andrea (1971) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Erdélyi Z. János (1947) – költő, műfordító, Szekszárd
Filep Tamás Gusztáv (1961) – művelődéstörténész, Budapest
Füleki Gábor (1980) – költő, középiskolai tanár, Dabas
Fűzfa Balázs (1958) – irodalomtörténész, Szombathely
Gál János (1999) – egyetemi hallgató, Budapest
Görög Dániel (1989) – kritikus, Budapest
Halmi Tamás (1975) – költő, irodalmár, Pécs
Hegyi Zoltán Imre (1967) – biciklis futár, antikvárius, blogger, költő, kritikus, Budapest
Horváth Ferenc (1948) – sakktanár, költő, Veresegyház
Húvösvölgyi Ildikó (1953) – színművész, Budapest
Iancu Laura (1978) – költő, szerkesztő, Budapest
Iztray Botond (1946) – író, Budapest
Kabdebó Lóránt (1936) – irodalomtörténész, professor emeritus, Budapest
Kelemen Lajos (1954) – költő, író, kritikus, Kaposvár
Kis Pál István (1951) – költő, tanár, Szekszárd
Komáromi Gabriella (1941) – irodalomtörténész, gyermekirodalom-kutató, Kaposvár
Konczek József (1943) – költő, író, Magyarnándor/Pomáz
Koosán Ildikó (1937) – orvos, költő, műfordító, Szombathely
Liptay Katalin (1950) – rádiós irodalmi szerkesztő, Budapest
Ludmann Mihály (1959) – festő, művészettörténész, Budapest
Miklóssy Endre (1942) – urbanista, esztéta, író, Budapest
Mohai Szilvia (1973) – könyvtáros, amatőr költő, Szeged
Móser Zoltán (1946) – irodalomtörténész, fotóművész, Bicske
Nagy Katalin (1951) – kutató, műfordító, Budapest
Németh Erzsébet (1944) – tanár, költő, Budapest
Oláh András (1959) – költő, író, Mátészalka
Osváth Gábor (1946) – Korea-szakértő, főiskolai tanár, Budapest
Prutkay Péter (1947) – grafikus, Budapest
Ratzky Rita (1952) – irodalomtörténész, Budapest
ifj. Rostás-Farkas György (1984) – újságíró, műfordító, Budapest
Rostás-Farkas György (1949) – költő, újságíró, Budapest
Rózsa Iván (1959) – közgazdász-újságíró, Budapest
Rózsafalvi Zsuzsanna (1975) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Jerzy Snopek (1952) – lengyel irodalom- és kultúrtörténész, műfordító, diplomata, Budapest
Száva Csanád (1979) – könyvtáros, Kolozsvár (Románia)
Szenási Ferenc (1946) – műfordító, irodalomtörténész, Budapest
Sziklavári Károly (1969) – kutató, szerkesztő, Miskolc
Szok Iván (1944) – festő- és szobrászművész, Budapest
Szörényi László (1945) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Szűcs-Németh Erzsébet (1944) – irodalmi szerkesztő, Budapest
Tábor Ádám (1947) – költő, esszéíró, Budapest
Takács Ferenc (1938) – filozófus, szakíró, Budapest
Takács Rebeka (1994) – egyetemi hallgató, Budapest
Tamási Orosz János (1953) – költő, újságíró, Budapest
Tasnádi Edit (1942) – turkológus, műfordító, Budapest
Tillinger Gábor (1975) – nyelvész, műfordító, Budapest
Varga Tamás (1946) – színművész, szinkronszínész, Budapest
Vihar Judit (1944) – műfordító, irodalomtörténész, haikuköltő, Budapest
Windhager Ákos (1975) – irodalomtörténész, kultúrakutató, Budapest
Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

A legérdekesebb hely azonban a Cifrakert. Ide járnak kötelességszerűen a szerelmes diákok szerelmeikkel, csatangolnak a hatalmas parkban, ha a helyzet megengedi, csókolóznak, s ha megengedik, a fiúk megmarkolásszák a bimbózó lányok bimbózó melleit, félve, de határozottan az ölükhöz is nyúlnak, és nyirkosnak érzik a textíliát, amit, persze, akkor még nem igazán értenek. Évek során azután ki-ki, a maga tempója és bátorsága szerint, messzebb és messzebb merészkedik, némelyek annyira, hogy tovább már nincs hová merészkedniük.

Visszatérve a fiúhoz, ő is kijárja „az élet eme iskoláját”, iszik és okádik Soós néni kocsmájában és kocsmája előtt, bele egyenesen a hajnalba, rumot vedel éjjel a Kőrösfában, és egy idő után tudja valamennyi tanára titkos szerelmét – és félrelépéseik történetét. De végül a Cifrakert dönt elhatározatlan sorsáról, váratlanul és határozottan. Az ügyeletes szerelmével sétál és csókolózik a park rejtett ösvényein, mígnem a várhoz érve, váratlanul azt mondja neki a lány: *már tudom, te legyél költő.* Amilyen Arany?, kérdezi. *Amilyen Arany, vagy még annál is nagyobb.* De a fiú nem szereti sem Petőfit, sem Aranyt, Adyt szereti, aki iszik, gyógyszerekkel kábítja magát, a szeretője buzi férjének a pénzén kurvázik Párizsban, aki a halál rokona és az élet gátlástalan legázolója. Mondja is ezt a lánynak. Aki fekete sörényét hátravetve csak annyit válaszol: *Majd beérsz te is, ha idő előtt meg nem halsz. Csak hallgass rám, és legyél te költő!*

A fiú nem halt meg idő előtt, él még ma is, vígan vagy vigasztalanul, s a lányra hallgatva, költőként tengeti a mindennapjait. Hogy beért-e már, azt maga sem tudja. De rég nem Adyt szereti, Petőfiből is kiábrándult, aki az évek során közelebb került hozzá, s már kerüli József Attilát is, az utolsó kedvencet. És nem meglepő, Aranyt szereti, a szóbankárt, a szómágust, a nyelvzsenit, a hangulat-horizontost, a soha nem megmondó, de (vagy éppen ezért) bölcsességben élenjáró embert, aki miatt lassan a költészetet is átnevezi magában Arany Jánosra...

Zalán Tibor

PRUTKAY PÉTER FESTMÉNYE

„Arany János az Atya...”

„Arany János az Atya. József Attila a Fiú. Weöres Sándor a Szentlélek.”
(Szepesi Attila – idézi Balázs Géza)

„Arany feltámasztotta nyelvünket, valamiképpen úgy, ahogy Krisztus az emberi nemet. Halhatatlanná tette. Nem úgy örök, mint a balladákban a szenvedés, hanem mint az őszikékben a szívverés. Egyszerre dobogja az örökkévalóságra utalt mulandóságot és a kinek üres, kinek bőséges megérkezést. Bevégzést járó kattogásnak is mondható e nyelvlégzés. Nemde a nyelv fogadja s bocsátja el az embert?! Minket, magyarokat: Aranynyelv.” (Iancu Laura)

„Arany János a legmuzikálisabb költőink egyike volt. Kisgyermekként »az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé lelkemnek« – vallotta meg 1855. évi önéletrajzában. Iskolába jutva temetéseken kántált; később gitározni és zongorázni tanult, s mint kiváló énekhanggal rendelkező ifjú tett próbát a vándorszínészet rögzös útjain.” (Sziklavári Károly)

„Azt is mondhatnám, hogy amit Magyarországon, meg nemcsak Magyarországon, a huszadik század hatvanas-hetvenes éveiben strukturalizmusnak neveztek, annak Arany már nagyon izgalmas előfutára volt! Azzal a különbséggel, hogy ő, az antik klasszikusok elméleti és irodalmi szövegeit olvasva, szinte egyedül jött rá mindarra, amit jóval később nagy csinnadrattával ünnepeltünk mint a strukturalizmus vívmányát.” (Dávidházi Péter)

„»Füstbe« remények, »félbe-szerbe« maradt művek, s mégis egész polcot megtöltő összkiadás. Milyen tűz égett ebben az apró termetű, ifjonti korától beteges testű ember szívében-elméjében, hogy többszörös megtöretése ellenére megalkotta verscsodáit? Fájlaljuk bár örökre, hogy a *Csaba-trilógia* csonka – bizony, csodás Egész lenne, ha megvalósult volna beteljesülése.” (Füleki Gábor)

Ára: 1000 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

